Révai József

Válogatott
irodalmi tanulmányok

RÉVAI JÓZSEF

VÁLOGATOTT IRODALMI TANULMÁNYOK

Révai József

RÉVAI JÓZSEF

VÁLOGATOTT IRODALMI TANULMÁNYOK

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1960

A jegyzeteket készítették:

BÓKA LÁSZLÓ

PÁNDI PÁL

SŐTÉR ISTVÁN

SZABOLCSI MIKLÓS

SZAUDER JÓZSEF

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

KÖLCSEY FERENC

KÖLCSEY FERENC[1]

Kölcsey Ferenc halálának száz éves évfordulóját ünnepi külsőségek között ülte meg a hivatalos Magyarország. Szónoklatok, újságcikkek, idézetek légiója idézte emlékét. Verseit kommentálták, pesszimizmusát magyarázták, szabadság-hitére „mentő körülményeket" találtak. És mennyi frázis, üres, bombasztikus, díszmagyaros frázis volt ebben az egesz ünneplésben! A magyar haladás nagy alakjait illetően a frázis mindig idejében jelentkezik, ha arról van szó, hogy azzal hidalják át a mérföldes távolságot a magyar történelem klasszikus korszakának óriásai és a mai reakciós Magyarország törpéi között. Nem értik Kölcseyt, nem is érthetik, nem is akarják megérteni. De megpróbálják kisajátítani. Keresgélik Kölcsey költészetében, gondolkodásában, politikai tevékenységében azokat az elemeket, amelyeket kiragadva összefüggésükből, felhasználhatnak Kölcsey *egész* lényének meghamisítására. Kölcseyt mindenáron ősükké akarják faragni.

Hiábavaló igyekezet. Kölcseynek ezt a reakciós kisajátítását nem is nehéz meghiúsítani. A magyar haladás híveinek nem kell Kölcseyt „kisajátítaniuk", nekik nem kell Kölcsey művének *egyes* oldalait kiragadniuk: nekik semmi másra nincs szükségük, mint arra, hogy megértsék és megszólaltassák a valóságos Kölcseyt, az *egész* embert. Az egész Kölcsey pedig *maga* tanúskodik arról, hogy kinek az őse.

1

Helye a magyar irodalomban

Kölcsey Ferenc 1790-ben született, egy évvel a francia forradalom kitörése után. Öt esztendős, amikor Budán kivégzik Martinovicsékat.[2] Huszonöt esztendős korában éri meg Napóleon bukását, a Szent Szövetség[3] győzelmét, az európai reakció diadalát. Ifjúságában még frissen éli át a „nagy század", a felvilágosodás és a francia forradalom századának hatását a kor napi eseményeiben. A feltörekvő polgárság hősi korszakának nagy ideáljaival indul útjára a tizenöt éves ifjú, és ezek az ideálok végigkísérik egész életén.

De mit kezdjen ezekkel az ideálokkal az elmaradt, feudális Magyarország? A francia forradalomnak az európai népeket hívó szavára Magyarországnak is választ kellett adnia. A 18. század végén és a 19. század első éveiben az ország legjobbjainak ez a válasz volt a fő problémája. Hogyan léphet az egy évszázaddal megkésett ország a polgári haladás útjára?

A haladó gondolat *három típusa* jelentkezett abban az időben. Az egyik *Martinovics*[4] és *Hajnóczy*[5], a második *Berzeviczy Gergely*[6], a harmadik *Kazinczy* nevéhez kapcsolódik. Mindháromnak a felvilágosodás forradalmi világnézete az alapja, de mindhárom más-más következtetésekre jutott, amikor arról volt szó, hogy a polgári haladás általános követelményeit konkretizálják a magyar életre.

Martinovicsék válasza a jakobinus összeesküvés volt. Az összeesküvés meghiúsult, a vezetőket lefejezik vagy bebörtönzik, a visszhang az országban semmi. A polgári haladás plebejus-forradalmi útjához a viszonyok Magyarországon még éretlenek voltak; ezen az úton csak egy maroknyi élcsapat járhatott, a nemzet széles tömegei nem.

Berzeviczy Gergely, II. József korára emlékezve, a Habsburgokat akarta segítségül hívni a magyar feudalizmus ellen. Ő az első Magyarországon, aki felismeri, hogy nincs haladás a job-

bágyság felszabadítása nélkül. De a jobbágyság felszabadításának legnagyobb ellensége az a nemesség, amely a Habsburgok ellen a „nemzeti ellenállást" vezeti. Ezért Berzeviczy a feudalizmus elleni harc kedvéért szembefordul a nemzeti követelésekkel, és elfordul még a magyar nyelv jogaiért folytatott harctól is. De Berzeviczy Gergely, korának gazdasági dolgokban leghaladóbb magyar gondolkodója, nyilvánvalóan tévedett, amikor azt hitte, hogy a Habsburgok a francia forradalom *után* még ugyanazok, mint akik voltak a francia forradalom *előtt*. Nem látta, hogy I. Ferenc nem II. József. De legfőképpen abban tévedett, hogy azt hitte: a polgári haladást el lehet választani a nemzeti fejlődéstől, hogy a hazát és a haladást szembe lehet egymással állítani, hogy gazdasági haladás lehetséges a nemzeti öntudat fejlődése nélkül is. Ezért járhatatlan volt az ő útja is. Berzeviczy tökéletesen elszigetelődött a nemzeti fejlődés nagy áramlatаitól, és még csak egy szűk elitet sem tudott eszméi mellett felsorakoztatni.

A harmadik utat *Kazinczy* jelképezi, a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés vezére a 19. század első két évtizedében. És ez az út — a nyelvújításé, az irodalmi újjászületésé — bizonyult járhatónak. Berzeviczy ökonomista radikalizmusának s Martinovics politikai radikalizmusának elszigeteltségével szemben a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcai általános nemzeti mozgalmak voltak, nem abban az értelemben, mintha széles tömegek vettek volna részt bennük — hiszen Kazinczy is két évtizedig fáradozott, levelezett, szenvedett, míg egy szűk írói tábort és egy szűk olvasótábort maga köré tudott gyűjteni —, hanem abban az értelemben, hogy valóban beleestek a nemzeti fejlődés csak jóval később kiszélesülő sodrába, és hogy a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcaiban — ha irodalmi viták formájában is — valóban tükröződtek a polgári haladás problémái és azok az ellentétek, amelyeket a polgári haladás követelményei egy mérhetetlenül elmaradt országban kiváltottak.

Természetesen nem arról van szó, hogy az irodalom lett volna az *oka*, a *kiváltója* a későbbi fejlődésnek, az 1825—1830-ban

kezdődő reformkorszaknak. Az ok: a kapitalista termelési viszonyoknak a 18. század utolsó évtizede óta bekövetkezett fejlődése. Ez a fejlődés érlelte meg a reformkorszak előfeltételeit még a Szent Szövetség győzelmét követő reakciós korszak éveiben. De csak az előfeltételeit. A gazdasági élet változásaiból nagy politikai, társadalmi változások nőnek ki, de ehhez az is kell, hogy az emberek gondolkodása, öntudata, érzelmei is megváltozzanak. Hogy az *öntudat* megváltoztatásának valamely országban egy bizonyos korban mi a *fő eszköze* — az irodalom-e, a filozófia-e vagy a közvetlen politikai cselekvés —, az sok mindenen múlik. De hogy az irodalom is *lehet* ez az eszköz, az bizonyos. Magyarország válasza a francia forradalomra a nyelvújítás és az új irodalom volt; a magyar írók a nyelv, az irodalmi formák, a költői érzelmek területén igyekeztek megteremteni azt, amit a francia nép a valóságban megteremtett: az új, polgári világot. Hogy Magyarország az irodalommal csatlakozott a francia forradalommal megindult nagy európai mozgalomhoz, az persze nem az erő, hanem a gyengeség, az elmaradottság jele volt.

Az a tény, hogy nálunk a nyelvújítás szellemi mozgalma volt az úttörője a polgári haladásnak, azt fejezte ki, hogy a 18. század végén a magyar polgárság nemcsak gyenge volt, de egyáltalában még alig létezett, és hogy nálunk a polgári öntudat fejlődésének legelemibb *eszközét*, a nyelvet kellett előbb általában alkalmassá tenni arra, hogy ennek a fejlődésnek a szolgálatába álljon.

A nyelvújítás, az irodalom persze nemcsak válasz volt a francia forradalomra, hanem egyben bizonyos elfordulás is attól a közvetlen politikai tömegcselekvéstől, amelyre a francia jakobinusok mutattak példát.

Kétségtelen, hogy a nyelvújító mozgalom nemcsak azért volt bizonyos visszaesés a Martinovics—Hajnóczy-féle mozgalommal szemben, mert csupán szellemi mozgalom volt, hanem azért is, mert még szellemileg is, saját területén is, szembefordult azzal a plebejus irányzattal, amelynek — minden gyengesége ellenére — a magyar költészetben már voltak képviselői. Hiszen tudjuk, hogy Kazinczy, aki a Martinovics-összeesküvésben való részvé-

tel miatt nyolc évig raboskodott Kufstein és Spielberg császári börtöneiben, szabadulása után nemcsak a körülmények kényszere miatt fordított hátat a felvilágosodás plebejus irányzatának, a jakobinizmusnak, a politikának, hanem belső meggyőződésből is. Berzeviczy Gergelytől nemcsak azt vette zokon, hogy szembefordult a magyar nyelvmozgalommal és a polgári haladást Magyarországon az idegen elnyomók segítségével akarta megvalósítani, hanem azt is, hogy őszinte és a valóságnak megfelelő képet rajzolt a jobbágyság állati sorsáról. A nyelvújító mozgalom, az irodalmi újjászületés Magyarországon nemcsak a francia forradalomnak volt kortársa, hanem a jakobinizmus bukásának, Napóleonnak és a feudális ellenforradalomnak, a restauráció európai győzelmének is. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy nálunk az ellenforradalom győzelme nem 1815-tel, Napóleon vereségével következett be, hanem már jóval előbb, már 1794-ben, Martinovicsék elfogásával, az 1790-es országgyűlés reformterveinek teljes meghiúsulásával. A nyelvújítás és az irodalmi újjászületés mozgalma tehát a polgári haladás gondolatait ellenforradalmi korszakban, a feudális restauráció légkörében képviselte.

Ehhez a mozgalomhoz csatlakozott a *fiatal Kölcsey* mint költő és kritikus. Működésének ebben az első korszakában (1808—1817) lelkes híve Kazinczy nyelvújító és új irodalmi stílust teremtő törekvéseinek.

Kölcsey az 1832—1836-os országgyűlésen a nyelvkérdésben a főrendek ellen mondott beszédében — visszapillantva az irodalmi és nyelvújítási harcokra — rámutat a politikai haladással, a feudalizmus elleni harccal való összefüggésükre:

„*Nem kívánnak egyebet* (tudniillik a főrendek), *mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek*, ha az anyai nyelv felemeltetik? . . ."*[7]

**Kölcsey Ferenc* Összes Művei. Franklin Társulat, Budapest 1084. old. — A Kölcsey-idézetekben a kiemelés mindenütt tőlem. — *R. J.* (Csillaggal a szerző eredeti jegyzeteit jelöltük. — A szerk.)

Miért maradt vissza a magyar nyelv? — veti fel a kérdést.

„Azért, mert járomba vetették nyelvünket, mert eltapodták, mert csúfot csináltak azon szerencsétlenekből, akik hazafiúságtól vezéreltetvén, ezen nyelv kiművelésére adták magukat. Én tudom, én igen is jól tudom Tek. Rendek! Húsz év óta futom az írói pályát és szenvedtem nemcsak megvettetést, hátratételt, szegénységet, sőt üldöztetést is, mivel a nyelvet becsülni, mivel néhány társaimmal annak kiművelését célba venni bátor valék."*[8]

A magyar nyelvért való harc tehát *kiindulópontja* volt a feudalizmus elleni küzdelemnek, *kezdeti* formája volt a nemzet polgári egységéért, a nemesség és a jobbágyság feudális, rendi „elkülönözése" ellen folytatott harcnak. És éppen, mert kezdeti formája volt, mert a nemzetté válás legelemibb *előfeltételéért* folyt, tudott híveket szerezni azok között is, akik a nemesség és a jobbágyság közti igazi válaszfalak lerombolásáról még hallani sem akartak. (Így például Berzsenyi Dániel, aki nagy költő létére is meggyőződött híve volt a feudális rendnek, Kazinczy oldalán vett részt a nyelvújítás harcaiban.)

De a nyelvújítási harc egy másik fronton is folyt. Kazinczy és Kölcsey nemcsak egyszerűen a magyar nyelvet akarták a „járom" alól felszabadítani, ők „pallérozni", polgárosítani akarták a nyelvet.

Kölcsey barátjával, Szemere Pállal[9] együtt írta a feleletet arra a „Mondolat"[10] című nyilvános támadásra, amellyel a nyelvújítás ellenfelei, a „debreceniek", az „ortológusok", nevetségessé próbálták tenni Kazinczyban az egész nyelvújítást. Ebben a harcban a magyar fejlődés — nemcsak az irodalmi fejlődés — alapvető kérdései tükröződtek, és nem véletlen, hogy az ország akkori szellemi közvéleménye a legélénkebb figyelemmel kísérte őket. A nyelvújítás kérdései körüli harc egész nyíltan, mint a „haladók" és a „maradiak" közötti küzdelem folyt — és valóban az is volt.

* *Kölcsey Ferenc* Összes Művei. 1083. old.

Kölcsey „napkeleti fejeknek" hívja a nyelvújítás ellenfeleit, Kazinczy „nyelv- és ízlésbeli reformációnak" nevezi a nyelvújítást. E harc alapvető kérdése a *polgárosodás* és a *népiesség* kérdése volt. Kazinczy és Kölcsey a nyelv polgárosodásáért vívott harcukban szembefordultak a paraszti nyelvvel, a népnyelvvel, a magyar irodalom „magyaros" irányzatával. Ez a szembefordulás jogos s helyes volt annyiban, amennyiben a patriarchális, a feudális, a nemesi népiesség ellen irányult, az Orczy Lőrinc[11], Dugonics András[12], Gvadányi József[13]-képviselte irodalmi szellem ellen. Ez a szellem idegenellenes, főleg németellenes volt, és ezért a néphez fordult, de rendi, feudális alapon. Dugonics a „paraszti magyarság" híve, tájszavakat, parasztos kifejezéseket használ fel. gyűjti a népi szólásokat, példabeszédeket. De az a „nép", amelynek nyelvéhez ez a nemesi „népiesség" fordul, nem a lázongó, megnyomorított, elnyomott paraszt, hanem a feudális idill „balga, de ártatlan", „együgyű, de hasznos" jobbágya — Orczy Lőrinc szavai szerint. *Ezzel* a népiességgel szemben Kazinczy és Kölcsey törekvései a nyelv polgárosítására feltétlenül haladást jelentettek. Kölcseyék irodalmi harca lenyegében arra irányult, hogy az érzelmek kifejezésének eszközét s így magukat az érzelmeket polgárosítsák, hogy az írók tekintetét elfordítsák a földtől, hogy a nemesi intelligencia soraiból irodalmárokat neveljenek, vagyis megvessék az alapját egy olyan intelligenciának, amely ha a földből él is (Kazinczy és Kölcsey is gazdálkodó nemesek voltak), de a figyelme, az érdeklődése, a műveltsége, a gondolkodása már elszakadt tőle. Kazinczy írja egy epigrammjában:

„Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. *Ezt ha nem érted, Szánts és vess;* és hagyd másnak az áldozatot."

(A nagy titok.)

A „szántás és vetés" nyelvével és földhöztapadt érzelemvilágával szemben akartak ők „pallérozott", polgári, európai nyelvet és érzelemvilágot. De ez az elfordulás a földtől, elfordulás volt nemcsak a feudális népiességtől, hanem a paraszti népiesség szellemétől is. Rendkívül jellemző Kölcsey helyére az irodalmi

harcokban Berzsenyiről és Csokonairól írott fiatalkori bírálata. Két fronton hadakozik. Berzsenyiben a dagályosságot, Csokonaiban a „köznép nyelvéhez való ragaszkodást"* kifogásolja. Berzsenyinél kritizálja a görög versformát, mert ez a forma megakadályozza abban, hogy „stylusának, gondolatainak, érzelmeinek *többoldalúságot* szerezzen"**. Csokonaiban viszont a régi Zrínyi-vershez való visszatérést gáncsolja, amiben „a míveletlenség nyomait" *** fedezi fel. Kölcsey a polgári ízlés nevében lép fel a nemesi ünnepélyesség és a paraszti közönségesség ellen és mindkettőt mint vidékiességet, mint provincializmust ítéli el. Kifogásolja a klasszicizmus — a görög és latin példaképekhez igazodó költői irányzat — rendi elzárkózását a néptől, és kifogásolja a népiesek felolvadását a parasztságban.

Igaza volt-e? Ha nem nézzük a kérdésnek tisztán esztétikai oldalát, akkor Kölcsey álláspontjának bizonyos *történeti* jogosultságát lehetetlen elvitatni. Berzsenyivel kapcsolatban nyilvánvaló, hogy lényegében a feudális érzelmek ellen hadakozott. Bonyolultabb a dolog Csokonaival kapcsolatban. Csokonai népiessége nem feudális népiesség, hanem paraszti. Ő nem Dugonics utóda, hanem Petőfi elődje. Amikor Kölcsey ellene fordult, akkor lényegében a plebejus népiességgel fordult szembe. (Jellemző, hogy igen elítélően nyilatkozik Csokonai plebejus költészetének egyik legérettebb alkotásáról, a „Méla Tempefői"-ről.) És mégis igen mély igazság is rejlik Kölcseynek Csokonairól alkotott esztétikailag is, de történetileg is nagymértékben téves ítéletében. A plebejus népiesség is lehet provinciális, vidékies, amíg tisztán paraszti marad. És amíg tisztán paraszti marad, addig a plebejus népiességben is mindig fel lehet lelni patriarchális vonásokat. A plebejus népiesség csak Petőfiben vált el végleg és határozottan a patriarchális népiességtől és fordult ellene. De ennek előfeltétele volt az a harc, amelyet Kölcsey folytatott a „provinciális" népiesség mindkét változata ellen. A polgári haladó Kölcsey

* *Kölcsey Ferenc* Összes Művei. 461. old.
** Ugyanott, 475. old.
*** Ugyanott, 463. old.

idegenül állt Csokonai paraszti népiességével szemben, és ezért nem véletlen, hogy Petőfi (s utána Ady Endre) Csokonaiban s nem Kölcseyben ismerte fel a maga elődjét. De Kölcseynek a polgári haladás álláspontjáról vívott harca a provincializmus ellen mégis előfeltétele volt annak, hogy Petőfi népiessége következetesen plebejus, valóban demokratikus népiesség legyen, amelyben már nincs semmi vidékies, patriarchális vonás.

De Kölcseynél — és ez szellemének sajátossága és nagysága — nemcsak arról volt szó, hogy úgyszólván csak objektív értelemben, szinte önnön szándéka ellenére volt híd a még fejletlen és a már kibontakozott népiesség, Csokonai és Petőfi között. Kölcsey ugyanis nem állt meg ott, ahol Kazinczy megállt. Már 1817-ben nézeteltérések támadtak köztük a „parasztdal", a népdal kérdésében. Kölcsey 1826-ban fejti ki álláspontját „Nemzeti hagyományok" című értekezésében, amelyben a népdal, a népköltészet, a népmese és a népi monda irodalmi jelentőségére mutat rá. Igaz, Kölcsey nem tudta költői gyakorlatában megvalósítani azt a programot, hogy a költészetnek a népi hagyomány, a népi művészet forrásából kell merítenie. Írt ő is népdalokat, de ezek inkább a népdal külsőségeit veszik át, külsőleges formáját; a költői tartalom még nem népies. És mégis, a népi művészet felé fordulás szükségességének ez az *elméleti* felismerése alapvetően fontos Kölcsey egész fejlődése megértésénél. Egész életműve egységének itt van a nyitja. Kazinczy nyelvújításával és ízlésbeli reformációjával a polgári haladást szolgálta, de a feladatnak csak egyik felét oldotta meg: elfordulva a „parlagitól", a feudálistól, elfordult a népitől is. Kölcsey is megtette ezt az utat, de ő nem állt meg félúton, hanem meglátta, hogy a feladatnak másik fele is van: elfordulva a feudálistól, meg kell találnia az utat *vissza*, helyesebben: *előre*, a néphez. Kölcsey *tragédiája* — nem csupán és nem főleg a költőé, hanem az *egész* Kölcseyé — az volt, hogy csak meglátni tudta ezt az utat, de végig rajta már nem mehetett.

Kölcsey költészetének példaképe az az érzelgős, szentimentális német költészet volt, amely ugyan már a francia forradalom előtt kezdte megénekelni az életből való kiábrándulásnak, az

emberi csalódottságnak és egyedüllétnek világfájdalmát, amely azonban csak a francia forradalom elviharzása után, az ellenforradalom korszakában virított ki a német romantika formájában. E költészet alaphangulata a pesszimizmus. A francia forradalom nem hozta meg azt, amit vártak tőle, az igazi szabadságot, a harmonikus emberi életet, és ezért ezek a kiábrándult költők a forradalom ideáljaira is keserűséggel néztek, úgy érezték, hogy megcsalták őket. A forradalmi burzsoázia hősiességével szemben, amely a világot akarta átalakítani, és ezért a nagy közös érzelmeket, a közügyekért való lelkesedést, a közéletben való szenvedélyes részvétel erényeit növelte nagyra, ez a romantikus szemlélet csömörrel fordított hátat a tömegeket mozgató nagy politikai érzelmeknek, s a magánélet hangulataiba, a privátfájdalmak kicsinyességeibe menekült. A német romantika az ellenforradalom érzelemvilágát fejezte ki, a burzsoázia első visszahőkölése volt önnön hősiességétől, első nagy megtagadása önnön ideáljainak.

Ez az érzelgősség, ez a reménytelenség, ez a magányosság, ez a fájdalmas és lemondó vágyakozás valami után, ami jobb és szebb, mint a valóságos élet — valóban benne van Kölcsey költészetében is. Egyes versei úgy hatnak, mint idegen érzelmek átültetései:

„Minden órám csüggesztő magányom
Néma csendén búnak szentelem,
Rajtad elmém ah törődve hányom,
S könnyim árját issza kebelem . . .
— — — — — — — — — —
Isten hozzád eltűnt rózsapálya,
Isten hozzád elsírt nyugalom!
Képed lelkem többé nem találja,
Dúló vészként zúg a fájdalom."

(Minden órám. 1813.)

E verset huszonhárom éves korában írta. Olvasása közben az ember hajlandó azt hinni, hogy Kölcsey az érzelmek *polgárosítása*

kedvéért — hiszen a dagadó optimizmus, a megelégedettség az akkori helyzettel, nemesi érzelem volt — német fájdalmakat ültetett át a magyar talajba, ahol pedig egészen más valami kellett, hogy fájjon, mint ami a németeknek fájt. De nincs szó puszta átültetésről. Vannak versei, amelyekben oly egyéni valódisággal „zúg a fájdalom", hogy az embert ma is szíven üti:

„Oh sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még
Az elsüllyedt boldogság után;
Mint nem sírt senki még
Legfelső pontján fájdalmának,
Ki tud? ki tud?"

(Elfojtódás. 1814.)

Miért akart sírni? Életének egyéni szerencsétlenségein? Igaz, Kölcsey egyéni élete magányos, bús élet volt, de magányos és bús élettel is ki tudja fejezni kora optimista érzelmeit az a költő, aki megtalálja helyét az emberi haladásért folyó harcokban. Huszonegy éves korában írta „Andalgások" című versét, egy idilli hangulatú, szomorkás költeményt, melynek első szakaszai „Pásztorok virányiról" szólnak, arról, hogy a költő „lelkén szelíd alkony vonul", hogy „hölgy mellett olvad hűs berekben" — egyszóval szentimentális, érzelgős általánosságokról. És egyszerre csak felfigyelünk egy új, egyszerű, fájdalmas, de mégsem érzelgős hangra:

„Itten, vérző honunk vidékin,
Nyögő szél érvén keblihez,
Pusztult váraknak omladékin
A Múzsa búsan tévedez.

Tekintvén századokra vissza,
Ha Somlónk ormain megáll,
Az édes cseppet könnyel issza,
Lantján víg hangot nem talál."

(1811.)

„Vérző honunk vidékin" Kölcsey nem tudott „lantján víg hangot" találni! Feltörekvő osztályok, amelyek tudják, hogy a jövő az övék és ezért a felszabadulásért áldozni is életkedvvel áldoznak, nem kedvelik a pesszimizmust, a lemondás, a reménytelenség érzéseit. De azért nem szabad elfelednünk, hogy a pesszimizmus is történelmi jelenség, nem szabad *minden* pesszimizmust egy kalap alá vennünk. Hisz maga a világfájdalmas érzelgősség sem volt kezdettől ellenforradalmi érzelem; érzelgős költő volt Szentjóbi Szabó László is, aki rész vett a Martinovics-összeesküvésben és a kufsteini börtönben forradalmárként halt meg. Ha egy német költő ma, Hitler országában, pesszimista verseket írna, *ez* a pesszimizmus nem volna okvetlenül reakciós érzelem. A fasiszta barbárságtól való elfordulást is kifejezhetné. Oly rétegek érzelmeit, amelyek — ha nem is látják a felszabadulás útját — megutálták a hitleri valóságot. Az *ilyen* pesszimizmusban lehetne egészséges, jövőbe mutató vonás is, egy bizonyos *készség* a fasiszta barbárság elleni harc optimizmusára.

Csak begyöpösödött, skatulyázó irodalomtörténészek nem látják, hogy Kölcsey pesszimizmusának gyökerei egészen mások, mint a német romantika pesszimizmusáé. A német pesszimizmus alapja a forradalomtól megcsömörlött polgár kiábrándulása a haladásból. Kölcsey pesszimizmusának alapja a kesergés azon, hogy a forradalmi korszak nem vitte előre Magyarországot, az aggodalom a haladás sorsáért magyar földön. Kölcsey híve maradt az emberi haladás, a francia felvilágosodás, a francia forradalom eszméinek *akkor is*, amikor — látszólag — a német romantika érzelgős és sötéten látó érzelemvilága felé fordult. Éppen ez különbözteti meg Kazinczytól. Kazinczynak, a jakobinus összeesküvőnek, irodalmi szenvedélyében és a szépet becéző szeretetében volt egy jó adag leszámolás is ifjúkori politikai ideáljaival. Igaz, mindvégig a felvilágosodás híve maradt, humanista — de egy elvont, irodalmi, esztétikai, nem népies humanizmust hirdetett, és *ezen az alapon* nem kedvelte a romantikába belekóstoló, a népdallal próbálkozó új írókat. Kölcsey, aki mikor az irodalomhoz fordult, nem fordított hátat a forradalmi ideálok-

nak, *nem félt* a romantika érzelmeitől, sokkal *elfogulatlanabbul* tanulhatott tőlük éppen azért, mert a romantikus érzelmeken keresztül is a magyar haladás sorsa fölötti gyötrődést tudta kifejezni. Kölcsey „romantikus" költészete nem az egyéni élet magánfájdalmainak, hanem a közös magyar élet nyilvános fájdalmainak költészete, igazi nemzeti, alapjában véve politikai költészet:

„Aeoli hárfa gyanánt zeng a költő dala hozzád
Messzelakásából, vad vizek árja közül.
Ő maga gyötrődik, mert bal sors átka hazáján."

(Pauline emlékkönyvébe. 1837.)

Kölcsey pesszimizmusa nem német, hanem sajátosan *magyar pesszimizmus*. Ez a pesszimizmus az alaphangja egész költői működésének. Huszonhárom éves korában így ír barátjának, Szemere Pálnak:

„Ha lelkemnek, minekelőtte Hadesből felvezettetvén ide plántáltatott, választás lett volna engedve, bizonyosan nem választottam volna a hont, melyben születtem."[14]

Ez a keserű sóhajtás az *író* sóhajtása is, aki művészi törekvéseivel maroknyi társával együtt egyedül van a feudális Magyarországon. Csokonai kifakadását: „bolond az is, aki poétának megy Magyarországon", más-más formában nemzedékről nemzedékre megismétli minden akkori magyar író, és az írói pálya vértanúságának épp Kölcsey adott kifejezést Kazinczy-emlékbeszédében:

„. . . gondolkodom a népről, mely Zrínyit, az írót el tudta feledni; mely Faludit[15], míg élt, nem ismeré, mely Révairól[16] hallani nem akart; mely Baróti Szabót[17] és Virágot[18] meg nem siratta; s melynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt . . . Két rendbeli folyóírásai részvétlenség miatt, mindjárt kezdetben elakadtanak; nyomtatott számos művei tizenegy millió népesség között vevőt nem leltenek; legnagyobb becsű kéziratai-

nak nyomtatót nem talált; s haláláig tartott fáradozásai jutalmát nem arathatta az országban, hol annyi idegen gazdag táplálást nyer magának."*

(Ki ne gondolna e soroknál József Attilára, Juhász Gyulára, Derkovits Gyulára?)

De itt nemcsak az *író* kesereg a közönség részvétlenségén. A közönség részvétlensége: az ország barbársága — és az író kesergése: az igazi hazafi, a haladó magyar lázongása. Ez a magyar pesszimizmus nemcsak Kölcseyn lett úrrá, egész sor nagy magyar író — Berzsenyi, Vörösmarty, részben Ady — költészete: fájdalmas és keserű borongás a magyar nép sorsán.

Miből ered ez a magyar pesszimizmus? Manapság kedvenc témája ez minden rendű és rangú írónknak. Kisütik, hogy a magyar pesszimizmusnak az az oka, hogy a magyar „tragikus nép". A „tragédiája" pedig állítólag abban áll, hogy kis, keletről jött nép vagyunk, amelynek nincs fajrokona Európában, és így a nyugati művelődés utáni vágyakozásunk és a keleti őseredetiség iránti honvágyunk összecsapnak önnön lelkünkben:

„Néz Nyugatra, borús szemmel néz vissza Keletre
A magyar, elszakadott, testvértelen ága nemének."[19]

A mélabús magyarok, akik a magyar „tragédiát" végzetszerű csapásnak, sorsszerű elrendeltetésnek hazudják, megkapaszkodnak Vörösmarty e soraiban, és idézik a maguk vélt igaza mellett Kölcseyt is:

„Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak,
Nyugoti ég forró kebelem nem tette hideggé."

(Kölcsey. 1831.)

A magyar „tragédia" és a magyar pesszimizmus, ha valóban a nyugatiság és keletiség versengése az alapja, eszerint nemcsak örök és változhatatlan (mert azon, hogy ezer évvel ezelőtt keletről jöttünk Európába, igazán nem lehet már változtatni), hanem

**Kölcsey Ferenc* Összes Művei. 1070. old

ezenfelül meghatározhatatlan és megfoghatatlan, elvont és tartalmatlan valami is (mert azon kétségbeesni, hogy a magyarságnak nincsenek Európában fajrokonai, nem tartalmasabb és konkrétabb bú, mint az, amelyet a naplementén vagy a falevelek őszi hullásán is lehet érezni). Hiszen egy kis nép csak addig elhagyatott, amíg a nagy nemzetek elnyomják, és amíg nem találja meg a kapcsolatot az emberiség nagy, demokratikus népmozgalmaival. De nem igaz, hogy Kölcsey (és vele a többi nagy magyar költő) ilyen általánosságokon búsongott és a megváltozhatatlan, „örök" magyar „sors" fölött keseredett el. Kölcsey igen kézzelfogható konkrétumok fölött keseredett el.

„Romlasz magyar nép, romladozol hazám
És lassan őrlő féreg emészt belől"

írja 1821-ben „Rákos" című versében. Ezek a „lassan őrlő férgek" nem holmi képzeletbeli, szimbolikus férgek, hanem igazi férgek: magyar arisztokraták, a hírhedt királyi biztosok, akiket a bécsi kormány az 1821-es törvénytelen adó- és újoncemelési rendeletek erőszakos végrehajtására ültetett a megyék nyakára. Ezek a „férgek" Kölcsey pesszimizmusában sokkal nagyobb szerepet játszanak, mint Kelet és Nyugat „ősi" ellentéte. „Zrínyi második éneke" című versében — egyik leghatalmasabb költeménye ez, amelyet halála évében írt — megint e férgeket tapossa:

„Te lásd meg, ó sors, szenvedő hazámat!
Vérkönnyel ázva nyög feléd!
Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad.
És marja, rágja kebelét.
— — — — — — — — — — — —
De szánjad, ó sors, szenvedő hazámat!
Te rendelél áldást neki:
S a vad csoport, mely rá dühödve támad
Kiket nevelt, ön gyermeki.
— — — — — — — — — — — —
Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek . . ."

(1838.)

E „rút szennye" az emberi nemnek, e „kányák, kígyók, férgek" mind igaziak: azokról a „magyar" kormányférfiakról és „magyar" bírákról van itt szó, akik bécsi parancsra perbe fogták és elítélték Wesselényi Miklóst, mert a szatmári megyegyűlésen a jobbágyok mellett szállt síkra. De igazi, mély pesszimizmusra nem is ezeknek a „kányáknak, kígyóknak, férgeknek" maroknyi csapata késztette Kölcseyt; akkor fogta el vigasztalanság, amikor végignézett a táboron, melynek a haladás csapatát kellett volna alkotnia: a megyei nemességen, a táblabírákon, a középbirtokosokon. Ez a réteg vezette a nemzeti ellenállást 1821 után, de ebből a Bécs ellen vívott harcból a magyar nép, a magyar haladás számára egyelőre nem származott semmi. Pedig ezekben a húszas években megindult a föld az európai reakció lába alatt, és Kölcsey a görög, a spanyol, a szicíliai, piemonti és nápolyi olasz szabadságmozgalmakkal vetette össze azt a tespedt egy helyben topogást, ami a magyar reformmozgalmat még az 1825—1827-es országgyűlés — a reakció évei után az első reformországgyűlés — után is jellemezte. Az 1832—1836-os reformországgyűlésen maga is részt vett és — addig, amíg saját megyéjének, Szatmárnak nemessége nem dezavuálja fellépését az örökváltság kérdésében, és nem készteti lemondásra — harcolt a rendi ellenzék nemesi korlátoltsága ellen. Harcolt, de az eredménytelenségek láttán kétségbeesett.

„*Nem azért küzdök* — írja 1836-ban —, *mintha reményem volna* a küzdésben, hanem a hű bajnoknak utolsó csepp véréig kell harcolni."* Nem a passzív szemlélődés, az embergyűlölet, az emberiség ügyéből való kiábrándultság pesszimizmusa ez, hanem azé a harcosé, aki nem bízik benne, hogy *fegyvertársai* vele együtt menetelnek az emberi haladás nagy céljai felé. Ebből a hangulatból születnek meg a húszas és harmincas évek halhatatlan nagy költeményei: „Hymnus", „Vanitatum vanitas" (Hiúságok hiúsága), „A szabadsághoz", „Zrínyi dala", „Zrínyi második éneke".

**Kölcsey Ferenc* Minden Munkái. X. köt. Franklin, Budapest 1886—1887. 320. old.

A nemzethalál szörnyű látomásai ebből támadnak:

„És hol a nép, mely pályát izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanult.
— — — — — — — — — — — —
Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihunyt helyére,
Gyönge fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanúlt izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen."

(Zrínyi dala. 1830.)

Erre a hazára „szív, lélek el van vesztegetve", mert bár „szent harcra nyitva várt az út", a „gyáva faj" nem ezt az utat választotta. Ezért kell elpusztulnia.

„És más hon áll a négy folyam partjára,
Más szózat és más keblű nép . . ."

(Zrínyi második éneke. 1838.)

A „Hymnus"-t Kölcsey tizenöt évvel előbb írta, mint a „Zrínyi második éneké"-t, de a „Hymnus" is ezzel a gyászos feketével és véres pirossal festi a magyarság jelenének képét:

„Vár állott: most kőhalom
Kedv s öröm röpkedtek:
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtnak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hő szeméből."

(1823.)

De a „Hymnus"-ban Kölcsey nem tartja elvégeztetettnek a „gyáva faj" pusztulását. A „Hymnus" nem keserű átok, hanem fájdalmas önbírálat. Az önmarcangoló, keserű szeretet és a kegyet-

len, véres gúny a tartalma Kölcsey hazafias költészetének. A „Vanitatum vanitas", melynek értelmezésén mai napig sem tudtak megegyezni az irodalomtörténészek — vannak, akik „erkölcsileg" elítélik szinte cinizmusba hajló pesszimizmusát, mások pedig az első magyar „humoros" költeménynek mondják —, a „Vanitatum vanitas" se nem cinikus, se nem humoros vers. Az a fájdalom torzult benne *gúnnyá*, mely Kölcseyt a magyar nemesi ellenzék kicsinysége, a nemzeti ellenállás bajnokainak megyei és rendi korlátoltsága és a magyar haladásért való harcnak — más népek forradalmi harcaihoz viszonyítva — törpe méretei miatt töltötte el.

„Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy mint szikla rendületlen,
Tompa, nyúgodt, érezetlen,
S kedv emel, vagy bú temet,
Szépnek s rútnak hunyj szemet."

(1823.)

Így nem az ír, akinek mindegy: szép-e vagy rút-e, aki a nagyságot, az életet és a tudományt megveti, hanem az, aki megveti a „bölcs" és „tompa" „rendületleneket". Nem a haladást gúnyolja Kölcsey, hanem azokat, akik csak a szájukkal haladnak. És a haladás táborában Magyarországon ebből a fajtából túlontúl sok volt. Ez sodorja bele Kölcseyt újra és újra a lemondó hitetlenség hangulatába. A „Vanitatum vanitas" megértéséhez egy évvel később írt, „Vigasztalás" című verse adja a kulcsot.

„Nyögsz ah, ha nemzetek felett
A sors bút hozva száll,
S küzdő reményük cél helyett
Újabb veszélyt talál;
S ha a szabadságért folyt vér
Átok leend, s a pályabér

Vagy járom, vagy halál!
— — — — — — — — —
Hát mért törődöl a világ
Sorsán, maroknyi por?
Szárad s kihajt a szőlőág,
Lesz ősszel újra bor."

(1824.)

Kölcsey nemtörődése „a világ sorsával" magára erőltetett álarc, valójában „nyög", mert úgy érzi, hogy hiába folyt a vér a szabadságért.

Mi tehát a gyökere ennek a sajátosan magyar pesszimizmusnak, Kölcsey e nemzetét bíráló, de önmarcangoló, gúnyos, de fájdalmas alapérzésének, mely hol kárhoztatja, hol felmagasztalja népét?

Ott, ahol a polgári haladás és a feudális reakció élesen és nyíltan állnak szemben egymással, és a haladás harcosa tudja, hogy kik a hívei, akikre bizton számíthat, és kik az ellenfelei, akikkel biztosan meg kell ütköznie, ott a haladásért való harcnak nem lehet pesszimizmus a kísérőjelensége, az ellenség kritikája nem ölti fel az önkínzó önbírálat alakját. De Magyarországon más volt a helyzet. Nálunk haladás és „maradás" ugyanazon rétegen belül csapnak össze. A középbirtokos nemesség nemzeti küzdelme a haladást is szolgálta, de reakciós vonásai is voltak. A haladás hívei az ellenséget ostorozva, önmagukat is ostorozták, saját osztályukat. A 19. század első felében Magyarországon a vezető nemzeti osztály, mely — nagy belső harcok, gátlások és reakciós visszaesések után — mégis rávezette a magyarságot a polgári haladás útjára, ez a polgárosodott középnemesség volt, amely fél lábbal mindvégig azon a feudális talajon állt, amely ellen épp neki kellett vezetnie az egész nemzet harcát. Keletiség és nyugatiság ellentéte nem „tragikus" ellentét, ha feudális urak és parasztok, ha nemesek és polgárok, ha nagybirtokosok és munkások ellentéte tükröződik benne. „Tragikussá" akkor lesz ez az ellentét, ha ugyanannak a félig-meddig feudális osztálynak a lelkében ütközik össze a két világ, és a haladás híveinek a „napkeleti

fejekben" nem lehet csak az ellenséget látniuk, hanem látniuk kell bennük a barátot is, akire harcuk egy darabját kénytelenkelletlen rá kell bízniuk. Mi több: ha a haladás hívei a nagy népi erőkkel még nem tudták megtalálni a kapcsolatot, akkor peszszimizmusuk szükségszerű. A magyar haladásnak csak azok a nagy alakjai pesszimisták, akik — akár koruk osztályviszonyai, akár érzelmi és szellemi kapcsolatok miatt — nem tudtak elszakadni teljesen a magyar „történelmi" osztálytól. Lám, Petőfi nem peszszimista, Kelet és Nyugat „tragikus" ellentéte fel sem merült költészetében. Ady Endre pesszimizmusában még fel lehet fedezni a régi magyar pesszimizmust, de benne ott van már a friss hit is Dózsa népében és a magyar proletárokban, akik birtokba fogják venni Csák Máté földjét.

Kölcsey, a magyar haladást sóvárogva, még nem tudott elszakadni és nem is szakadhatott el a magyar „történelmi" osztálytól. Helyesebben: elszakadt tőle gondolkodásában, érzelmeiben, eszméiben, de ha nincs még olyan népi tömegmozgalom, amelyhez csatlakozni lehet, akkor az elszakadás eredménye magányos elszigeteltség. Kölcsey sajátos helyét a magyar fejlődésben az határozza meg, hogy alapos része volt ebben a magányos elszigeteltségben is, de ugyanakkor még sem maradt magára, hanem azon az osztályon belül harcolt a haladásért — lemondón és keserűn —, amely akkor még a nemzeti fejlődés vezető osztálya volt.

Kölcsey költészete nem népies költészet, ő maga nem plebejus harcosa a magyar haladásnak. De Kölcsey elméletileg felismerte a népköltészet jelentőségét, és ez több volt pusztán esztétikai felismerésnél. Az fejeződik ki benne, hogy egy forradalom *utáni* és egy forradalom *előtti* korszakban, amikor Magyarországon nem voltak népmozgalmak és senki sem hitt bennük, *ő volt az egyetlen*, aki a történelem által rákényszerített — formákban és célokban korlátolt — működési területen sem feledkezett meg a 18. század nagy forradalmi népmozgalmáról. Kölcsey két nagy népforradalmi korszakot kapcsol össze, de az egyikhez későn, a másikhoz korán érkezett. Reformkorszakbeli kortársai közül ő az egyetlen, akiben elevenen él a nagy francia polgári forradalom szellemi

öröksége, és aki éppen ezért a leginkább haladja meg a reformkorszak méreteit és átvezet az 1848-as forradalom korszakába. Aki Kölcsey pesszimizmusának ezt az alapvető társadalmi és történelmi hátterét, költészetének ezt a lényegében véve *forradalmi* alapját nem érti meg, az skatulyázhatja felváltva hol a „görögös klasszicizmus", hol a „német romantika" osztályába — semmit sem ért meg belőle. Pedig valójában a kulcsot Kölcsey pesszimizmusának megértéséhez költészetének *jakobinus* felvillanásai szolgáltatják! Ódájában: „A szabadsághoz" ilyen sorok vannak:

„Járom a gyáván! Ki remegve futja
Fenndicsőséged ragyogó világát,
S megszokott rabság kezein tudatlan
Csörgeti láncát.

Átok a gyáván! *ki nevedre borzad*
Mert gyakor szélvész kavarog fölötted,
Mert halálhörgés diadalmi pályád
Mennyei bére.

Szállj ki felhődön, s noha szózatod mint
Villogó szélvész dörög is körülem,
S zöld borostyánod noha fürteid közt
Vérbe füredt is:
Kellemed látom s dobog érte mellem."

(1825.)

A hang, a forma nem népies. Petőfi másképp írta volna meg a gondolatot, hogy gyáva nyárspolgár az, aki a szabadságtól visszariad, mert történelmi útján vérben kell fürödnie, de a gondolat maga petőfies, jakobinus, plebejus gondolat. S nem a jakobinus Batsányira emlékeztetnek-e ezek a sorok?

„Zrinyi vére mosta Bécset
S senki bosszút nem állt:
Rákóczi küzdött hazánkért,
S töröknél lelt halált.

Párizs ígért szabadságot,
Ti nem fogadtátok.
Járom rátok gyáva népek
S maradéktól átok . . .”

(Rebellis vers.)

Batsányi és Kölcsey közt az a különbség, hogy Batsányi jelen időben beszél és agitál: „Vigyázó szemetek Párisra vessétek”, Kölcsey múlt időben beszél: „Párizs ígért szabadságot” és átkozza a gyávákat, akik „nem fogadták”. De az alapérzés egy.

1789-et és 1848-at kapcsolja össze Kölcsey költészete. Meghallani benne az elviharzott francia forradalom hangját, és már felhangzik benne az érlelődő negyvennyolc is. Kölcsey híd Batsányi és Petőfi közt. A maga írói generációjában *egyedül* tartozott ahhoz a költői típushoz, amely népének szolgálatában elválaszthatatlan egységbe forrasztja a költészetet és a politikai cselekvést. Kölcsey ebben is *utóda* a magyar jakobinus költőknek és *elődje* 1848 plebejus népi költőinek.

2

A politikus és gondolkodó

Kölcsey politikai működése küzdelem volt *ugyanazokért* az eszmékért, amelyekért mint költő küzdött. „Az én lelkem minden ideái összeolvadásban vannak egymással . . .”* — mondja magáról Kazinczy-emlékbeszédében. Az irodalommal is *haladó politikai közvéleményt* akart teremteni:

„. . . ez lévén a legtermészetesebb mód egymást érteni, egymásra figyelmezni, ideákat venni és adni, s azt ami a kebelben titkon és külön forr, *nyilvánná és egyetemivé* csinálni”.**

**Kölcsey Ferenc* Összes Művei. 1064. old.
**Ugyanott, 1066. old.

Nyilvánossá és egyetemessé akarta tenni a haladás eszméit, hogy *cselekedni* lehessen értük:

„... miként nyert az egész nemzet szó által ideát, *idea által tettet*, s tett által jóltevő, egyetemi változásokat: miként lettek százados előítéletek semmivé; miként enyésztek el egymás után száz meg száz lélekszorongató formák ..."*[20]

A magyarságra oly égetően sürgős „egyetemi változások" siettetése kedvéért lett Kölcseyből politikus: 1829-ben megyéjében, Szatmárban, azután 1832-ben — országos méretben —, az 1832—1836-os országgyűlésen.

Politikai működésének vezető gondolatait a követi megbízásról való lemondásakor foglalja össze: *„Jelszavaink valának haza és haladás".***

Haza és haladás egysége nem mindig és nem mindenhol volt természetes. Most nem is beszélünk az imperialistákról, akik a „hazára" azért hivatkoztak és hivatkoznak, hogy a haladással szembehelyezkedjenek, elnyomhassák a népet és leigázhassanak más nemzeteket. Haladás és haza egysége sok országban még a kapitalizmus fejlődésének kezdeti korszakában sem volt mindig szinte természetes valami, Franciaországban az volt. A francia forradalom népe számára hazafiság és demokratizmus egy tőről fakadt, egyazon dolog két oldala volt. Németországban már nemegyszer összeütközött egymással a kialakuló nemzeti öntudat a haladás követelményeivel. Magyarországon sem haladt kezdettől fogva együtt a hazaszeretet és a haladás szeretete. Ennek okaival már foglalkoztunk. A nemzeti érzés nagy fellobbanása nálunk a II. József reformjai elleni reakciónak volt köszönhető, amely haladó volt, amennyiben az idegen elnyomás és az ország gyarmatosítása ellen irányult, de reakciós volt, amennyiben a nemesség rendi kiváltságait védelmezte. Ebből eredt a haza és a haladás összeütközése a 18. és 19. század fordulóján. Berzeviczy Gergely

*Ugyanott, 1067. old.
**Ugyanott, 1172. old.

— mint láttuk — áldozata lett ennek az összeütközésnek. Ez az összeütközés volt az oka annak is, hogy a 19. század elején a vezető magyar elmék megoszlottak: a jakobinus Batsányi Napóleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványát fordítja, ugyanakkor az öregebb Kisfaludy ott harcol a Napóleon ellen háborúskodó osztrák seregekben, Berzsenyi Dániel pedig megénekli a Napóleon ellen hadrakelő nemesi felkelést és ódát ír Napóleon vereségéről.

Kölcsey túl van ezen az összeütközésen. Ő a polgári haladás révén *új hazát* akar teremteni a magyarságnak. A jogegyenlőség, a szabadság, a jobbágyfelszabadítás új Magyarországát. Igaz, szembefordul azokkal, akik a magyar nemesi alkotmányt gyökeresen meg akarják semmisíteni:

„Nemegyszer hallottam a gondolatlan állítást, hogy törvényeink és egész polgári alkotványunk a régen múlt századok környülállásai között támadván, az újabb kor megváltozott helyheztetéséhez többé nem illenek s azokat másokkal kellene felcserélnünk. De vajon lehet-e idő, amikor az emberiségnek kevesebb szüksége legyen a szabadságra s abból folyó jótételeményekre, mint egykor volt? Miért a mi szabadságunkat őrző szent alkotványt semmivé tenni? Hogy emberi jussainkat elveszessük?"*[21]

A nemesi alkotmányt védve Kölcsey az abszolutizmus, a Habsburgok csatlósai ellen hadakozik. A magyar rendi alkotmányt is az emberi jogokra és szabadságra hivatkozva védelmezi a *felülről* jövő támadás ellen. Kölcsey nem *kevesebb*, hanem *több* szabadságot akar, és azokkal szemben, akik a rendi Magyarország kiváltságait és egyenlőtlenségeit úgy akarták „orvosolni", hogy el akartak törölni *minden* szabadságot, Kölcsey védelmezi azt a kevés és korlátolt szabadságot is, amelyet az *egész* szabadság kivívására, az abszolutizmus elleni harcra még a nemesi alkotmány is nyújtott. De — ismételjük — ő a szabadságot, nem pedig a kiváltságokat védi.

*Kölcsey Ferenc Összes Művei. 1022. old.

„Igyekezzünk gondolkodni ne csak arról, mi van most? Hanem arról is, ha az, ami van, jól van-e? S a nemzet és kor szükségi változtatást s eltörlést és újítást nem kívánnak-e?"[22]

Kölcsey nem korlátolt „alkotmányvédő", aki a rendi kiváltságok felett őrködik a felülről és *alulról* jövő támadásokkal szemben: ő a *néppel szemben* nem védte a nemesi alkotmányosságot.

„Nekünk a nemesi szabadság azért kedves, mert privilégium, következőleg bennünket a sokaság fölött megkülönböztet. S e megkülönböztetést a sokaság közé vegyüléssel elveszteni! Szégyen uraim!... Nem meg van-e mondva: a nemes azért adá jószága egy részét jobbágyának, hogy érette vérét, pénzét és termékét a státusnak adja? Lehetne ugyan mondani: nem! Azért adta, hogy érette robotoljon, fuvarozzék, kilencedeljen s magát minden lépten nyomon mind a huszonnégy körméről lehuzatni engedje."*[23]

Kölcsey tehát „a hazáért" két fronton küzdött. De harcában a hangsúly mindinkább áttolódott a nemesi korlátoltság elleni küzdelemre. Az 1832—1836-os országgyűlésen egy pillanatra sem lankad a nemzetellenes főrendek elleni harcban, a magyar nyelv jogaiért, a megyei szólásszabadság védelméért együtt halad az *egész* nemesi ellenzékkel, de mind élesebben és elkeseredettebben fordul szembe azokkal, akik *az egész magyar népért* való küzdelem helyett a rendi „sérelmek" orvoslásáért folytatott harcban látták a *nemzeti* politikát.

Kölcsey *nemzeten*, *hazán* mást értett, mint ezek. Az ő patriotizmusa nem az az üres és lényegében reakciós hazafiság, mely a többi nemzetektől való *különbözés* felismerésében merül ki. Az ő hazafisága nem abban az alapjában értelmetlen és reakciós büszkeségben állt, hogy a magyar elüt minden más néptől. Kölcsey hazafiságának fölöttébb *konkrét* tartalma volt, fölöttébb konkrét alkotóelemekből állt. Nem fogadhatja el példának és mintaképnek

*Ugyanott, 1384. old.

Kölcsey hazafiságát az, aki megfosztja ezt a patriotizmust igazi tartalmától. Mert Kölcsey hazaszeretetének és nemzeti tudatának leglényegesebb tartalma az volt, hogy a magyar nemzet igazi megteremtéséhez fel kell szabadítani a jobbágyságot, hogy az ország csak akkor érdemli meg a haza nevet, ha szabad emberek élnek benne, hogy a szabad nemzetnek önnön haladásával az emberiség egyetemes haladását kell szolgálnia, hogy tehát a nemzeti öntudatnak a humanizmus eszméivel kell összekapcsolódnia.

A jobbágyfelszabadítással Kölcsey *nemzeti egységet* akart teremteni. Magyarországon a 19. század harmincas éveiben még nem lehetett szó arról, ami a polgári forradalom Franciaországában természetes volt, de ami nálunk még 1848-ban is csak egy aránylag szűk demokratikus vezető réteg célkitűzése volt: a nemzetet a nemesség *nélkül és ellenére*, a polgárság és a nép szövetségére és egységére támaszkodva létrehozni. A nemzeti egység megteremtésének leghaladóbb és legáltalánosabb programja a harmincas években nem lehetett más, mint Kölcsey programja: ledönteni a feudális válaszfalakat nemes és jobbágy között.

„Ez tehát a hazafiság? Örökre külön korlátoljuk-e magunkat? Kaszthoz ragadt lélekkel magasból alá nézzünk-e mindig? Sohasem fog-e lelkünkben felvirradni a gondolat, hogy a választófalakat végre döntsük el s különválás helyett egyesületben keressünk erőt?"*[24]

„. . . a kormány urbárium által urbáriumot akar", nekünk „urbárium által nemzetet kell akarnunk"; azaz feladatunk „úgy intézni az urbáriumi tárgyat, hogy az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotványba belépjen; s ezáltal az alkotvány hétszáz ezer puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett, tíz millió felemelkedhetőt nyerjen".**[25]

Kölcsey még nem a *nép képviselője* a nemesi ellenzék között, hanem a jobbágybarát, népbarát politika szószólója a polgári és

*Kölcsey Ferenc Összes Művei. 1241. old.
**Ugyanott, 1240., 1245. old.

nemzeti haladás érdekében. Ő az első Magyarországon, aki ennek a jobbágybarátságnak a szemszögéből vizsgálja felül a nemesi történelem felfogását, és a parasztforradalmakat többé nem Werbőczy, hanem a haladó polgár szemével nézi. Nem áll oda teljesen Dózsa György mellé, elítéli a fellázadt jobbágyok kegyetlenségeit, de menti és megérti Dózsát, míg Zápolya Jánost megveti és elítéli. (Ezt a polgári rokonszenvet Dózsa iránt, a Dózsa forradalmával való szolidaritás vállalása nélkül, látjuk később Eötvös József regényében is. Dózsával feltétel nélkül szolidáris csak Petőfi lesz.)

Azonban Kölcsey polgári-haladó, jobbágybarát programja messze túlmegy liberális ellenzéki társainak urbárium-programján. Ne felejtsük el: az 1832—1836-os országgyűlés a francia forradalom utáni második nagy európai forradalmi hullám, a francia, a belga, a lengyel forradalmak után ült össze, amikor Európában vége volt a reakciós korszaknak, és a Szent Szövetség védekezésre szorult. Az európai helyzet változását Magyarország is kihasználta. Az ország érdeklődése ekkor fordul igazán a reformtervek felé, az 1832—1836-os országgyűlést első ízben előzte meg komoly, elvi harc a megyékben a kormánypárt és a reformpárt között. Most lép a közélet porondjára Kossuth, és mint a közvélemény új tényezője: az országgyűlési ifjúság. De a haladás számára kedvezőre fordult külső és belső helyzet követelményei mögött ez az országgyűlés messze elmaradt. Az új úrbéri szabályzat vitájában arról folytak a leghevesebb csaták, hogy vajon az örökváltság (a földesúr beleegyezésével) kiterjedjen-e a robotra és a kilencedre is, hogy vajon a jobbágy személyes jogainak védelme odáig terjedjen-e, hogy a jobbágy is pörösködhessen a nemes úr ellen? Kölcsey akkor ezt írta naplójába:

> „Werbőczy nemzetségének férfiai azon záradékra, hogy parasztot kihallgatás és megítélés nélkül elfogni nem szabad, elszörnyűködének s az elfogatást kihagyatni kívánák".

„Werbőczy nemzetségének" programjával szemben Kölcsey úrbéri programja: *szabadság* és *tulajdon*. A „Dózsa-féle esetekkel" szemben nem lehet hóhérpallossal és kötéllel védekezni, ezek — Köl-

csey szerint — „nyomorult eszközök". Azt a szellemet, mely a parasztforradalmakban kitört, nem lehet megzabolázni, csak „megszelidíteni".

„Nem egyébbel pedig, csak oly közös érdekkel, mely a társaság tagjait egyformán kösse a hazához s ez érdek csupán két szó: szabadság és tulajdon!"*[26]

Kölcsey tulajdont, tehát szabad földet követelt a parasztság számára és ebben is messzi túlment ellenzéki társainak programján. A hitbizományi birtokról mondott beszédében kifejti, hogy a haza érdeke a földbirtok megoszlásának demokratizálása:

„. . . a köz jó csak jó polgárokat kíván, de mennél többet, kik között a birtok eloszoljon. Kik kezében legyen a birtok? az mindegy: de nem mindegy: hány kézben legyen? Mert birtok tartja fenn a polgárt és sok olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fenn a hazát . . ."**

A jobbágyfelszabadítással kapcsolatban legszembetűnőbb, hogy hazafisága *harcos* hazafiság volt, a szájhazafiság, a népellenes, a reakciós hazafiság elleni küzdelem igazi patriotizmusa.

„Uraim, Isten bizonyságom, rosszul őrzitek a hazát! — így jajdul fel az országgyűlésen. — Tapsért szólotok, nem a magyar nemzetért; s míg a nyelv és ajakmozgás után hírt arattok, semmi tettre nem hevültök fel, ott, hol való szükség volna reátok."***[27]

A patrióta Kölcsey élete végéig hangoztatta, hogy igaz hazafi az, aki küzd az álhazafiak ellen. A „Parainesis"-ben, amelyben unokaöccséhez intézett tanító intelmek formájában összefoglalja egész életfilozófiáját, így különbözteti meg az igazi patriotizmust a talmitól:

* *Kölcsey Ferenc* Összes Művei. 1162. old.
** Ugyanott, 1134. old.
*** Ugyanott, 1204. old.

„Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell... Ezreket fogsz láthatni, kik ajkaikon hordozzák a szent nevet; kik magasztalva említnek mindent, ami a honi föld határain belől találkozik; kik büszkén tekintenek az idegenre s hálát mondanak az égnek, mely őket magyaroknak születni engedé: s véled-e, hogy ezeknek szíveik szeretettel buzognak a haza iránt?"*

Kölcsey hazaszeretetének másik szerves tartozéka: a harc a a szabadságért. Ha ezt kihagyjuk Kölcsey patriotizmusából, akkor kiforgatjuk valójából. Ismerjük már a szabadsághoz írt ódáját, amelyben szenvedélyes szerelmesként, „szomjún epedő ajakkal" várja a szabadság csókját; tudjuk, hogy a „Hymnus"-ban is azt siratta, hogy „a holtnak véréből" nem a szabadság virult ki. A szabadságért való lelkesedés Kölcseynél nem életének egy bizonyos szakaszához kötött, múló érzelem volt: a húszas években verseiben tesz hitet a szabadság mellett, a harmincas évek elején mint politikus küzd érte, élete végén a „Parainesis"-ben köti nemzete lelkére a szabadságszeretetet.

„Mi a haza, mint a legszentebb kapcsokkal egybefoglalt emberek társasága? ... e társaság ideája egyesíti magában nemcsak birtokodat s birtokod s életed bátorságos voltát: *de az önérzést is, melyet mint szabad ország polgára, magadban hordasz;* mely veled született... *melyet tisztán meg nem őrizve tán emberi becsedet alacsonyítod le*... Ezért kell minden művelt embernek a hazát legfőbb gondjává tennie; s ez mindenek felett *oly hazákról értetik, hol az egyes polgárnak a közdolgok folyásába tekinteni joga s kötelessége van.*"**

Mily időszerű ez a hivatkozás az emberi méltóságra, melyet szabad ország szabad polgára érezhet csak! Vajon hazának lehet-e

*Ugyanott, 909. old.
**Ugyanott, 911. old.

érezni azt az országot, amely programszerűen öli ki polgáraiból ezt az „önérzést", ahol a polgároknak nincs joguk „a közdolgok folyásába tekinteni"? Vajon nem az igazi hazaszeretetet pusztítja-e ki a fasizmus és a reakció minden fajtája épp azzal, hogy a polgárok „emberi becsét" lealacsonyítja?

Kölcsey szabadságon a belső, a polgári szabadságot és a szabadságot kifelé, tehát a nemzeti szabadságot, a nemzeti függetlenséget egyaránt értette. A nemzeti szabadságot éppúgy minden nép „veleszületett" jogának tekintette, mint a polgári szabadságot. Nem különböztetett meg „alsóbbrendű" és „felsőbbrendű" nemzeteket, melyek közül az egyiknek uralkodás, a másiknak szolgaság a rendeltetése. Az 1831-es lengyel felkelés leverése után az országgyűlésen ő a vezére annak az országos mozgalomnak, amelynek célja: segítségére sietni az eltaposott lengyel nemzetnek és beavatkozásra bírni a kormányt a lengyel nép szabadsága érdekében. Kölcsey beszédeit a lengyel kérdésben igaz nemzeti büszkeséggel olvashatja minden magyar. Hivatkozik bennük az egy évtizeddel előbb diadalmaskodó 1820-as görög szabadságharcra és szinte fájdalmas irigységgel említi, hogy sajnos, a magyarok a lengyelek segítségére már nem siethetnek fegyverrel a kézben, mint ahogy annak idején az angolok siettek a görögök segítségére „idegen nép szabadságáért meghalni".

„Ha messze vidékeken, a földkerekség egészen más részén lett volna oda valamely ország, ily körülmények között, még akkor is egész mértékben kívánná részvételünket; most itt, határainkon s ily közel hatalom által követteték el az iszonyító tett, mely bennünket mint embereket, mint nemzetet, mint alkotványi szabadság birtokosait akaratunk ellen riadásba hoz."*

„Lehetetlen eltitkolnunk a veszélyt, mely bennünket fenyeget, amidőn határainkon polgári szabad alkotvány tapostatott el s midőn az északi hatalom körűlettünk mindinkább terjedez."**

*Kölcsey Ferenc Összes Művei. 1123. old.
**Ugyanott, 1124. old.

„A kétségbeesésig kínzott emberiség, az alkotványi meggyilkolt szabadság, az emberi eltaposott jogok nevében szólítom fel a Tekintetes Rendeket: nyissák fel kebleiket a szánakozásnak . . ."*

Milyen lélekemelőn magyar ez a feljajdulás egy „idegen nép" szabadságáért, a megkínzott emberiség nevében! A magyar jellem ismertetőjeleit keresitek? A magyarság hagyományait kutatjátok? Íme, ezekben a Kölcsey-beszédekben ráakadhattok a magyarság történelmi hagyományainak legnemesebb darabjaira, a magyar jellem legszebb vonásaira! És kell-e külön szólnunk arról, hogy milyen égetően időszerű ma, éppen a magyarság szempontjából Kölcseynek ez a kiállása egy szomszéd nép „polgári szabad alkotmányának" eltaposása, nemzeti függetlenségének megsemmisítése ellen? A „mindinkább terjedező hatalom" akkor a cárizmus volt, ma: a német fasiszta imperializmus.

Kölcsey hitvallása a lengyel szabadság mellett elvezet bennünket hazafiságának harmadik, leglényegesebb vonásához: az általános emberivel való szoros kapcsolatához, a humanista patriotizmus problémájához. Kölcsey nagyságát mutatja, hogy mint politikus és gondolkodó nem merült el a pillanatnyi helyzet aprócseprő érdekharcaiban, hanem elvi magaslatra emelkedve vett részt bennük, és e harcok közepette szembenézett azokkal a nagy, alapvető kérdésekkel és ellentmondásokkal, amelyek elé a polgári társadalom fejlődése állította az emberiséget.

A polgári társadalomnak ilyen alapvető, nagy problémája volt kezdettől a nemzetinek és az általános emberinek, a hazafiságnak és a humanista, világpolgári érzelemnek egymáshoz való viszonya és ellentmondása. Ez az ellentmondás a kapitalizmus lényegéből folyik. A kapitalizmus megteremti a nemzeteket, felszabadítja őket. A gazdasági forgalom közelebb hozza őket egymáshoz, így létrejön — nemzeti formákban — az egyetemes polgári kultúra, megszületnek az általános emberi kultúra és öntudat alapjai. De ugyanakkor a kapitalista gazdasági verseny gátakat is emel az

*Ugyanott, 1127. old.

egyes nemzetek közé, nemzeti elzárkózást és korlátoltságot is teremt. A nemzeti öntudat és a világpolgári öntudat tehát *ellentétek*, melyek állandóan vonzzák egymást. A polgári haladás legjobb képviselőiben állandó az igyekezet, hogy harmóniát teremtsenek a nemzeti és a világpolgári öntudat között, de e két pólus egymásra gyakorolt taszító hatását csak kevesen tudják maradéktalanul kiküszöbölni, a nemzet iránti hűség és az emberiség iránti hűség között az igazi és teljes összhangot csak a legkiválóbbak tudják megteremteni. (A reakciós burzsoázia képviselői nem is próbálják ezt az összhangot megteremteni, szerintük az emberiség iránti hűség eszméje eleve nemzetellenes és az ördög találmánya.)

Kölcsey nemhiába volt a magyar polgári haladás egyik legkimagaslóbb vezére, becsületesen és őszintén viaskodott ezzel a problémával. Egyik barátjának írja:

„Polgára lenni az egész világnak, én előttem nem azt a veszedelmes indifferentizmust teszi, mely minden patriotizmust, minden nacionalizmust kizár. Interessálva lenni az egész emberiségért s mégis el nem veszteni azt az édes, s mintegy instinctuális érzelmet, mely e születés földjéhez von: ez a kettő nem ellenkezik egymással . . ."*[28]

De ezt a gyönyörű hitvallást patriotizmus és humanizmus egysége mellett később bizonyos kételkedés váltja fel. 1833-ban írja:

„Volt idő, midőn cosmopolitizmus fogott el s ez időben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a német lágy-meleg poesist s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb philosophok mindenre, ami szent, fuvallottak . . ."**[29]

A „Parainesis"-ben pedig ezt írja:

„. . . ne hidd, mintha Isten bennünket arra alkotott volna, hogy a föld minden gyermekeinek egyforma testvérök s a föld

*Kölcsey Ferenc Minden Munkái. X. köt. 26. old.
**Ugyanott, 411. old.

minden tartományainak egyforma polgáruk legyünk . . . Soha nem tudtam megérteni: kik azok, kik magukat világpolgárnak nevezik? . . . Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna iránt ok keblében? Leonidas csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg."*

Bizonyos, hogy Kölcsey fejlődése folyamán a világpolgársággal *szemben* a patriotizmust választja. De aki ebből azt a következtetést vonja le, hogy korlátolt nacionalista lett belőle, hogy patriotizmusában immár a nemzeti elkülönülés volt a fontos, az, ami a magyart „elválasztja a többi nemzettől" — mint Kölcsey mai hivatalos magyarázója, Kornis Gyula írja —, alaposan téved. Ha igazán meg akarjuk érteni Kölcsey szembefordulását a világpolgársággal, akkor két alapvetően lényeges körülményt kell szem előtt tartanunk.

Az egyik az, hogy ez az állásfoglalás egy pillanatra sem volt hűtlenség az emberiséghez, a humanizmushoz. A lengyel szabadságért a „kétségbeesésig kínzott *emberiség*", az „*emberi* eltaposott jogok" nevében szállt síkra, nem pedig egyszerűen Magyarország külpolitikai, hatalmi érdekei alapján. (Az 1832—1836-os országgyűlésen voltak olyan ellenzékiek, akik síkraszállva a lengyelek mellett ugyanakkor „történelmi jogon" Galíciának és Lodomériának, tehát a felosztott Lengyelország darabjainak Magyarországhoz csatolását követelték!) A „Parainesis"-ben arra tanít, hogy „olthatatlan lánggal" kell égni „erényért, hazáért és *emberiségért*". A világpolgári érzelmek elleni intelmét pedig egyenesen ezzel vezeti be:

„Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele."**

Az egész „Parainesis", Kölcseynek ez a filozófiai végrendelete, szinte egyetlen lángoló hitvallás a humanizmus mellett:

**Kölcsey Ferenc* Összes Művei. 908—909. old.
**Ugyanott, 908. old.

„Örömeid és keserveid közt szűntelen szeretettel viseltessél az emberiséghez, melynek kebeléből az erény magvai még soha ki nem száradtak."*

Kölcsey tehát — ismételjük — nem a nemzeti önzés, a más népekkel való szembefordulás értelmében fordul a világpolgárság ellen, ő csak abban kételkedett, hogy lehet-e reálisan, *közvetlenül* az egész emberiségért *cselekedni*. És ha meggondoljuk, hogy az egyetemes emberi haladásért való közvetlen cselekvésnek az a feltétele, hogy az egyes országok szabadságmozgalmai *valóságos* és *tudatos* kapcsolatban álljanak egymással — és hogy ez a kapcsolat Kölcsey korában még fölöttébb kezdetleges volt, hiszen nem a dolgozó osztályok, hanem a vagyonos osztályok álltak az akkori szabadságharcok élén —, akkor Kölcseynek ezt a kételkedését legalábbis meg kell értenünk.

Sokkal lényegesebb azonban a *másik* körülmény, amit szem előtt kell tartanunk, ha meg akarjuk érteni Kölcsey állásfoglalását a világpolgári érzelem ellen. A francia felvilágosodás és német változata, a goethei humanizmus a világpolgári, az általános emberi kultúra szószólói és képviselői voltak ugyan, de ennek az általános emberi kultúrának hordozójául egyedül a művelt emberek maroknyi közösségét tekintették *Ez* a humanizmus idegenül nézett le a népre. *Ez* a világpolgárság azért volt közömbös a nemzeti kérdések iránt, mert közömbös volt a néptömegek élete iránt. *Ezzel* az arisztokratikus világpolgársággal szembeszegezni a patriotizmust annyit jelentett, mint odafordulni a néphez. Nálunk Kazinczy képviselte ennek az arisztokratikus humanizmusnak a szellemét. És amikor Kölcsey — és az utána következő egész írónemzedék — a hazafiság és a nemzetiség érzelmeit fordították Kazinczy ellen, akkor ez lényegében nem eltávolodás volt az egyetemes emberitől, hanem közeledés hozzá. Az arisztokratikus humanizmussal szemben Kölcsey *vezette be* a fordulatot a *plebejus, népi patriotizmushoz* — és ez a fordulat volt az alapja

*Kölcsey Ferenc Összes Művei. 927. old.

Petőfi *demokratikus* világpolgárságának. Az a *világszabadság*, melyért ő élt és halt, nem Kazinczynak és Goethének az a „cosmopolitai" hidegsége volt, mellyel Kölcsey joggal fordult szembe, hanem szerves kiegészítése a plebejus hazaszeretetnek. Mert az emberiséggel egybeforrni is csak az tud igazán, aki egybeforrt önnön népével. Kölcsey csak azért tudott fellépni a lengyel nép szabadsága mellett, mert jó magyar volt. Petőfi csak azért tudott minden nép szabadságáért lángolni, mert az Alföldért, a Tiszáért rajongott, és mert meg tudta énekelni elmúlhatatlan szépséggel szülőföldje szeretetét. Az egyik nép patriotizmusa nem lehet ellentétben a másikéval: aki a maga szülőföldjét és népét szereti, az érti és szereti az egész világ minden népét és minden szülőföldjét. Más szóval: aki küzdeni tud önnön népe boldogságáért, szabadságáért, függetlenségéért, az más nép szabadságát és függetlenségét is saját ügyének tudja tekinteni.

Kölcsey, aki a lengyel kérdésben a gyakorlatban vallotta ezt, gondolkodásban nem tudott egészen eljutni oda, ahová Petőfi eljutott: patriotizmus és humanizmus, nemzeti szabadság és világszabadság teljes egységéhez. De az első lépést efelé ő tette meg — éspedig éppen azzal, hogy a nemzet, a nép fölé emelkedő világpolgári gőgöt elvetette.

Kölcsey hazafiságának értelme megerősíti, amit költészetének tárgyalásánál már láttunk. Megmutatja, mi volt a jelentősége annak, hogy a népi, a nemzeti hagyományok felé fordult. A nemzeti múltra, a népi hagyományokra a forradalmi felvilágosodással szemben az ellenforradalmi romantika hivatkozott először. Kölcseyre és az utána következő írónemzedékre ez a romantikus, múltba néző gondolkodás kétségtelenül hatott.

De vajon csoda-e, ha egy kis, elmaradt nép nem tudott mit kezdeni a felvilágosodás történetellenes gondolatvilágával, amikor segítségre volt szüksége nemzeti öntudatának felébresztésénél s megszilárdításánál? Könnyű volt a francia nemzetnek! Neki nem volt szüksége múltbanézésre, hogy erősnek érezze jelenét és nagynak a jövőjét. A nemzeti múltat alapjában véve megtagadó felvilágosodás (hisz ez a múlt: a sötét feudalizmus)

egymaga elegendő segítség volt számára, hogy a forradalomban új, erős, magabízó nemzeti öntudatot fejlesszen ki. Kis nemzeteknél, amelyek idegen elnyomás ellen küzdenek, és amelyeknek túlontúl gyenge volt a polgárságuk, a nemzeti öntudat kialakulásának múlhatatlan segédeszköze volt a romantikus múltbanézés, a megkapaszkodás a nemzeti múlt hagyományaiban. A magyaroknál (és a kis szláv népeknél is) ezzel lehet magyarázni annak a romantikus reakciónak a hatását, mely a történelmi múlt nevében szállt szembe a múltat megtagadó felvilágosodással. De ugyanezzel lehet magyarázni azt is, hogy ezeknél a népeknél (magyaroknál, szlávoknál) a romantikus múltbanézésnek, a történelem felé fordulásnak nem reakciós, hanem haladó jelentősége volt. Ez nem *reakciós ellenzékiséget* jelentett a francia forradalom szellemével szemben, hanem alapjában véve *népies* ellenzéket (vagy annak bevezetését) a felvilágosodásnak a nemzet iránt közömbös szellemével szemben. Ezért nem véletlen, hogy szinte minden nagy magyar költő a nemzeti múlt csodálatán kezdi s a reakciós múltbanézés megtagadásán végzi. Kölcseyről tudjuk, hogy Kazinczytól a nemzeti hagyományok költői értékelése miatt vált el. De öt évre az elválás után már a jövő felé fordult:

„... Régi kor árnya felé visszamerengeni mit ér?
Messze jövendővel komolyan vess öszve jelenkort:
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derülj!"

(Huszt. 1831.)

Vörösmarty, aki megalkotta a magyar múlt mitológiáját, később gúnyosan írja a múltról: „regényes, szép vadonság ásít az ég felé". És Petőfi, aki „halottrablóknak" nevezi azokat, akik a múltról dalolnak és babéraikon „penészt és halotti szagot" érez, a szabadságharcra buzdítva maga is a múlthoz fordul, a „világhódító híres ősök" jutnak eszébe „Attilától egész Rákócziig".

Nem világos-e már ebből is, hogy meghamisítják (vagy enyhébben szólva: félreértik) Kölcseyt azok, akik verejtékes idéző munkával egyszerű „romantikust" akarnak belőle csinálni, olyas-

valakit, aki megtagadta a francia forradalmat és a felvilágosodást, más szóval: hűtlen lett a haladás eszméihez! Kornis Gyula például nem átallja Kölcseyt megtenni a „modern rendi állam", vagyis a fasizmus előfutárjának:

„A vallásosságnak a világháború és bolsevizmus földrengéseit követő fokozódása, az ész radikalizmusával szemben a konzervatív, keresztény, vallásos világnézet megerősödése, a középkori rendi állameszménynek modern formájú térhódítása Kölcsey mély gondolatainak újabb fényes tanúsága."*

Hogy Kölcsey liberális volt? Hogy a szabadságért, a polgári jogegyenlőségért küzdött? Hogy a „Parainesis"-ben az értelem, a tanulás, a tapasztalat erényeit hirdeti a vak indulatokkal és szenvedélyekkel szemben? Hogy rendületlenül hitt az ember tökéletesbedési képességében és az emberi haladásban, tehát abban, aminek „a modern rendi állameszmény", a fasizmus hívei az ellenkezőjét hiszik? Mindezt Kornis könnyedén elintézi azzal, hogy „a romantikus történetfilozófiát legyőzte benne a liberalizmus érzése és eszmetana". Ami azt jelenti, hogy Kölcseyben — aki pedig Kornis szerint is az elvek, a következetesen végiggondolt eszmék embere volt — zavarosan gomolyodtak az össze nem illő gondolatok, egyszer a katolikus vallás pártját fogta, máskor ellene fordult, egyszer liberális volt, máskor reakciós, hol hátat fordított a haladás gondolatának, hol pedig hirdette. És ezt hívják Kölcsey világnézete, tehát gondolatai belső egysége és összefüggése magyarázatának!

Igaz, a felvilágosodás és a francia forradalom kritikája (más szóval: a fiatal kapitalizmus forradalom utáni kritikája) hatott Kölcseyre is. Hiszen a kor, amelyben élt, a burzsoázia világmegváltó illúziói szertefoszlásának kora volt: a mindenható észről ekkor derült ki, hogy csak burzsoá társadalmat alkotott, nem pedig az értelem örök törvényei szerint való „természetes" emberi társadalmat. A felvilágosodás gondolatvilágának hiányosságai

**Kornis Gyula*: Kölcsey világnézete. 40. old.

és ellentmondásai akkor már szinte ott hevertek az utcán, természetes tehát, hogy Kölcsey sem tartott ki mereven a felvilágosodás rendszere mellett. Tanult a felvilágosodás romantikus bírálatából is. Gondolkodásában a romantika itt-ott még bizonyos reakciós nyomokat is hagyott. De az alapvető mégis az, hogy Kölcsey a romantikától azért tanult, hogy *túlmehessen* azon, ami a felvilágosodásban korlátolt és ellentmondó volt, anélkül, hogy megtagadta volna, ami maradandó és haladó volt benne. Kölcsey nem hátra ment, mint a romantikus reakció, hanem előre!

A romantikus reakció a forradalmi ésszel az érzelmet, a vallásos hitet állítja szembe és dicsőíti a katolikus vallást, a római egyházat. Kölcsey vallásfilozófiai tanulmányaiban szintén védelmezi a katolicizmust a protestantizmussal szemben. De akkor is, amikor a katolicizmust védi, alapjában véve a haladó gondolkodó beszél belőle, aki a történelem mélyére nézett. A reformációnak azt veti szemére, hogy az egyik teológia helyébe csak más teológiát tett, ahelyett, hogy a tudományt tette volna mindenféle teológia helyébe. A reformációban nem lát haladást a katolicizmussal szemben, mert a reformáció maga is visszaesés volt az emberi szellem első, nagy, újkori, *világi* fellendüléséhez, a humanista reneszánszhoz viszonyítva. A katolicizmust védő Kölcsey tehát nem jutott önmagával ellentétbe, amikor az 1832—1836-os országgyűlésen a felvilágosodás érveivel fordult szembe a vegyesházasságok kérdésében a katolikus egyház igényeivel, és büszkén vallotta magát a vallási türelmességet védve „a világosság-terjesztő század" hívének a „sötétségi elvekkel" szemben. Kornis szerint Kölcsey a katolicizmus mellé állt „mint romantikus történetfilozófus" és ellene fordult „mint jó kálvinista". Így értik meg manapság Kölcseyt azok, akik „hivatalból" ünneplik és magyarázzák!

A romantikus reakció a polgári forradalmakkal szemben segítségül hívja a történelmi múltat. A forradalom — szerinte — rossz és elvetendő, mert mesterséges és erőszakos beavatkozás a történelmi múlttól megszentelt jelenbe. Kölcsey történeti tanulmányaiban szintén a történelmi hagyományokhoz fordul. De

nem azért, hogy kijátssza őket a forradalom ellen, hanem azért, hogy történelmi szemmel nézze és megértse a forradalmat is. Nem átkozza őket (láttuk, hogyan tekintett Dózsa Györgyre!), hanem „a sors lesújtó villámait" látja bennük:

„... égiháborúk és volkánkirohanások az erkölcsi világban a *nép-támadások;* s ezek, mint amazok, a sors örök haladású törvényeiben írattak meg. Vigyázz, nehogy valaha szentségtelen kezekkel a történelem forgó kerekeihez nyúlj! ...

Erős rendület viszi véghez nem egyszer, mit hosszú idők békésen nem hajtottak végre... tekints mélyebben s látni fogod a rendületet... hosszú idő által előre készített végrehajtásnak lennie..."*

A romantikus reakció a forradalmi „lázítókkal", a városi plebejusokkal szemben felfedezi a népet, mint az állandóság és békesség biztosítékát és hordozóját. „Népies" érdeklődése ezért túlnyomóan művészi, esztétikai, néprajzi természetű. Így keresi a bizonyítékokat ahhoz a hitéhez, hogy a „nép" örökké egyforma: forradalmi változásoknak tehát nincs jogosultságuk. Kölcsey is a nép felé fordul. Az irodalmat a népköltészetbe akarja begyökereztetni. De ő nem áll még ennél az esztétikai, romantikus népiességnél. Az ő népiessége *szociális:* legnagyszerűbb megnyilvánulását ne a népköltészetről írt munkáiban, hanem „A szatmári adózó nép állapotá"-ról írt tanulmányában keresd. A nép az ő számára nem az állandóság és változatlanság mellett tanúskodik, hanem a sürgős politikai és szociális változások szükségessége mellett.

A „modern rendi állameszmény" mellett tehát hiába hívják fel tanúnak Kölcsey Ferencet. A költő, a politikus, a gondolkodó Kölcsey *mindig* haladó volt. Ideáljai az általános emberi haladásnak a forradalmi polgárság hősi korszakában megfogalmazott nagy célkitűzései voltak: patriotizmus, szabadság, humanizmus. És ha ma liberálisnak mondják, akkor ez is csak bizonyos fenntartásokkal igaz. Igaz, nem volt forradalmár, a francia jakobinu-

* *Kölcsey Ferenc* Összes Művei. 933. old.

sok szellemét nem akarta felélesztení és a húszas, harmincas években fellépő európai liberalizmus ezt szintén nem akarta. Ennyiben Kölcsey is liberális volt. De a liberalizmus annyiban különbözött a francia forradalom nagy népmozgalmától, hogy nem is tartott igényt rá, hogy nagy, általános emberi ideálok nevében az egész nép forradalmi vezetőjeként lépjen fel. A liberalizmus már nem az egész népet akarja megváltani, hanem csak a burzsoáziát, mint osztályt akarja felszabadítani. Kölcsey ebben az értelemben nem volt liberális. Helyesebben: ő liberális is a felvilágosodás nagy nemzedékének módján tudott lenni. A magyar reformkorszakban a liberális ellenzék reformköveteléseit ő tudta a legtisztábban és legkövetkezetesebben összekötni a polgárság régi, nagy, hősi ideáljaival. Mint liberális is szellemi kortársa tudott maradni a francia forradalomnak, a felvilágosodás „nagy századának". Ez volt az oka annak, hogy kortársai is vérszegény idealistának tekintették, aki tulajdonképpen nem való a politika porondjára. Kemény Zsigmond Kölcsey politikai beszédeire is azt mondta, hogy „költemények"; halálakor pedig Wesselényi Miklós utána sóhajtotta: „Nem e világra való volt." Igen, de csak a „nagy századbeli" politikai idealizmusa, rendíthetetlen elvi következetessége miatt. Kora volt kisebb nála. Az 1832—1836-os országgyűlésen az alsó tábla ellenzékének egyik vezére volt, de igazán csak az országgyűlési ifjúság tartozott hozzá, az 1848-as márciusi ifjúságnak ez az előfutára.

Ezt kell megértenünk, ha kézbe vesszük a „Parainesis"-t, élete munkájának és tapasztalatainak végrendeletszerű összefoglalását. Iskolában tanítják, de megértik-e? Elmondják „bölcsnek", „mélynek", „nagyszerűnek", de *milyen* mélység jut benne kifejezésre? Tanítják-e az iskolában, hogy az a „rény" (erény), amelyért szerinte olthatatlan lánggal kell égni, a római és a görög demokrácia közéleti erénye, az a köztársasági erkölcs, amelyről Marat és Robespierre vettek példát, és amelyre Petőfi is azt mondta, hogy „a tiszta erkölcs a köztársaság alapja"? Elmondják-e, hogy az a követelése, hogy a tudományt az emberiség javára szolgáló „munkás élettel" kell egybekötni, hogy

„a közös hazában a nyilvános élet zajában az egészre munkálva" kell gondolni, — hogy ez egy következetes republikánus gondolata, aki az „erényről" szólva, nem valamilyen elvont morált prédikál (amit ki-ki a maga feje szerint értelmezhet), hanem Washington forradalmi-köztársasági konkrét erényéről beszél, ami abból áll, hogy a népért kell élni?

Beszéltünk már róla, hogy a „Parainesis" alapgondolata a humanizmus. De ki akarjuk emelni, hogy Kölcsey, aki elkeseredve és szinte kétségbeesve hagyta ott (kénytelenségből és elvhűségből) a politikai cselekvés színterét, aki azzal a gondolattal foglalkozott, hogy kivándorol Amerikába, mert nem remélte, hogy hazájában jóra fordul a helyzet, ez a magyar pesszimista halála előtt nagy eszmei magányosságban a rendíthetetlen optimizmus hangján tud szólni az emberiségről és a haladásról. Egy élet szinte sikertelen harcai után egy szemernyi kiábrándulás, egy leheletnyi embergyűlölet nincs benne. Ellenkezőleg, arra int, hogy „az emberi nem iránti gyűlölet" kísértésének engedni nem méltó az igaz emberhez, hogy „az erénynek az emberi erőt felölhaladni látszó jelenetei" épp olykor tűnnek fel, amikor úgy látszik, hogy „a gonoszság fékei mind széjjelszakítvák". Ő, akinek annyi oka volt rá, hogy megvesse a demagógiával ellene uszított „sokaságot", a megyegyűlés kisnemesi alja-népét, mely összerombolta gazdaságát és megtagadta politikai működését, arra int, hogy a „sokaság" is alkalmas minden „nagyra és nemesre", és hogy a tömegek „zajos tolongását" nem szabad lenézni, mert sokszor a nemzet valódi szelleme nyilvánul meg benne és a nemzet „egész belsejéből forr ki". A haladás igaz ügye diadalába vetett hitének milyen mélynek kellett lennie, hogy annyi szenvedés és vereség után is így tudott hinni az emberben és az emberiségben! Pesszimizmusa is a haladás sóvárgásában gyökerezett, a haladásba vetett hitével torkollott bele pesszimizmusa a legmélyebb humanista optimizmusba.

*

A „Hymnus" költőjének temetésén koporsóját megdobálta a csőcselék, melyet még életében ellene uszított a feudális reakció. Halálának századik évfordulóján *ekkora* botrány nem volt. Csak annyi történt, hogy amikor a Gyöngyösi István Irodalmi Társaság Kölcsey emlékezetének emléktáblával akart hódolni, akkor a leleplezési ünnepségre a Pest megyei vármegyeházán összegyűlt előkelő közönség nagy megrökönyödésére az emléktábla helyén üres fal ásított. A táblát egy órával az ünnepség előtt távolíttatta el a falról Endre László Pest megyei alispán, mert készítője, Beck Ö. Fülöp, egyik legkiválóbb magyar szobrászművészünk, „kompromittált" személy: állítólag valami hivatala volt a forradalmak alatt. Ha Endre László tudta volna, hogy Kölcsey maga is emlékbeszédet tartott valamikor „a társadalmi és állami rend felforgatására irányuló" Martinovics-féle jakobinus összeesküvésben erősen „kompromittált" és büntetett előéletű Kazinczy Ferenc fölött, akkor talán nemcsak az emléktáblát vétette volna ki a falból, hanem az egész Kölcsey-ünnepséget betiltotta volna. De szerencsére nem tudta, és így Kölcsey temetése után száz esztendővel, csak jelképesen dobálták meg koporsóját, nem kövekkel, hanem csak azzal, hogy Endre László alispán védnöksége alatt ünnepelték.

Halálának centenáriumán Kölcsey erősen forgolódhatott a csekei sírban. Forgolódnia kellett, mert történtek más kínos bonyodalmak is az ünnepségeken. Amikor a szegedi Dóm téren készültek a Kölcsey-emlékünnepre és kiadták az utasítást, hogy az árkádok alatt elhelyezett magyar Pantheonban díszítsék fel és világítsák ki Kölcsey szobrát, a szerelőmunkások fedezték fel, hogy Kölcseynek nincs is szobra ebben a Pantheonban.

De történtek ezen a centenáriumon más épületes kődobálások is. Hogy Kornis Gyula professzor (akinek fényes méltósága is van: elnöke a magyar képviselőháznak) Kölcseyt a fasizmus előfutárává próbálta megtenni, arról már szólottunk. Teleki Pál gróf, magyar kultuszminiszter, a pesti vármegyeházán tartott emlékbeszédében így „áldozott" Kölcsey emlékének:

„A kor nem más, mint a nemzet életének pillanata, a reformok pedig a nemzet megszakíthatatlan életének továbbépítése. Ezért volt a liberalizmus korszakának hajnalán Kölcsey liberális, de lenne éppúgy, ha élne, lelkes harcosa és előfutára azoknak az eszméknek, amelyeket a nemzet és jobbjai joggal életszükségletnek éreznek."

Egyszerű magyarra fordítva ez azt jelenti, hogy — Teleki gróf szerint — a szabadságot sóvárgó, jobbágyfelszabadító, humanista reformokért harcoló Kölcsey *ma* szabadságellenes, népellenes, emberiségellenes — egyszóval fasiszta — „reformokért" lelkesednék. Miért? Azért, mert reformokra — egyre megy: fasiszta vagy liberális reformokra — *mindig* szüksége van a nemzetnek. Mi fasiszta természetű „reformokat" akarunk és meg akarunk semmisíteni minden „liberalizmust", de azért helyeseljük, hogy száz évvel ezelőtt Kölcsey liberális reformokért szállt síkra! Így gondolta Kornis és Teleki.

E kijelentések olvasásakor Kölcsey „Parainesis"-beli szavaira kellett gondolnunk:

„Kedvetlenül kell majd gyakran szemlélni, *miképpen a legszentebb nevek vagy megtapodtatnak, vagy álorca gyanánt használtatnak gonosz célokat eltakarni.*"*

A jelen embere két dologgal indokolhatja az ősök emlékének ápolását és szellemük ébrentartását. Az egyik az, hogy ezeknek az ősöknek a harcai *alapozták meg* a jelen épületét, és így a küzdelem, mely a jövőért folyik, az ősök *szellemében*, a tőlük lerakott *alapokon*, a tőlük követett *irányban* folyik tovább. Ebben az értelemben emlékezik az orosz nép nemcsak a nagy orosz szabadságharcosokra, hanem I. Péter cárra is, a francia nép nemcsak a jakobinusokra, hanem a nagy francia királyra, IV. Henrikre is, a magyar nép nemcsak Dózsára, Kossuth Lajosra, Petőfi Sándorra, hanem Szent Istvánra, Hunyadi Jánosra, Mátyás királyra is. De Wer-

**Kölcsey Ferenc* Összes Művei. 903. old.

bőczy, Károlyi Sándor emlékét nem ünnepeljük, őket nem tartjuk „őseinknek", mert ők nem a jelen felé való *haladás* alapjait rakták le, hanem ellenkezőleg: e haladást akarták megakadályozni. Kölcsey a „Hymnus"-ban szól Mátyás bús hadáról, de nem szól annak a jobbágypusztító Zápolyának a hadseregéről, aki tétlenül nézte, hogyan vérzik el Mohácsnál a magyar nemzet. Ebből az is következik, hogy aki nem az ősöktől lerakott *alapokon* akar *továbbépíteni*, hanem még ezeket az alapokat is le akarja rombolni, annak nincs joga rájuk hivatkozni. A francia fasiszta nem is hivatkozik Robespierre-re, Mussolini és Hitler is gúnnyal és ellenségesen említik a nagy francia polgári forradalom szellemét és örökségét: a fasiszták le akarják *rombolni* mindazt, amit két évszázad harcaiban vívott ki magának az emberiség és amit a munkásosztály az emberiség továbbhaladása *alapjának* tekint.

De vannak ősök, akiknek szellemét nemcsak azért kell ébrentartani, mert ők voltak az alapok lerakói, hanem azért is, mert programjuk jó része mai napig megvalósításra vár. És Magyarországon nem is arról van szó elsősorban, hogy a Telekiek és Kornisok rongálják azt, ami Kölcsey programjából megvalósult, hanem elsősorban arról, hogy *ezután sem* akarják, hogy Kölcsey programja megvalósuljon. Kölcsey eszméi időszerűek azért is, mert Magyarország mai urai ellenük fordultak, de azért is, mert megvalósulatlanok.

Védeni kell Kölcsey humanizmusát a faji gyűlölet embertelen szellemével szemben, és meg kell valósítani azzal, hogy Magyarországból a magyar nép országát csináljuk.

Védeni kell Kölcsey szabadságeszméit a Kornisok és Telekiek „rendi állameszményével" szemben, és meg kell valósítani őket a magyar népszabadság, a demokratikus Magyarország kivívásával.

Hogy Kölcsey eszméinek ellenségei őrá hivatkoznak, mutatja, hogy Kölcsey programja megvédésének és megvalósításának fölöttébb jók a kilátásai. A magyar népnek úgyszólván sohasem volt része igazi és teljes szabadságban és mégis: történelmében szinte nincs semmi, amire a népszabadság ellenségei, mint a *maguk*

hagyományára hivatkozhatnának. A magyar történelem alakjai mind szabadságharcosok és a haladás harcosai. Marx állapította meg, hogy azoknál a népeknél, amelyek annak idején a polgári haladás élén járó Franciaország ellen viseltek háborúkat függetlenségükért, a nemzeti újjászületés mindig reakcióval párosult. Ezért van az, hogy például Németország történelmében vannak jelentékeny nemzeti vezetők, költők, gondolkodók, akik reakciósok voltak. A magyar történelemben azonban egyenesen megfordítva áll a dolog. Nálunk még a reakciós, nemesi vezetés alatt folyó mozgalmak is újjászületéssel párosultak, mert az idegen elnyomás, a Habsburgok, a reakciós Ausztria ellen irányultak. Nálunk Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Felsőbüki Nagy Pál is, akik pedig ellenségei voltak a népszabadságnak, ilyen vagy amolyan vonatkozásban a nemzeti újjászületést és így a haladást szolgálták.

A magyar fasizmusnak nincsenek gyökerei a magyar történelemben. És ha egy *politikai* mozgalomnak nincsenek gyökerei a múltban, akkor a jelen talajába sem ereszthette mélyen a gyökereit, nem lehet túl nehéz munka kitépni őket onnan. Kikre hivatkozzék a fasizmus Magyarországon? Hol keresse a maga hagyományait? Werbőczyvel, Zápolyával dicsekedjék? Az ilyen „hősökre" aligha lehet büszke! Berzsenyit játssza ki Kölcsey, Vörösmartyt Petőfi ellen? Reakciós történetírók és esztétikusok megpróbálkoznak ilyesmivel, de ezek a reakciós finomkodások a tömegekbe nem tudnak behatolni, mert a nép helyes ösztönnel érzi meg a *lényegeset*, tudniillik azt, hogy ezek a nagy magyar költők különböző módon, más-más időben, korlátoltabban vagy teljesebben, bátrabban vagy habozóbban, teli hanggal vagy visszafojtottan — de mind a haladást szolgálták, és az alapirányzatában egységes fejlődésnek voltak lépcsőfokai. Széchenyi-kultusszal próbálkozzék a Kossuth-hagyományok ellen? A reakció próbálkozik is vele. De amikor Széchenyi szembekerült Kossuthtal, nem képviselt többé komoly tömegáramlatot a nemzeti életben. A reakciós Széchenyi-kultusz ezért ma is csak egy szűk intellektuel réteget tud megragadni: a tömegekbe behatolni nem tud. Ha Széchenyit

ma a nép szíve befogadja, akkor *nem azért*, mert Kossuth ellen harcolt. Hol vannak hát a magyar fasizmusnak, a magyar reakciónak olyan hősei, akikkel a nép lelkéhez tud közelférkőzni? Sehol!

Ezért kénytelenek odadörgölőzni a mi történelmünk nagy alakjaihoz. Így születnek meg a hivatalos Kölcsey-ünnepségek. A magyar nép szabad, emberséges, boldog életének nagy sóvárgóját hívják tanúskodni amellett, hogy a magyarságnak nem kell se szabad, se emberi, se boldog élet.

Urak, vigyázzatok! A Kölcsey Ferencek nem tesznek hamis tanúvallomást.

PETŐFI SÁNDOR

A FORRADALOM KÖLTŐJE[1]

A felszabadulás óta eltelt egy esztendő alatt az adott különös jelentőséget március 15-e szelleme idézésének, hogy a magyar demokrácia keresi az őseit. És másrészt az, hogy a nemzet egy dicstelen háború után igyekszik visszafordulni történelmének azokhoz a fejezeteihez, amelyekben megpillanthatja régi nagyságát, és amelyekből reményt meríthet arra vonatkozólag, hogy újra felemelkedhetik. Hogy a magyar demokrácia megtalálhassa szellemi őseit, ahhoz természetesen nem elég idézni a márciusi ifjúságnak, március 15-e szervezőinek és végrehajtóinak a szellemét, és az sem elég, hogy a magyar demokrácia önnönmagát tőlük származtatja. Ezeknek a visszaemlékezéseknek március 15-ére sokszor az a hibájuk, hogy elfeledjük: mi, magyarok, nem azok vagyunk ma, akik voltunk 1848-ban.

A március 15-ére való visszaemlékezésekbe már régebben is gyakran az a hiba csúszott, hogy a március 15-i mozgalmat, március 15-e demokratikus forradalmát — túlságosan és szervesen — egyszerűen a magyar reformkorból származtatják.

Igaz, hogy március 15-e a nagy magyar reformkorból nőtt ki, de az is igaz, hogy március 15-e a reformokhoz képest törést jelentett, ugrást. Valami új kezdődött március 15-ével, nem egyszerűen a régi folytatódott.

Március 15-e nemcsak egyszerűen folytatása a reformkornak, hanem megoldása is azoknak az ellentéteknek, amelyeket a reformkor a maga erejéből nem tudott megoldani. Március 15-ével a pesti

nép kettévágta azoknak az ellentéteknek a gordiusi csomóját, amelyeket a reformkor nemzedéke nem tudott megoldani. Már a 19. század 40-es éveinek második felében úgy volt feltéve a kérdés a magyar reformmozgalom számára, hogy vagy mérsékelt reformot végrehajtani az abszolutizmussal együtt, vagy radikális polgári demokratikus átalakulást végrehajtani az abszolutizmus ellen, a néppel együtt. Ezt a dilemmát a maga erejéből — ismétlem — a reformkor nem tudta megoldani, március 15-e kellett hozzá, hogy ez az ellentét, ez a dilemma megoldódjék.

Március 15-e a plebejus, népi forradalmi beavatkozás volt abba a mozgalomba, amelyet a liberális nemesség vezetett, a reformkor mozgalmába. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy március 15-e az égből pottyant le, hogy ne lettek volna szellemi, szervezeti, mozgalmi előzményei magában a reformkorban. Előzménye mindaz, ami a reformkorban a rendiség keretein kívül igyekezett Magyarország polgári demokratikus átalakulását előbbre vinni és végrehajtani. Előzménye szellemi síkon a „tízek mozgalma", amelynek élén Petőfi Sándor állott, előzménye az Ifjú Magyarország csoportja, sőt előzménye az országgyűlési ifjúságnak a mozgalma is Lovassy Lászlóéktól kezdve.[2]

A réginek és az újnak, a nemesi reformmozgalomnak és a plebejus forradalmi mozgalomnak ez az ellentéte, más szóval Pozsonynak és Pestnek az ellentéte végigvonul később az egész 1848—49-es szabadságharcon. Ez az ellentét a szabadságharc népi, forradalmi vezetése, következetes vezetése és a szabadságharc nemesi, megalkuvó vezetése vagy megalkuvásra hajlamos vezetése közötti ellentét. És azt hiszem, hogyha most március 15-ének és vezérének, Petőfi Sándornak az emlékét idézzük, nem követünk el kegyeletsértést, ha jobban szemügyre vesszük ezt az ellentétet, ha megvizsgáljuk azt az újat, amit március 15-e politikailag, társadalmilag, de a magyar költészet fejlődésében is jelentett. Azt hiszem, nem felesleges éppen ma hangsúlyozni ezt az ellentétet és ezt az újat. Épp ma, amikor a magyar politikai küzdelmeknek és annak az eszmei tisztázódásnak — amellyel áll vagy bukik a mi demokráciánk — a középpontjában az a kérdés áll, milyen

legyen az a demokrácia, amit fel akarunk építeni, közkeletű polgári demokrácia-e vagy olyan demokrácia, amit politikai szóhasználatunkban népi demokráciának hívunk.

Ez az ellentét, amiről szóltam, a reformkor és március 15-e között, nemcsak a magyar politikai és társadalmi fejlődésben található meg, hanem a magyar költészet fejlődésében is a 19. század első felében. Petőfi Sándorral a magyar reformkorszak költészete nem egyszerűen folytatódik, itt is van egy bizonyos törés, itt is kezdődik valami új. Természetesen, a Petőfi Sándor-képviselte népiesség a költészetben folyománya volt mindannak, amit a magyar költészet a reformkorban alkotott Kazinczytól, Kisfaludy Sándortól Vörösmartyig. Mégis helytelen lenne, ha csak azt látnók meg Petőfi Sándor költészetében, ami folytatása a magyar reformkor költészetének. A reformkornak fő problémája politikában és irodalomban: népnek és nemzetnek a viszonya. A reformkor ezt Kölcseyvel, Kossuthtal, Bezerédyvel, sőt Deák Ferenccel is így fogalmazta meg: egyesíteni a nemzet nemesi és jobbágyi rétegeinek az érdekeit, nemzetegyesítés, érdekegyesítés útján. Ez azt jelentette, hogy a nemesség haladó része, a liberális nemesség egy bizonyos mérvű jobbágyfelszabadítás, az úrbéri terheknek egy bizonyos határig terjedő eltörlése útján fel akarta emelni önmagához a jobbágyságot, a magyar parasztságot. A reformkor költészete ezt a törekvést tükrözte. Lényegében a nemzet akkori vezető osztályainak költészete ez, a nemességnek az ébresztése és ugyanakkor odafordulás a néphez, de odafordulás hozzá kívülről és felülről. A reformkornak a költészete — még Vörösmartyt is ideértem — lényegében a nemesség lelkiismeretfurdalásának az ábrázolása. Kölcsey nagyszerű munkája „A szatmári adózó nép állapotáról", vagy Eötvös regényei a Dózsa-forradalomról, „A falu jegyzője", mind ennek a nemesi lelkiismeretfurdalásnak a jegyében születtek meg.

Petőfi Sándorral valami új kezdődött. Az ő költészete nem a nemesi lelkiismeretfurdalás költészete többé, hanem egy öntudatra ébredő népnek a hangja. Másszóval: Petőfi Sándor népiességében a felülről jövő nemesi reformnak a gondolata helyett az alulról jövő népi felszabadulásnak a gondolata szólal meg. Nem a nép

„felemelése", nem az „érdekegyesítés" itt a probléma többé, hanem a nép felszabadítása. Csak össze kell vetni azt, amit Vörösmarty eposza, a „Zalán futása" kifejez, Petőfi Sándor első népi eposzával, a „János vitéz"-zel. A magyar irodalomtörténet a „János vitéz"-t naiv népi eposzként könyveli el. Ez igaz is, de azt hiszem, nem felesleges figyelmeztetni arra, hogy ezzel az úgynevezett naivitással csínján kell bánni. Ez a „naivitás" az öntudatra ébredő népi tömegek felszabadulásának természetessége.

Petőfi költészetében — most nem is politikai verseiről beszélek, hanem népdalairól, helyzetdalairól, leíró költeményeiről — az fejeződik ki — persze bizonyos leegyszerűsítéssel mondom ezt —, hogy a nép szétnéz saját országában. Tájleíró verseiben a nép fia szól saját földjéről. „A Tisza", „A puszta télen", „Az Alföld", „Falu végén kurta kocsma", „A kutyakaparó" — mindez nem más, mint a föld birtokbavétele az ország népe által. De a Tiszát vagy az Alföldet Petőfi nem egyszerűen úgy ábrázolja, mint egy közönséges tájat, hanem úgy, mint az országnak, a magyar nép országának, a hazának darabját. *A táj szeretete, a magyar föld birtokbavétele kibővül az ország szeretetévé, a haza birtokbavételévé.* A nép Petőfi költészetében úgy beszél a magyar földről, mint a sajátjáról, de ez a nép önmagát egyben nemzetnek érzi.

Petőfi lírai közvetlensége *népi* közvetlenség, de *nem* paraszti közvetlenség. *Úgy*, ahogyan Petőfi beszél a tájról, Magyarországról, az Alföldről, a Tiszáról, mint magyar folyóról, a paraszt sohasem tudna beszélni. A paraszt számára a természet, amelyben benne él és amellyel dolgozik nap mint nap, nem jelent szépséget.

Petőfi elszakadt a földtől, de összeforrt a hazával. Elszakadt a rendiségtől, azoktól az emberi és társadalmi viszonylatoktól, amelyekben a földhöz való viszony játssza a főszerepet, de nem szakadt el a föld népétől. A népet képviselő, a néppel egybeforrott nemzeti költőnek szemével nézi a természetet, a magyar tájat, az országot.

És hangsúlyozni akarom, hogy ez a közvetlenség, amivel az országot nézi azon keresztül, hogy az ország darabjait nézi, nem naivitás, hanem öntudatosság. Petőfiben a népnek az a képviselője

szól, aki nem a nemességgel akarja egyesíteni a népet, hogy nemzetté legyen, hanem a rendiség helyett akar a nép által új nemzetet teremteni.

Ez a forradalmi elem Petőfi költészetében, mielőtt még forradalmi versei elhangzottak volna. Tájleíró verseinek, népdalainak, helyzetdalainak ezért a forradalmiságáért támadták a korabeli kritikusok Petőfi Sándor költészetét, elnevezvén azt útszélinek, betyárnak, durvának, póriasnak.[3]

Petőfi népiessége tehát forradalmi népiesség. Ugyanaz a forradalmi népiesség, amely az Alföldről szóló versében rejlik, szólal meg a forradalom előestéjén írt versében: „Még kér a nép, most adjatok neki".[4] Ez szólal meg abban a másikban is, amely a népfelkelést ünnepli már az európai forradalmi mozgalmak hatása alatt: „Feltámadott a tenger, a népek tengere".

Vagyis az ország — hogy úgy mondjam — lírai birtokbavétele és a magyar feudalizmus elleni népi lázadás érzelmei között csak egy lépés volt a távolság. A forrás itt is, ott is ugyanaz volt.

Egyik levelében így írt Aranyhoz:

„Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, és ez a század feladata."[5]

Ez nemcsak ars poeticá-ja volt, hanem politikai hitvallása is.

Ez a népiesség más, mint Arany János népiessége. Toldi Miklós is lázad, de — hogy úgy mondjam — végszükségből és azért, hogy a felette álló nemesi világ befogadja. És amikor befogadta, megnyugszik. Petőfinél nem erről van szó. És csak ha megértjük Petőfi népiességének ezt a sajátosságát, érthetjük meg Petőfi forradalmi-politikai költészetének és az emberi élet egyéb területeit felölelő költészetének természetes egységét. Azt a természetességet, amivel magánéletének problémáit közügyként tárgyalja, és azt a természetességet, amivel közéleti érdeklődése, a közélet problémái, a politika problémái alakítják legsajátabb magánéletét és szabják meg viszonyát költőtársaihoz, barátaihoz, az egész akkori világhoz.

Ez a természetes egység politikai és nem politikai költészet között Petőfi Sándornál nem azt jelenti, hogy Petőfi Sándor ne

élte volna át a költészet és a politika kettősségét, ellentétét. Átélte. „A magyar politikusokhoz"[6] című verse az 1847-es országgyűlés összehívásának az előestéjén ábrázolja ezt az ellentétet. A költők nevében szól a politikusok ellen:

„Lenézik a szegény költőket
Ez elbízott, kevély urak,
Kik a megyék s ország gyűlésén
Fényes szerepet játszanak.

Ti, kik úgy fölfuvalkodátok,
Tudjátok-e, mik vagytok ti?
Az apró napi események
Mulandó pásztortüzei.

— — — — — — — — —

Tanuljátok meg, mi a költő,
És bánjatok szépen vele,
Tanuljátok meg, hogy a költő
Az istenség szent levele."

Vagyis az ellentétet költészet és politika között Petőfi átélte, de ez az ellentét nála nem közélet és magánélet ellentéte. Amikor a költő szemben áll a politikusokkal, akkor nem a közügyekről való elfordulásnak a jegyében áll velük szemben. Ez az ellentét Petőfinél maga is politikai ellentét, ellentét a kicsinyes, toldozgató, egy helyben topogó, erélytelen, a nemzet igazi érdekeit szem elől tévesztő táblabíró-politika, nemesi politika és az elvi demokratizmus, a kérlelhetetlen népi politika között. Petőfi szemben állt a táblabíró-politikusokkal, de nem a politikával. Az ő számára a politika nemzeti ügy volt, világnézeti ügy, népi ügy, tehát költői ügy is:

„Újabb időkben isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé."[7]

Jellemző, hogy politikai költészetében ugyanazt a húrt pendíti meg, amit sokkal később Ady Endre; ugyanazzal a felfokozott öntudattal szól, mint Ady: „Egy ember szól, de milliók nevében."[8] Ezt a mondatot majdnem ugyanígy Ady Endre is mondhatta volna.

Arról beszéltem, hogy a reformkor költészetével szemben Petőfi népies költészete bizonyos törést jelentett.

Kifejeződik ez elsősorban abban, hogy Petőfi minden ízében akarta és várta a forradalmat. 1846-ban „véres napokról álmodik, mik a világot romba döntik, s az óvilágnak romjain az új világot megteremtik".[9] Zajongó lelke alig várja a csatajelt és 1847-ben arról ír, hogy életének legszebb gondolata mindig a háború volt. „Háború, hol vérét a szív szabadságért ontja."[10]

És közvetlenül a márciusi napok előtt, már az európai forradalmi eseményeknek a hatása alatt írja:

„Kemény szél fúj, lángra kap a szikra,
Vigyázzatok a házaitokra,
Hátha mire a nap lehanyatlik,
Tűzben állunk már tetőtül talpig."

Petőfi Sándor áhította, akarta és várta ezt a tüzet.

Az ő költészetében merül fel elsőnek a Dózsa-motívum másképpen, mint ahogy ezt a motívumot a reformkor irodalma kezelte. A reformkor is feleleventette Dózsát, leoldozva őt arról a tüzes trónusról, amelyre Werbőczyék kötözték. Eötvös és Kölcsey támasztják fel Dózsa Györgyöt,[11] de megértéssel és megbocsátóan, nem követendő példaként, nem fenyegetően. Első ízben Petőfinél szerepel Dózsa fenyegetően, követendő példaképül és utána Ady Endrénél.

Az, hogy ebben a költészetben valami új van és nem egyszerűen a régi folytatódik, kifejeződik abban is, hogy ez a költészet a reformkor költészetével szemben a demokratikus internacionalizmusnak, a „világszabadságnak" jegyében áll. Pulszky 1847-ben, Petőfi akkor megjelent összegyűjtött költeményeinek bírálatában[12] azt írja a „világszabadság"-motívumról:

„Utolsó dalaiban ismét más német ábránd szállja meg, melyért azok szoktak küzdeni, kiknek a hazáról és nemzetiségről tiszta fogalmuk nincs."

De Pulszky összetévesztette a demokratikus forradalmi szolidaritást Kazinczy Ferenc arisztokratikus, polgári-humanista kozmopolitizmusával. Ezzel a Goethétől származó, polgári, arisztokratikus kozmopolitizmussal már Kölcsey Ferenc is szembefordult, odafordult a népi, nemzeti gondolat felé. De amikor ő a népi és nemzeti gondolat felé fordult, egyben hátat fordított a népek szolidaritásának, az általános emberi gondolatnak.

Petőfi túlmegy Kazinczyn, de ugyanakkor Kölcseyn is. Petőfi nem kozmopolita, hanem nemzeti, de úgy nemzeti, hogy egyben a szabadságért küzdő népek nemzetközi szolidaritását is vallja. A 70-es években, már a kiegyezés után felújul a vita: milyen legyen a költészet, csak népi-nemzeti-e vagy pedig az általános emberinek a megszólaltatója. Arany János és Reviczky Gyula között folyt akkor ez a vita,[13] amelyet az ő nemzedékük nem tudott eldönteni. Az általános emberi és népi-nemzeti ellentét egyike azoknak az alapellentéteknek, amelyek között a polgári világ ideológiája vergődik, ezt az ellentétet a magyar költészetben Petőfin kívül senki nem tudta megszüntetni vagy áthidalni, teljesen még Ady Endre sem. És Petőfi azért tudott népi és nemzeti lenni és ugyanakkor a világszabadság harcosa, mert egy olyan nemzeti forradalomnak volt a viharmadara, amely része volt egy nagy európai szabadságmozgalomnak.

Ha arról beszélünk, mi az az új, amit Petőfi költőileg hozott, nem haladhatunk el költészetének a mellett a vonása mellett sem, amely a nemesi Magyarország bírálatát tartalmazta, sokszor keserűséggel, gúnnyal, szinte úgy, hogy már-már az önmarcangolás határát súrolta. Az ostorozó gúny és a keserű bírálat a hazáról — nem ez az új Petőfinél. Ha felületes dolgokhoz tapadnának, akkor költészetének épp erről a vonásáról állapíthatnánk meg, hogy csak folytatása a magyar reformkor nemzeti pesszimizmusának. Ha Petőfi azt mondja:

„Magyar vagyok. S arcom szégyenben ég,
Szégyenlenem kell, hogy magyar vagyok"[14]

akkor önkénytelenül Kölcsey keserű és pesszimista önmarcangolására emlékezünk. Ha azt olvassuk Petőfinél, hogy a világtörténet könyve csak azt fogja feljegyezni a magyar népről, hogy:

„Élt egy nép a Tisza táján,
Századokig lomhán, gyáván",[15]

akkor is azt hihetnénk, hogy a hagyományos magyar költői pesszimizmus folytatásáról van szó.

Kétségtelen, hogy Petőfi költészetében is felmerülnek gyakran a halálvíziók, mint Kölcseynél, mint Berzsenyinél, később Vörösmartynál és jóval később Ady Endrénél. De a jellemző Petőfi költészetében az, hogy ebből az önbírálatból mégsem lesz soha egész költészetének alaphangulatát meghatározó érzelem. És azért nem lesz, mert ez a bírálat Magyarországról kézzelfoghatóan és nyilvánvalóan csak a nemesi Magyarországra vonatkozott, nem Magyarországra általában. Csak a táblabírák Magyarországára vonatkozott, és nem a nép Magyarországára. Kölcsey Ferencnél fel sem merült, hogy hitetlenségét a nemesi Magyarország regenerálódási képességében a magyar népbe vetett hitével ellensúlyozza. Petőfi hite a magyar népben túlontúl ellensúlyozza hitetlenségét a nemesi Magyarországgal szemben. Ady Endre próbált hinni a magyar népben, de igazán hinni nem tudott benne. Petőfi hitt a magyar népben és hitt abban, hogy Magyarország újjászületése a magyar nép műve lesz. Pedig ne higgyük, hogy Petőfi Sándor idealizálta a népet! Amikor mint képviselőjelölt Szabadszállásra ment, olyan szókimondó őszinteséggel mondta meg az igazat választóinak, hogy talán igazuk van azoknak, akik bukását többek között ezzel magyarázzák. Azt mondta nekik:

„Azt korántse várjátok, hogy én titeket magasztaljalak, mert akkor szemtelenül hazudnám. Becsületemre mondom, nem

vagytok ti remek emberek, vagy eddig legalább nem voltatok. Március 15-ig Magyarország nagyon szolgalelkű, kutyaalázatosságú ország volt, és ti ebben a virtusban közelebb álltatok az elsőkhöz, mint az utolsókhoz."[16]

Látnivaló ebből, nem hízelgett a népnek. Megmondta neki: túlontúl sokáig, egész március 15-ig tűrte a szolgaságot. És mégis, amikor megbukik Szabadszálláson, amikor itatással, félrevezetéssel, rágalmazással elütik a képviselőségtől, nem ábrándul ki a népből. Közvetlenül bukása után azt mondja:

„A nép én előttem szent, annyival inkább, mert gyenge mint az asszony és mint a gyermek."[17]

Nem ábrándul ki a népből, nem mondja a népre, hogy éretlen tömeg. És hisz abban, hogy botlások ellenére, zegzugos kerülőutak ellenére végeredményben a nép meg tudja találni a helyes cselekvés útját.

Mi adott neki erőt arra, hogy higgyen a népben? Szabadságeszméje adott neki erre erőt; Petőfi nem ábrándult még ki a nagy polgári forradalmak, a nagy francia forradalom szabadságeszméjéből. Pedig kiábrándulhatott volna, mert az a kor, amiben ő élt, nemcsak ezeknek a szabadságeszméknek a kora volt, hanem a belőlük való kiábrándulásnak is a kora. A francia forradalom elviharzása után, amikor nyilvánvaló lett, hogy politikai szabadság nem jár együtt a gazdasági és az emberi felszabadulással, végigvonul Európán ez a kiábrándulás. A harmincas években, amikor a demokratikus mozgalomnak egy új hulláma kezdődik Európa-szerte, a polgárság ebből új következtetést, a liberalizmus következtetését vonja le: a szabadság legyen pusztá politikai szabadság, és mint politikai szabadság is legyen minél korlátozottabb.

Petőfi szabadságeszméje nem ez a liberális szabadságeszme, hanem átfogó, univerzális szabadságeszme — ismétlem — visszanyúlás a francia forradalom szabadságeszméjéhez. A szabadságot

úgy énekli meg és úgy ünnepli, mint egy világot mozgató erőt, szinte mint egy istenséget.

Mi a lényege ennek a szabadságeszmének? A lényege: *a humanizmus.* A szabadság azért világot formáló erő, mert *az ember* világot formáló erő. Az van e mögött a szabadságeszme mögött, hogy az ember ura lehet saját világának, hogy be tudja rendezni saját világát, saját életét a maga képére. Petőfi szabadságimádata: hit az emberben. És ezért több az ő népiessége mindenféle olyan régi vagy új népiességnél, amelynek szemhatára nem terjed túl a parasztságon. Ez a parasztságra — és *csak* a parasztságra — orientálódó népiesség össze tudja egyeztetni a nép szeretetét az emberben való hitetlenséggel. Elég itt talán utalnom a francia Gionóra. És ezért volt összeegyeztethető ez a népiesség, ez a népet szerető, de az emberben nem hivő népiesség olyan törekvésekkel, amelyek a nép politikai kiskorúsításához vezettek. Ezért volt összeegyeztethető és ezért egyeztethető össze ma is ez a népiesség azzal a nézettel, hogy az ember nem érett a szabadságra. Petőfi szerint érett rá.

Fel lehet vetni a kérdést, vajjon nem naiv szabadsághit-e ez, nem olyan szabadsághit-e, amelyen túlment az idő, és amelyet ma már megmosolyogni lehet? Persze, van ebben a szabadsághitben — ha akarják — bizonyos naivitás is. De én azt állítom, hogy ez az úgynevezett „naivitás" több, mint a szabadságból való divatos, szkeptikus kiábrándulás.

Tudta Petőfi is, hogy a szabadság, különösen a politikai szabadság, nem minden. Az „Apostol"-ból, „A XIX. század költőihez" című verséből kiderül, hogy ismerte már a korabeli francia szocializmusnak az eszméit. De Petőfi költészetében, cselekvésében és politikájában az a nagyszerű, hogy *látva* a francia forradalom szabadságeszméi és az új, polgári világ közötti ellentmondásokat — látva, tehát nem naivul — *meg tudott maradni a nép emberének, humanistának, jakobinusnak.*

Petőfi Sándor nemcsak költő volt, politikus is volt. És ezt az oldalát, ha az utóbbi években hangsúlyozzák is, még mindig nem hangsúlyozzák eléggé. Petőfi politikai lényének Illyés Gyula

nagyszerű Petőfi-könyve szolgáltatott igazságot, de még ő utána sem felesleges aláhúzni — hiszen ez a könyv a háború legsötétebb éveiben jelent meg: Petőfi nem egyszerű közkatonája, egyik vezetője volt az 1848-as forradalom, a magyar szabadságharc plebejus-jakobinus balszárnyának. És *vezére* volt, vezére és szervezője 1848. március 15-ének.

Beszéltem már arról, hogy a március 15-i pesti népforradalom plebejus, alulról jövő, népi beavatkozás volt a nemesség vezette, polgári-nemes átalakulásba. Petőfi és az általa vezetett népmozgalom a néptömegek cselekvésével akarta befejezett tények elé állítani a pozsonyi nemesi országgyűlést. És ez a törekvése: politikát csinálni a néppel, a néppel előrehajtani a fontolva haladó, az egy helyben topogó, a kompromisszumok után pislogó nemesi ellenzéket, végigvonul 1848—49 egész menetén. Nincs olyan fordulópontja, nincs olyan válsága az 1848—49-es esztendőnek, amikor Petőfit ne látnánk cselekvő és harcoló néptömegek élén, mint a magyar plebejus forradalmi balszárny vezetőjét.

Fel lehet vetni a kérdést — és talán nem is árt felvetni éppen bizonyos időszerű vonatkozások miatt —, Petőfinek ez a plebejus baloldalisága, ez az ellenzékisége hogyan volt összeegyeztethető a szabadságharc bázisát alkotó nemzeti egységgel? Petőfi nem kívül állt ezen az egységen, hanem belül, nem megbontani akarta ezt az egységet, csak előrehajtani. Bírált, kifogásolt és ha kellett, kényszerített a néptömegek segítségével, de együtt ment a nemzeti mozgalom sodrával. És meg kell állapítani, hogy enélkül a balszárny nélkül 1848 nem lett volna azzá, amivé lett, olyan szabadságharccá, amely nemcsak a magyar történelemnek, hanem a népek szabadságharcának is egyik legszebb fejezete.

E nélkül a Petőfi vezette, a néptömegekre és a néptömegek cselekvésére apelláló forradalmi balszárny nélkül nem Világosnál következik be 1849 augusztusában a kapituláció, hanem talán már 1848 márciusában. Ez a baloldal, ez a szervezett, elsősorban a budapesti néptömegekre támaszkodó baloldal — élén Petőfi Sándorral — volt az, amely a kapitulációt megakadályozta, amely előrehajtotta a nemesség képviselői vezette kormányt és

kényszerítette őket, hogy fegyverrel a kézben álljanak helyt a magyar szabadságért. A forradalomnak, szabadságharcnak döntő fordulópontjain, válságos pillanataiban Petőfi Sándor tömeggyűléseket hív össze a pesti nép baloldali tömegszervezete, az Egyenlőségi Társulat nevében, és ezeken a tömeggyűléseken, mint fő szónok, megfogalmazza a napi jelszavakat, a fő követeléseket.

Március 31-én, két héttel március 15-e vértelen forradalma után, Petőfi már újra népgyűlést hív egybe a Múzeum elé, azért, mert a bécsi udvar megpróbálta visszacsinálni március 15-ének vívmányait, megpróbálta vitássá tenni a magyar függetlenséget a hadügyek és a pénzügyek dolgában. Petőfi népgyűlést hív egybe azért, mert a felelős magyar minisztérium Batthyányval az élén nem mutatta azt a határozottságot és erélyt, amit mutatnia kellett volna a bécsi udvarnak ezzel a hitszegő politikájával szemben.

Április 5-én már újra népgyűlést hív össze Petőfi, és május 10-én, a magyar események egyik igen fontos, válságos fordulópontján, újra. Május 10-én arról volt szó, hogy a budai osztrák katonai parancsnok, báró Lederer generális lövetett a népre, amely fegyvereket követelt a nemzetőrség számára. Petőfi és az Egyenlőségi Társulat, a pesti ifjúság, támaszkodva a pesti népre, népgyűlést hív egybe, és már-már barikádokra megy azért, hogy báró Lederer eltávozását kierőszakolja, azért, hogy a Batthyány-kormányt erélyes lépésekre késztesse az országban szervezkedő ellenforradalmi reakcióval szemben.

Az egész 1848—49-es év történetén végigvonul Petőfi Sándor ellentéte a Batthyány-kormánnyal. Fellép a nép élén azért, mert a Batthyány-kormány egyik első tette a politikai jogok szűkítése, a cenzúra bevezetése, a lapkiadásnak engedélyhez kötése, a választójognál a vagyoni cenzus bevezetése volt.

Fellép a Batthyány-kormány ellen a katonai kérdésben, abban a kérdésben, hogy legyen-e vagy ne legyen fegyvere a forradalmi népnek, legyen-e vagy ne legyen önálló magyar forradalmi haderő.

Május 10-e után, amikor nyilvánvaló volt, hogy az országban álló osztrák ezredek ellenforradalomra készülnek, és a magyar forradalom nem tud helytállni önálló fegyveres erő nélkül, Petőfiék adják ki a jelszót a külföldön állomásozó magyar csapatoknak, hogy szökjenek haza. Emlékezzünk gyönyörű versére: „Lenkei századá"-ra. És arra a másik versére is emlékezzünk, amelyet Vörösmarty Mihály ellen írt és amelynek ismétlődő sorai:

„Nem én tépem le homlokodról, magad tépted le a babért."[18]

Ez a szembefordulás Vörösmartyval, akit Petőfi apjaként tisztelt, szintén a katonai kérdésben történt. Vörösmarty az országgyűlésen a többséggel szavazott, amikor arról volt szó, hogy az újonnan szervezendő magyar haderő része legyen-e az osztrák kommandó alatt álló ezredeknek vagy külön, önálló, tehát forradalmi, szabadságharcos magyar haderőként szerveződjék-e meg? Vörösmarty válaszolt a versre, mondván: „Ez nem elv, hanem kivitel", tehát taktika, gyakorlat, végrehajtás kérdése. Ebben a kérdésben szakította meg Petőfi Sándor — aki baráti viszonyait is alárendelte a kérlelhetetlen elvhűségnek — baráti viszonyát örökre Jókai Mórral. Azt hiszem, ma már nem lehet vitás, hogy Petőfinek volt igaza Vörösmartyval szemben is, Jókaival szemben is. Elvi kérdés volt ez és nem „kivitel" kérdése. Annak a kérdése volt, hogy úgy kell-e vezetni a magyar átalakulást, hogy kompromisszumra kerüljön a sor az osztrák-német udvarral, a magyar ellenforradalom erőivel, vagy úgy, hogy ne kerülhessen sor a kompromisszumra, hogy a harcot végig lehessen küzdeni. Erről volt szó és csak így érthető, hogy Petőfi fájdalommal, de mégis letépte Vörösmarty homlokáról a babért és Jókai ellen is fordult.

A harmadik kérdés, amiben Petőfi élesen szembe került a Batthyány-kormánnyal, az úgynevezett olasz segély kérdése volt. Az osztrák kormány a szabadságharcos Magyarországtól katonai segítséget követelt a szabadságharcban álló Olaszország ellen, és a magyar kormány — hivatkozva a pragmatica sanctióra — ingadozások után, de hajlandónak mutatkozott megadni ezt a

segélyt az olasz szabadságharc leverésére. Petőfi, aki a világszabadság költője volt, aki a népek demokratikus mozgalmainak szolidaritását vallotta, szenvedéllyel és hévvel fordult ez ellen az árulás ellen. Azt hiszem, nem kell ma már hangsúlyozni, hogy igaza volt. Igaza volt az egész Batthyány-kormánnyal szemben, még Kossuthtal szemben is, aki ebben a kérdésben felemás, se hideg, se meleg állásponttal próbált közvetíteni. És igaza volt Petőfi Sándornak akkor is, amikor augusztusban az addigiaknál sokkal élesebben fellépett az ellen a politika ellen, amelyet a Batthyány-kormány az országban és az országon kívül szervezkedő ellenforradalom ellen folytatott.

Jellemző, hogy 1848. augusztus 10-ig Petőfi bírálja, sokszor igen élesen támadja a kormányt, de nem követeli, hogy a Batthyány-kormány, mint tehetetlen vagy áruló kormány távozzék s adja át helyét egy valóban demokratikus, forradalmi eréllyel cselekvő kormánynak. Csak augusztus 10-én, amikor Jellasich hadai Pesthez közeledtek, a haza veszélyben volt, de a kormányban nem olyan férfiak ültek, akik az ellenállást azzal az eréllyel szervezték, amelyet a veszélyben levő haza megkövetelt volna, hanem (az egyetlen Kossuth Lajost kivéve) fűhöz-fához kapkodtak, Pest és Bécs között szaladgáltak — ebben a krízisben, amikor lét vagy nemlét kérdéséről volt szó —, adja ki Petőfi a jelszót: *Le ezzel a kormánnyal, jöjjön egy olyan új kormány, amelyben van elég erély, bátorság, a népre támaszkodva megvédeni a magyar forradalom vívmányait!* És nem véletlen, hogy a magyar forradalomnak ezen a válságos fordulópontján kondítja meg Petőfi Sándor a vészharangot a belső bitangok, a belül szervezkedő reakció ellen.

Amikor úgy látszott, hogy a magyar ügy már elveszett, s a „mérsékeltek" tömegesen kezdték otthagyni a forradalomnak, a magyar nemzeti ügynek a táborát, írta Petőfi:

„Köztünk van a legnagyobb ellenség.
A cudar, az áruló testvérek!
S egy közülük százakat ront el, mint

A pohár bort az egy cseppnyi méreg.
Könnyű bánni külső elleninkkel,
Ha kivesznek e belső bitangok."[19]

Petőfi jól tudta, hogy a forradalom ellentálló ereje nem gyengül, hanem erősödik akkor, ha otthagyják a forradalom táborát a kishitűek és megalkuvók, a gyávák és reakciósok. Ebben a tudatban követelte, a magyar forradalom augusztusi válságában, a Batthyány-kormány eltávolítását. Azt mondta:

„Felszabadultunk a Metternich-kompánia alól, és kaptuk a Batthyány-minisztériumot. Erre ugyan elmondhatni, hogy eben gubát. Amaz tetteivel törekedett vesztünkre, emez tétlenségével fogja vesztünket okozni. Az eredmény egy. S pedig így lesz, ha a nemzet mielőbb fel nem serken, s ki nem ragadja kormánya és képviselői kezéből azon hatalmat, melyet nekik jó hiszemben átadott, s mellyel azok részint nem tudnak élni, részint rútul visszaélnek."[20]

Igaza volt Petőfinek, mert 1848 augusztusában a Batthyány-kormánynak ez a tétlensége az árulás határát súrolta, az ellenforradalommal való egyezkedéssel járt együtt, pedig nyilvánvaló volt, hogy az ellenforradalom előtt vagy kapitulálni lehet, vagy le lehet verni, de alkudozni nem lehet vele. Igaza volt, amikor új kormányt követelt, s ez a követelése szeptember első napjaiban a Honvédelmi Bizottmány megalakulásával meg is valósult. Petőfi politikája, a forradalom budapesti, népi balszárnya igazolódott. És Ady Endrének nem volt igaza, amikor „Petőfi nem alkuszik" című, egyébként kitűnő Petőfi-tanulmányában arról ír, hogy Petőfi forradalmi jakobinus politikája 1848-ban bázis, visszhang híján a levegőben lógott. Kiderült, hogy nem lógott a levegőben, és ha bázisa szűk volt is, de volt. A magyar forradalom egyik szerencsétlensége, 1848 bukásának egyik oka, hogy a hadiesemények következtében 1848 fordulóján elveszett Pest, és a pesti néptömegek nem alkothatták többé a Petőfi vezette plebejus balszárny forradalmi hátvédjét.

Petőfi politikája bizonyíték arra, hogy a nemzeti egységnek, a szabadságharcos erők összefogásának politikája nemcsak összeegyeztethető azzal, de egyenesen megköveteli, hogy legyen egy öntudatos, szervezett, a forradalom vívmányaira és vezetésére éberen vigyázó balszárny, amely döntő ereje az átalakulásnak és amely válságos pillanatokban a nép élén meg tudja akadályozni az árulást. Petőfi Sándor politikájában fejeződött ki legjobban — a mi számunkra is példaadóan —, hogyan egyeztethető össze a hűség a nemzeti egység gondolata iránt a forradalmi demokratikus éberséggel és egy bizonyos egészséges népi bizalmatlansággal, az átalakulásnak a felső rétegekből származó, tehát népi szempontból nem egészen megbízható vezetői iránt. És Petőfi azért tudta ezt a két elemet összeegyeztetni, mert az ő demokratizmusa valóban az egész nemzet érdekeit ölelte fel, átfogóbb volt Táncsics Mihály demokratizmusánál. Mert Petőfi nemcsak jobbágyérdekeket képviselt a nemzeti egységen belül, mint Táncsics, hanem az egész nép érdekeit, nép és nemzet érdekeinek egységét képviselte. Petőfi nemcsak a parasztság, hanem a nemzeti függetlenségi harc győzelme érdekében volt radikális, baloldali demokrata.

És mert radikális és baloldali demokrata volt, ráfogták, hogy kommunista, sőt azt is, hogy orosz spion. A szabadszállási választás alkalmából írja ő maga naplójában, hogy azt mondták róla ellenfelei: „illirnek, orosznak és ki tudja kinek akarta eladni az országot".[21]

De Petőfi ilyesmivel nem törődött, gerincét nem lehetett meggörbíteni, tudott úszni az ár ellen. Az ár ellen úszott akkor is, amikor népszerűtlenné vált a kormány elleni erélyes fellépése és republikánus programja miatt. Nem bánta. Azt mondja:

„Az utókor mondhatja rólam, hogy rossz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy szigorú erkölcsű ember valék, ami egy szóval annyi, mint republicanus, mert a respublicának nem az a fő jelszava, hogy »le a királyokkal«, hanem »a tiszta erkölcs«. Nem a széttört korona, hanem a megvesztegethetetlen jellem, szilárd becsületesség a respublica alapja."[22]

Nem moralizálás ez, hanem politikai hitvallás. Nem véletlen, hogy Petőfi, amikor a tiszta erkölcsre mondja, hogy a respublica alapja, ugyanazt vallja, amit a francia jakobinusok vezére, Robespierre, akit 1793-ban „megvesztegethetetlennek" neveztek. Nem moralizálás ez, hanem demokratikus kérlelhetetlenség, a közügy szolgálatában. Csak az a demokrata, csak az a republikánus — mondja ezzel Petőfi —, aki nem úgy fogja fel a demokráciát, hogy az magánérdekeknek szolgáljon, hanem a közösség érdekeinek. Érdemes megszívlelni ma is Petőfinek ezt a tanítását

A népi demokrácia bázisa, alapja ma összehasonlíthatatlanul szélesebb, erősebb, mint az a bázis, amelyre Petőfi próbált támaszkodni. Ma van Magyarországon munkás- és parasztegység, megvan a városi plebejusok utódainak, a munkásoknak egysége a falu népével, a parasztsággal. Petőfi Sándor plebejus pártjának 1848-ban egyik szerencsétlensége az volt, hogy a városi nép és a jobbágyság között nem volt szilárd egység, és hogy az 1848-as forradalom Petőfi vezette szélső balszárnya csak Pest népére tudott támaszkodni, de nem tudott a jobbágyságra. A népi demokrácia győzelmi kilátásai tehát összehasonlíthatatlanul jobbak, mint Petőfi idejében.

Meg lehet tanulni Petőfitől azt is, hogy a nemzeti egység politikáját össze kell egyeztetni a demokratikus éberség politikájával, azzal a bátorsággal, amellyel ő apellált a forradalom válságos pillanataiban a néptömegekhez. Meg kell tanulni tőle azt az egészséges bizalmatlanságot is, amellyel a nemzeti egység táborába befurakodott megalkuvókkal, fél és egész árulókkal szemben viselkedett. Ez a tanulság Petőfi Sándor költészetéből és Petőfi Sándor politikájából. És csak ezzel a tanulsággal lehet új országot építeni.

Petőfi írta az új nemzetgyűlés megnyitásakor 1848 júniusában:

„Bármily erővel, bármily áldozattal,
Bár mind egy szálig elvesztek belé,
Hazát kell nektek is teremteni!
Egy új hazát, mely szebb a réginél
És tartósabb is, kell alkotnotok,

Egy új hazát, ahol ne legyenek
Kiváltságok kevély nagy tornyai,
Sötét barlangok, denevértanyák,
Egy új hazát, hol minden szögletig
Eljusson a nap s tiszta levegő!"[28]

Még nem mondhatjuk el, hogy ebben az új hazában, amit mi építünk, nincsenek már sötét barlangok és denevértanyák, még nem mondhatjuk el, hogy ebben a mi új hazánkban már minden szögletig eljutott a nap és a tiszta levegő. De rajta leszünk, Petőfi Sándor szellemében, hogy a tiszta levegő eljusson hazánk minden szögletébe, és hogy kipusztuljanak országunkból a sötét barlangok és a denevértanyák.

PETŐFI SÁNDOR[24]

A magyar demokrácia Petőfi emlékének áldozva nyitja meg a 48-as centenárium ünnepi esztendejét. Több van ebben a dátumok véletlen egybeeséséénél. A szabadságharc százéves évfordulója találkozik Petőfi 125. születésnapjával, de ez a találkozás egymaga még nem indokolná, hogy újévkor a költő szülőházához zarándokolva lépjük át a centenáriumi év küszöbét.

Azért kezdjük Petőfivel, mert az ő szelleme köt össze bennünket a legmélyebben a 48-as nagy esztendővel. Petőfi a leghitelesebb és legcáfolhatatlanabb tanú arra, hogy a mai magyar demokrácia egyenes leszármazottja, végrendeleti végrehajtója a száz év előtti magyar forradalomnak.

Petőfi Sándor, a 25 esztendős ifjú, akit a korabeli reakciós kritikusok, a feudális szalonköltészetnek a néptömegek irodalmi jelentkezésére csalhatatlan és dühös osztályösztönnel reagáló védelmezői, gúnyosan „népköltőnek" neveztek el, és aki ezt a gúnyosnak szánt nevet önérzettel vállalta és viselte, Petőfi Sándor nemcsak népköltő volt, nemcsak a nép életének, vágyainak és törekvéseinek hangban, nyelvben, formában és tartalomban első igazi megszólaltatója a magyar költészetben, hanem egyben a 48-as magyar forradalom népi balszárnyának legérettebb, legöntudatosabb, legmesszebblátó vezére.

A költőt vagy a politikust állítsuk-e eszményképnek a magyar nemzet elé? Életét vagy verseit tanítsuk-e iskoláinkban? Talán kiderül végre, hogy a 48 bukása utáni évtizedeknek ez a problé-

mája: álprobléma volt. Azok találták ki, akik Petőfi plebejus-népi forradalmiságával sem költészetben, sem politikában nem tudtak mit kezdeni és akik, hogy ne kelljen megtagadniuk az *egész* Petőfit, inkább holt darabokra szaggatták életét is, költészetét is.

Az elmúlt száz esztendő alatt tilos volt Petőfi Sándort egészében látni és elfogadni. Nemcsak arra gondolunk itt, hogy a Horthy-korszak rendőri indexre tette Petőfi szinte egész forradalmi-republikánus költészetét, politikai világnézetével, népi demokratizmusával egyetemben. Gondolunk arra, hogy a magyar irodalom oly érdemes munkása is, mint Gyulai Pál, „rögeszméknek" tekintette Petőfi politikai eszméit, „költői hóbortot", „rakoncátlanságot" látott forradalmiságában.[25] Babits Mihály számára csak „álarc" volt Petőfi zsenialitása, mely mögé igazi lényege: a „nyárspolgár" rejtőzött.[26] És a különben Petőfiből sokat meglátó konzervatív irodalomtörténész, Horváth János, Petőfi költői és emberi magatartásának legjellegzetesebb vonását „szerepjátszásában" fedezi fel, vagyis abban, hogy a költő Petőfi is színész volt, aki nem meggyőződését, lelkét, önmagát adta a versben és az életben, hanem a tömeg tapsára, nyilvános sikerre pályázott.[27] Így nem csoda, ha a múltban Petőfi művének hol egyik, hol másik része került — ha nem is mindig rendőri — de esztétikai indexre. Ha Petőfi forradalmi demokratizmusa „hóbort", akkor természetes, hogy költészetéből kiesnek forradalmi versei és családi, hazafias, természetleíró költészete idegenül és élettelenül lóg a levegőben. Ha Petőfi „nyárspolgár", akkor nem ő a haladás megszemélyesítője; a példa, akit követni kell, hanem azok a költők, akik hátat fordítottak a nemzeti élet nagy, közös problémáinak és magukba zárkóztak kicsinyes magánfájdalmaikkal. Ha Petőfi költészete színészi szerepjátszás, akkor a 48-as forradalom népi balszárnyán is csak szerepet játszott, színészkedett.

Voltak, akik Petőfi költői és emberi magatartását kicsinylő elnézéssel, ifjúságával próbálták magyarázni. Gyulai Pál adott erre is példát, kifejtvén, hogy „a magyar ifjú ajkán mindig hangzani fognak Petőfi szerelmi és szabadságdalai"; a férfiú „Aranyból fogja meríteni az élet küzdelmeinek eszméit", „meg-

nyugvását az erkölcsi rend vaskényszerűségében". Amiből következik, hogy az egész szabadságharc ifjúi túlzás volt, és a nemzetnek csak 1867-tel nőtt be a fejelágya, akkor lépett az „érett férfikorba".[28]

Látjuk ebből is, hogy Petőfi költői értékelése az egész nemzeti fejlődés számára rejtett útmutatás. Ma tudjuk, hogy Petőfi útja nemcsak az ifjúságé, hanem az érett nemzeté. És száz éven át ösztönösen érezte ezt népünk is. Ha volt irodalmi klasszikusunk, aki nem a könyvet inkább vásárló, mint olvasó ún. „művelt közönség" polcain porosodott, hanem behatolt a népbe és a nemzet aránylag széles rétegeinek közkincsévé vált, akkor Petőfi volt még leginkább az. Petőfi népszerűsége Kossuth népszerűségével rokon forrásokból táplálkozott. Ösztönös szembefordulás volt ez a nemzeti fejlődés 48 bukása utáni útjával. Kitartás volt a 48-as forradalom eszméi mellett. Végső soron: hitvallás volt a Petőfi költészetében és politikájában legkövetkezetesebben testet öltött népi demokratizmus mellett. Petőfit népünk sosem csak irodalmi újítónak tartotta, hanem zászlónak és programnak. Igaza volt.

Nincs több Petőfi, csak egy. Az a Petőfi, aki felfedezi magyar tájként az Alföldet és a téli pusztát, *ugyanaz*, aki jó, szoros nyakravalót kínál a mágnásoknak. *Ugyanaz* a Petőfi, aki a magyar irodalom legőszintébb, tehát legszebb szerelmi verseit írta, várta zajongva a forradalmi csatajelt és szólította talpra 1848. március 15-én a magyart. Az a Petőfi, aki a „Felhők"-ben kétségbeesik és káromolja az emberiséget, aki epés gúnnyal állítja pellengérre a Pató Pálok „Okatootáia" nevű exotikus országát, a nemesi Magyarországot, ugyanaz, aki forradalmi optimizmussal hirdeti a szabadságért felkelt nép elmaradhatatlan győzelmét. Minden lírai magatartásában az a közös, hogy a nép szemével nézi, látja és fejezi ki önmagát, ábrázolja az országot, foglalja programba a magyarság útját és tennivalóit.

Petőfi „népiessége" nemcsak népdalaiban és nyelvében, versformájában és realista tárgyilagosságában tapintható kézzel, hanem egész költészetében: a ritmustól a tartalomig. Ez a népies-

ség nemcsak és nem elsősorban költői, nem egyszerűen folytatása a magyar irodalmi népiesség történetének, hanem valami gyökeresen új is, amit *csak* irodalmi szempontokkal meg sem lehet magyarázni. E népiesség nemcsak ars poetica, hanem harci program is, amit ő maga így fogalmazott meg:

„Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század feladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az aristokratiát!"

Egy évvel a 48-as forradalmi események kirobbanása előtt írta Arany Jánosnak e sorokat, melyekből kiderül, hogy a népi költészetet csak előkészítésnek, segítőnek szánja a „nagy munkához", melyből a költőnek nemcsak lantjával, hanem kardjával is ki kell vennie részét. Ő kivette, nem közkatonaként, hanem politikai vezetőként.

Az utókor kegyeletének a nemzet megújhodási mozgalmának nagy úttörői iránt nem abban kell kifejeződnie, hogy utólag elvtelenül összebékéltetjük az egymással keményen küzdő irányzatokat. Széchenyi nagy volt, de nem Kossuthtal való szembenállásában. Kossuthnak volt igaza vele, Batthyányval, Deákkal, Görgeyvel, az egész megalkuvásra és kompromisszumra törekvő „békepárttal" szemben. És ki kell mondani azt is, hogy *az egész táblabírói liberalizmussal szemben Petőfi Sándor forradalmi demokratizmusának volt igaza.*

Igaza volt, amikor március 15-ével befejezett tények elé állította a párizsi és bécsi forradalom után is még tétovázó pozsonyi rendi országgyűlést.

Igaza volt, amikor arra törekedett, hogy az ingadozó országgyűlést és a kormányt a néptömegek forradalmi mozgalmainak szakadatlan nyomása alá helyezze és szervezett egyensúlyt, szükség esetén pedig új hatalmi központot teremtsen azzal a kormánnyal szemben, amelyben Kossuth is kisebbségben volt, és amelyről nem lehetett tudni, nem lesz-e úrrá rajta a behódolás szelleme.

Igaza volt, amikor fenn akarta tartani és országossá akarta szélesíteni a pesti Közcsendi Bizottságot és amikor a végveszély pillanatában — a kormányzattal szemben — a néphez akart apellálni, nemzeti konvent összehívását indítványozva.

Igaza volt, amikor március végén fellépett a népjogok szűkítése ellen,[29] amikor májusban a forradalmi magyar hadsereg megteremtését szorgalmazta[30] és az osztrák katonai fegyelem megszegésére, hazaszökésre buzdította a külföldön állomásozó magyar katonákat.

Igaza volt, amikor ellenállást, erélyt, határozottságot sürgetett a fegyveresen támadó feudális reakcióval szemben a meddő és gyáva alkudozások helyett.

Igaza volt, amikor a népek demokratikus szolidaritása nevében az olasz forradalom ellen nyújtandó katonai segély megtagadása mellett izgatott.[31]

Igaza volt, amikor a belső ellenséggel való leszámolásra szólított fel, amikor demokratikus bizalmatlansággal volt eltelve a kormány megalkuvó elemei iránt, és amikor augusztus 10-én arra serkentett, hogy a nemzet „ragadja ki kormánya és képviselői kezéből azon hatalmat, melyet nekik jó hiszemben átadott, s mellyel azok részint nem tudnak élni és részint rútul visszaélnek".

Petőfi Sándor, az Egyenlőségi Társulat egyik vezetője, kiáltványainak szerzője, a „Március Tizenötödike" című baloldali lap politikai cikkírója, a „flamingók", 1848 népi demokratikus irányzatának vezére igazolódott akkor, amikor Kossuth a baloldallal összefogva, új irányba fordítja a forradalom fejlődését és amikor megszületik a nemzeti ellenállás új, központi hatalmi szerve: a Honvédelmi Bizottmány.

Bizonyít-e valamit a Petőfi-képviselte népi demokratikus irányzat igaza ellen, hogy társadalmi bázisa túl szűk volt, hogy a jobbágytömegek felé alig talált kapcsolatot, hogy éltető társadalmi nedvei gyengén buzogtak, hogy Petőfi következetes republikánizmusával elszigetelődött és elbukott mint képviselőjelölt? Bizonyít-e igaza ellen, hogy a társadalmi fejlődésben elmaradt Magyar-

országon, ahol a polgári átalakulásért folyó harcot is a liberális középnemesség vezette, nem voltak meg a kellő tárgyi feltételei egy oly irányzat győzelmének, mely a feudalizmus eltakarítása dolgában éppúgy, mint a nemzeti függetlenség dolgában végső soron a népi radikalizmus, a plebejus következetesség programját képviselte? A 48-as Magyarországon a szabadságharc vezetésénél nem lehetett nélkülözni a középnemesi réteget: nem volt a városban oly eléggé befolyásos és művelt, eléggé szervezett népréteg, mely összefoghatott volna a parasztsággal és feleslegessé tehette volna az átalakulás, a szabadságharc nemesi vezetését. De a plebejus balszárny még e gyengeségei mellett is döntő hatással volt a dolgok menetére: neki köszönhető, hogy egyáltalán volt szabadságharc, és nem került sor dicstelen kapitulációra.

Petőfi Sándor kimagasló helyét nemcsak a magyar irodalmi, de az egész magyar nemzeti fejlődésben az szabja meg, hogy ő hajtotta végre — az irodalomban jóval 48 előtt, a politikában 48-ban — liberalizmusnak és demokratizmusnak azt az elválását, amely minden európai nemzet újkori történelmének döntő fordulópontja. Az Ifjú Magyarország mozgalma mögött, melynek vezére volt, irodalmi köntösben ez a politikai-világnézeti ellentét rejtőzött. 1847. augusztus 17-én írja Aranynak:

„Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni. Miért az Életképekben? Mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mindazokat számítom, kik valódi szabadelvűek, nem szűkkeblűek, merészek, nagyot akarók, *azon fiatal Magyarországnak, mely nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni . . .*"

Ez a program: demokratikus forradalmi program, a nemesi liberalizmus reformmozgalma helyett, a polgári demokratikus átalakulás következetes végrehajtásának programja. És éppen azért, mert a polgári demokratikus átalakulás következetes végrehajtásának programja, egyben több is annál. A plebejus demokratiz-

mus képviselői — az angol és a francia forradalomtól kezdve a 19. század polgári forradalmáig — igyekeztek eszmeileg és gyakorlatilag túlhaladni a polgári demokrácián, a feudalizmus gyökeres eltakarítását nem a polgárság, hanem a nép javára akarták elvégezni. Polgári liberalizmus és népi demokratizmus küzdelme a kísérője mindenütt a feudális és a kapitalista rend forradalmi összecsapásainak. Petőfivel ez nálunk is megtörténik. Nem lehet megérteni küzdelmeit irodalomban és politikában ennek a szempontnak számbavétele nélkül. Petőfi nemcsak a feudalizmussal állt szemben, hanem annak örökös foltozóival is. Irodalmi harcaiban és emberi meghasonlásaiban ez az *elvi* kérdés rejtőzik. Barátaival és környezetével — Vahot Imrétől Jókai Mórig, Tompáig és Vörösmartyig — nem egyéni hóbortból, vérmérsékletének hevessége miatt különbözött össze, hanem azért, mert Petőfi a látszólag apró kérdésekben, az emberi és írói magatartásban is a hajthatatlan demokratizmus embere volt, aki szakít a liberális ingadozás képviselőivel, mégha barátai voltak is. Barátaitól nem a személyéhez való hűséget követeli meg, hanem a közös elvekhez való hűséget. E kérlelhetetlen demokratikus elvhűség miatt különbözik össze a szabadságharc alatt az új hadsereg vezetőivel — Mészárostól Klapkáig —, ez a demokratikus elvhűség szigeteli el és teszi egyre fokozottabban magános emberré 1848 végétől kezdve — úgyhogy március 15-e forradalmi népvezérének a végén már csak két hű embere és barátja maradt: Arany János és a lengyel forradalmár-katona, Bem József.

De éppen az, hogy Petőfi nemcsak a feudális világgal állt szemben, hanem a liberális megalkuvással is, magyarázza meg, hogy demokratizmusa kitágult és a feudalizmussal folytatott harc közben meg tudta sejteni és elénk tudta vetíteni azt, ami sokkal több a polgári demokratikus átalakulásnál. Nemcsak az „Apostol"-ra gondolunk, nemcsak „A XIX. század költői"-re, arra a vallomásra, amely szerint *„megállni"* csak akkor lehet, *„ha majd a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet"*, és amely bizonyítja, hogy Petőfi már ismerte a korabeli francia szocializmust és eszméivel megtermékenyítette magyar talajon nőtt demokratizmusát.

Arra is gondolunk, hogy ő az első magyar költő, aki meglátja az új, ipari élet problémáit — a „Vasúton" című versben pozitív, a „Bányában" című versben negatív értelemben —, akit egyre inkább szegénység és gazdagság, paloták, kunyhók, nem pedig egyszerűen jobbágyság és nemesség ellentéte kínoz. Gondolunk arra, hogy valójában alig több, mint négy-ötéves irodalmi pályája alatt vissza-visszatérő költői elkomorulásai, pesszimista vagy melankólikus hangulatai szinte rendszeresen a megalkuvó és önző liberalizmussal való emberi vagy eszmei összeütközései után következnek be, hogy utána — mintegy megmerülve a liberális „fegyvertársaiból" való kiábrándulás érzelmében — új életre keljen, de egyben átfogóbbá és mélyebbé váljék demokratikus optimizmusa. Nemcsak a „Felhők" korai versciklusára áll ez, hanem például az 1847-es „Világosságot" című kétkedő és pesszimista versére is amely lángolóan és egyértelműen, forradalmi versek tőszomszédságában veti fel a polgári forradalom szinte valamennyi gondolati és erkölcsi ellentmondását. És a demokratikus pesti népmozgalom elapadása után, a szabadságharc második szakaszában Petőfi megsejtve a bukást, kétségbeesetten kiáltja: „Ó, hadd feledjem, hogy polgár vagyok!"[32] s „tavasz, költészet, szerelem"[33] felé fordul újra. Hattyúdalaiban ismétlődő gondolat ez a kiábrándult elfordulás a honpolgári kötelességektől a természet, a szerelem, a költészet felé, de magába fordulva is az új világ felé fordul, azt akarja visszhangozni.

„S szólj erősen lantom, hogyha
Már az utolsó a dalod
Hirtelen ne haljon ő meg
Zengjék vissza az időnek
Bércei a századok."[34]

Liberalizmus és demokrácia elválása 1848-ban csak Magyarországon ment végbe a forradalmi népi demokratizmus formájában. Franciaországban, Németországban, Angliában a liberális megalkuvással már nem a forradalmi polgári demokrácia, hanem a munkásosztály állt szemben. Ezért nem adott a világnak 1848-ban

egyetlen nyugat-európai ország sem Petőfi Sándorhoz fogható forradalmi költőt. A nyugat-európai országok fejlettebb és bonyolultabb osztályharcai közepette a kapitalista liberalizmussal való szembeszállás nem demokratikus-népi forradalmárokat, hanem romantikus lázadókat termelt ki, nem a néppel együtt küzdő demokratikus költők optimizmusát eredményezte, hanem a néptől elszigetelődő, magukban lázongó költők pesszimizmusát. Petőfinél még a kiábrándulás érzelme is előremutat, nyugat-európai társainál még a lázongó forradalmiságé is visszafelé. Ezért alig hasonlítható Petőfi Sándor akár Shelleyhez, akár Byronhoz, de még Heinéhez sem, ezért oly meddőek a magyar irodalomtörténet kutatásai a nyugati „hatások" után Petőfi költészetében.

Csak egy ország volt Európában, ahol liberalizmus és demokrácia elválása nem a burzsoázia és a munkásság osztályellentétének talaján ment végbe, hanem annak a forradalmi demokratizmusnak a formájában, amely már nem volt polgári, de még nem volt szocialista sem: Oroszország. Petőfi Sándorral lényegében nem Shelley vagy Béranger, Byron vagy Heine igazán rokon, hanem az orosz forradalmi demokrácia nagy költője, Csernisevszkijék kor- és küzdőtársa, Nyekraszov. A társadalmi háttér rokonságából kinövő e lelki rokonság Petőfi és Nyekraszov között erősebb és mélyebb, mint a társadalmi háttér eltérését figyelmen kívül hagyó, filológiai „hatás"-kutatás sejthetné. Petőfi szovjetunióbeli népszerűsége és fokozódó ismerete épp a múlt század orosz és magyar népi demokratizmusa, a Nyekraszov és Petőfi közötti mély lelki és társadalmi rokonság megérzésén és megértésén épül.

Petőfi Sándor a 48-as polgári demokratikus forradalom költője, de népi demokratizmusával, a liberális megalkuvással való szembeszállásával túlmutat rajta a teljes emberi felszabadulás felé. Ezért nem olyan klasszikus ő, aki már elmondta mondanivalóját és a jelen számára nem adhat már semmit. Adhat és ad, csak olvasni kell tudni és érteni kell a jelen feladatait. Még a mi sorainkban is vannak, akik nagy, de holt irodalomnak tartják költészetét, amiből eleven hatások a mai ember teendői és érzel-

mei számára nem fakadhatnak. De akik ezt állítják, elfelejtik, hogy a népi demokratizmus a múltban is, Petőfinél is túlmutatott polgári keretein, és a jelen szocialista teendői is a polgári demokratikus feladatok megoldása közben végzendők el. Az igazi demokratikus költészet nem merev ellentéte, holt előzménye a szocialista költészetnek, hanem élő táplálója. József Attila és Petőfi Sándor közt nincs kínai fal. A nagy, demokratikus költészet is szocialista csírákat, sejtéseket tartalmaz, a szocialista költészet is a demokratikus költészet folytatása, nemcsak a munkásság, hanem az egész nemzet számára szól, lelkéből fakad. Petőfi Sándor 48 költője, de a máé is, mert a polgári demokratikus forradalom radikális, népi végrehajtásáért szállt síkra, és eközben megnyitotta a láthatárt a kunyhók teljes győzelmére a paloták fölött. Ezért küzdünk mi is. A 48-as munkát folytatjuk és befejezzük a népi demokrácia útján a szocializmus felé haladva, amikor majd a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet. De, hogy ezt az utat, mint történelmi magyar utat járhatjuk, nem kiszakadva nemzeti életünk folytonosságából, hanem beteljesítve népünk legjobbjainak évszázados vágyait, azt Petőfinek köszönhetjük.

A magyar népi demokrácia és nemzetünk nagy, haladó, múltja közt ő a legelevenebb összekötő kapocs.

EMLÉKBESZÉD PETŐFI SÁNDORRÓL[35]

Az 1848-as év a magyar nép történelmének nagy esztendeje. A magyar demokrácia e nagy esztendőhöz méltón cselekedett, amikor a szabadságharc százéves évfordulójának ünnepét Petőfi Sándor szellemének idézésével kezdte meg.

Néhány évvel ezelőtt, 1944. március 20-ra, egy másik évfordulóra, Kossuth Lajos halálának ötvenedik évfordulójára készült az ország. A magyar szabadságharc vezető államférfiának, a magyar függetlenségi gondolat megszemélyesítőjének halála évfordulójáról akartak megemlékezni akkor, amikor az ország élén olyanok álltak, akiknél nem voltak gazabb árulói a kossuthi programnak, akiknél nem akadtak gyalázatosabb elherdálói a szabadságharc örökségének, gonoszabb sírásói a magyar függetlenségnek.

Kossuth Lajos halálának ötvenedik évfordulója gyalázatba fulladt. 1944. március 20-át március 19-ike előzte meg, a magyar történelemnek Majténynál és Világosnál is sötétebb dátuma.

Nem árt erre emlékeztetni ma, a szabadságharc százéves, Petőfi Sándor születésének 125. évfordulóján. Ennek a nemzetnek sok érdeme és erénye mellett az az egyik, talán legnagyobb hibája, hogy gyorsan felejt. A gyalázatnak ezt a dátumát nem szabad gyorsan felejtenünk! Petőfi Sándor arról beszélt, hogy a magyar nemzet arcára századok kentek gyalázatot. Mi azzal vesződünk, hogy lemossuk róla azt a gyalázatot, amelyet ez az egy nap kent rá, egy nap, de százados előzményekkel!

De emlékeztetünk a szégyennek erre a napjára más okból is.

Most, hogy Petőfi Sándor szülővárosába jöttünk, hogy emlékének áldozzunk, ezt immár azzal az érzéssel tehetjük, hogy az elmúlt három esztendő alatt derekasan fáradoztunk századok gyalázatának és egyetlenegy nap gyalázatának lemosásán. Nem kell többé lehorgasztott fejjel Petőfi szülőházához járulnunk. 1848 hőseinek emlékét ma már nem kell úgy ünnepelnünk, hogy saját törpeségünket mérjük az ő nagyságukhoz, szégyenkezve, lesütött szemmel. Ma már a nagy esztendő nagy férfiainak és nagy tetteiknek mértékét alkalmazhatjuk önmagunkra, és bár minden elbizakodottság nélkül, de megállapíthatjuk legalább ezt: 1848 eszméihez nem vagyunk hűtlenek többé, a süllyedés mélypontján túl vagyunk, 48 nagyjainak szellemében élünk és cselekszünk újra, igyekszünk a nemzet életét az irántuk való hűség jegyében formálni, elindultunk újra felfelé, őfeléjük!

A magyar demokrácia saját őseit, előfutárait, mintaképeit ünnepli bennük. Örökségük, szellemük nincs többé száműzve a magyar állam életéből, ellenkezőleg: útmutatásuk intézményekben, a szervezett népben, a dolgozók államhatalmában, milliók akaratában vált vérré és hússá, népünk munkájának keretévé és útjává. A magyar állam alapja már nem az ő művük intézményes megtagadása, ellenkezőleg: az ő művük az alap, amelyre nemzetünk új életformáját ráépítjük. A múltban a reménytelen ellenzékben álló magyar demokratikus tábor ünnepelte a bukott forradalom képviselőit, és próbálta ébren tartani a hivatalos magyar életből száműzött eszméiket. Ma a győztes demokratikus tábor ünnepli őket, akik íme — ha százéves késéssel is — diadalmaskodtak! A száz évvel ezelőtt megindult demokratikus átalakulást beteljesítő új magyar demokrácia ünnepli saját száz év előtti kezdeményezőit.

Ünnepli elsősorban Petőfi Sándort! A költőt, aki a nemzet ébresztője volt, a március 15-i demokratikus népforradalom viharmadara, a szabadságharc nagy harsonása. Ha Petőfi Sándor egyebet nem tett volna, mint azt, hogy költői eszközökkel kifejezte a magyar nép jussát és igényét szabadságra, emberi életre, ha mást nem tett volna, mint azt, hogy versekben, dalban, ritmusban proklamálta az ország birtokbavételét a magyar nép által, ha egyebet nem tett volna, mint azt, hogy költészetével

kiabálja a magyarság fülébe: ne aludjon tovább, hogy: talpra magyar! — vagyis ha egyebet nem tett volna, mint azt, hogy eszmeileg előkészítse népünket 1848 nagy, felszabadító viharára, akkor is megérdemelné, hogy századokon át oldott sarukkal, hajadonfőtt közeledjünk emlékéhez.

De ő többet tett ennél! Nemcsak népköltő volt, hanem népvezér is! Ha népünk Petőfi nevét mondta, akkor nemcsak a magyar irodalom és költészet népies megújítójára gondolt, hanem az általa képviselt társadalmi és politikai programra is. Petőfi nemcsak a magyar irodalmi, hanem az egész nemzeti fejlődés számára jelezte az utat. Petőfi népszerűsége hasonló volt Kossuth Lajos népszerűségéhez. Az fejeződött ki benne, hogy népünk ösztönösen szembefordult a magyar fejlődésnek a 48-as szabadságharc bukása utáni útjával. Végső soron hitvallás fejeződött ki a költő népszerűségében, amellett a népi demokratikus és forradalmi program mellett, amelyet ő képviselt legkövetkezetesebben költészetében, politikájában és életével.

Petőfi Sándor harcos volt, százada eszméinek katonája, forradalmár. Nem akarta *„a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől-talpig új ruhába akarta öltöztetni"*.[36] Igen, forradalmat akart, szabadító, megújító forradalmat, amely gyökeresen lerombolja Magyarországon a feudalizmust. Várta és áhítozta ezt a szabadító forradalmat. „A csatajelt, a csatajelt zajongó lelkem alig várja!"[37] — írta. És amikor 1848-ban Olaszországban, Franciaországban elhangzott a csatajel, ő megértette, hogy az óra ütött a magyarság számára is:

„Kemény szél fúj, lángra kap a szikra,
Vigyázzatok a házaitokra,
Hátha mire a nap lehanyatlik,
Tűzben állunk már tetőtül talpig."[38]

Mikor kitört a forradalom, nem eresztette búnak a fejét, nem ijedt meg, nem kereste a meghátrálás, a megalkuvás hátsó ajtóit: volt bátorsága, tettereje a néptömegekhez apellálni! Tudta, hogy a magyar szabadság és függetlenség ügye igazán jó kézben akkor

van, ha a nép kezében van. Ezért mozgósította, szervezte a tömegeket, ezért vetette latba — ha kellett, ha veszély fenyegetett — a néptömegek cselekvését. Petőfi Sándor nem várta be, amíg 1848 márciusában a pozsonyi országgyűlés felemelkedik a körülmények színvonalára, hanem társaival együtt megszervezte a pesti tömegmegmozdulást, és a forradalmi úton kivívott szabadság befejezett ténye elé állította Pozsonyt is, Bécset is. És március 15-e után is az volt a fő gondja, hogy a népmozgalom forrásai ne apadjanak el, hogy a nép állandóan éber készenlétben álljon, az események döntő tényezője maradjon.

Petőfi Sándor forradalmár volt, éppen ezért volt a legjobb, a legkövetkezetesebb szabadságharcos. Szembeszállt azokkal, akik nem akarták elismerni a forradalmi átalakulások idejének azt a legfőbb törvényét, hogy nincsenek félmegoldások, rothadt kompromisszumok, és veszteni az veszt, aki nem mer az egészre rámenni. Petőfi mert! Élesen szembeszállt a megalkuvókkal, akik még a fegyveres harc közben is alkudozni próbáltak. Petőfi Sándornak, a forradalmi politikusnak nagysága abban állt, hogy ismerte és alkalmazni akarta a forradalmi átalakulásoknak azt a másik fő törvényét, amely szerint kíméletlen eréllyel le kell számolni az ellenség cimboráival és szövetségeseivel saját táborunkban. A szó a „belső bitangokról", amely a magyar demokrácia hároméves fejlődésében oly fontos szerepet játszott, tőle származik. Pest kiürítése után, 1849. január 10-én írta Debrecenben:

> „Megrázott bennünket az ellenség, megrostált, a szemét és konkoly kihull, a java meg bennmarad. Most minden félbarátunk és titkos ellenségünk átmegy a győzedelmesekhez s hogy eddig is mi nem vagyunk a győzők, onnan van, mert ezek közöttünk voltak. Míg azt nem tudjuk, ki mind ellenségünk, hogyan diadalmaskodhatnánk?"

Petőfi tudta, hogy a nép ügyének legnagyobb ellensége az ötödik hadoszlop, mint ma mondanánk — „a cudar, az áruló testvérek",[39] mint ő mondotta —, akik közül „egy százakat ront el, mint a pohár bort az egy cseppnyi méreg".

Petőfi népi demokratikus forradalmár volt, tehát ő tudta 1848-ban Magyarországon a legvilágosabban, hogy a magyar szabadságharc része egy nagy európai szabadságmozgalomnak, amelytől elkülönülni nem lehet és nem szabad, amellyel vállalni kell a közösséget. A népek demokratikus szolidaritásának, a világszabadságnak, a magyar nemzeti ügy és a világszabadság ügye egységének nem volt nála nagyobb tudója és vallója 1848-ban, amikor pedig még a szabadságharc táborában is de sokan voltak, akik értetlenül és idegenkedve nézték, hogy a magyar honvédseregbe más nemzetek fiai is sereglettek.

Tartozunk Petőfi szellemének azzal, hogy ne mai életünk problémáitól elvonatkoztatva ünnepeljük. Petőfi öröksége nem holt tőke. Petőfi nem múlttá kövesedett klasszikus, kiapadt forrás, amelyből nem fakadhatnak már eleven hatások a mai ember teendői számára. A munka, amelyet mi végzünk ma, az ő művének folytatása, és munka közben az ő példáját követtük és követni fogjuk tovább.

Igaz, más ma a világ, mint volt száz évvel ezelőtt. A régi sebekhez új sebek, a régi problémákhoz új problémák járultak. De megoldani együtt kell őket.

A magyar demokrácia hű végrehajtója volt és lesz továbbra is Petőfi örökségének. Nem foltozni akarta a haza kopott bocskorát, hanem igenis, tetőtől talpig új köntösbe akarta öltöztetni. Más szóval: a magyar feudalizmus maradványait nem félmegoldásokkal, hanem gyökeres munkával akartuk eltakarítani. Folytattuk és befejeztük a jobbágyfelszabadítás művét. Az úri föld parasztkézre került örökre és visszavonhatatlanul. És ezzel — mint Petőfi álmodta és akarta — új védoszlopot nyert a haza: a magyar függetlenség ügyét a nép ügyévé tettük és megfordítva, a nép ügye, a demokrácia ügye azonosult a függetlenség ügyével. Aki demokratikus rendünkre, új intézményeinkre, a munkásság, a parasztság, a dolgozó értelmiség hatalmára kezet emel, az nemzeti függetlenségünkre emel kezet! Eggyé vált demokrácia és függetlenség, nép és haza! Valóra váltottuk Petőfi Sándor álmát.

A magyar demokrácia a világszabadság kártyájára tette fel és

teszi fel ezután is a haza sorsát. Nincs magyar szabadság és nincs nemzeti függetlenség a szabad nemzetek ellenére, a világszabadságtól függetlenül. Megtagadják Petőfi örökét azok, akik a nemzeti szabadság és a világszabadság között valami harmadik úton akarnak járni. Itt sincs harmadik út! 1848-ban a feudális reakció nemzetközi erőivel álltunk szemben: az osztrák zsarnoksággal, az orosz cárizmussal, a királyi önkényuralommal. De a republikánus Petőfi nemcsak a királyi zsarnokok, hanem a zsarnokság ellen harcolt, nemcsak a jobbágyság felszabadításáért a feudális zsarnokság alól, hanem a szegénység győzelméért a gazdagság fölött, a kunyhók diadaláért a paloták fölött.

A zsarnokság akkor is zsarnokság, ha nem királyok és földesurak, hanem személytelen hatalmak képviselik. A magyar köztársaság nemcsak a királyi és földesúri zsarnokság alól szabadította fel népünket, hanem fel akarja szabadítani a tőke személytelen zsarnoksága alól is. A nemzetközi nagytőke imperialista zsarnokságával szemben is kész megvédelmezni népünk függetlenségét, demokratikus önrendelkezését — a világszabadság frontján a szabad nemzetekkel közösen helytállva.

Ebben is végrehajtjuk Petőfi Sándor örökségét.

És végrehajtjuk abban is, hogy a külső zsarnokság belső szövetségeseire lesújtottunk és le fogunk sújtani továbbra is azzal az eréllyel, amelyet száz évvel ezelőtt ő követelt. Ahogy eddig nem remegett a kezünk, ezután sem fog remegni, ha arról lesz szó, hogy ártalmatlanná tegyük népünk, demokratikus rendünk aláaknázóit, a világreakció belső szövetségeseit. És a megalkuvókkal, az ellenséggel való opportunista kompromisszumok szószólóival szemben is fellépünk Petőfi útmutatása szerint, az ő szellemében.

„Rabok tovább nem leszünk" — mondotta száz évvel ezelőtt. És erre megesküszünk mi is. De száz év előtt ez a szó buzdítás, serkentés volt. Ma másképp érvényes Petőfi szava, mint egy évszázad előtt. A magyar dolgozó nép ma már nem rab, hanem ura sorsának és országának. *„Rabok tovább nem leszünk"* — ez a felszólítás ma azt jelenti, hogy határozottsággal és céltudatossággal, kemények és ingadozás nélkül kell megszilárdítanunk és megvédel-

meznünk népi hatalmunkat. „*Rabok tovább nem leszünk*" — rabok azok lesznek, akik kezet mernek emelni a népi hatalomra!

Ebben is teljesítettük Petőfi Sándor útmutatását. Megyünk előre ingadozás nélkül az ő útján. Se rágalom, se hazugság nem tántorít vissza bennünket attól, hogy a megkezdett úton, az új magyar haza felépítésének útján végigmenjünk. Rágalmazni őt is rágalmazták. Száz évvel ezelőtt ő is „orosz spion" volt, aki „eladta" az országot. Bennünket is rágalmaznak. Tetteinkkel és harcunkkal cáfoljuk a csatát vesztett ellenség dühös rágalmait.

Új hazát építünk, amelyről Petőfi álmodott. A mi munkánkra mondta:

„Bármily erővel, bármily áldozattal,
Bár mind egy szálig elvesztek belé,
Hazát kell nektek is teremteni!
Egy új hazát, mely szebb a réginél
És tartósabb is, kell alkotnotok."[40]

Még nem mondhatjuk el, hogy ez az új haza elkészült. Még nem mondhatjuk el, amit Petőfi követelt, hogy az új haza „minden szögletéig" eljutott már „a nap s a tiszta levegő". De ki nem érzi, hogy a nap s a tiszta levegő friss árama átjárja végre országunk szögleteit? Ki nem látja, hogy az új hazában a „kiváltságosak kevély, nagy tornyai" már nagyrészben leomlottak és leomlóban vannak? Az új haza, Petőfi Magyarországa „sötét barlangok és denevértanyák" nélkül épül, a munka jól halad.

A magyar demokrácia győz, és így váltjuk valóra a nagy 48-as év törekvéseit, így teszünk igazságot a magyar múlt minden elsikkadt álmáért. A magyar népi demokrácia bosszú Majtényért, Világosért, Aradért, igazságtevés a magyar nép évszázados mártíriumáért, Petőfi vágyainak, álmainak, eszméinek meghiúsulásáért, bukásáért. Lezártuk a meghiúsult demokratikus eszmék, a bukott forradalmak hosszú sorát!

Ez azt jelenti — és itt most elsősorban a magyar írók felé fordulok —, hogy a hazát immár lehet szeretni mardosó szégyenérzés, kínzó halálvíziók nélkül. Nem kívánja ma a költőktől senki,

hogy Petőfit utánozva, okvetlenül kardot vegyenek a kezükbe lantjuk mellé. Politikának és költészetnek ma nem kell okvetlenül egy személyben egyesülnie, a népköltőnek nem kell okvetlenül népvezérnek is lennie. De Petőfinek nemcsak politikai, hanem írói hitvallása is volt: a néppel tűzön-vízen át! Nem a költők dolga ma a népet a Kánaán felé vezetni, de az ő dolguk is, megmagyarázni a népnek, hogy ez az út akkor is a Kánaán felé vezet, ha tövises, nehéz, fáradságos is. És a költők a tövisek, a fáradság közepette is érezzék, hogy rajta vagyunk a helyes úton a Kánaán felé.

Igen, rajta vagyunk! Sikerrel fáradozunk azon, hogy lemossuk századok gyalázatát a magyarság arcáról. Nem kell már azt mondanunk, amit más szavakkal minden nagy magyar költő elmondott: „Élt egy nép a Tisza táján, századokig lomhán-gyáván", nem kell már azt mondanunk, hogy „nekünk Mohács kell"[41].

Nem! Egy nép él a Tisza táján, mely egyre inkább megtalálja magát, amely nem halni, hanem élni készül, és amely hittel építi azt az új hazát, melyről Petőfi Sándor csak álmodhatott.

MADÁCH IMRE

MADÁCH IMRE: AZ EMBER TRAGÉDIÁJA[1]

1

Helyes és szép kezdeményezés, hogy a „Magyar Helikon" könyvkiadó vállalat újra kiadja Zichy Mihály[2] érdekes illusztrációival Madách nagy művét. Nem lehet nem helyeselni és üdvözölni ezt a kezdeményezést. De amikor arról van szó, hogy megjegyzésekkel lássuk el „Az ember tragédiájá"-nak új kiadását, nem hallgathatunk arról a szerepről, amit ez a kérdés: „Az ember tragédiájá"-nak színpadi előadása és értékelése körüli vita 1956 októbere előtt játszott.[3]

Ma már — visszatekintve — nyilvánvaló, hogy mindazoknak, akik akkor hangosan és az asztalt verve követelték „Az ember tragédiája" haladéktalan előadását és sorozatos bemutatását az ország első drámai színházának színpadán, nem Madáchért és nem nemzeti irodalmunk hagyományaiért fájt a fejük. Hanem egyszerűen újabb alkalmat akartak teremteni, hogy Madáchba kapaszkodva és Madáchcsal takarózva felléphessenek a társadalmi haladás eszméje és világnézete ellen, hogy Madách Imre nagy művének leple alatt tüntethessenek a hazánkban épülő szocializmus ellen, „Az ember tragédiájá"-t is faltörő kosként használják fel a szabadság nevében a szabadság igazi rendje ellen.

Gondolom, ideje, hogy az „Az ember tragédiája" értékelésének kérdését függetlenítsük — ha nem is a politikától és az adott korszak eszmei küzdelmeitől, mert ez eleve lehetetlen vállalkozás

volna — hanem az 1956-os ellenforradalmat közvetlenül megelőző időszak politikai és eszmei harcaitól. Ezzel kapcsolatban valóban — legalább bizonyos fokig — jogosult és igen sok ember részéről jóhiszemű volt az a régi állami és pártvezetéssel szemben emelt szemrehányás, miért nem engedte előadni „Az ember tragédiája"-t hosszú esztendőkön át? Hangsúlyozom: *bizonyos fokig* volt jogos és jóhiszemű ez a szemrehányás. Mert ne felejtsük el, a színpad: szószék, és a munkáshatalom kultúrpolitikájának joga is, kötelessége is nem megengedni, hogy a színpadi szószéket átváltoztathassák a társadalmi haladás, a szocialista építés ellen irányuló agitáció tribünjévé, még akkor sem, ha azt, aki erre módot és alkalmat ad, Madáchnak hívják is, és még akkor sem, hacsak a közönség egy részében ébreszt kételyeket a szocialista építés és a társadalmi haladás helyességét és győzelmét illetően.

A hiba tehát nem is annyira abban állt, hogy éveken át nem adták elő „Az ember tragédiája"-t, hanem inkább abban (és ezt e sorok írója, mint az akkori kultúrpolitika leginkább felelős irányítója állapítja meg), hogy nem dolgoztuk ki a „Tragédia" helyes marxista—leninista értékelését, ami pedig múlhatatlan feltétele lett volna a mű előadásának, és annak, hogy a közönség ingatag részében a „Tragédia" bizonyos negatív hatásait ellensúlyozzuk. Bár, ha volt kérdés, amely körül igenis széleskörű és szabad vita folyt: akkor ez éppen a Madách-kérdés volt. 1952-ben az Akadémia széleskörű, szabad vitát rendezett Madáchról, és itt szóhoz juthatott és szóhoz is jutott minden vélemény és véleményárnyalat, az adminisztratív beavatkozás legkisebb nyoma nélkül.

A szocialista kultúrpolitika az irodalmi örökség értékelésénél múlhatatlanul arra kényszerül, hogy még a múlt vitathatatlan értékei között is bizonyos differenciálást, bizonyos kiválogatást végezzen saját állami és általános népnevelői érdekei szerint, és eközben elkerülhetetlen, hogy még a klasszikusok között is egyesek inkább előtérbe kerülnek, mások pedig bizonyos fokig hátrább szorulnak, annak az akusztikának megfelelően, amelyet műveik a jelen feladatainak megoldása közben a jelenben kiváltanak vagy kiválthatnak.

Ismeretes például, hogy a szovjet irodalom évtizedeken át Puskin[4], Gogol[5], Lermontov[6], Tolsztoj[7] stb. örökségét vállalta és tovább fejlesztette, a szovjet irodalom és a marxista—leninista kultúrpolitika tudatosan kapcsolódott hozzájuk, de nem kapcsolódott például Dosztojevszkij[8] örökségéhez. A Szovjetunióban csak most kezdik újra felfedezni Dosztojevszkijt mint orosz klasszikust, de ebből hiba volna azt a következtetést levonni, hogy Dosztojevszkij „elhanyagolása" évtizedeken át csak hiba volt, nem pedig elkerülhetetlen és szükségszerű is, az átmeneti periódus megoldandó fő problémáiból ebben az időszakban logikusan következő „mulasztás". Néhány évvel a felszabadulás után a Nemzeti Színház Shakespeare-előadásának programjával kapcsolatban felvetődött „A velencei kalmár" reprízének szükségessége. De mégsem került rá akkor sor, mert még túl kevés idő választott el bennünket a magyar fasizmus uralmától, s helytelen lett volna Shakespeare lovát adni a hamu alatt még parázsló antiszemita hangulat alá. Amiből persze egyáltalában nem következik, hogy „A velencei kalmár" reprízének elhalasztása mint taktikai lépés, valamit is változtatna Shakespeare zsenijének, avagy „A velencei kalmár" remekmű mivoltának elismerésén.

Megemlítésre méltó és jellemző, hogy például az 1952-es nagy akadémiai vitában még azok is, akik helytelenítették „Az ember tragédiája" körüli huzavonát, és sürgették a mű új színpadi előadását, azt a nézetet képviselték, hogy a „Tragédiá"-t elő kell adni, de csak ha helyesen értelmezik. A helyes értelmezésbe pedig beletartozik a kommunisták lehetőleg egységes álláspontja ebben a dologban, és az, hogy magának a pártnak legyen kidolgozott, mélyen megalapozott és a közvélemény legalább leghaladóbb elemei részéről helyeselt és elfogadott álláspontja. Márpedig ilyen kidolgozott álláspont nem volt, sőt ebben a kérdésben is az volt a helyzet, hogy a sajtóban, folyóiratokban a Madáchról és „Az ember tragédiájá"-ról nyilvánított legkülönfélébb vélemények láttára a közvélemény joggal gondolhatta, hogy a párt kiadta kezéből az eszmei vezetés igényét, és belenyugszik az összecsapó jobb- és baloldali nézetek zűrzavarába. „Az ember tragédiája"

1956 október előtti új színrehozása kapcsán a revizionisták és minden rendű és rangú reakciós szövetségeseik fenntartás nélkül és lobogó zászlókkal álltak oda a „Tragédia" mellé, és épp ezért a kritika az akkori helyzetben visszaesett a kilenc-tíz év előtti demokratikus kritika mögé, amely annak idején ki merte mondani és nevén merte nevezni Madách művének világnézeti és költői gyengéit, nem pedig elkente és letagadta azokat. Itt nemcsak általában az irodalmi hagyományok kérdéséről van szó, nemcsak arról, melyik az az irodalmi örökség, amelyet vállalunk és melyik az, amelyet nem vállalunk, hanem külön az irodalmi *kritika* hagyományairól és örökségéről is szó van. 1956 októbere előtt nem a dogmatikus baloldal, hanem a revizionista jobboldal volt támadásban, ez pedig a dogmatikus egyoldalúság helyett, amely csak a *forradalmi* hagyományokat ismerte el irodalomban és történelemben egyaránt, abba a sokkal veszélyesebb és hamisabb egyoldalúságba esett, amely elkent és letagadott minden különbséget liberális-burzsoá és demokratikus-népi hagyományok között. Ennek az elkenésnek a jegyében emelték annak idején pajzsra a revizionisták Jókait is, és ennek köszönhette Madách is, hogy egy ideig a revizionista és más reakciós támadás zászlajává vált.

A revizionistáknak az a nagy helyzeti előnyük volt, hogy a „Tragédia" értékelésében nagy tekintélyre hivatkozhattak: Arany Jánosra.[9] A szocialista kritika viszont nem merte nyíltan megmondani, hogy a „Tragédia" értékelésében a valóban haladó örökséget nem Arany János álláspontja képviselte, hanem Erdélyi Jánosé.[10] Bizonyos, hogy Arany János véleménye — különösen irodalmi kérdésekben —, száz esztendő múltán is igen komolyan kell hogy latba essék, hiszen nem akárki, hanem éppen ő, egyik legnagyobb költőnk és művészünk fedezte fel „Az ember tragédiájá"-t és nyilvánította róla ezt a véleményt. 1861. szeptember 12-i, Madáchhoz intézett levelében írta[11]:

„»Az ember tragédiája« úgy koncepcióban, mint kompozícióban igen jeles mű. Csak itt-ott a verselésben meg a nyelvben találok némi nehézkességet... De így is, amint van, egy kevés

külsimítással irodalmunk legjelesb termékei közt foglalhat az helyet."

Majd ugyanennek a levélnek a végén:

„Fogadja leghőbb üdvözletemet a gyönyörért, melyet nekem műve által okozott, a fényért, melyre költészetünket deritni hivatva van!"

Ebben persze még semmi sincs, amit ne írhatnánk alá szóról szóra ma is. De Arany, amikor 1862. április 2-án a Kisfaludy Társaságban bemutatta az újonnan megválasztott tagot, Madáchot, a fenti sorokon túlmenően elég részletesen nyilatkozott egy, „Az ember tragédiájá"-t már akkor ért szemrehányással szemben, amely szerint a „Tragédia" pesszimista világnézet kifejezője. Arany, megvédve a „Tragédiá"-t ezzel a váddal szemben, részletes értelmezést ad a műről, és ezt az értelmezést a haladó kritika — elsősorban Erdélyi János — már akkor sem fogadta el, és nem fogadhatja el ma sem. Helyes, ha Arany János minden szavát tisztelettel értékeljük és latoljuk, különösen irodalmi kérdésekben, száz év múltán is. De ne feledjük, hogy vannak irodalmi kérdések is, amelyekben nem volt igaza. Az irodalmi népiesség értelmezése dolgában nem neki, hanem Petőfinek volt igaza, Bánk bán tragikumának megítélésében is tévedett, amikor Bánk tragikumát elsősorban ott fedezte fel, ahol nem volt, hogy ti. Gertrud nem volt közvetlenül bűnös Melinda tőrbecsalásában és megejtésében, és nem neki, hanem Erdelyi Jánosnak volt alapjában véve igaza a „Tragédia" alapellentmondásának és fő tendenciájának megítélésében. Erre alább még visszatérünk.

2

Három fő kérdésben érte és éri „Az ember tragédiájá"-nak alapmondanivalóját szemrehányás, és kilenc évtized óta elsősorban e három kérdésben folyik körülötte a vita:

1. Pesszimista-e a mű alaptendenciája?

2. A nép és a tömegek történelmi szerepét, jelentőségét illetőleg arisztokratikusan kiábrándult és negatív-e Madách álláspontja?

3. És végül, harmadszor, a falanszter-szín nem alkalmas-e arra, hogy a szocialista gondolatot (még ha ez Madáchnál a Marx előtti utópikus szocializmus alakjában lép is fel) kompromittálja?

Sorra kell vennünk e három problémát, hogy a „Tragédia" értékelésének kérdésében világos álláspontra jussunk.

Hogyan állunk a pesszimizmussal?

Arany János erről már idézett, 1862. április 2-i beszédében a Kisfaludy Társaságban a következőket fejtette ki:

„De el nem hallgathattok egy észrevételt, mely inkább magán körben, mint sajtó útján felőle olykor megnyilvánult, hogy ti. e mű nagy mértékben pesszimista világnézet kifejezője. Mellőzöm a kérdést, hogy a pesszimista irányú költő megszűnik-e csupán ez által költő lenni, hisz úgy, pl. Byron[12] nem volna az. Óhajtandó ugyan, hogy a költői lélek teljes harmóniában legyen a világgal: de ha nincs, ki tehet róla. A művészet harmóniája nem mindig az optimizmusé is egyszersmind. De én nem találom e pesszimizmust »Az ember tragédiájá«-ban, mihelyt mint *egészt* fogom fel. Mert min sarkallik az egész? Lucifer részt követel a teremtésből, hogy megrontsa azt. Nyer Istentől két megátkozott fát. Egyik fa segélyével erkölcsileg már megrontá az embert, hanem ő fizikailag is tönkre akarja tenni Ádámban az összes emberiséget, hogy ne is szülessék az. Kívánhatjuk-e Lucifertől, hogy ne pesszimista színben mutassa neme jövőjét Ádámnak, midőn célja: kétségbeejteni, s benne ily módon egész ivadékát elölni? Úgy de, mondják, a sötét álomképek tárgyilag is egyeznek a világtörténettel. Ezt tagadom én. Minden tárgyi hűség mellett, mellyel egyes korokat felmutat a szerző, látszik, hogy Lucifer, célja szerint, a sötétebb oldalt vette. Ez nem a szerző pesszimizmusa: ez magából a szerkezetből folyt így. Téved tehát, ki úgy fogja fel, hogy a szerző a világtörténet egyes szakaszainak, s általuk az egésznek, hű képét akarta adni, azt mutogatván, hogy nincs haladás az

emberiségben, csak szüntelen körben forgás, vagy alább szállás, míg minden a nihilizmusba süllyed. Ki *egyszerű* egész voltában tekinti e kompozíciót, az tisztában lehet a költő céljával. »Lucifer az embert teljesen meg akarja rontani; az első embert kétségbeesésig űzve, benne megsemmisíteni összes nemét, ez neki a sötét képek által már-már sikerül is, midőn a szeretet szava és Isten keze visszarántja az örvény széléről. « Ez a mese alapvázlata: innen indulva kell méltánylani az egyes részeket és a kivitel sikerét."

Arany Jánosnak abban, hogy egy pesszimista világnézetet kifejező költői mű is költészet, és hogy az optimista világnézet nem kötelező a költészetre, kétségkívül teljesen igaza volt. Arany Byronra hivatkozik, de nem is kell, hogy messzire menjünk, hivatkozhatunk 1848 előtt Kölcsey Ferenc költészetének egy egész pesszimista szakaszára, hivatkozhatunk Petőfi Sándor „Felhők"-korszakára, 1848 után, az 50-es években pedig Arany és Vörösmarty költészetének alaphangjára.[13]

Világirodalmilag pedig nem csupán Byronról van szó, hanem a 19. század egész sor világirodalmilag jelentős nagy költőjéről és írójáról, Heinétől[14] Shelleyig[15] és Lenauig[16]. Ne feledjük: a 19. század Napóleon bukása után az elvesztett illúziók kora volt, ezt fejezte ki a 19. század irodalmának jelentős része. A rezignáció, a lemondás, a „világfájdalom", a gúny és a melankólia érzelmei a világgal és a történelemmel szemben, amely nem váltotta valóra, sőt meghiúsította a 18. század végén, a francia forradalommal fellépő nagy emberboldogító eszméket, mindez tipikus jelenség az akkori irodalomban, tipikus fajtája az irodalmi, tehát az emberi szembenállásnak azzal a kapitalizmussal, amely a nagy emberi eszmények valóra váltása helyett csak uniformizálta a világot, csak megölte az igazi emberi nagyságot és hősiességet. A sötét kiábrándulás 19. századi költészetére általában és válogatás nélkül ráaggatni a pesszimizmus címkéjét már csak azért is helytelen és igazságtalan lenne, mert ezzel akadályoznánk e kiábrándulás, „világfájdalom" szociális

és emberi tartalmának, a győzedelmeskedő kapitalizmus elleni elkeseredett, de mégis mély, tiszteletre méltó és végső soron előremutató, tehát haladó lázadásnak, ellenzékiségnek a megértését.

Maga az a tény tehát, hogy „Az ember tragédiája" beletartozik a kiábrándulás, a dezillúzió nagy világirodalmi áramlatába, magában véve még nem jelent a „Tragédiá"-val kapcsolatban művészi és világnézeti értékelést sem pro, sem kontra. Közelebb jutunk egy lépéssel az értékeléshez, ha meggondoljuk, hogy Heine, Shelley, Lenau kiábrándulása együtt jár a kapitalista világ elleni lázadással, a kiábrándító valóság, az emberi nagyságot eltipró, a világmegváltó eszméket meghiúsulásra ítélő burzsoá társadalom elítélésével, míg a lázadásnak és elítélésnek ez a végső soron haladó mozzanata „Az ember tragédiájá"-ból úgyszólván hiányzik.

Aranynak igaza van: a költőnek joga van pesszimistának is lennie. De nyilvánvaló és szinte kézzelfogható egy Kölcsey, egy Petőfi 1848 előtti pesszimista költői korszakainak szociális és emberi tartalma és háttere: mindkettőnél a magyar nemesi ellenzék opportunizmusa, kicsinyessége, a nemesi liberalizmus önzése és a néptől való elszakadása, a történelmi követelményektől való elmaradása fölötti felháborodásról, vádról, ostorozásról volt szó. 1848 után egy Arany Jánosnál, egy Vörösmartynál — ha „pesszimizmusuk" hangsúlya némileg eltolódott is — szintén kézzelfogható a szociális és emberi tartalom: ők az 1848—1849-es magyar forradalom veresége miatt keseredtek el és estek kétségbe, és ez az érzelem keveredett „A nagyidai cigányok"[17] és „A vén cigány"[18] írójánál a magyar forradalom és szabadságharc vezetésében elkövetett hibák és a forradalom felemás nemesi vezetéséből való kiábrándulás érzelmeivel. Az 1850-es évek magyar irodalmában összevegyült a forradalomból való kiábrándulás és a szabadságharc veresége, az abszolutizmus győzelme feletti elkeseredés. E két elemnek: a vereség fölötti fájdalomnak és magából a forradalomból való kiábrándulásnak összevegyülése Madáchnál — helyesebben „Az ember tragédiájá"-ban — erősebb, mint akár Arany, akár Vörösmarty 50-es évek-

beli költészetében. Madách ugyan egyénileg kitartott a 48—49-es forradalom eszméi mellett, és szembeszállt a Habsburgokkal 48 programjának rovására kötendő minden kompromisszummal, de magában „Az ember tragédiájá"-ban nem annyira ez a 48 eszméi melletti kitartás fejeződött ki, mint inkább a magyar liberális nemesség egy jelentős részének megingása és utólagos kételyei a forradalmi módszerek helyességét illetően. Ehhez járult még, hogy Madáchnál a 48-as forradalom veresége felett érzett kétségbeesést, valamint a szabadságharc nemesi vezetésének hibái és kicsinyessége miatti elkeseredést csak fokozta és aláhúzta az európai forradalmak kudarca miatt érzett kiábrándulás 1848—1849 után. Madách kora műveltségének színvonalán állt, ismerte nemcsak Goethét[19], hanem Byrontól Lenauig az egész Faust—Lucifer problematikát: mélyen átérezte a lázadó embernek és a lázadó angyalnak az akkori irodalomban oly gyakran ábrázolt típusait, akik megtestesítették és kifejezték a burzsoá társadalom ellentmondásait, és heroikus szenvedéllyel keresték — ha legtöbbnyire sikertelenül is — a megoldást, a kivezető utat ezekből az ellentmondásokból: a hősi tettben, a munkás életben, a szerelemben vagy a halálban. Hogy Madách ezekhez a nagy irodalmi példaképekhez hasonló eszmei színvonalon merte és tudta felvetni a „Tragédiá"-ban kora magyar valóságának és az egész európai fejlődésnek ellentmondásait, erejét és nagyságát bizonyítja.

De, ha elfogadjuk is Arany Jánossal a költő jogát a pesszimizmusra, és ha tisztában vagyunk is azzal a kötelességünkkel, hogy a költői kiábrándulás és „világfájdalom" különféle történelmi típusai között a mindenkori történelmi, társadalmi helyzet szerint különbséget tegyünk, ez még korántsem jelentheti, hogy el kellene és lehetne fogadnunk Arany János egész okfejtését arról, hogy a „Tragédiá"-ban nincs pesszimizmus. Arany szerint a „Tragédia" történeti színeiben megmutatkozó pesszimizmus nem Madáchtól, hanem Lucifertől származik. Lucifer pedig céljának megfelelően: hogy kétségbeejtse Ádámot és vele az egész emberiséget, természetesen a világtörténelem „sötétebb

oldalait" mutatta be. De ha Arany János okfejtése helyes, vagyis, ha a „Tragédia" színeinek egymásutánja nem az emberiség valóságos fejlődésének és történelmének képét akarja nyújtani, hanem csak luciferi torzképét, akkor lehetetlen elutasítanunk Erdélyi János kritikai dilemmáját, amelyet Madách művének alapeszméjével szegezett szembe, hogy az ti. nem annyira az ember tragédiája, mint inkább az „ördög komédiája". Ez a „vagy-vagy" teljesen logikus és kényszerítő. Ha a „Tragédia" — amint Arany állítja — az emberiség valóságos fejlődésútjának költői ábrázolása helyett annak csak ördögi torzítása, akkor valóban nincs szó pesszimista alaptendenciáról, de nem is az ember tragédiájáról, hanem Lucifer komédiájáról van szó. Viszont jellemző, hogy maga Madách, válaszolva Erdélyi Jánosnak, 1862. szeptember 13-i levelében visszautasítja a „Tragédiá"-nak ezt az Arany János-i értelmezését.

„Inkább írtam legyen rossz Ember tragédiáját, melyben nagy s szent eszméket nem sikerült érvényre hoznom, mint jó Ördögi komédiát, melyben azokat nevetségessé tettem."

Tehát Madách maga elveti azt az értelmezést, amely szerint a „Tragédia" az emberiség fejlődésének csupán ördögi torzképét ábrázolja. Ugyancsak Erdélyinek fejtegeti Madách, hogy

„Midőn a szocializmus gúnyolásával vádolsz, akkor szabadság, kereszténység, tudomány, szabadverseny s mindazon eszmék gúnyolásával is vádolsz, mik a munka egyes részeinek tárgyai, miket épen azért választottam tárgyaiul, mert az emberiség fejlődésének főmomentumaiul nézem."

Maga Madách tehát Arannyal ellentétben vallja, hogy a „Tragédia" történeti színeit ő maga tartja az emberi fejlődés fő szakaszainak, nem pedig Lucifer. De, ha ez igaz, és igaz, akkor még Arany János érvelésének alapján is előtérbe jut és jogaiba lép a „Tragédiá"-val szemben felhozott pesszimista alaptendencia vádja.

Nézzük meg részletesebben Erdélyi János okfejtését: A költő

túlteheti magát az idő és tér korlátain, a lényeg az, milyen eszmeiség nevében teszi ezt?

„Ha oly tárgyakban fog tetszés szerinti alkotásokhoz a képzelem, amelyek egykor a valódiság világába lépendők, minők az emberi élet, társadalom és erkölcsök fejlődése, szóval az emberi nem nap alatti létezése; igen félő, hogy komolyság helyett idétlen tréfát, morál helyett pamphlettet, tragédia helyett komédiát állít elő."

„A kérdés tehát ez volna: igazán, s egészében jó-e ez a felfogás, vagy amit elhagyott és nem foglalt be az emberiség drámájába, joggal hagyta-e el, zárta-e ki művéből."

Mi célból választotta ki épp ezeket? Madách „inkább bölcselői, mint költészeti úton" járt el, vagyis absztrahál, filozofál, de nem az embert állítja elő „erényei, gyarlóságai kettős oldalával . . ., hogy felismerhető legyen, miszerint nem tannal, nem fogalommal — abstractio —, hanem élettel, egyénnel, személylyel — individuummal van közünk, találkozásunk".

Ádám az egyetemes ember.

„Az egyetemes ember már az emberiség; s az emberiség nem hagyja magát másképp előállíttatni, mint az egyes ember, azaz egyén által, minden más előállítás abstractio."

Az emberiség eszme, de magában nem ad művészi alakot. Bizonyos, hogy Ádám nem ilyen élő, hanem fogalomember, nem egészen fáraó, Tankréd[20] stb., hanem csak félig, mert ugyanakkor Ádám is.

„»Az ember tragédiája«-nak alapeszméje Luciferben van megtestesülve, az indokok tőle származva, és a történelemből leginkább oly események kiszemelve és összeállítva, melyeket a rossz lélek sugallata után vitt véghez az ember, vagyis az embervilági történelemnek ördögi része . . . Ha így, akkor a tragédiának organikus baja van, mely a conceptióban gyökerezik, s ez okból következetessége ferdeség, élő földje visszaélés, s maga mint egész egy nagy dialektikai compositio, mely az

ember létének, rendeltetésének mysteriuma helyett pályájának mistificátiója." „Mert erőszak az embert és történelmét Lucifer kedvéért, »Az ember tragédiája«-ért erőltetni s egy költői phantomnak feláldozni a történelem szépségeit s kikiáltani fekete vonásait. Erőszak az egyetemes embert úgy szerepeltetni, hogy belőle kiismerhető legyen az egyén, vagy fogalomból az alak."

A „Tragédiá"-ban Erdélyi szerint „az emberi tudás, ha nem fölösleges, de nem is szükséges, az erény lehető, a küzdés mindennapi, az esendőség rendszerinti". Nem véletlen, hogy azokban a vitákban, melyek a „Tragédia" alapeszméje körül folytak, azok, akik mindenáron megpróbálták védelmezni a madáchi művet a pesszimizmus vádjától, mélyen hallgattak a nagy magyar haladó kritikus, Erdélyi János álláspontjáról, hogy így egyoldalúan és kizárólag Arany nézeteire támaszkodva megtakaríthassák maguknak az Erdélyi nézeteivel való nyílt polémiát.

Az a vélemény, amely szerint „Az ember tragédiájá"-nak pesszimista alaptendenciája nem Madách és nem a mű nézetét tükrözi, hanem kizárólag Lucifer műve, azzal a felfogással áll vagy bukik, hogy Lucifer maga a „Tragédia" koncepciója szerint semmi más, mint az ember ősellensége, mint az 1952-es akadémiai vita egyik felszólalója mondotta: „gyűlöletes rágalmazó, akinek egyetlen funkciója a drámában, hogy a történelem, az emberi fejlődés torz beállításával a romlásba vigye Ádámot és az emberiséget". Valójában azonban Lucifernek ez az értelmezése Madáchnak, mint művésznek és gondolkodónak a megrágalmazása. A „Tragédiá"-ban Lucifer sokkal több ennél, ő nemcsak és nem egyszerűen a gonoszság megtestesítője, hanem egyben, mint „a tagadás szelleme", mint a tudás fájának közvetítője az emberhez, egyik mozzanata, hajtóereje magának a fejlődésnek, magának az emberi természetnek. Madách maga saját nézeteit nemcsak Ádám és Éva révén, hanem Lucifer szájával is kifejezi. Lucifer figurája igaz, több értelmű, több színben játszik, de az éppen a „Tragédia" hatásának és mélységének egyik ismérve, hogy Madách — tanulva nagy világirodalmi

példaképeitől — Luciferben meg tudta mutatni nemcsak a tiszta tagadás, hanem a lázadás és a hiú illúziók, a homokra épülő emberi ábrándok szétfoszlatásának mítikus erővé felnagyított mozzanatait is. „Az ember tragédiájá"-nak mítikus kerete szerint a „Tragédia": harc az isten és Lucifer között az emberért. E harcban az utolsó színek szerint Lucifer vereséget szenved, kudarcot vall. De, ha igaz volna, hogy az egész „Tragédiá"-ban Lucifer szerepe Ádám megcsalására és az emberi fejlődés eltorzítására szorítkozik, akkor végső soron szánalmas alak lenne, aki hazugságaival kudarcot vall, felsül és lelepleződik. De ismétlem, ez nemcsak Lucifer, hanem Madách és a „Tragédia" félremagyarázása és lebecsülése lenne. Lucifer a „tagadás szelleme", de egyben a tudás szelleme is, aki Ádámot a tudás fájának gyümölcsével saját lábára állítja, tehát igyekszik saját sorsának urává és alakítójává is tenni. Ugyanakkor Lucifer Ádám újra meg újra visszatérő illúzióinak leleplezője és szétrombolója is, aki bár cinikusan leleplező és cinikusan materialista bírálója a haladáshoz fűzött emberi ábrándoknak, de még így is, a haladás vulgáris-liberális illúzióinak bírálójaként és szétrombolójaként, közvetíti hozzánk a „Tragédia" pozitív és haladó mondanivalóját is: a haladás holmi egyenes vonalú liberális felfogásából való kiábrándulásnak, a haladás iránt táplált liberális illúziók elvetésének és megtagadásának kritikai álláspontját is.

Itt azonban hadd oszlassunk el egy félreértést, ami az utóbbi években Madách mindenáron való „védelmezőinél", akik sokszor nyitott ajtókat döngettek, bizonyos szerepet játszott. Egyesek ugyanis hangsúlyozták, mennyire érdekelte Makszim Gorkijt[21] a „Tragédia", és mennyire értékelte a nagy orosz író, a szocialista realizmus megalapítója Madáchot. Nos, annak számára, aki mélyebben behatolt Gorkij gondolataiba, nyilvánvaló, hogy Gorkijt azért érdekelte Madách műve, mert azt hitte, hogy „Az ember tragédiájá"-ban Madách túlment a fausti típuson, és a pusztán külsőleges, száraz, elemző tudás tragédiáját ábrázolta drámájában. A baj csak az, hogy Madáchnál ez nem így van. Nála a tudás almájából való evés mint „bűnbeesés" szerepel,

a tudással Ádám nem válik saját sorsának alakítójává, hanem magára marad, elszakad istentől, és éppen ez az elszakadás lesz a „Tragédia" mítikus kiindulópontja, és kerete szerint és Madách egyéni nézete szerint is, az ember tragédiájának okává és kiindulópontjává. Madách Ádámja nem halad túl Goethe „Faust"-ján, hanem innen marad tőle, mert Faust, a puszta reflexív tudáson túlhaladva, a cselekvés terére lép, és igazi erkölcsi következtetése nem az, hogy isten segítségére volt szüksége lelkének megmentésére Mefisztóval szemben, hanem halála előtti felkiáltása a szabad népről, amely szabad földön áll, ellentétben Madáchcsal, akinél csak isten külső beavatkozása és „bízva bízzál" szava menti meg Ádámot az élet és a jövő számára. Gorkij azt hitte, hogy Madách Goethénél konkrétabban ábrázolja a magára maradó, de önmagának elegendő ember túlhaladását a puszta reflexív tudás világán, ő az isten nélkül, az istennel szemben álló, valóban titánná váló ember diadalának költőjét képzelte Madáchban, ami pedig, tudjuk, nem volt igaz.

Évtizedek óta folyik a vita arról, hogy Madách műve tulajdonképpen és elsősorban micsoda: dráma-e vagy filozófiai költemény? És melyik elem benne a túlnyomó? Nos, nyilvánvaló, hogy „Az ember tragédiája" bőven tartalmazza mindkét műfaj elemeit, hogy dráma is, filozófiai költemény is. Drámaiságát elsősorban nem a mítikus keretnek, nem Lucifer és az Úr küzdelmének köszönheti, hanem a történelmi színeknek, amelyek Egyiptomtól (a IV. színtől) a londoni színig (XI. szín) az emberiség történelmének bizonyos oldalait kiragadó és általánosító vízióját tartalmazzák. A IV—XI. színig terjedő történelmi színekben Ádám mint az emberi történelem cselekvő részese és alakítója lép fel, bonyolódik konfliktusokba, és vonja le Luciferrel összeütközve a következtetéseket az egyes történelmi színek konfliktusaiból. A londoni XI. színnel megszűnik Ádámnak ez a cselekvő szerepe, és ezzel együtt csökken, majd megszűnik a „Tragédia" mozgalmas drámaisága. A XII. színtől kezdve Ádám a történelem puszta szemlélőjévé és kommentátorává válik. A „Tragédia" drámaiságának csökkenése, majd

megszűnése szorosan összefügg a mű pesszimista kicsengésével, mondanivalójának pesszimista alaptendenciájával. Minél inkább kikapcsolódik Ádám az emberiség sorsának cselekvő alakításából, minél inkább válik az emberi fejlődés a természeti fejlődés puszta függvényévé, annál erősebben kell hogy a „Tragédiá"-ban a pesszimista következtetések jussanak túlsúlyra. A londoni szín után, a falansztertől[22] kezdve, az emberiség jövőjének víziójánál egyre nagyobb szerepet játszik a természet mind nagyobb mostohasága, a nap kihűlésének viszonylag közeli perspektívája, és mindezzel kapcsolatban válik az emberi sors a „Tragédiá"-ban reménytelenül kilátástalanná.

Nemcsak és nem elsősorban Ádámnak a történeti színekben elszenvedett kudarcaiból és csalódásaiból következik „Az ember tragédiájá"-nak fideista, vagyis csak az isteni beavatkozásra, vigaszra és segítségre építő és éppen ezért csak látszólagosan optimista, valójában azonban — Erdélyi János szavával — fatalista-belenyugvó végkicsengése, hanem elsősorban abból, hogy Madáchnál a történelmi színek beletorkollanak oly színekbe, melyek a természetnek az ember iránti egyre nagyobb mostohaságáról szólnak. A pesszimista alaptendencia nem valami kívülről belemagyarázott elv a „Tragédiá"-ban, hanem tükröződik a mű művészi szerkezetében, magából a nagy költemény művészi formájából folyik. „Az ember tragédiája" dráma és filozófiai költemény, és e két elem kölcsönhatása, valamint feszültsége s ellentéte kölcsönzi a műnek különleges erejét, szépségét és hatását. De ugyanakkor abból, hogy a drámaiság állandóan és szükségszerűen átcsap filozófiai kontemplációba, vagyis abból, hogy a cselekvő ember szerepe kezdettől fogva problematikus a „Tragédiá"-ban, majd egyre inkább csökken és végül elenyészik, elkerülhetetlenül folyik a pesszimisztikus alaptendencia és végkicsengés. Hiszen még a történeti színekben is, amelyekben pedig a legerősebb a drámaiság, mert Egyiptomtól a londoni színig Ádám még cselekvő részese a történelemnek, még a történelmi színekben is megvan ez az ellentmondás — amint erre, mint fentebb láttuk, már Erdélyi János is rámutatott — a konkrét

történelmi alak és Ádám, mint az emberiséget jelképező filozófiai absztrakció között. Madáchnak nem sikerült és nem sikerülhetett feloldani az ellentmondást aközött, hogy Fáraó, Miltiadész[23], Sergiolus[24], Tankréd, Kepler[25] és Danton[26] nemcsak Fáraó, Miltiadész, Sergiolus, Tankréd, Kepler és Danton, hanem egyben mindig Ádámot is jelentik, tehát egyszerre fejezik ki az adott korszak legfőbb egyéni típusát, és Ádámot, mint az emberi történelem mindig azonos alanyát és típusát. Aki az egész történelem mindig azonos alanyát testesíti meg, természetesen csak felülről, csak utólag és csak kiábrándulással szemlélheti és értékelheti az egyes történelmi korszakok egyéni emberét. Ilyen alapeszme és művészi szerkezet mellett nyilvánvaló, hogy a történeti színeknek csalódással és kiábrándulással kell végződniük. De ez nem azért van így, mert — mint Madách mondja Erdélyi Jánoshoz intézett idézett levelében — Ádám elszakadt istentől, hanem azért, mert a történeti egyéniségek a döntő pillanatban Fáraóból, Miltiadészből stb. átalakulnak Ádámmá. Tulajdonképpen nem a Fáraó csalódik saját eszméiben, nem Miltiadész, Sergiolus és Tankréd ábrándul ki önnön ideáljaiból, hanem Ádám ábrándul ki Fáraóból, Miltiadészből, Sergiolusból, Tankrédből stb.

Mindebből következik, hogy a XV. szín kísérlete: megmenteni, illetőleg visszaadni a hitet a küzdelem szükségességében, nem hat és nem hathat meggyőzően, mert nem folyik szervesen az előző színekből, az előző, tizennégy szín történelmi és természeti víziójából. Madách írta Erdélyi Jánoshoz intézett, s már említett 1862. szeptember 13-i levelében:

„Egész művem alapeszméje az akar lenni, hogy amint az ember Istentől elszakad, s önerejére támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legnagyobb s legszentebb eszméin végig egymás után cselekszi ezt."

„Igaz, mindannyiban megbukik Ádám. De megbukik azon érintetlen gyengéinél fogvást, melyek természetében vannak, melyeket csak Isten keze pótolhat, az eszme folyton fejlik, s győz, nemesedik." „Igaz, hogy mindenütt megbukik s meg-

buktatója mindenütt egy gyönge, mi az emberi természet legbensőbb lényében rejlik, melyet levetni nem bír (ez volna csekély nézetem szerint tragikum), de bár kétségbeesve azt tartja, hogy eddig tett minden kísérlet elvesztegetett erőfogyasztás volt, azért mégis fejlődése mindig előbbre s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre, s azon emberi gyöngét, melyet sajátmaga legyőzni nem bír, az isteni gondviselő vezérlő keze pótolja, mire az utolsó jelenet »küzdj és bízzál«-ja vonatkozik."

Tagadhatatlan, hogy Madách itt helyesen foglalja össze a „Tragédia" alapgondolatát. Éppoly tagadhatatlan azonban, hogy „Isten keze", amely Madách szerint hivatva van Ádám természetében rejlő gyöngéinek „pótlására", a XV. színben nem oldja és nem oldhatja fel a drámának azt az alapellentmondását, hogy Ádám mindenhol megbukik, és mindig újra és újra kezdi a harcot. Azt, hogy Ádám bukásai ellenére „az eszme folyton fejlik, s győz, nemesedik", Madách magában „Az ember tragédiájá"-ban nem mutatja meg, s ezért a XV. színben az Úr erről szóló befejező szózata — még ha a fideista deus ex machina[27] megoldástól el is tekintünk — nem hathat meggyőzően. Vajon érdemes-e küzdeni, ha nem a cél a fontos, hanem „a küzdés maga", mint ahogy Ádám a végkövetkeztetés levonásában megelőzi Isten szavát a XV. színben: küzdj és bízva bízzál! A XIV. szín végén Ádám maga mondja ki véleményét arról a harcról, amelyben a cél nem fontos, csak a küzdés maga:

„... el innen, el,
Vezess jövőmbül a jelenbe vissza,
Ne lássam többé ádáz sorsomat:
A hasztalan harcot..."

Az eszkimó-jelenet végén, de az egész addigi tizennégy szín tanulságaképpen Ádám „hasztalan harcnak", „ádáz sorsnak" hívja a cél nélküli, illetőleg az önmagáért való küzdelmet, és jellemző, hogy a XV. színben, amikor Ádám felteszi az Úrnak a kérdést:

„Megy-é előbbre majdan fajzatom,
Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen,
Vagy, mint malomnak barma, holtra fárad,
S a körből, melyben jár, nem bír kitörni?"

Jellemző, mondom, hogy az Úr Ádámnak és az egész „Tragédiá"-nak erre az alapkérdésére nem válaszol, nem cáfolja meg sem Ádám kételyeit, sem Lucifernek az emberiség fejlődéséről adott torz képét. Sőt az Úr végső szava: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!" lényegében és legbelsőbb tartalmában nem megy túl azon, amit már Lucifer a maga céljainak érdekében a „Tragédia" folyamán két ízben is megcsillantott Ádám előtt, hogy további küzdelemre sarkallja. A III. szín végén Lucifer ezt mondja:

„...Bűbájat szállítok reátok,
És a jövőnek végeig beláttok,
Tűnékeny álom képei alatt;
De hogyha látjátok, mi dőre a cél,
Mi súlyos a harc, melybe utatok tér;
Hogy csüggedés ne érjen e miatt,
És a csatától meg ne fussatok:
Egére egy kicsiny sugárt adok,
Mely bíztatand, hogy csalfa tünemény
Egész látás, — s e sugár a remény."

Majd a XV. színben Lucifer ugyanezt a gondolatot ismétli:

„Ha a felejtés és örök remény
Nem volna a végzetnek frigyese,
Hogy, míg amaz hegeszti a sebet,
Ez szőnyeget von a mélység fölé
S bíztatva mondja: száz merész beléhullt,
Te léssz a boldog, aki átugorja.—"

Ismétlem, a luciferi „remény" és az isteni „küzdj és bízva bízzál" között nincs lényeges különbség, sőt rokonság van. Lucifernek is, az Úrnak is e biztatással az a célja, hogy küzdésre sarkallja Ádámot akkor is, ha a küzdésnek bukás is a vége, és ha a cél,

amelyért a harc folyik, nem is éri meg a fáradságot. Nem nehéz itt felismerni a 19. század közepi magyar liberális nemességnek azt a magatartását, amelyet legkifejezőbben Deák Ferenc formulázott meg, amikor 1848 előtt a reformkorban a Kossuth vezette ellenzékhez csatlakozott: „Tudok én küzdeni remény nélkül is". A Deák Ferenc-i remény nélküli küzdés voltaképpen azonos a Madách-i küzdéssel, melynek hajtóereje a luciferi-isteni „remény".

3

Hogyan állunk a másik szemrehányással, amely évtizedek óta éri „Az ember tragédiájá"-t: Madách felfogásával a nép és a tömegek szerepéről? Sajnos, itt is azt kell mondanunk, hogy e szemrehányás alapjában véve jogos. Az egyiptomi (IV.) színben Lucifer mondja:

„Ah, fáraó, rajongsz; hisz a tömeg
A végzet arra ítélt állata,
Mely minden rendnek malmán húzni fog,
Mert arra van teremtve. Már ma mentsd fel:
Amit te eldobsz, ő meg nem nyeri,
És új urat keres holnap magának.
Vagy azt hiszed, hogy ülhetnél nyakán,
Ha a gazdának szükségét nem érzi?
Ha kebelében öntudat lakik?"

Majd újra Lucifer mondja:

„Pedig mély tenger a nép: bármi napfény
Sem hatja át tömét; sötét leend az,
Csak a hullám ragyog, mit színe fölvet,
És mely hullám esetleg épp te vagy."

Itt persze ellenünk lehetne vetni, hogy mindezt, a népet lebecsülő gondolatokat Lucifer fejezi ki, ez tehát nem Madách véleménye. De a továbbiakban Madách nézeteinek vitathatatlan tolmácsolóitól, Ádámtól és Évától — bár mint fentebb kifejtettük,

sokszor Lucifer is az — hasonló nézeteket hallunk. Az athéni (V.) színben Éva mondja:

„Csak láncot érdemel e csőcselék,
Mely érzi, hogy te születél urául,
Ki nemesebb vagy, mint ők összevéve,
S megöl, megöl, hogy lábadhoz ne essék."

Majd Ádám válasza:

„E gyáva népet meg nem átkozom,
Az nem hibás, annak természete,
Hogy a nyomor szolgává bélyegezze,
S a szolgaság vérengző eszközévé
Süllyessze néhány dölyfös pártütőnek.
Csak egyedül én voltam a bolond,
Hivén, hogy ilyen népnek kell szabadság."

A konstantinápolyi (VII.) színben mondja Ádám:

„Vezess, vezess új létre, Lucifer!
Csatára szálltam szent eszmék után
S találtam átkot hitvány felfogásban,
Isten dicsére embert áldozának
S az ember korcs volt, eszmémet betöltni."

A IX. színben a francia forradalom népe mint visszataszító csőcselék szerepel, és a XV. színben, a „Tragédia" összefoglalásában az egész emberi fejlődés problematikáját, a „Tragédia" alapvető dilemmáját Ádám így veti fel az Úrnak:

„Van-é jutalma a nemes kebelnek,
Melyet kigúnyol vérhullásaért
A kislelkű tömeg?"

Jellemző, hogy az Úr Ádámnak adott válaszában ezt a kérdést megkerüli. Választ csak az „angyalok kara" ad, így:

„Tégy bátran hát, és ne bánd, ha
A tömeg hálátlan is lesz,
Mert ne azt tekintse célúl,
Önbecsét csak, ki nagyot tesz,"

A nép törpesége, a „kislelkű tömeg" aljassága és a népért önmagát hiába áldozó nagy egyéniség ellentéte tehát egyik alapkonfliktusa, alapproblémája „Az ember tragédiája"-nak, és Madách válasza erre a problémára — mondjuk ki kertelés nélkül —: reakciós. Madách rokonszenve vitathatatlanul a nép által meg nem értett és érdemtelenül megkövezett „nagy egyéniségeké", ellenszenve pedig mindig a csőcselékké aljasult, vagy aljasulóban levő népé. Jellemző erre még a francia forradalmi szín két nőalakja is, akik közül az egyik, az arisztokrata nő a fennköltet és nemeset, a Danton szerelmére érdemeset testesíti meg, míg a másik, a plebejus nő visszataszító, aljas boszorkány.

Jellemző az 1956 október előtti revizionista irodalomkritika süllyedésére és elvtelenségére, hogy a „Tragédiá"-nak ezt a kétségkívül reakciós felfogását a népről igyekezett egyszerűen nem tudomásul venni, eltagadni. „Az ember tragédiája" új színpadi bemutatójával kapcsolatban az egyik kritikus pl. le merte írni, hogy Madách „a nép ügyének igazságából sohsem ábrándult ki". Az akkori „Irodalmi Újság" kritikusa[28] pedig arról merészelt írni, hogy Madách Ádámja visszanyerte „a társadalmi fejlődésben bízó és ezért szüntelen küzdelemre kész ember megtörhetetlen erejét".

Sajnos, még az akadémiai vitában is voltak, akik elismerték ugyan Madách kiábrándultságát a népből, de ennek ellenére „megvédték" Madách és a „Tragédia" optimizmusát. Pedig a „Tragédia" felfogása a népről a végső bizonyíték a mű pesszimista alapkoncepciójáról szóló vitában is. Mert lehetséges-e a társadalmi fejlődés optimista felfogása, amely a népben való hitetlenséggel párosul? És megfordítva: van-e végső soron más kritériuma és gyökere az emberi fejlődés optimista felfogásának, mint a hit a népben? A hit a népben: konkretizálása annak az ősi prométheuszi, fausti magatartásnak, amely az embert képesnek tartja arra, hogy a sa-

ját sorsának ura legyen minden túlvilági segítség nélkül. És Madáchnak a népet lebecsülő és megvető álláspontja a „Tragédiá"-ban végső soron a műnek azzal az alapgondolatával függ össze, amelyet ő maga fogalmazott meg Erdélyihez írt levelében, s amely szerint az embernek (Ádámnak) Istentől elszakadva, el kell buknia.

Tudjuk, hogy Madáchnak a „Tragédiá"-ban kifejezett álláspontja a népről nem utolsó szava volt e kérdésben. „Mózes" című, utolsó művében Mózes csak akkor válik igazán nagy emberré, amikor összeolvad a néppel, és a „Mózes"-ben az is kiderül, hogy a nép csak addig hitvány, amíg rab és szolga. E felfogás a népről, amely csak „Az ember tragédiája" után bontakozik ki, csírájában megvillan már a „Tragédiá"-ban" is. Már az athéni színben azzal mentegeti Miltiadész a nép gyávaságát és ingatagságát, hogy hivatkozik nyomorára és szolgaságára. De ha a „nép törpesége" nyomorának és elnyomottságának következménye, mint ahogy ez Madách „Mózes"-éből és a „Tragédia" egyes utalásaiból kitűnik, akkor a nem nyomorgó és felszabadult nép nem törpe, hanem óriás is lehet. Igaz, hogy az óriássá növekedő népet Madách sehol sem rajzolta meg, inkább az ellenkezőjét, de az is igaz, hogy a „nagy egyéniség" és a „hitvány nép" közötti ellentmondásból sohasem vonta le („Az ember tragédiája"-ban sem) a nagy ember istenítésének, az egyén döntő történelmi szerepének következtetését. A konstantinápolyi színben feleli Lucifer e nagyszerű szavakat Ádámnak, aki azzal áltatja magát, „hogy e kort nékem kell újjá teremteni".

„Hiú törekvés! Mert egyént sohsem
Hozandsz érvényre a kor ellenében:
A kor folyam, mely visz vagy elmerít,
Úszója, nem vezére, az egyén. —
Kiket nagyoknak mond a krónika,
Mindaz, ki hat, megérté századát,
De nem szülé az új fogalmakat.
Nem a kakas szavára kezd viradni,
De a kakas kiált, merthogy virad. —"

Magának „Az ember tragédiájá"-nak képe a népről és a tömegekről tehát: sötét és kiábrándult. Ezt ki kell mondani, s nem szabad letagadni, sem elkenni. Ugyanakkor azonban Madách maga — s erről más művei is tanúskodnak — szenvedett e felfogás nyomása alatt. Hiszen a „Tragédia" történeti színeit az egyiptomi színtől kezdve a francia forradalomig nemcsak úgy értelmezhetjük, mint a nagy egyéniségek eszméi és az elnyomott nép értetlensége közötti összecsapásokat, hanem egyben mint — bár rendre meghiúsuló — kísérleteket a nép felszabadítására a szolgaság és kiszolgáltatottság alól.

4

És végül Madách álláspontja a szocializmus kérdésében. Hogy állunk a falanszterrel? (XII. szín.)

Részletesen idézem Erdélyi János bíráló megjegyzéseit erről a színről:

„Igen elmés ötletek a minden idealizmust félretoló vagy megvető kornak jellemzésére, minőnek föstetik a phalansterei kor. De mindemellett is lehetetlen mást látni bennök, mint azon eszmék paródiáját, melyeket a civilisatio romlottsága, a társadalmi élet fenéje, a köznyomor kiáltó szava sürgetett elő az emberi elméből ama legjobb szándékkal, hogy mentessék meg nemünk a hamis tudomány, hatalom és pénz visszaéléseitől, zaklatásaitól. Ha oly időket élnénk, melyeknek semmi, vagy kevésbé hallható panasza, igen is derék dolog volna nem feszengeni ez adott élet korlátai között, igen derék volna várni az időtől és nem gondolkozni az igazságon, mely betörheti az ember fejét: de midőn a költészet és bölcsészet egyaránt szakasztani óhajtanak a jelennel, vagy legalább a jelenből előkészíteni törekednek a jövendőt: hogy másfelől éppen a költészet forduljon ez igyekvések ellen: az csakugyan váratlan és meglepő. Nem akarjuk a phalansterei életet dícsérni s jövése-

nek elébe ujjongani: eléggé dícsérik azok, kik az emberiség jobblétét hozzákötik... De akarjuk védeni az ingenis* eszmét, s nem mástól védeni, mint a költészet megtámadásától, mi aztán nem az ember, hanem az eszme tragoediája. Mert lehet philister[29] a bölcsész, farizeus a pap, de nem lehet ortodox[30] vagy konzervatív a költő, mert a képzelődés embere; s a képzelődésnek mindig kedvesebb a nagyobb forma és a szabadabb nézlet; innen a költészet világvigasztaló hivatása."

„Utoljára is a phalansterei életben a nagy rend és szabályozottság miatt

»Azért nincs é l e t, nincs e g y é n i s é g,
Mely mesterén túljárna, semmi műben. —
Hol leljen tért erő és gondolat
Bebizonyítni égi származását?«

Szépen mondva szép dolgok a Lucifer-adta alapon — folytatja Erdélyi János —, de mégis elébe kapásai a szociális tudomány fejlődésének. Az egyéniség megmentése annak egyik fő ágazata, s már-már egyik dicsősége. Hiszen emberiségünk története ezen forog mint egyik sarkon, valóban a szocialistákat egy szatírai hangon tartott pasquille[31] nem sértheti; de szemökben egy tragoedia magát felejti, mikor éppen ez oldalról teszi támadását ellenök. Ez, amit mondani akartunk."

Itt azután Erdélyi idézi a fourier-ista Considérant „Destinées sociales"[32] egy passzusát, hogy cáfolja Madách torzképét a falanszterről, majd hozzáteszi:

„Költő eljárása vakmerő játék az irodalmi komolysággal, s keserű tréfaűzés az eszmékkel, mit egyedül az mentene, ha mai életünk és viszonyaink közepett »rendeltetése pályafutását« a hivatás eltalálná, meglelné, szabadon és erejéhez képest, mint Isten tudni adta, követhetné. Ha ellenben szándékta-

* — tehetséges, itt inkább: zseniális.

lan összetalálkozása két íróköltő és bölcsész elmejárásának: szükség, hogy egyik gúny legyen a másikra; vigyorgó fintor arc az eredeti őszinte alakhoz képest az utánzás. Lám a christianismus[33], a reformatio, a politikai eszmeforradalmak is éppen ilyen ellenlábasait, de tulajdonképpen szörnyeit támasztják a szellemvilágnak, s bizonyos, hogy a farizeismus, ultramontanismus[34], szervilizmus[35] éppen annyi rosszra, gonoszra, bolondra és képtelenre esküdött mind a háromban, mint a mai civilisatio doctrinairejei[36] a társadalmi elméletekben. Tűrhető-e, hogy a költő, a nagy igazságok látnoka, az eszmék prófétája ultramontánokkal stb. egy oldalon vegyen álláspontot a jövendő kor fejleményei ellenében?"

Nézetem szerint Erdélyi kritikájának minden lényeges állítása ma is helytálló Madáchcsal szemben. 1956 októbere előtt egyesek Erdélyivel szemben — persze anélkül, hogy Erdélyi János nevét és álláspontját említették volna — arra hivatkoztak, mintegy Madách mentségére, hogy az, amit ő a „Tragédia" XII. színében bírál, nem a szocializmus, hanem csupán az utópista szocializmus. De ez az ellenvetés célt téveszt. Mert az utópista szocializmus is a haladó álláspontot jelentette Madách korában — ezt Erdélyi meggyőzően ki is fejti. Erdélyi azt is helyesen fejtegeti, hogy Madách olyan hibákért és ferdeségekért marasztalja el a falanszter, a szocializmust, melyek nem a szocialista rend, hanem a kapitalizmus következményei. (Így pl. az egyéniség pusztulása a kapitalizmus következménye, és annak „megmentése" a szocializmus, mint Erdélyi mondja, „a szociális tudomány" egyik fő ágazata.)

Más kritikusok szerint a XII. színt „Az ember tragédiájá"-ban, s Madách bírálatát a szocializmusról már csak azért sem kell túlságosan komolyan venni, és a mai szocializmusra vonatkoztatni (mint ahogy ezt a revizionisták és reakciós szövetségeseik az 56-os ellenforradalom előtt akarták és tették), mert a falanszter-szín tulajdonképpen nem a szocializmusnak, hanem a kapitalizmusnak folytatólagos bírálata, a londoni színnek nem ellenpólusa, nem

antitézise[37], hanem folytatása s kiegészítése. De ez a nézet sem állja meg a helyét, mert Madáchnál erről szó sincs. Ellenkezőleg, a londoni szín végén Madách, Ádámmal félreérthetetlenül kimondja, hogy a szocializmus világát, a falansztert, mint a kapitalista szabad verseny értelmetlenségeinek megoldását képzeli el.

„Ismét csalódtam, azt hivén, elég
Ledönteni a múltnak rémeit
S szabad versenyt szerezni az erőknek. —

— — — — — — — — — — — — —

Mi verseny ez, hol egyik kardosan
Áll a mezetlen ellennek szemében,
Mi függetlenség, száz hol éhezik,
Ha az egyes jármába nem hajol.
Kutyáknak harca ez egy konc felett.
Én társaságot kívánok helyette,
Mely véd, nem büntet, buzdít, nem riaszt,
Közös erővel összeműködik,
Minőt a tudomány eszmél magának,
És melynek rendén értelem virraszt. —
Ez el fog jőni, érzem jól, tudom,
Vezess, vezess, Lucifer, e világba. — —"

Nyilvánvaló tehát, hogy Madách mint haladó gondolkodó eljutott a kapitalista szabad verseny bírálatáig, de a kapitalizmus szocialista kritikájáig, a szocializmus (akár az utópista szocializmus) megértéséig nem jutott el. Ebben a „Tragédia" tanulsága szerint messze elmaradt a márciusi ifjúság és kortársa, Petőfi Sándor gondolkodása mögött, akik még 48 előtt nemcsak a francia polgári demokratikus forradalom eszméin, hanem már az utópista szocializmus tanításain is nevelkedtek.

A fenti kifejtett kritikai megjegyzések ellenére nem valljuk azt, hogy „Az ember tragédiája" holmi félresikerült és reakciós alkotás, melyet eszmei mondanivalójának bizonyos gyengeségei miatt el kell vetni. Ellenkezőleg, azt valljuk, hogy „Az ember tragédiája"-nak írója nagy író, hogy a „Tragédia" jelentős és nagy alkotás,

mely valóban — Arany János szavával — „fényt derít a magyar költészetre", és amelyet méltán sorolunk a magyar irodalom klasszikus remekművei, haladó hagyományai sorába. Nem hallgathatjuk el, nem kenhetjük el, sőt nyíltan fel kell tárnunk, melyek a „Tragédia" azon fogyatékosságai, amelyek lehetővé tették és teszik (mint ahogy erről a „Tragédia" sikere és sok száz előadása tanúskodik a régi világ idején), hogy bizonyos fokig a szocialista építéssel szemben álló körök, a szocializmusból való kiábrándulást hirdetők felhasználják a maguk céljaira. De ebből korántsem következik, hogy Madáchot és „Az ember tragédiáját"-t átengedjük a reakciónak vagy a revizionistáknak, ellenkezőleg, küzdenünk kell érte, és meg kell találnunk a „Tragédiá"-nak azokat a pozitív vonásait, amelyek lehetővé teszik, hogy a mű haladó hagyományaink részévé és új világot építő népünk szellemi nevelésének egyik eszközévé váljon.

Melyek ezek a pozitív vonások?

1. „Az ember tragédiája" elképzelhetetlen lenne az 1848—49-es forradalom és szabadságharc nélkül. Madách azoknak a problémáknak a talaján, velük viaskodva írta meg művét, melyeket a forradalom és a forradalom bukása felvetett. A „Tragédia" mélyén a magyar haladás problematikája, sorsa, kilátásai rejtőznek, de úgy, hogy Madách a magyar haladás kérdéseit az emberi haladás, az egész emberiség fejlődésének mértékével méri. Ha van mű a magyar irodalomban, amely nem provinciálisan, hanem az általános emberi szempontjából nyúl a magyar nép fejlődésének kérdéseihez, akkor „Az ember tragédiája" az.

2. „Az ember tragédiájá"-nak múlhatatlan érdeme, hogy feltárja és kimondja nemcsak az akkori Magyarország legjobbjainak vágyát és kívánságát az emberi haladásban való tevékeny részvételre, hanem ugyanakkor kimondja és feltárja e haladásnak a 19. század közepén egyre inkább kézzelfogható és nyilvánvaló ellentmondásait is. Ádám és Lucifer küzdelmében a forradalom bukása után, az abszolutizmus dühöngésének kellős közepén feltárta azt, ami a magyar nép legjobbjait akkor foglalkoztatta és izgatta, a nemzeti és az emberi szabadságért vívott harc jövőjével

és kilátásaival kapcsolatban. Madách — ha kétségek és vergődések közepette is — felvetette a magyar és az emberi haladás döntő kérdéseit a filozófia és a művészi általánosítás igen magas színvonalán.

3. A „Tragédia" kiváló és művészileg megkapó bírálatot nyújt a kapitalizmusról, amelynek embertelenné váló világát és önnön haladó eszméivel való szembekerülését a londoni színben Madách bátran és meggyőzően leplezi le. A londoni színt befejező haláltánc olyan haladó vízió, amely Madáchot a kritikai realisták előfutárává teszi.

4. A két Kepler-színnel és a közéjük iktatott francia forradalmi színnel, amelyek a „Tragédia" történeti színeinek csúcspontját és kulcsát jelentik, Madách a polgári demokratikus forradalom, 1789 és 1848 eszméi és célkitűzései iránti rendíthetetlen hűségét hirdeti, ami akkor, a 48-as forradalmak vereségét követő kiábrándulási hullámban, nem volt kis dolog.

És végül, ötödször, maradandó értéket kölcsönöz a „Tragédiá"-nak költőisége, lírai átfűtöttsége, ami elsősorban Éva szerepével függ össze.

Fentebb már szóltunk a „Tragédia" formájának és szerkezetének két alapeleméről: a drámaiságról és filozófiai költemény jellegéről. Ezt most harmadik elemként, amely az előbbi kettővel együtt meghatározza a mű belső formáját és szerkezetét, a lírisággal kell kiegészítenünk. Éva egész szerepét a „Tragédiá"-ban fel lehet fogni úgy is, mint nagyszabású lírai „betétet". Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Évának nincs semmi drámai funkciója. De döntő jelentősége nem ebben áll. Éva különféle alakban a dráma lírai hőse, és szerepe végső soron abban áll, hogy a történelmi figuráknak, a fáraótól kezdve a falanszter emberéig, segítsen átalakulni egyénekké, kortípusokból vér és hús emberekké. Ez a lírai közvetítő szerep történelmi típus és emberi egyéniség között persze nem alkalmas arra, hogy válasz legyen az emberi fejlődésnek, a történelmi és a természeti fejlődésnek azokra az ellentmondásaira, amelyeket a „Tragédia" felvet. Éva szava a XV. színben — „Anyának érzem, óh Ádám,

magam" — természetesen nem válasz sem a londoni színben, sem a falanszter-jelenetben, sem az eszkimó-színben felvetett problémákra. Éva válasza legfeljebb az egyéni élet kérdéseire jelent választ, mint ahogy a szerelem és a család perspektívája csak a „Faust" első részében jelentette a megoldást és a választ az élet kérdéseire. A szerelem és a család csak az egyén magánéletének kis körében jelenthet megoldást az élet kérdéseire, de a történelmi fejlődés és a közélet nagy kérdéseire ez a válasz *nem válasz*. És mégis ez a madáchi válasz mély igazságot is hangsúlyoz. Azt tudniillik, hogy az egyéni ember és a közéletet meg a történelmet cselekvően alakító ember nem azonos egyszerre és maradéktalanul, és amíg ez a maradéktalan azonosulás nem következik be, addig az emberiség jelentős részére még érvényes Éva válasza, mint kiút és megoldás.

Arany János szerint „Az ember tragédiájá"-t nem fogjuk pesszimistának érezni, „mihelyt mint *egészt*" fogjuk fel. Ezzel szemben Erdélyi szerint „»Az ember tragédiájá«-t a részek szerencséje magasztosítja". Szerintem Erdélyinek volt itt is igaza. Mint *egész*, a „Tragédia" a célok iránti közömbösség, a reménytelen küzdés fatalista belenyugvásába torkollik (Isten végső vigasztalása ellenére, sőt: éppen ezért). De Kepler nem hirdet fatalista belenyugvást. A francia forradalom utáni Kepler-jelenetben (X. szín) Ádám mint Kepler, felébredve az álmon belüli álomból, így emlékszik vissza a francia forradalomra:

„Mi nagyszerű kép tárult fel szememnek!
Vak, aki Isten szikráját nem érti,
Ha vérrel és sárral volt is befenve.
Mi óriás volt bűne és erénye,
És mind a kettő mily bámulatos."

S később így folytatja:

„S fejlődni látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig, méltóságosan,
Míg, lassan bár, betöltik a világot."

Ez az egyetlen jelenet a „Tragédiá"-ban, amelyben nincs tragikus bukás, a haladás eszméi nem fordulnak visszájukra, nem vezetnek csődbe, bukásba, ellenkezőleg: ahol Madách megcsillantja végső győzelmük perspektíváját. Itt az a Madách szól hozzánk, aki a 48-as magyar szabadságharcban a francia forradalom eszméinek megvalósítása kísérletét látta, és aki az abszolutizmus győzelme idején is megmaradt rendíthetetlen szabadelvűnek, aki a forradalom bukása után is kitart a szabadság, egyenlőség, testvériség programja mellett, és visszautasít minden kompromisszumot az abszolutizmussal, Solferino[38] után is, amikor pedig már a 48-as liberális nemesség zöme készülődött a forradalmi program cserbenhagyására és a Habsburgokkal való kiegyezésre. „Az ember tragédiájá"-ban a forradalmi polgári demokratikus program melletti helytállás és kitartás éppúgy tükröződik, mint a kornak, illetőleg a Magyarországon akkor vezető liberális nemesi rétegnek a forradalmi program feladására való hajlandósága. És ugyanakkor tükröződik a „Tragédiá"-ban a kapitalista társadalomból való kiábrándulásnak világtörténelmi áramlata, és ami ezzel egyet jelent, tükröződik benne — ha felemásan és kételyekkel is — a kapitalizmuson való túlhaladásnak, a kapitalizmus után következő új felé fordulásnak tendenciája is. Nem állíthatjuk, hogy Madáchnak „Az ember tragédiájá"-ban sikerült volna szerves egységbe foglalnia és feloldania ezeket az ellentétes elemeket. De egy nagy író nem azzal lesz naggyá, hogy mindenáron „feloldja" és egységbe foglalja az ellentéteket, sőt, sokszor az teszi naggyá az írót, hogy az ellentéteket feltárja és megmutatja, vagy legalábbis érzékelteti kibékíthetetlenségüket. Ilyen értelemben nagy író Madách Imre, ilyen értelemben nagy alkotás és haladó, előremutató mű „Az ember tragédiája".

A D Y E N D R E

ADY ENDRE

I

ADY KÉT LELKE[1]

1

A DEMOKRATIKUS FORRADALMÁR

Ady Endre a forradalom költője volt. Nem holmi „szellemi" forradalomé, nem puszta „művészi" forradalomé, hanem az igazi, komoly népforradalomé. Első szava, amit a magyar irodalomba és publicisztikába beköszöntve kiejtett a száján és utolsó szava, mely a már haldokló költő ajkáról a háború vége felé elrebbent, a forradalom volt. 1903-ban, fiatal újságíró korában, még jóval azelőtt, hogy az „Új versek"-kel kitárta volna szárnyait, bámulatra méltó tisztánlátással írja le a „Nagyváradi Napló"-ban Magyarország kórképét és mutat rá az orvosságra, a forradalomra.

„Nekünk elől kell kezdeni a dolgot, az első rendnél, aztán a másodiknál s a harmadiknál végre. A rangokkal, kiváltságokkal, ősdurvasággal, arisztokráciával és klérussal s a kiszipolyozó tőkével egyszerre kell végezni. Hogy? Tekintsünk Franciaországra . . ."[2]

Másfél évtized múlva a háborúban megkínzott ember sóhajaként hangzik el ifjúkorának friss csatakiáltása:

„Már jöjj, Ököl:
Boruljon fel e nem-jó Élet.
S jöjjön a Halál, e nagy orvos.

S a halál után ébredések,
Borzalmak.
S jöjjön valami más.
Óh forradalmak, miért késtek?"[3]

Ady, mint Petőfi-tanulmányában írja, „bolondosan szerette" a forradalmat, Magyarországot „robbanó országnak" érezte, amelyről hinni akarta, hogy végre szakít „a rezisztálás kirgiz módszerével" és forradalmat csinál. E forradalom hírnökének, viharmadarának vallotta magát.

„Hiszem és vallom — írja 1907-ben, Tóth Bélának válaszolva —, hogy a forradalmi megújulás kikerülhetetlen Magyarországon. Itt van már a csodálatos, áldott vihar, az ő hírnökeivel, szent sirályaival. Társadalomban, politikában még csak a nyugtalanság sikoltoz. De irodalomban, művészetben, tudományban már itt van a villámtüzes bizonyosság."[4]

Ady minden porcikájában költő volt, és a társadalom, a politika, a történelem minden eseményére és jelenségére lírikusként reagált. De éppen ezért, „szakember"-korlátoltság nélkül és anélkül, hogy a társadalmi élet felületének részletkérdéseihez tapadt volna, nemcsak ösztönösen érezte, hanem világosan látta és tudta, hogy a magyar társadalmi harcoknak mik az igazi mozgató erői. Tudta, hogy az a forradalom, melynek viharmadarává szegődött: polgári forradalom. „Demokrata, tudatos, erős, magyar polgári Magyarország lehetséges itt, vagy semmi"[5] — írja a „Budapesti Napló"-ban, 1908-ban.

A századforduló első éveiben Magyarországon élesen napirendre kerültek a polgári demokratikus forradalom megoldatlan vagy felemásan, „felülről" megoldott kérdései. Az 1867-es kompromisszum[6] nálunk csak időlegesen és csak félig-meddig töltötte be azt a szerepet, amit 1866 és 1871[7] játszott Németországban. Bismarck[8] a junker-bonapartizmus[9] módszereivel, a maga módján felülről, de „megoldotta" a németországi polgári fejlődésnek azokat a központi kérdéseit, melyeket a 48-as forradalom nem tudott megoldani, és ezzel a német kapitalizmust rávezette a „békés fej-

lődésnek" arra a több évtizedes útjára, melynek csak az imperialista korszak megrázkódtatásai vetettek véget.

A magyar kapitalizmus 1867 után elinduló „békés fejlődése" azonban kezdettől fogva alá volt aknázva a földkérdés, az osztrák—magyar dualizmus[10], a magyarság és a nemzetiségek viszonyának robbanóanyagával. A 900-as években, az imperialista korszak beköszöntésével, kritikussá lett a helyzet a monarchiában és Magyarországon is. Az első imperialista világháborúba torkolló évtized a meg-megújuló belső válságok évtizede, amelyben az 1848-as forradalom és az 1867-es kiegyezés valamennyi alapvető kérdése újból felvetődött.

Ez az évtized a polgári demokratikus forradalom érlelődésének ideje.

A dualizmus válságával egyszerre kerül válságba a magyar nagybirtokos oligarchia[11] belpolitikai rendszere: a társadalmi és politikai életben az ország demokratikus átalakulásában érdekelt osztályok hangos és követelő szava hallatszik. A városi polgárság a reformklubban, majd a radikális pártban alkotja meg politikai szervezetét, és megteremti, a Társadalomtudományi Társaság[12], majd a „Huszadik Század" segítségével, a „magyar progresszió" antiklerikális, szabadkőműves, pozitivista[13] és természettudományos ideológiáját.

A parasztság ezekben az években kísérli meg első ízben, hogy elszakadjon a 48-as zászlóval visszaélő „nemzeti" pártoktól és a radikális parasztpárt, Áchim András[14] pártja mögé sorakozva, vegye ki részét az országos politikából. A munkásosztály, a szociáldemokrata párt vezetésével, a 90-es évek tömegszervezeteket teremtő munkája után, ebben az évtizedben szól bele — a tömegharc itt-ott forradalmivá élesedő módszereivel — a magyar politikába, és lesz hovatovább elsőrendű tényezőjévé a magyar társadalom belső harcainak.

Ebben a vajúdó, feszültséggel teli, a magyar társadalom régóta gennyesedő sebeit nyíltan feltáró, forradalommal vemhes évtizedben szólal meg Ady Endre. Költői jellemét egész életére kialakító benyomásait a magyar társadalomnak ebből a mély

megrázkódtatásából meríti, mely a magyar múlt es jelen minden kérdését új összefüggésben veti fel.

A 900-as évek azonban nemcsak a polgári demokratikus forradalom érlelődésének, hanem e forradalom elvetélésének évei is. Ady Endre nemcsak annak volt szemtanúja, hogy a robbanó országban, e „püspökök és mágnások birodalmában" az alsó osztályokban, a munkásokban és parasztokban nőttön-nőtt a forradalmi nyugtalanság, hogy a feudális maradványok gyökeres eltakarításának szükségérzete mindjobban áthatotta a közéletet, hanem tanúja volt annak is, hogy ez a forradalmi nyugtalanság nem tudott tudatos cselekvéssé érlelődni, hogy a demokratikus forradalom osztályfrontjai nem tudtak tisztán kiformálódni.

A városi polgárság első (és utolsó) kísérlete önálló politikai fellépésre a nagybirtokos oligarchia ellen, az államcsínnyel próbálkozó Habsburgok szárnyai alatt, Fejérvári[15] generális darabontkormányának védelmében folyt le és fúlt kudarcba. A munkásság tömegharcait a szociáldemokrata pártvezetőség első nagy politikai ballépése, a Kristóffyval[16] kötött paktum vitte zsákutcába. A dualizmus nagy válságát, a magyar függetlenség napirendre kerülését nem a demokratikus forradalom erői, hanem a koalícióban összefogott magyar nagybirtokos reakció aknázta ki.

Ady költői jellemének kialakításánál ezek a negatívumok éppoly lényeges szerepet játszanak, mint a kor forradalmi jellege. Társadalmi, politikai, költői világnézetét nemcsak a forradalom várása, a tömegmozgalmak lendülete, a friss demokratikus népi erők fellépése szabja meg, hanem az is, hogy nem tud igazán és mélyen hinni a demokratikus forradalom győzelmében, látnia kell a zavart, az árulást, a kicsinyességet és a megalkuvást a haladás táborában.

Ady nagyváradi újságíró korában, első párizsi cikkeiben a radikális polgári szabadgondolkodás, az antiklerikalizmus ideológiai fegyvereivel harcol. A francia köztársaság klerikalizmusellenes törvényhozásáért, a párizsi antiklerikális néphangulatért lelkesedik. Voltaire-t idézi, a francia polgári szabadgondolkodás vezetőit népszerűsíti. Ebben a szabadgondolkodó polgári radikalizmusban találkozott a magyar szabadkőműves „progresszió-

val", Somló Bódogtól[17] Jászi Oszkárig[18]. Ady a magyar burzsoá progresszió fegyverbarátja lett és maradt élete végéig.

A francia radikális szabadgondolkodás a maximuma volt annak, amit a francia burzsoázia a harmadik köztársaságban[19] progresszív ideológia dolgában ki tudott fejleszteni. A francia antiklerikalizmus ugyan lépten-nyomon a nagy francia polgári forradalom köztársasági hagyományaira hivatkozott, valójában azonban e hagyományoknak csak egy darabkáját — és nem is a leglényegesebbet — használta fel arra, hogy a francia néptömegek előtt a nagy forradalom méltó örököseként léphessen fel, és a harcot a harmadik köztársaság polgári demokráciájának kulisszái mögött működő kapitalista reakciónak csupán egyik osztaga ellen irányíthassa. A francia szabadkőműves radikalizmus egyházellenessége alapjában véve arra szolgált, hogy a munkásosztály leválását a burzsoá demokráciáról késleltesse, és hogy a munkásmozgalom soraiban erősítse a burzsoá radikalizmusnak 1789 hagyományaira[20] hivatkozó szövetségeseit — a marxista tábor rovására.

Az antiklerikalizmus mindig a forradalmi-polgári ideológia alkatrésze volt ugyan, de csak alkatrésze, és amikor ez az egyházellenesség a burzsoá haladás ideológiájában fő dologgá vált, akkor ez már jele volt annak, hogy a polgárság a demokratikus forradalom híveiből a szimpla polgári „progresszió", a reform és a megalkuvás színvonalára süllyedt. A szabadkőművesség döntő szerepe a magyarországi radikalizmus táborában jele volt annak, hogy a magyar „progresszió" egyáltalán nem forradalmi erő.

Amikor Ady Endre a 900-as évek elején a francia egyházellenes radikalizmus gondolatait tolmácsolja, a magyar burzsoá progresszió fegyverbarátjaként lép fel, a magyar burzsoá progresszió ideológiáját hirdeti.

De Ady polgári radikalizmusa mégis egészen más volt, mint a magyar radikális szabadkőműveseké.

Ady a harmadik köztársaság egyházellenes harcait valóban a nagy francia forradalom forradalmi radikalizmusának szemszögéből tudja nézni. E harcokban ő kiinduló pontot lát arra, hogy minden feudális maradvánnyal — nemcsak az egyházzal —

gyökeresen le kell számolni. A francia antiklerikalizmusnak nem annyira a hivatalos oldalát látja, nem annyira azt, ami *felül* történik, hanem inkább azt, ami *alul* megy végbe, a harc népi oldalát, tömegmegnyilvánulásait, a francia nép mindennapi életében való jelentkezését.

És Magyarországra átültetve, azon mód megmagyarosítja a francia szabadgondolkodás polgári eszméit, a magyarországi feudális maradványok *egész* rendszere elleni harc hirdetésével kapcsolja egybe őket. *Ady a francia antiklerikális mozgalomból nem szabadkőműves következtetéseket von le, hanem plebejus következtetéseket.* A francia polgári radikalizmust a francia forradalom szemszögéből „értékeli át", nem pedig a francia forradalmat a polgári radikalizmus szemszögéből.

„Nostra res agitur"[21] — hirdeti 1903-ban, a „Nagyváradi Napló"-ban, a francia egyházellenes harcokról szóló tudósításában —, rólunk, magyarokról van szó, amin azt érti, hogy a francia polgári-demokratikus forradalom plebejus módszereit, demokratikus radikalizmusát kell alkalmazni Magyarországon grófok, püspökök ellen.

„Tekintsünk Franciaországra" — írja Ady, szinte megismételve a jakobinus Batsányi[22] több mint egy évszázaddal korábban elhangzott szavait, és mindjárt meg is fejti e szavak értelmét, hozzáfűzvén: „Oldjuk meg magyarul a problémáinkat."[23]

Ady tudta, hogy a polgári demokratikus forradalom fő kérdése a parasztkérdés. „De ez az ország ma nem Magyarország, s csak akkor lesz az, ha szóhoz, hatalomhoz jut a paraszt"[24] — írja 1907-ben, egy cikkében, melyben a Pusztaszert[25] ünneplő magyar urakkal Tápé parasztjait állítja szembe. A parasztforradalom kérdését állandóan napirenden tartja; Dózsa György nem mitológia[26], hanem politikai program Ady számára. A francia szabadgondolkodás megmagyarosítása: ez Dózsa György, a parasztforradalom.

„A Dózsa-tragédia Magyarország millióinak a legigazibb tragédiája. Megsütnek és egymással falatnak ma is fel bennünket Magyarország tulajdonosai. Miként La Barre lovagnak

a szabadgondolkodó Franciaország, Magyarország népe, mely a feudalizmus ellen küzd, állítson szobrot Dózsa Györgynek. Hogy mi sem felejtünk, hogy komoly a mi harcunk."[27]

Ezt 1906-ban írta Párizsból. 1907-ben a „Budapesti Napló"-ban cikket írt máramarosi román parasztok lázadásáról.

„Egyszerűen gyönyörű az a hír, amely Máramarosból érkezik. Kaszát fogott a paraszt, mert megint eltagosítottak tőle valami százhúsz holdnyi földet... Brávó, hurrá Máramaros, talán egyetlen forradalmi szöglete Magyarországnak."[28]

És a máramarosi parasztlázadással szembe állítja a bihari Vaskoh pellagrás[29] parasztjainak koldulását — a bihari főispánnál kenyérért. A tanulság pedig, amit levon, ez:

„A máramarosi román még tud lázadni, mert emlékszik Hórára és Kloskára... Dózsa György óta igazi, magyar parasztlázadás nem volt. Lett volna egynéhány, de (nagyon okosan) urak álltak az élére. Így lett Esze Tamás buzgóságából Károlyi Sándor által majtényi fegyverletétel."[30]

Dózsa-verseinek itt már megvan a tartalma: parasztforradalom nélkül nincs Magyarországon igazi nemzeti forradalom.

1913-ban, a „Világ"-ban cikket ír a „Milotai Istenválságról". A milotai kálvinista parasztok „el akarták csapni az Úristent"[31], meghasonlottak pappal, vallással, egyházzal. A szabadgondolkodó Ady messzebbre lát, mint a szabadgondolkodók.

„Ami Milotában történt... nagyon rokonságos az Esze Tamások lázadásával. Ha Milota elégedetlen a saját Úristenével, hogy bírja el sokáig nézni a grófi százezer holdakat s a váradi és szatmári püspökök dúsgazdagságát. Be kár, hogy ez a szép forradalmi néperő híjával van a vezetésnek, a kemény, együttes, kultúra- és szabadságcsináló fölhasználásnak."[31]

A parasztforradalom és a parasztforradalom vezetése — ez a kérdés, ami elválasztja Adyt polgári-radikális fegyverbarátaitól.

A magyar polgári „progresszió" táborában ki volt, aki a követendő példát Dózsában, Esze Tamásban, Táncsicsban, Ady mindig újra megénekelt nemzeti hőseiben látta volna, és aki a parasztforradalom vezetésében, „kultúra és szabadságcsináló felhasználásában"[31] ismerte volna fel a magyarországi polgári demokratikus forradalom középponti problémáját?

Ady, aki tudta, hogy Magyarországnak polgári országgá kell átváltoznia, és hogy a magyar forradalom más, mint polgári nem lehet, a magyar burzsoázia szerepét és természetét mély politikai éleslátással, melyhez a magyar munkásság akkori vezérei közel sem jártak, ítélte meg. 1907-ben (a „Budapesti Napló" egy cikkében) a budapesti polgárságot „agyvelőtlen polgárságnak"[32] nevezi, melyet ki kellene söpörni Budapestről. Rá egy évre pedig ezt írja a magyar burzsoáziáról:

„Minden európai társadalomban az történt, hogy a polgárság túlontúl is önérzetes és hatalmaskodó lett. Nálunk egy gyönge, szétszórt, gerinctelen, urizáló hajlamú polgárság termett, amelynek se ereje, se tehetsége nem volt még annyi sem, hogy a sült galamb bekapására kitátsa a száját."[33]

Nem pillanatnyi hangulat ez, nem napi ötlet, mely Adyban felmerült és elmúlt. A polgári demokratikus forradalmat, a polgári Magyarországot áhítozó Ady politikai és költői gondolkodásában döntő szerep jut annak a felismerésnek, hogy a magyar burzsoáziától a magyar demokrácia nem várhat semmit. „Polgárságunk zöme korrupt s különben is gyönge"[34] — írja 1913-ban. 1914 őszén, a háború kitörése után pedig ezt írja Hatvany Lajosnak[35]:

„Ordítani szeretnék, ha lehetne, a dühtől, hogy a mi embrió-polgárságunk, melynek lelkévé szegődni akartam, milyen állatian ordítja a vért. Ez sohase volt érdemes azokra a javakra, mikhez eljuttatni szerettük volna őket."

Ady tudta, látta, átélte a magyar burzsoázia züllöttségét, kulturális üresség ét és léhaságát, politikai gerinctelenségét.

Szeme előtt folyt le a magyar burzsoázia politikai, irodalmi, publicisztikai képviselőinek lezüllése. Tanúja volt egy Vészi József[36] pályájának, aki a radikális polgári „Budapesti Napló" szerkesztőjéből, Ady irodalmi pártfogójából, Tisza István[37] és a munkapárti[38] reakció publicistája lett. Látta Molnár Ferenc[39] fejlődését a realista, lázongó kezdetektől, aki a „Széntolvajok"-ban még a nagyvárosi nép igazi életét próbálta megrajzolni, a pesti Lipótváros „lelki problémáiból" drámai exportárut fabrikáló íróig. Látta, hogy Kóbor Tamás[40] a polgári naturalizmust éppúgy össze tudta egyeztetni Tisza István publicisztikai kiszolgálásával, mint Ignotus[41] a Beöthy Zsolt[42] és Rákosi Jenő[43] álhazafias „perzekutor-esztétikája"[44] elleni harcot az Andrássy Gyula[45] képviselte reakció publicisztikai kiszolgálásával.

Ady egész gyökérzetével a valóságból, a társadalomból, a nagy közéleti harcokból szívta költészetének tápláló nedveit: valahova tartozni akart, valakinek a hangja akart lenni, forradalmisága egészséges, feltörekvő, erővel és hittel teli osztályokra akart támaszkodni.

Kikre támaszkodjon, ha a polgárságra nem lehetett?

A parasztságra? Ady barátja volt a békési parasztvezérnek, Áchim Andrásnak, világosan látta, hogy a budapesti radikálisoknak — még ha beszéltek is a latifundiumok ellen — semmi kapcsolatuk a faluval, tudta, hogy a magyar forradalom fő kérdése a parasztkérdés. De Ady nem volt primitív „népbarát", demokratikus forradalmisága nem romantikus „népiesség" volt. Ady a demokratikus népforradalom költője volt, amely magába foglalja a parasztforradalmat is, nem pedig egyszerűen a parasztforradalomé. Tudta, megírta, hogy a parasztság „szép forradalmi népereje"[46] nem szabad, hogy „híjával legyen a vezetésnek".[46]

Ady az események, az élet, a társadalmi harcok centrumában, nem pedig perifériáján akart lenni, és a fejlődést a centrum, nem pedig a periféria, a város, nem pedig a vidék szempontjából élte át. Ezért, még ha bírálja is a várost, a polgári Budapestet, a budapesti polgári kultúra léhaságát és züllöttségét, nem a

vidék, hanem az ország, nem a paraszt, hanem a forradalom szemszögéből bírálja. Budapestet „Európa Kairójának"[47] hívta, Nagyváradot „talmivárosnak"[48], Debrecenről azt mondta, hogy „csak masszájával nyom a magyarság mérlegén"[48] — és mégis így ír:

„Ma Magyarország: a városok, a készek és a leendők, ők a kultúra, ők a magyarság ... A városos Magyarország, talán utolsó lehetősége és kerete egy lehető Magyarországnak ... A városos Magyarország döntse el, mert csak ő döntheti el, a demokrácia, s ha úgy tetszik — a magyarság sorsát."[49]

Így jutott el a szocialista munkásmozgalommal vallott fegyverbarátságig. Természetesen nem volt szocialista. Ő a munkásságot a demokratikus forradalom erejének értékelte, amire egy demokratikus forradalmárnak támaszkodnia, amiben remélnie lehet, amire Magyarország polgári demokratikus újjászületésébe vetett hitét rá lehet építenie.

Ady, mint a forradalmi demokratizmus minden komoly és következetes képviselője, ha érzi is a szocializmus és polgári kultúra dilemmáját, a szocializmus felé hajlik. Feléje hajlik, a szocializmus ellenállhatatlan igézetét mélyen átéli, egész lényével átadja magát a proletárszocializmus varázsának, de nem adja fel önmagát, megmarad annak, aki: a forradalmi polgári kultúra vallójának és költőjének.

De milyen más ez a dilemma, amit Ady él át, aki a szocializmus gondolatvilágával és az osztályharc valóságával a polgári kultúra képviselőjeként kerül szembe, mint akár az, amit Heine[50] átélt. Heinére e dilemma lidércnyomása mint kommunizmus és kultúra ellentmondása nehezedett, és az alternatíva, amely elé került, így hangzott: társadalmi igazság, de a kultúra halála, vagy a kultúra és a szépség megmaradása, de társadalmi igazságtalanság. Adyt ez a dilemma nem háborgatta. Kivételes költői és gondolkodói nagyságának jele, hogy nem munkásság és kultúra, hanem burzsoázia és kultúra közt látja az ellentmondást.

„Másutt legalább kultúrhistóriai szempontból teremtett művészetet, értéket a... burzsoá rend is — írja 1907-ben. — Nálunk, ahol kultúra nincs, egyetlen megváltás volna, ha az alacsonyak felkerülnének. Nem csak Budapestet tenné ez városibb Budapestté, de a kultúra pírját hozná egész Magyarország arculatára."[51]

A rövid kis cikk abból az alkalomból íródott, hogy a neves bécsi operaénekes, Burián, a budapesti operában vendégszerepelt, és az előadásra odasereglett Budapest egész polgári „előkelősége". Ugyanaznap egyik kis mellékutcában Ady tanúja volt, hogy valami iskolából kiáradó zongorajátékot 300—400 főnyi csődület hallgatott áhítattal az utcán: munkások, varrólányok, alkalmazottak. Ezekben a munkásokban Ady felismerte „a szépség üdvhadseregét".[51]

„Micsoda más hódolat a szépség előtt ez, mint azoké, kik a megszerzett vagy örökölt vagyon, avagy a fölhajtható hitel képesítése révén szolgálják körül a művészetet."[51]

És ez apróság kapcsán felveti a döntő kérdést:

„Kiké legyen Budapest, és kiké legyen az ország?"[51]

És így válaszol rá:

„Csak azoké, akik lent vannak, s akik igézett népe a kultúrának."[51]

A munkás-osztályharcban, a szocializmusban Ady — ellentétben Heinével — nem elsősorban a „gyomorkérdést", az elnyomottak és kisemmizettek anyagi kielégítéséért folyó harcot látja, hanem a kultúráért, a világosságért, a szépségért vívott harcot. 1907-ben a párizsi elektromos munkások sztrájkjáról ír tudósítást a „Budapesti Napló"-nak:

„Kezükben van a világ s az egész emberi civilizáció sorsa. Jó kezekben van, nem kell félni. Néha-néha ugyan eloltják a lámpákat. De mennyi új fényt adnak kárpótlásul az agyaknak."[52]

Miért „vitázott, verekedett" Ady mégis a szocializmussal? Miért vallotta:

„De ha elhagytam talán százszor,
Ezerszer tértem vissza hozzá
S mindig szerelmesebben"?[53]

Miért írta, hogy:

„Ezt az egyetlen Kísértetet
Nem tudom könnyen elhessenteni:
Magyar vagyok s keserű sorssal,
De édes daccal harsogom, hogy
Ez: van s nincs itt más semmi."[53]

Azt hisszük: két oka volt rá. Az egyik, hogy individualista volt, a szó legmagasabb értelmében, aki nem tudott „beléoldódni a szent, gyötrött Sokaságba",[54] aki szinte bűnbánóan gyónta magáról:

„Külön utálok s külön nem enyhülök."[54]

Egyén és közösség ellentmondását a polgári fejlődés termelte ki, ez az ellentmondás a kapitalizmus egyik legszörnyűbb ellentéte, amely megmérgezi az emberi öntudatot, ez az ellentét a szocializmusban mint álprobléma foszlik semmivé, de amíg kapitalizmus van, ez az ellentmondás valóságos, amit a polgári kultúra minden nagy képviselője mélyen átél és átszenved. Még foglalkozni fogunk vele, hogy Ady költészetének egyik alapmotívuma ennek az ellentétnek mély és őszinte átélése, átszenvedése.

De Ady fenntartásainak a szocializmussal szemben nemcsak ebben az önmagára nézve megoldhatatlan ellentétben rejlett az oka.

A fő ok az volt, hogy a polgári demokratikus forradalmár természetes kételkedését a szocializmus igazságában megerősítette, alátámasztotta a szociáldemokrata vezetés alatt álló munkásmozgalom akkoriban már erősen érezhető ideológiai válsága, az opportunizmus, amit Ady — ha nem is a marxista forradalmár szemével — a világ legfontosabb ügyeire éberen figyelő gondolkodó és költő több mint pusztán ösztönös megérzésével és megértésével észrevett és látott.

1904-ben Párizsból „Sas és kakas a vörös lobogókon" címmel írt cikket erről a válságról.

„Amint a német szocialista teuton marad, akként él titkon a gloire mámoros vágya a leglefegyverzőbb francia szocialistában is... Az oroszlánok abroncsokon ugrálnak, a vörös lobogókra már rászőtték a német sas s a gall kakas képét."[55]

A millerandizmus[56] és a bernsteinizmus[57] ideje volt ez, és az opportunizmusnak akkor már erősen behódolni kezdő „ortodox" álmarxizmusé.

Ady nem tudta, hogyan is tudhatta volna, hogy Londonban ebben az időben már megszületett a bolsevizmus, amely — Leninnel az élén — arra hivatott, hogy kivezesse a nemzetközi munkásmozgalmat az opportunizmus okozta ideológiai válságból. Ady szeme, egész műveltsége, demokratikus forradalmisága, a magyar demokratikus kultúra valamennyi hagyománya következtében nyugatra nézett, nem keletre. Franciaországra, Párizsra, a polgári demokratikus forradalmak „szentföldjére", nem pedig Oroszországra. Az első orosz forradalom, az 1905-ös — úgy látszik — nem hagyott mélyebb nyomokat gondolkodásában. Azt tudta, hogy a cárizmus mandzsúriai veresége az orosz forradalom diadala volt. Mukdent[58] a Bastille[59] ostromával hasonlította össze. De mélyebb és tartósabb visszhangot Ady lelkében az orosz forradalom nem vert. És nem is volt mellette senki, aki megismertette volna vele az 1905-ös orosz forradalom jelentőségét a demokratikus forradalomnak épp azokra a problémáira nézve, melyek Adynak is legmélyebb problémái voltak.

Csoda-e tehát, hogy Ady a sast és a kakast a vörös lobogókon, a millerandizmust és a bernsteinizmust úgy fogta fel, mint magának a szocialista gondolatnak válságát és dekadenciáját? 1908-ban, a „Magyar Pimodán"-ról szóló cikkében a művészet és a kapitalizmus viszonyáról, a zseni szerepéről írván, érinti a kapitalista kultúra válságának kérdését is. És ezzel a válsággal kapcsolja össze a szocializmusról vallott nézetét:

„Nem igaz az, hogy olykor-olykor valahonnan a déli vagy északi sarkról egy-egy pesszimista áramlat indul útnak az

emberek lelkére. De az igaz, hogy a hit ma még a proletár, az új szívek birodalmában is talmi. Nincs hit és teljességgel nincs hit itt a Duna—Tisza partján."[60]

A hitetlenség a szocializmusban Ady szerint tehát csak egy válfaja volt az általános „hitetlenségnek", más szóval: a polgári kultúra válságának, a dekadens pesszimizmusnak. „Nincs hit a proletárszívek birodalmában"[60] — így fordította le Ady a maga nyelvére az opportunizmus józan és száraz tételeit, a szociáldemokrata pártok vezette munkásmozgalom egész szellemének hozzászürkülését a kapitalizmus hétköznapjaihoz, a forradalmi szellem és a harcos lendület elapadását. Hogyan hihetett volna ő — a hitetlen — a szocializmusban, ha látnia kellett, hogy azok sem hisznek benne, akik hívőknek tüntetik fel magukat?

Ady nagy költő volt és éppen ezért nagy gondolkodó is, tisztánlátó és messzirelátó fej. Látta, hogy Magyarországon csak a demokratikus polgári forradalom segíthet. Látta, hogy a magyar burzsoázia nem forradalmi erő. Látta, hogy parasztforradalom kell, és hogy a parasztságot vezetni kell. Látta, hogy a szocialista munkásság a leghatalmasabb ereje a demokratikus átalakulásnak. Látta a szociáldemokrácia képviselte szocializmus eszmei válságát. A magyar forradalom szociális természetének és mozgató erőinek felismerésében néha oly közel jutott a forradalmi marxizmus szelleméhez, hogy szinte csak egy lépésre lett volna szüksége a végső következtetések kimondásához.

„Mi elmaradunk messze — írja 1903-ban. — Csak az ideák szárnyaltak el hozzánk. A körülmények, a dolgok még nem. Nálunk még nem volt meg az a forradalom sem, melyet a francia már felejteni kezd. Nálunk a harmadik rend győzelmet sem aratott s máris lejárta magát, de emellett a feudalizmus majdnem olyan, mint Dózsa György idejében, amikor aztán szinte őrült hallucinációképpen hangzik a modern proletárok új Marseillaise-e . . . Nekünk elől kell kezdeni a dolgot az első rendnél, aztán a másodiknál s a harmadiknál végre.

A rangokkal, kiváltságokkal, ősdurvaságokkal, arisztokráciával és klérussal s a kiszipolyozó tőkével egyszerre kell végezni."[61]

Nem tudjuk, hogy Ady ismerte-e Marxnak az 1848-as forradalom előestéjén a francia és a német kapitalista fejlődés különbségeiről, majd a 48-as forradalomban és a forradalom után a német forradalom menetéről kifejtett nézeteit, de akár ismerte őket akár nem: az, amit itt egy rövid lélegzetű újságcikkben megírt, zseniálisan közeljárt a permanens forradalom marxista elméletéhez.

Igaz, Adynak ezek a felismerései nem alkották egy tudatos program gerincét, nem voltak tudományosan kidolgozott és megokolt tételek, nem voltak Ady világnézetének szilárd középpontjai. Nem szabad őket túlértékelnünk, ha Ady gondolkodását egész ellentmondásos gazdagságában akarjuk megismerni. De nem szabad őket pusztán felvillanó ötleteknek tartanunk. Ezek a felismerések Ady ellentmondásos világnézetében az egyik irányban azt a végpontot, azt a szélsőséget fejezik ki, mely — mint valami mágnes — Ady gondolkodását magához vonzotta. Ezek a felismerések nem határozták meg és töltötték ki Ady egész gondolkodását, de egyensúlyban tartották ellentmondásos kilengései közben.

Ady a demokratikus forradalom lírikusa volt, és nem az volt a feladata, hogy a magyar politikai és társadalmi élet zavarosságainak csomóját ő bogozza ki, hogy a rosszul feltett kérdéseket ő tegye fel helyesen, hogy az osztályoknak és pártoknak hamis csoportosulásait és frontját ő igazítsa helyre a magyar polgári demokratikus forradalom politikai programjának és útirányának kijelölésével.

Igaz, Ady Petőfiről írja, de önmagára is érti:

„Az a lekicsinyelt ifjú ember, az a Petőfi Sándor, az a zenebonás népköltő tízmillió embernél tisztábban látott, jobban látott."[62]

Ady is tisztábban látott, jobban látott, mint a magyar „progreszszió" táborában levő valamennyi fegyverbarátja. De az ő tisztán-

látása nem volt elegendő ahhoz, hogy az 1903—1914-es évek közti időben a második magyar polgári demokratikus forradalom előkészítése számára azzá váljék, amijévé Petőfi lett az 1848—49-es forradalomnak.

A fejlettebb, kialakultabb és élesebb osztályellentétek mellett érlelődő demokratikus forradalom viszonyai közepette nehezebb volt tisztán látni, mint 1848-ban, és még nehezebb volt megmaradni a tisztánlátás egyszer elért legmagasabb színvonalán. Az 1848-as német forradalom egész demokratikus költőgenerációja mellett és mögött ott állt Marx, hogy demokratikus-forradalmi érzelmeiket a helyes forradalmi gondolat színvonalára emelje, és még Marxnak sem sikerült ez mindig. Még Gorkij mellett is, aki pedig nem kívülről közeledett az orosz munkásmozgalomhoz, hanem vele együtt nőtt naggyá, ott állt Lenin.

Akik Ady mellett álltak, a forradalmi gondolat ereje, következetessége dolgában nem többek, hanem kevesebbek voltak nála.

Így érthető, hogy Ady, akinek plebejus, következetesen demokratikus, valóban népforradalmi koncepciója volt a magyar polgári forradalomról, nem vonta le belőle a végső következtetéseket azokhoz a fegyverbarátaihoz való viszonya dolgában, akik a kivívandó szabadságról igazán nem azt vallották, amit Petőfiről írt tanulmányában ő vallott, és ami — ha megértjük Ady nyelvét — alig különbözik a demokrácia diktatúrájának gondolatától.

„Nem szabadság kell nekünk, romantikus, szilaj, pusztai szabadság, de az a szabadság, melyet Petőfi csak sejtett. Útni, vágni, fiatalságot teremteni az öregségével dicsekvő országban: »az én kardom nem fűzfa . . .« »a lobogómmal még találkoztok« — azt mondta Petőfi."[62]

Ady híven kitartott a polgári radikalizmus mellett. És egy pillanatra sem állítjuk, hogy ez a kitartás kényszeredett lett volna, amit Ady csak kelletlenül vállalt. Beszédei és versei a Galilei Kör[63] márciusi ünnepségein, versei elé írt ajánlásai Jászi

Oszkárnak, Ignotusnak, Szende Pálnak,[64] a magyar szociáldemokrácia vezéreinek, Hatvanyhoz írt levelei a „magyar progresszióról" („Ami a magyar progresszívokat illeti, ne kicsinyeld és ne bántsd őket... a magyar progresszió mégis csak, ma is még a legszebb aktuális magyar küzdéscél"[65]) — mindez őszinte és igaz volt, és azt mutatta, hogy Ady vállalta a fegyverbarátságot.

Az ellenforradalmi Ady-irodalom úgy tüntette fel a dolgot, mintha Ady magatehetetlen foglya lett volna a radikálisoknak, szabadkőműveseknek és szociáldemokratáknak, akik kihasználták és becsapták. Mindez nem egyéb útszéli legendaköltésnél. Ady tudatosan állt abban a táborban, amiben állt. Ez a tudatosság abból eredt, hogy Ady a feudális reakció elleni harcban nem akart csordából kivert bika, a meglevő és valóságos erőkön kívül álló, a maga igazában tempózó szabadúszó lenni, ő mindenáron és mindenképpen egységre, együttes harcra, táborra törekedett, talajt akart a lába alatt.

De ez az egységre törekvés, ez az őszinte és tudatos fegyverbarátság nem szüntette meg a mély objektív ellentéteket Ady forradalmi hitvallása és fegyverbarátainak reformista programja[66] között. És ez az objektív ellentét arra vezetett, hogy Ady — aki persze nem formulázta meg soha és nem is tudta volna szabatosan és politikai nyelven megformulázni ennek az ellentétnek pontos tartalmát — feszengve, rossz érzésekkel állt a sorban, és sokszor nem otthon érezte magát, hanem idegenben.

Csoda-e, ha minden kiállása és együttes csatái ellenére egyedül érezte magát abban a táborban, amelyben az történt vele, hogy a „Nyugat", melynek lobogója volt, mely jócskán belőle élt, fölöttébb szívesen vette, ha forradalmi verseivel a „Népszavá"-hoz, a magyar népi dacot kifejező verseivel pedig a „Világ"[67]-hoz ment vendégszerepelni? Csoda-e, hogy elhagyottnak és kihasználtnak érezte magát olyan fegyverbarátok közt, akik — mint a „Nyugat"-nál történt — cenzurázták írásait?

A szabadkőműves-radikális „Világ", Bálint Lajos és Purjesz Lajos csak kénytelen-kelletlen vállalják Adyt, és amikor a háború alatt Rákosi Jenő útszéli és denunciáns támadásaira

Ady válaszolni akar, nem közlik írását, úgyhogy Ady szakít a „Világ"-gal, amelynek éveken át munkatársa volt.

Amikor a „Nyugat" ellenzékeképpen 1910-ben megindult Zigány Árpád és Révész Béla szerkesztésében a „Renaissance" folyóirat, Ady szinte demonstrálóan nekik írja „Petőfi nem alkuszik" című tanulmányát, amely — politikai tartalmáról nem is szólva — esztétikai felfogásában is nyílt hadüzenet az Ignotus-féle szubjektív, l'art pour l'art esztétikának[68].

A világháború alatt Ady izoláltsága szinte tragikussá fokozódik.

Ő volt az egyetlen barátai közül, aki demokrata és forradalmi maradt és a soviniszta ár ellen úszott az első perctől kezdve. Neki nem kellett az imperialista „Mitteleuropa"-terv[69], melynek az egész polgári radikalizmus Jászival az élén behódolt. De már közvetlenül a háború kitörése előtt teli van kiábrándultsággal a polgári radikalizmussal szemben:

„Most alakul a polgári-radikális párt — írja 1914 júliusában Hatvanynak —, négy évvel ezelőtt milyen ösztönző, harcbavivő lett volna ez számomra — most semmi. Küldök egy táviratot, írok talán megint egy verset s ezentúl ez is olyan semmi, mint minden."

Az elszigeteltség, az egyedüllét és a magáramaradás érzése mindinkább úrrá lett Adyn, és beléoltja az elkeseredést barátai és tábora ellen. Ez az elkeseredés cikkekben és versekben minduntalan kitör belőle. A „Magyar Pimodán"-ban így ír:

„Bezzeg faltörő kosnak akkoriban, elején az én történetemnek, jó voltam, sőt nagyon is jó voltam. E csak kulturátlanságában egységes, magyarul betyár, zsidóul frech, még nemes felbuzdulásában is hazug Budapesten. Neki is mentem minden falnak, a szittyának és betűnélkülinek elsősorban, mert ehhez első jussom volt, de a héber betűsnek is, ha muszáj volt... Az én fejem kissé összetört, de a szemem ép maradt s láttam, mint ugrálnak be a réseken azok, akik engem a leg-

haragosabban ugrattak ... De ennél a fátumnál jobban fáj, hogy véres fejemet és szívemet senki se látja, most se látja ... Akiknek a dolgok külső rendje szerint testvérekként kellett volna állniok mellettem, elmentek a vásárra, már előre örültek a bekövetkezendőknek, amikor nem szükséges az én személyemmel, mint aktuálissal foglalkozniok. A feltorlódott, ókori, tatár vadság s a huszadik század stílustalan, szmokingos szalonzsíványsága készülnek alaposan megölni azt, ami szép magyarság és intellektualitás óhajtana lenni. Jó is volt ez elől félrehúzódni s — hogy így mondjam — típusfájdalmak helyett csak önnönmagamért fájni és szenvedni."

A „Magyar Pimodán" Tass Péterének e keserű kitörése minduntalan megismétlődik Ady költészetében.

„Kezdenek már nyakukba venni,
Kiknek semmijük se vagyok."[70]

— írja a „Szeretném ha szeretnének" kötetben.

„Kikre rátörtem szép viharban,
Megfullasztnak csúf diadalban."[70]

A „Menekülő élet"-ben így panaszkodik:

„Oh életem szent indulása,
Magam is bús szemet meresztek:
Oh, bár maradtam volna veszteg,
Mint kölyköket bátorítsak."[71]

A „Ki látott engem"-ben pedig:

„Istenülő vágyaimban ki látott?
Oh, vak szívű, hideg szemű barátok."[72]

Honnan ered Adynak ez a mindjobban megismétlődő érzése, hogy egyedül van, miért kérdi minduntalan:

„Gerjedt lelkemnek ki látta valóját?
Ki lát szívem, sebes és örök jóság?"[72]

Vajon csak abból, hogy ő forradalmár és hívei nem azok? Kétségkívül ebből is. Kibékíthetetlen világnézeti ellentét volt a demokratikus forradalmár közt, aki „ütni, vágni" akar, aki az első, a második és a harmadik renddel „egyszerre szeretne végezni", aki nem alkuszik és rohanni akar a forradalomba — és a burzsoázia társadalmi, politikai, kulturális érvényesülésének útját egyengető hívei közt.

De Ady növekvő izoláltságának ez csak egyik oka. Nem lehet megérteni Ady költői jellemét, költészetének lényeges vonásait, ha nem kutatjuk fel Ady gondolkodásának és költészetének másik forrását is.

2

A polgári demokrácia bírálója

Adyban két lélek lakozott. Az egyik a polgári demokratikus magyar forradalmár lelke, aki tudja, hogy Magyarországnak demokrácia kell, a másik: a polgári demokráciából kiábrándult, a burzsoáziát megvető művésznek a lelke, aki tanúja a polgári demokrácia imperialista elfajulásának, kezdődő válságának, a hozzáfűzött várakozások összeomlásának, és kortársa annak az általános európai demokráciaellenes szellemi áramlatnak, mely a századfordulón (vagy már előbb) a burzsoá intelligencia jelentős részét meghódítja.

Adyra hat ez a reakciós áramlat és megtermékenyíti, mert összetalálkozik benne azzal az utálattal, mely magyar talajon, a magyar demokratikus forradalomért való harc közben, a magyar burzsoázia iránt fejlődött ki benne. Ady magárahagyottsága és elszigeteltsége Magyarországon nemcsak a forradalmár elszigeteltsége a nem forradalmárok közt, hanem annak az embernek az elszigeteltsége is, aki — társaival szemben — növekvő szkepszissel, kételyekkel és hitetlenséggel szemléli magát a célt, amiért a harc folyik, a polgári demokráciát. Adynak ez a szembefordulása a polgári demokráciával, e demokrácia

politikájával, kultúrájával, egész szellemével, nem írható csak azoknak a csalódásoknak a számlájára, amik a magyar demokráciáért folyó harcban érték.

Magyar fegyvertársaiból való kiábrándulása legfeljebb erősítette Adyban a polgári demokráciával szemben kezdettől fogva meglevő kételyeket, kritikát, a demokráciaellenes tendenciákat.

Már 1904-ben, tehát szinte egy időben azokkal a párizsi cikkeivel, melyekben a francia antiklerikális radikalizmus politikáját népszerűsíti, tolmácsolja a polgári demokráciából való mély kiábrándulást is. Elmondja, hogy „a harmadik köztársaság nem váltott be semmit a nagy remények közül". Gambetta[73] álmaiból semmi sem vált valóra.

> „A kenyér lett úrrá minden mezőkön s akinek lelkét a szép álmok formálták, akik hittek egy modern arisztokráciában, most azoknak demokrata öklök csapnak az arcukba. Nem lehet menni se előre, se hátra. Hátul felégett a múlt, elől pedig műveletlen, durva tömegek állnak. A Jules Claretie-knek bajos ám szocialista demagógokká válniok . . ."[74]

„Nem lehet menni se előre, se hátra" — ez már nem a demokratikus forradalmár szava! Hátul: a francia császárság van, vagy általánosítva: a feudális és klerikális reakció. Elől: a nép uralma van, a „demokrata öklöké", a durva tömegeké. Ugyanaz az Ady, aki népforradalmat hirdet, aki Magyarországon oly következetességgel, mint senki más, „előre" akar menni, és aki erre az előremenésre Franciaországból meríti a buzdítást és példát, ugyanez az Ady, ugyanannak a Franciaországnak a példájából azt a következtetést vonja le, hogy egy harmadik úton kell haladni, amely nem vezet sem „előre", sem „hátra".

Adynak ez a demokráciaellenes vallomása nem egyszeri, hanem ismétlődő vallomás. 1905-ben cikket ír a „Szilágy"-ba Edmond Rostand-ról[75]. A cikk kitűnő kritikája Rostand-nak, a tucatírónak és a Rostand-kultusznak, amely a szellem deka-

denciájának jele. De ezt a teljesen helytálló kritikát Ady ilyen általános háttérbe állítja bele:

„A világ szocializálódik, nivellálódik. Az irodalom egyre nagyobb tömegeké, tehát egyre közönségesebb lesz. A középszerűségek aranykora e kor, melybe léptünk."[76]

Ugyanaz az Ady, aki a népet „a szépség üdvhadseregének", a munkásságot a kultúra „igézett népének" hívja, a polgári kultúra elsekélyesedését és hanyatlását most arra vezeti vissza, hogy a kultúra a tömegek közé hatolt! 1906-ban Ady cikket ír abból az alkalomból, hogy Gorkij vádat emelt Franciaország ellen, mert a forradalomtól fenyegetett cárizmust milliárdos kölcsönnel segítette ki zavarából.

Ady cikkének alapgondolata, hogy a cárnak adott kölcsön természetes volt, mert a francia polgárok önző, anyagi érdekei diktálták. A francia polgári demokrácia a „rossz emberek" világa.

„Rosszabb emberekért egészen Amerikáig kell fáradnunk, ahol még nagyobb a demokrácia."[77] A franciák „megcsinálták a nagy forradalmat... És mivel kevés hasznuk lett belőle, ők bizony nem nagylelkűsködnek."[78]

És ugyanaz az Ady, aki azt kiáltotta, hogy „tekintsünk Franciaországra",[79] a „szent forradalom" földjére, most szkeptikus kiábrándulással tekint az országra is, a forradalomra is:

„Mondjuk, győz a forradalom. Ezzel talán dűlőre jut az emberiség ügye? Nekem mondjátok, Franciaországnak, a tanárnak? Aki már csinált egy pár forradalmat, csaknem hiába?"[80]

És Ady „erkölcstelennek", „hazugnak", „áldemokráciának" hívja a polgári demokráciát, éppen a nagy forradalom országának, Franciaországnak példája alapján.

A burzsoá demokrácia hazugságának, erkölcstelenségének, korrupciójának, kulturátlanságának helyes kritikája Ady gon-

dolkodásában összevegyül arisztokratikus és antidemokratikus következtetésekkel, amiket e hazugságból, erkölcstelenségből és kulturátlanságból levon. A hitetlenség és a kételyek, amik Adyt a magyar „progresszió" táborának kompromisszumai és törpesége miatt a demokratikus forradalom győzelmére vonatkozóan eltöltik, összevegyülnek azokkal a kételyekkel, melyek magára a bekövetkezendő győzelemre vonatkoznak. És természetes, hogy fegyvertársai, akik nem értik Ady forradalmi radikalizmusát, még kevésbé érthetik Ady újból és újból feltett kérdését: érdemes-e?

Ady dilemmája voltaképpen ez volt: érdemes-e küzdeni a polgári demokratikus forradalom győzelméért, amikor a burzsoázia reakciós, önző, ideáltalan osztállyá lett? A burzsoázia reakcióssá válása Adyt arra késztette, hogy a demokráciára általában kiábrándultan, hitetlenül nézzen. A burzsoáziaellenesség, világnézetének ez az eredeti, kezdettől fogva meglevő alkatrésze, Adyt antidemokratikus szellemi utakra, arisztokratikus eszmei kalandokra csábította.

Az antiburzsoá (de nem szocialista) magatartás három lehetőségét kínálta neki az európai polgári kultúra: a Parnasszusét[81], Nietzschéét és Tolsztojét, más szóval azét az emberét, aki a kapitalizmus dögletes levegőjéből vagy a művészet vagy az arisztokratikus Én-kultusz vagy az emberszeretet segítségével próbál menekülni.

Ady megpróbálkozik mindhárommal.

Nietzsche kínálta neki a kiválasztottak felsőbbrendűségének filozófiáját. Ady megkóstolta ezt a szellemi eledelt. A „Magyar Pimodán"-ban kifejti, hogy Csokonait azért érzi legrokonabbnak az összes volt és lehető magyar költők közül, mert „az egyén isteni felsőbbségét magyarul érezte". Gúnnyal írja, hogy „el kell következnie annak a boldog kornak, amikor konszolidált, okos társadalomban egyéniségnek, zseninek nem szabad születnie". Egy másik tanulmányában („Portus Herculis Monoeci") a zseni „isten-rokonságáról" beszél. Lázongása a kapitalista hétköznapiság ellen, amely elnyomja és elszürkíti az

egyéniséget, útálata a burzsoázia iránt, mely az emberből kiöl mindent, ami színes, egyszeri és önálló, Adyban a zseni, a kiválasztottak kultuszához, arisztokratizmushoz vezet. Nietzsche hatása? Kétségkívül. De egy olyan Nietzschéé, akit Ady Byronnal[82] helyesbít, és akit a maga képére formál.

Ady nem válik sem Nietzsche-hivővé, sem tolsztojánussá, sem parnasszusi művésszé. Hogy ezek a különféleképp antidemokratikus álláspontok* mennyire csak álcái Adynak, kitűnik abból, hogy egyiket a másikkal korrigálja: Nietzschét Tolsztojjal, Tolsztojt a Parnasszussal, a Parnasszust a politikával és így alapjában véve egyiket a másikkal cáfoltatja meg. A kialakulóban levő „új arisztokráciáról" beszél, melyet különleges morális normák illetnek meg, melyet el kell ismerni társadalomfelettinek, ugyanakkor pedig kijelenti — egyáltalán nem Nietzsche szellemében —, hogy ennek az arisztokráciának „voltaképpen a szeretet hiányzik szörnyűen az életéből".

Tolsztoj szenvedélyesen elítéli azt a társadalmi rendet, mely ember és ember közé áthághatatlan válaszfalakat emel, minden közösséget felbomlaszt, az embereket elidegeníti egymástól, mert bezárja őket saját önzésük ketrecébe. Ebből a ketrecből akart kitörni Tolsztoj, de az eszköz, amit javasolt, utópisztikus és reakciós volt. Ady elfogadja Tolsztojtól a kiindulópontot: az ember szörnyű magárahagyottságát a mai társadalomban, ő is vallja, hogy az emberek közti válaszfalakat le kell dönteni. És ezzel már Nietzsche ellen fordul. Ady nem célnak, hanem kínnak, nem üdvösnek, hanem tragikusnak érezte a zsenik, a „kiválasztottak" sorsát. Az „új arisztokráciát" „mártír arisztokráciának"[83] nevezi.

Ami Nietzschénél pozitívum, a kiválasztottak elszakadása a néptől, a „felsőbbrendűeknek" a tömegek fölé emelkedése, az Adynál negatívum: a néptől, az emberektől való elszakadás — ez éppen az új arisztokrácia mártíriuma. Éppen a kiválasz-

*A tolsztojizmusról van szó, nem magáról Tolsztojról. Tolsztoj reakciós utópiái ellenére sem volt antidemokrata. Tolsztoj európai hatása azonban a burzsoá dekadencia egyik megnyilvánulása volt.

tottaknak kell leginkább a szeretet. Nietzsche a szeretetet rabszolgalelkek érzésének tartja, az ő „kiválasztottai" izoláltságukban, magányosságukban elemükben vannak, az ő arisztokratizmusuk a nép gőgös megvetése. Adynál a szeretet, a szeretet vágya korrelátuma, kiegészítője az arisztokratizmusnak, az ő kiválasztottainak magányossága szörnyű elítéltetés, amelytől szabadulni akarnak.

A „Szeretném, ha szeretnének" motívuma Ady egyik legmélyebbről jött költői gondolata: a magányosságból, melyre a kapitalizmus a legjobbakat, a legkiválóbbakat ítéli, szabadulni akar, egybe akar olvadni a néppel, az emberekkel.

Ady, elfogadva Nietzsche és Tolsztoj gondolkodásának egyes elemeit, egyben mindjárt utópikusnak is bélyegzi útjukat. Az Én-kultuszról, mely „Nietzsche koncepciójára rálicitál", és amelyet Nietzsche az erő, a hősiesség és férfiasság kultuszának tartott, Ady beismeri, hogy barbár, nőies és gyáva.

> „A Tassok vitézlő vére ez, huncutul effeminálódva, falusi vér és lélek, de női lélek, úri lélek, gyáva lélek, barbár lélek."[84]

„De ki kuruc, nem pityereg"[85] — vallotta Ady —, aki férfi, az demokrata, nem menekül a néptől. Más szóval, Ady maga teljesen tisztában van vele, hogy az arisztokratizmus: dekadencia.

Ugyanígy tudja Ady, hogy szeretettel megváltani akarni az emberiséget: reakciós utópia. Azt írja ugyan hogy

> „a legkülönb, legválasztottabb mai embernek voltaképpen a szeretet hiányzik szörnyűen az életéből".

De mindjárt hozzáteszi:

> „De nem a galileai halászoké, nem az új humanistáké, hanem az a teljes, nagy, közös szeretet, melyből senki és semmi sem hiányzik . . . Szerelmes ember, akit ma még viszontszeretni hiába is próbál valaki, mert ő nem egy szerelmet akar, de minden szerelmet, mindennek és mindenkinek a szerelmét."

Ennek a „szerelemnek" már semmi köze a Tolsztojéhoz. A „mindennek a szerelme" tudatos visszautasítása annak a „szeretetnek", amely az emberek közti osztály-válaszfalak általános ledőlése előtt, az összes emberi viszonylatoknak, tehát a társadalmi rend megváltoztatásáért folyó harcnak hátat fordítva akarja megvalósítani — csak részlegesen és csak „lelkiekben" — a természetes viszonyt ember és ember között.

A „mindennek és mindenkinek a szerelme" voltaképpen azt jelenti, hogy a szeretet, mint út a felszabaduláshoz: utópia. Így Ady csak más oldalról fogalmazza meg azt, amit egy 1902-es Zola[86]-cikkében mondott:

„Gyűlöljetek mindent, ami a haladó világkerékre ráfekszik... Nem a szeretet fogja megváltani a világot, hanem az a nagy gyűlölet, mert ez a gyűlölet: világosság..."[87]

A „mindennek a szerelme" és e között a gyűlölet között nincs ellentmondás.

Így korrigálódik Nietzsche is, Tolsztoj is. De ez a korrektúra még tovább megy. Ady ezt írja:

„... a mai emberben benne van a legőrültebb fejlődési potencia, az elképzelhetetlen, az Isten mai konceptusánál jóval több. De addig, amíg ez nem generalizálódhatik, minden olyan ember, aki fejlettebb a soknál, mártír."[88]

Nietzsche abból indult ki, hogy a szakadék a kiválasztottak és az átlagos emberek közt természetes és kívánatos. A kiválasztottság „generalizálódása" Nietzsche arisztokratikus koncepciójában értelmetlen ellentmondás lenne: a kiválasztottak azért kiválasztottak, hogy „fejlődési potenciájuk" ne generalizálódhassék. Adynál az arisztokratikus koncepcióba beépül a demokratizmus: a kiválasztottság úgyszólván csak ideiglenes rossz, a „felsőbbrendűek" képességei valamikor általánossá válnak, mert tehetségeinek és képességeinek minden irányú kifejlesztése, mint potencia „benne van a mai emberben" — és nem csupán a kiválasztottakban.

Tolsztoj is még messzebbmenően korrigálódik Ady művészetkoncepciójában. Tolsztoj a művészetet mint a kapitalista rendszer segédeszközét veti el, mint eszközt, mely arra való, hogy idealizálja és így az emberekkel belsőleg elfogadtassa a mai társadalom hazugságait és képmutatásait. Nem a művészet szempontjából bírálja a kapitalizmust, hanem a művészetet és a kapitalizmust együtt bírálja az „egyszerű nép", a parasztság szempontjából. Ady a művészet nevében fordul a kapitalizmus ellen, legmélyebben a kapitalizmus és a művészet konfliktusát éli át. Milyen szép a világ és ez a szépség nem azoké, akik értékelni és élvezni tudják — ez az érzés egyik forrása Ady állandó lázongásainak. A művész kisemmizettsége az élet szépségeiből, amik elsősorban őt illetik: ez táplálja Ady gyűlöletét a kapitalizmus ellen, de ez táplálja arisztokratizmusát is. A művészet és a kapitalizmus ellentéte mint a művészet és a demokrácia ellentéte bukkan fel gondolkodásában:

„Azt hittem sokáig, hogy a művészet Athénhez egészen közel van, de Spártától éppen olyan messze van, mint Rómától, Karthágótól vagy Jeruzsálemtől. Csalódtam: Athén és a Művészet Spártától vannak legtávolabb ... S az új gazdasági, modern életben még közelebb van Athénhez egy jószelű örmény vitorlás s hasonlóképpen közel vannak a jeruzsálemi pénzváltók is."[89]

Értsük meg e jelképes beszédet: a demokráciától és az arisztokráciától — Athéntől és Spártától — a művészet egyaránt messze van. Athén és Sparta (demokrácia és reakció) között nagy ugyan az ellentét, de köztük és a művészet közt még nagyobb. A hellén—pogány és a keresztény—zsidó világnézet ellentéte Adyt — éppen úgy, mint Heinét — mindig erősen foglalkoztatta. 1902-ben egyik cikkében még a keresztény—zsidó világ felülkerekedését állapítja meg, a kapitalizmus győzelmét a szépség és az egyéniség világa fölött. A „Magyar Pimodán"-ban (1908-ban) már az egész ellentétet másképp látja: a hellén—pogány világ és a zsidó—keresztény világ nincsenek is olyan messze

egymástól, demokrácia és kapitalizmus együtt győzik le a szépséget és egyéniséget.

A kapitalista világ ellentmondásaiból és csúnyaságából tehát a művészi kiút: menekülés, melyen csak kiválasztottak járhatnak. A művész és a kiválasztott fogalma közötti határok elmosódnak. A művész „az emberek embere", mind egy-egy „cézártermészet", mint ahogy Petőfibe — mert nagy művész volt — Ady belelátja, beleolvassa az arisztokratizmust. De ebből az arisztokratizmusból az következik, hogy a művésznek műve szolgájává kell válnia, az életben élő és az emberiség harcaiban részt vevő emberből az életen kívül álló, a társadalmi küzdelmeknek hátat fordító művésszé. Ha a művészet a kiút az élet csúnyaságaiból, akkor nem az élet, hanem a mű a fontos. A Parnasszus aszkétákat követel: aki a művészet nevében fordít hátat az életnek, annak a maga életéről is le kell mondania és koncentrálódnia kell egyedül az alkotásra.

De Ady, aki arisztokratikus Én-kultuszába is beleviszi demokratizmusát, aki szeretetre vágyva is megmarad gyűlölni tudó forradalmárnak, a Parnasszus felé vivő úton is megtorpan: ráeszmél forradalmi küldetésére.

Hatvany Lajossal való levelezésében Ady hosszasan vitatkozik erről a problémáról. A „Menekülő Élet" megjelenése után Hatvany Adytól művészi „koncentrálódást" kíván, „alázatos munkát", önnevelést, mesterségbeli műgondot. Flaubert[90] alkotó módszerét, az élettől kényszerűen izolálódó, csak a műnek élő író aprólékos csiszolómunkáját állítja példának Ady elé.

Ady válaszol Hatvanynak:

„. . . elhiszed-e, hogy az embert s az emberek emberét, a művészt az a program formálja, amelyet komolykodva csinál, s mely a gyöngébbek szemében akaratnak látszik? Apropos, művész. Te túlságosan irodalmasítod ezt a fogalmat, mely igazában minden nagyobb és hatóbb élet koncepciója."

Ady ezzel a vallomással valóban áttöri az egész arisztokratikus művészet-felfogást. A művészetet nem a művész, hanem az élet

formálja: a művész nem irodalmár, hanem az életet élő, az élet megváltoztatásában részt vevő, „ható" ember. A művészet parnasszusi koncepciója művészet és élet; alkotó művész és küzdő ember kettősségét nemcsak tudomásul veszi, hanem helyesli is és belőle indul ki. Ady elviselhetetlen nyűgnek érzi művészet és élet, művész és harcos kettősségét.

Ady elindul a Parnasszus felé, de nem azért, hogy kivonuljon az életből, hanem hogy magát az életet, az egész életet Parnasszussá változtassa. Kiindul a művész felsőbbrendűségéből, de közben olyannyira kitágítja a művész fogalmát, hogy a felsőbbrendűségből, a művész arisztokratikus izoláltságából nem marad meg semmi. Ady minden „ható életben", más szóval: minden tudatosan a világ megváltoztatásán működő emberben felfedezi a „művészt", amiből viszont az következik, hogy a művészi alkotás maga is csak egy faja a „ható életnek". „Művész" Ady szemében mindenki, aki nem nyugszik bele, nem törik bele az élet szürke egyformaságába, a kapitalista világ hétköznapjaiba.

És Hatvanyval szemben elfoglalt álláspontjának az az alapgondolata, hogy a művészetet magát sem szabad elhétköznaposítani, az alkotást mesterségbeli robottá változtatni, mert a művészetet nem a saját szabályai, hanem az élet törvényei igazgatják. És ez az élet: a szép, a nagy, a hősi, az igaz élet — nem a burzsoá társadalom törpe és csúnya élete. Ady költészetének ősmotívuma: az élet mitologizáló felmagasztalása, a „sírás az életfa alatt" — áhítozó elvágyakozás a kapitalizmus szürke és hitvány életéből abba a más és új életbe, melynek „ős terebélye piros csodákkal" van telirakva, de egyben a művészetbe bezárt ember életéhsége is, mellyel szétfeszíti a művészetet az élettől elzáró rácsokat.

„Lehet, hogy választhatnék más sorsot — feleli Ady Hatvanynak —, és művészibb művészetet választanék, de hidd el, hogy műveletlen és koncentrálatlan voltom külön művészet és külön példája a koncentráltságnak . . . Nézd például: most a megriadtság, szertelenség s a valamikori valamiségnek elsab-

lonozása következett a magyarságra, de a dac, mint élethipotéka megmaradt: én vagyok."

A művészi elmélyülést követelő Hatvanynak a parnasszusi Ady azzal felel, hogy a műalkotás helyett rámutat a népre. A művész ne művének szolgája legyen, hanem népének hangja. Élete ne „koncentráltság" legyen egyedül az alkotásra, hanem legyen „summája ezrekének". „Hunn, új legenda" a címe a versnek, melyben Ady összefoglalja a költői alkotás problémáiról folytatott vita során a maga álláspontját:

„Messziről és messzire megy ez élet
S csak: élet ez, summája ezrekének,
Örök, magyar határ-pör, meg nem szakadott.
— — — — — — — — — — — —
Zsinatokat doboltam, hogyha tetszett
S parancsoltam élükre seregeknek
Hangos Dózsát s szapora Jacques Bonhomme-ot.
— — — — — — — — — — — —
A tolakodó Gráciát ellöktem,
Én nem bűvésznek, de mindennek jöttem,
A Minden kellett s megillet a Semmisem.

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga,
Hulltommal hullni: ez a szolga dolga,
Ha a Nagyúr sírja szolgákat követel."

A Parnasszusból nem maradt egyéb a „királyi" dölyfnél, melylyel a költő, hogy népe évszázados sorsának lehessen megszólaltatója, „ellöki a tolakodó Gráciát".

Ady gőgje — „Gőgöknek gőgje, nagy Gőg, az enyém"[91] — alapjában véve: hivatástudat, büszke bizonyosság, hogy neki küldetése van. Ez a tudat táplálja arisztokratizmusát, kevély elzárkózását, keresett magányosságát. De ez a tudat maga is demokratikus-forradalmi érzelmekből, a magyar nép sorsának mély átéléséből, a magyar nép harcaival és felszabadulási vágyával való azonosulásából származik. Büszke vagyok, mert magam vagyok, és

magam vagyok, mert igazam van: ez az érzelem van Ady gőgjének, arisztokratizmusának mélyén.

Ez az arisztokratizmus hol a magyar uralkodó osztályok irodalmi és politikai pandúrjai ellen irányul, akik Ady magyarságát akarják elvitatni, hol hívei, barátai tábora ellen, akik „faltörő kosnak" használják, de akik máshová mennek, mint ahová ő igyekszik és nem értik meg: hol az üldözött forradalmár büszke demokratikus öntudata szól belőle, hol a világ fölé emelkedő magányos géniusz arisztokratizmusa.

De állapítsa meg valaki, hogy hol kezdődik az egyik és hol végződik a másik!

„Ilyen vagyok, így van jól.
Ez a szemem, így látok.
Ez a sorsom, tehát szent,
Magyar dölyffel fölrúgom,
Hogyha bánt és nem ért meg,
A világot."[92]

A motívum mindig újból visszatér. Olvassuk el egymásután: „A veszélyek istene", „Az egyedüliség vigasza", „Az ősz dicsérete", „Megmaradok virágos mezőkön" című verseit, valamennyinek egy a belső zenéje, a különböző ritmus, tagoltság, forma mellett is egyetlen témát variálnak egyetlen húron: „S lelkemben száz hős élet maradt — Magam maradván"[93], vagy: „Ím, tábor vagyok gőgben, egyedül"[94], vagy: „Ez a királyi: a száműzetés, — Ez a királyi: büszke megvetés, — Mikor eliszkol az olcsó gárda."[95] — Szinte egyetlen verset lehetne szerkeszteni a különböző versek soraiból.

A demokratikus forradalmár öntudata és a magányos zseni arisztokratizmusa összevegyül, és ebből a vegyülésből magyar talajból sarjadt érzelem támad: a népért harcoló magyar úr ebura fakó-demokratizmusa. A nietzschei Én-kultusz, a parnasszusi művészgőg mint külsőség leválik Adyról — ő maga mondja: mindez „csak cafrang rajtam" —, és marad: „a Tassok vitézlő vére".

Ady költészetében és gondolkodásában a demokratizmus és az

arisztokratizmus, a demokratikus forradalmiság és a dekadens zseni-kultusz[96], a néptömegekkel való harcos azonosulás és az elzárkózó magányosság nem egymás mellett vannak, merev ellentétben, hanem kölcsönhatásban, egyik átitatja a másikat. A forradalmi demokratikus költő, akinek „típusfájdalmak fájnak", ott ágál a másikban, aki csak „önmagáért fáj" — és megfordítva: az arisztokratikus zseni, aki büszke magányosságban fordul még tábora ellen is, a magyar nép „summájának" tekinti magát, aki fejedelmi gőgjében is a forradalom viharmadara.

Láttuk, hogy Ady polgárellenességtől hajtva rálép a dekadens, polgári kultúra antidemokratikus útjaira, de voltaképpen megtagadja és elveti valamennyit. Ez nem azt jelenti, hogy Ady kiöli magából emberi és költői természetének azokat a vonásait, melyek forradalmi demokratizmusát minduntalan szétrepesztik, hanem azt, hogy Ady meghasonlottságában is egységes lélek, de teli ellentmondásokkal és feszültségekkel. Az egységes Adyban lakozó két lélek közti feszültségből kipattanó szikrák: ez Ady lírája.

Ady világnézetének erre a kettősségére példa is, magyarázat is Petőfi-tanulmánya.

Mi a nagyszerű ebben a tanulmányban? Elsősorban az, hogy Ady a hivatalos, akadémikus történelem- és irodalomszemlélettel szemben — mely Petőfit megfehérítette, népiességéből kilúgozta a forradalmi demokratizmust — és a „Nyugat" burzsoá esztétikusaival szemben — akik Petőfit a „tiszta művészet" mérlegére téve Aranynál könnyebbnek találták[97] — Ady Petőfiben az 1848—49-es forradalom plebejus baloldalának képviselőjét, a tűzön-vízen át következetes forradalmárt rajzolta meg. A tanulmány egyetlen nagy dicshimnusz Petőfi politikai tisztánlátására, más szóval a népforradalomra, amelyet Petőfi akart, és amellyé — a 48-as forradalom vesztére — nem tudott válni. Ady a 48-as plebejus baloldal szemével nézi és bírálja a 48-as forradalmat és Kossuthot, akiért — éppen a régi Magyarország erőivel kötött kompromisszumai miatt — sohase lelkesedett. Ady tanulmányában az a nagyszerű, hogy minden szavából kiérezni, hogy Petőfit

zászlónak és programnak tartja az 1910-es Magyarországon is, hogy tanulmánya szinte ellenzéki program akart lenni a hivatalos magyar ellenzékkel szemben is, propaganda a demokratikus népforradalomért.

És ugyanakkor az egész tanulmányon végigvonul a gondolat: Petőfi forradalmi hite illúzió volt. A csodálat, mely a tanulmányból Petőfi alakja felé árad, hol rajongásnak tűnik Petőfi forradalmi politikájáért, demokratikus céljaiért, hol pedig csodálatnak afölött, hogy Petőfi, ez az „izgága gyermek" egyáltalában hinni tudott a maga forradalmi politikájában. Petőfi egyrészt úgy szerepel a tanulmányban, mint aki „tízmillió embernél tisztábban látott, jobban látott", akinek tehát igaza volt az akkori Magyarország legfontosabb kérdéseiben, másrészt úgy szerepel, mint valaki, akinek „szent hályog" födte el a látását, és akinek néhány évi közéleti működése, forradalmi szereplése és forradalmi politikája „nagyszerű önáltatások" sorozata.

„Az 1848-as félmunka keservesen megbosszulta magát e földrajzilag is és különben is elátkozott nemzeten. Ha akkor egészen megcsináljuk azt, amit akkor csak harmadrészben csináltak s amiből azóta is vissza-visszacsipegettek, nem itt tartanánk. Bizonyos dolgokat, históriaian nagyokat csak egyetlen egyszer s egyetlenegy időben lehet megcsinálni. Ha Kossuth akkor nem kívánt volna barátságban maradni a Habsburgokkal, a kortárs Csák Mátékkal, a cifraruhás nagy papokkal, ma nem itt tartanánk."[98]

Tehát Petőfinek volt igaza.
És ugyanakkor:

„Rettenetes elgondolni, hogy ezt a fiatalembert alig ismerte valamicskét is valaki azok közül, akikkel élt. Ám igaz, hogy ő sem ismerte se országát, se kortársait, se egekig magasztalt drágalátos népét.

Petőfi azt hitte, hogy az ő sötét, kis Magyarországa nagyságosan végigcsinálhatja Franciaország minden világrengető meg-

mozdulását; két-három forradalom eseményét és tanulságát akarta ráhúzni arra a kis országra, mely igazában forradalmat sem akart. Siratnivaló komolysággal s bolondszép buzgalommal játszotta Pesten a jakobinus vezér szerepét Petőfi."[98]

Tehát: Petőfi délibábokat hajszolt a 48-as forradalom plebejus balszárnyán, és mert nem követte senki, szerepe „bolond" is volt, „szép" is, de irreális. A tanulmány végén nem tudja az olvasó, Adyval együtt miért lelkesedjen: Petőfi politikájáért-e, vagy csak azért a „szépségért", amit Petőfi szerepe épp politikai irrealitása következtében áraszt magából? Követni kell-e vagy nem kell-e követni Petőfit? Program-e Petőfi megnemalkuvása vagy elriasztó példa?

Ady tanulmányából az derül ki, hogy ez is, az is!

Hiba volna Ady e „kritikájában" Petőfi idealizmusa fölött holmi filiszterszempontokat felfedezni: Petőfi programja „megvalósíthatatlan" volt, tehát haszontalan és értelmetlen. Nem, Ady nem annyira Petőfit, mint inkább az országot bírálja, mely éretlen volt Petőfi programjára. Egy forradalmi harc és program bukása vagy meghiúsulása Adyt sose késztette volna arra, hogy a harcosokat, akik küzdöttek céljaikért és a néptömegek forradalmi törekvéseit képviselték, ha el is buktak, ábrándkergető hősöknek lássa.

Ady kiábrándulása is, lelkesedése is, magára a programra vonatkozott.

Az a forradalmi hit, mellyel Petőfi el volt telve, és amely a polgári forradalmak képviselőinek és vezetőinek az osztályellentétek kezdetleges fejlődési fokán szárnyat ad, a hit a polgári forradalmak jelszavaiban, programjában, világmegváltó szerepében — ez hiányzott Adyból. Ady tudta azt, amit Petőfi nem tudott, hogy mivé lesz a forradalmi demokrácia a burzsoázia kezén, és ennek a tudásnak az alapján csodálta is — szinte irigyelte — Petőfi forradalmi idealizmusát, de meg is mondta róla, hogy történelmi illúziónak tartja.

Jellemző, hogy a polgári „felszabadító" programok és jelsza-

vak iránti ellenszenv Adyban egy bizonyos csakazértis rokonszenvet, egy pozitív előjelű elfogultságot fejlesztett ki a polgári forradalom ellenfelei iránt. Ezzel magyarázható, hogy Petőfit rokonságba hozza Deák Ferenccel, csakhogy élesebben állíthassa szembe Kossuthtal. Ezzel magyarázható az is, hogy a Petőfi-korabeli feudális Magyarországot — csakhogy a maga korabelin üthessen egyet — úgy ábrázolja, mint egy olyan országot, melyben „volt lélek, alap és szilárdság", melynek „hagyománya, rendje" volt, amelyben ezért Petőfi megteremhetett.

Ennek az ellentmondásnak az alapja az, hogy Ady összekapcsolja a demokratikus forradalom plebejus elánját a polgári forradalom eredményeiből való kiábrándulással, egy nevezőre hozza a lelkesedést a népforradalomért és a népforradalom illúzióinak szétfoszlatását. Ady akarja Petőfi forradalmi elánját a polgári demokratikus forradalomban, de nem akar osztozni illúzióiban. Ady sohase lehetett volna az „Apostol" költője, Petőfi sose nyilatkozhatott volna úgy a harc céljairól, mint Ady:

„. . . én — néhányszor már bevallottam — a demokráciát mai formájában nem tartom túlságosan gyönyörűnek. De okvetlen és elkerülhetetlen lépésnek a haladás felé s szükségesebbnek, mint Franciaországnak, mint bármely országnak, essünk túl rajta, mert túl kell esnünk rajta s nemigen akad érv a kíméletre."[98]

„Essünk túl rajta" — mint valami szükséges rosszon, harcoljunk érte, de illúziók nélkül: ezek voltak Ady érzelmei a polgári demokrácia iránt. Burzsoáellenessége, antikapitalista érzelmei, a polgári demokrácia rothadtságának tudata nem hagyták el Adyt a polgári demokratikus forradalomért való harc közben sem.

„Ördögbe is — írja —, a kapitalista civilizáció nem non-plus-ultra s egy társadalmat nem az tesz lelkessé és megállapodottá, hogy például a mai Franciaország vagy Németország nyomában jár-e. Kína se kutya s a sanyargatott India oly mélyseges, hatalmas erejű, hogy ma talán még nem is sejtjük."[98]

A nem kapitalista fejlődés lehetősége minduntalan megcsillan Ady előtt — Kína, India felmagasztalásának ez itt a szerepe —, csábítja az antiburzsoá utópia, a demokráciaellenes utak lehetősége fel-felcsillan előtte, de Ady kitart, megmarad a demokrácia harcosának. Ady, akiben a burzsoáellenesség nem dekadens hóbort, hanem mély meggyőződés volt (és azért volt az, mert nemcsak a polgári demokrácia rothadási folyamatának, hanem az érlelődő magyar polgári demokratikus forradalomnak a tapasztalatai érlelték meg benne). Ady kitart — kiábrándultan, illúziók nélkül, néha kétségbeesve — de kitart a demokráciáért való harc mellett.

Kitart mellette — két meggyőződéssel. 1911-ben írja a „Nyugat"-ban:

„Büszkén s bátran vallom magamat a két meggyőződésű emberek közé e szerencsétlen országban . . ."[99]

S e „két meggyőződést" így magyarázza:

„Követeljük a legteljesebb demokráciát, ordítjuk az általános, titkos és egyenlő választójog elvét, becsületesen, mártírosan, holott századokkal nálunk előbbjáró kultúrtársadalmak eredményei már elvették titokban minden gusztusunkat. Filozófiánk, ha nem is a kissé komédiás Bergsoné, de hevesen, kapálódzva szeretne egy kis metafizikával ölelkezni. Istent szagolunk mindenütt s becsületesen kénytelenek vagyunk itthon — s kötelességünk is — szabadgondolkozó társaságokat szervezni — Isten nélkül . . . Hogy ezek a hazugok volnának hazugok — ezt még a leggyűlölködőbb, legrettegőbb ellenfél se merheti állítani: ezek a magyar politikai és társadalmi valamiség legvérreláldozóbb valakijei."[99]

A polgári demokratikus forradalom követeléseiért küzdeni akkor, amikor az ember már szeretne valami másért küzdeni, valamiért, ami túlmegy a polgári demokrácián; a polgári demokrácia programját hirdetni akkor, amikor az ember tudja, hogy

ez a polgári demokrácia hazug és képmutató — ebben áll Ady „két meggyőződése". Persze, Ady azt hiszi, hogy a polgári demokrácián Bergsonnal[100], metafizikával[101], isten-kereséssel lehet túlhaladni, egyszóval az imperialista korszak szellemi züllésének termékeivel, a haladásból való kiábrándulás reakciós ideológiájával, az irracionalitás[102] dekadens kultuszával.

Adyt is megtévesztette ezeknek az ideológiáknak burzsoáellenes látszata.

Azt hitte, hogy burzsoáellenességről van szó, pedig csak a haladó polgári kultúra nagy szellemi vivmányainak és eredményeinek való hátatfordításról, a történelmi haladás gondolatából való kiábrándulásról volt szó, az imperialista burzsoázia demokráciaellenes, haladásellenes, népellenes új világképéről.

A 20. század legtöbb jelentékeny lírikusa, mint Rilke[103], Stefan George[104], Paul Claudel[105] — ebből a reakciós társadalmi közhangulatból merítette költészete tartalmát és hangját. A burzsoáziából való kiábrándultságuk lehetett szubjektíven őszinte, de ez nem változtatott azon, hogy burzsoáellenességük valójában népellenes arisztokratizmusba torkollt bele: az „örökkévalóságra", Istenre függesztett tekintetük, önlelkükre figyelésük valójában nem a burzsoáziával, hanem a nép harcaival szemben jelentett ellenzéki magatartást.

Adyt nem szabad velük együtt emlegetni.

Az ő „két meggyőződése" — és titáni vergődése e két meggyőződés közt — előre mutatott, nem pedig hátra, még ha Ady nem is tudta helyesen nevén nevezni azt, amiről itt szó volt. Bergson és Nietzsche, Isten és metafizika: mindebbe csak beleütközik Adynak egészen másfelé kinyújtott keze, mindez csak hamis megjelölése volt valaminek, aminek Istenhez és metafizikához a világon semmi köze sem volt. Ez a valami: vágy a szocializmusra, elemésztő epekedés a szocializmus megváltó új világa után, kínlódás és vergődés a szocializmus eljövetelének késése miatt. Ady a zsenikben, a kiválasztottakban, az „új arisztokráciában" azért lát „korukból kinőtt kortársakat", azért hívja őket „mártíroknak", mert a kapitalizmuson túl következő új világ hírnökei-

nek tartja őket, a jövő embereinek, akik arra vannak ítélve, hogy a kapitalista jelenben éljenek.

„Boldogok a szocialista mennyország hívei. De mikor jön ez a mennyország? Addig sok lelket lep be a melanchólia."

A burzsoá demokráciából való kiábrándulás „melanchóliája" Adyban együtt lép fel azzal a melankóliával, melyet a szocializmus késése miatt érez. A kapitalista rothadás és a szocializmus győzelme közötti időt Ady — a forradalmi demokrata — a történelem légüres terének érzi, szörnyű vákuumnak, melyben élni kétszeres kín azoknak, akik „előre sietve", szellemileg belekóstolnak az új világ ízébe.

Amit Ady „két meggyőződésének", a „két meggyőződés" mártíromságának hív, semmi más, mint hűség az ország demokratikus átalakulásáért küzdő néptömeghez, annak ellenére, hogy Ady úgy érzi: ő és a hozzá hasonlók lelkileg, szellemileg, emberileg már egy történelmi etappal tovább tartanak. A két meggyőződés a „Muszáj-Herkulesek" tragédiája, akik valójában másban hisznek, mint amiért küzdenek. A magyar demokratikus forradalom elvetélése miatti elfáradás Adyban összevegyül a szocializmus késése miatti melankóliával. A „Muszáj-Herkules"-motívum újból és újból felhangzik. „Elfáraszt a várás" — vallja Ady 1913-ban:

„Lázat, mely meghalni sem hagy,
Csillogást, mely lankad, restül,
Be itt hagynék,
Ha szabadna, mindenestül."[106]

Ady arisztokratizmusa a demokráciáért harcoló néptömegek mellett kitartó költő magányossága, aki befelé fordul, önmaga felé, mert tekintetét a jövőre függeszti, és azért a jelen küzdelmeivel nem tud teljesen azonosulni.

Jellemző, hogy Ady érzi: e magatartásában valami nincs rendjén. Felmerül benne a gondolat, vajon az, amit ő „előre-

sietésnek" érez, nem dekadencia-e? A „Portus Herculis Monoeci"-ben így ír:

„A földi társadalom pedig sokáig lesz még egyensúlyban — olvasom kijózanodott forradalmárok és gondolkodók írásaiban —, mert a tömeg ugyanaz ma is, mint a Fáraók idejében. Hiábavaló — olvasom tovább — a legújabb evangélium is, a tömegek forradalmasításának nagy, lendületes szándéka, mert ez a szándék is évezredek felhalmozott butaságába süllyed el . . . Jó, ám mit cselekedjenek azok, akik ma élvén, magukban egy még csak éppen, hogy valószínű és évezredeket késett társadalom moráljét sejtik? Nem tudnék beletörődni, hogy szocialista szólammal intézze el bárki is talán ezt a szörnyűséges és aktuális kérdést. Hogy valaki például azt válaszolja: ez a burzsoáziának a problémája, egy elvénhült, halódó uralkodó osztályé, mely megfullad a saját zsírjában. Nem, nem, ez minden intellektuális mai valakié, osztályoké is, akik az önmagukra és a problémára eszmélést nem a terített burzsoá-asztaloknál kezdték és folytatták."

Ady elveti a „kijózanodott forradalmároknak" a tömeget megvető és a kapitalizmus apológiájára[107] vezető ideológiáját. De érzi, hogy ez az elhatárolódás még nem óvja meg attól, hogy arra a lejtőre jusson, amire a reakciósok jutottak: ezért hangsúlyozza, hogy a „mártír arisztokraták" magányossága nem a néppel való szembefordulásból ered, hanem abból, hogy ők a jövő társadalom emberei, akik nem győzik kivárni a maguk idejét. Persze nem véletlen, hogy Ady a szocializmusra vágyakozva és a szocializmus „késése" miatt „melancholiával belepve", a kapitalizmus iránti mély utálattól hajtva — belebotlik olyan reakciós ideológiákba, melyeknek burzsoáellenessége csak látszat és ürügy az antidemokratizmusra.

Az olyan burzsoáellenességet, mely nincs összenőve a munkásmozgalommal, a proletárszocializmussal, az a veszély fenyegeti, hogy félrelép és reakciós ideológiák tőszomszédságába jut. A burzsoá társadalomban elszigetelt, magányos művészt ez a

veszély duplán fenyegeti, még ha oly mély forradalmi érzelmekkel van is eltelve, mint Ady. Hiszen már magában Ady kérdésfeltevésében is — a korából kinőtt ember mártíriumáról, a szocializmusra való várakozás melankóliájáról —, bármennyire is más eredetű ez a kérdésfeltevés, mint korának reakciós ideológusaié, benne van a népnek, a népi küzdelmeknek való hátatfordítás mozdulata, mert szembe állítja egymással a nép és a kiválasztottak mártíriumát, hangsúlyozva az utóbbit és elhanyagolva az előbbit. A szocializmus késése miatti „melancholia" nem egyéb, mint a tömegektől izolálódó művész sajátos utópizmusa, aki a szocializmustól legelsősorban a maga egyéni megváltását várja, és akinek a szocializmus azért „késik", azért torzul puszta vággyá, mert nem a néppel, a munkássággal együtt küzd érte.

Akik a szocializmusra vágynak, anélkül, hogy össze lennének forrva a munkássággal, a maguk sóvárgását előresietésnek, a népből és a korból való kiemelkedésnek, a maguk egyéni türelmetlenségét a szocializmus elkésésének kell hogy érezzék. *Ezt* érezte Ady is.

De Ady utópista sóvárgása lényegesen különbözik az utópikus szocializmus minden fajtájától. Ő tudja, hogy a szocializmus győzelme elválaszthatatlan a munkásság győzelmétől. De Ady a szocializmushoz fűzött várakozásaiban nem azonosul a néppel, ő a jövőhöz külön számlát nyújt be a maga nevében. Ady utópizmusa egy polgári demokratikus forradalom előestéjén álló országban született meg, nem a polgári forradalmak győzelme után beálló kiábrándulás volt a szülőanyja, hanem a forradalom érlelődése közben átélt kiábrándulás, melyet csak megerősítettek a nagy nyugati kapitalista demokráciák reakciós elfajulásából szerzett tapasztalatok.

Ady Endre az a kisnemesi jakobinus, aki a munkásmozgalommal nem nőtt össze, és mégis mindent tőle remél, aki saját polgári demokratikus ideáljaiból már kiábrándult, de a szocializmust nem győzi kivárni.

Lenin 1912-es meghatározását arról, mit kell érteni forradalmi szociáldemokratán, alkalmaztuk Adyra. Azt hisszük, hogy ennek

a lenini definíciónak alkalmazásával az Adyt megillető legmagasabb mértéket alkalmaztuk.

Mert Ady tragikuma — ismételjük — az volt, hogy nem tudta megtalálni a helyes választ azokra a kérdésekre, melyekre a bolsevizmus adta meg a választ. Hogyan lehet megőrizni a demokratikus átalakulás elánját, lendületes radikalizmusát, anélkül hogy osztozni kellene illúzióiban? Hogyan lehet elérni, hogy a polgári demokrácia hazug és képmutató természetének felismerése és éles kritikája ne lohassza, hanem élessze a demokratikus átalakulásért vívott harc tüzét?

Lenin megmutatta, hogy lehet.

A polgári demokrácia kritikája nem csökkenti, hanem növeli a demokratikus forradalom átütő erejét, ha a munkásosztály a nép vezető osztálya, és ha a polgári demokratikus forradalom lépést jelent a szocializmus felé, átfejlődik a szocialista átalakulásba.

A szocializmus perspektívája nagyobb lendületet ad a 20. század polgári demokratikus forradalmainak, mint amekkorát a régi népforradalmaknak heroikus illúzióik adtak. És ezért *a demokratikus illúziók szétfoszlását csak a proletárság tudja egyesíteni azzal a plebejus lendülettel, azzal a forradalmi heroizmussal, mely nélkül nagy népforradalmak nem győzhetnek.*

Ady kérdésfeltevése tehát korántsem volt helytelen.

Az első világháború előtti évtized Magyarországában valóban az volt a népélet központi kérdése, hogyan lehet „összeegyeztetni", egy nevezőre hozni azt, aminek összeegyeztetése Adynak is fő problémája volt: a polgári demokrácia bírálatát a demokratikus forradalom plebejus lendületével. Adynak nem sikerült ez az összeegyeztetés, de küszködött és szenvedett érte, és e küszködésével és szenvedésével is a magyar valóság legőszintébb, leghívebb tükre és megszólaltatója volt.

Ady lírájában ennek a magyar valóságnak pozitív és negatív oldalai együtt kaptak hangot. Magyarország demokratikus forradalommal volt terhes, nagy népmozgalmak vittek bele friss, forradalmi levegőt az ország közéletébe. Ilyen friss, forradalmi

levegőt a 20. században nem lélegzett be egyetlen nyugat-európai ország költője sem. És mert benne élt egy érlelődő, demokratikus forradalom sodrában — mely objektíve napirendre tűzte a szocialista átalakulásba való átfejlődés kérdését is —, lett eleven emberi és költői élmény Ady számára a szocializmus. A kapitalizmusból való kiábrándulás, mely az európai polgári intelligencia jelentős része fölött már akkor úrrá lett, ezért nem vált a háború előtti Magyarországon szellemi ellenforradalommá, kulturális és irodalmi arisztokratizmussá. A burzsoázia rohadtságának felismerése a demokratikus forradalom problémáival kapcsolódott össze, és így erősítette a munkásszocializmus eszmei vonzóerejét a demokratikus átalakulás őszinte és becsületes híveire.

De ugyanakkor Magyarországon a világháborút megelőző évtized a demokratikus forradalom megpróbáltatásainak, megtorpanásainak évtizede is volt. A tömegmozgalom energiái iránytalanul és céltalanul kallódtak el. Objektív és szubjektív okok miatt — az osztályellentétek élessége, az osztrák kapcsolat, a nemzetiségek elnyomása miatt és legfőképpen amiatt, hogy nem volt vezető forradalmi munkáspárt — a demokratikus forradalom igazi, nagy kérdései nem voltak tisztázott és világos kérdések, melyek meghatározhatták és alakíthatták volna a tömegek életét, harcait és öntudatát. A háború előtti magyar valóságban ezért a demokratikus forradalom erői csak ösztönösen működtek, az események mélyén, elrejtve, de nem oly világos és szilárd tudatossággal, mint a cárizmus Oroszországában.

Demokrácia és szocializmus viszonya, a szocializmusba való átfejlődés kérdése ezért nem a vezető munkáspárt politikájának konkrét stratégiai kérdése volt, hanem kevesek — nem is öntudatos — álma és sóvárgása.

Maga a magyar valóság volt tehát összetéve oly alkatrészekből, amelyekből Ady „két meggyőződése" kifejlődött. Amit neki nem sikerült összeegyeztetnie, az a magyar valóságban sem sikerült. A demokratikus népmozgalom erős sodra ragadta magával Ady költészetét, ez adta neki nagyszerű erejét, színét és zengését. A tömegmozgalom eltévedéséből származtak Ady eltévedései is.

Az, ami Adyban „dekadens", végső sorban szintén csak annak a hiábavaló erőfeszítésnek, kínlódásnak és sóvárgásnak a tükröződése, mellyel a magyar nép a demokratikus forradalom győzelméhez, a szocializmusba való átmenethez vezető utakat kereste — és nem találta.

Mindez együttvéve adja Ady lírájának ezt a többszínűségét: forradalmisággal aláfestett kiábrándultságot és kétségbeeséssel átitatott forradalmiságot, mely őt a 20. századbeli polgári Európa költészetének legnagyobb alakjává avatja. Ez avatja őt egyben a legnemzetibb, a magyar talajban legmélyebben gyökerező költővé.

Ady Endre a magyar fejlődés egy kritikus évtizedében volt a magyar nép hangja. De ez a hang „nádorválasztó kisúrősök" ivadékának torkán buggyant ki. Ebben is mély történelmi szükségszerűség rejlett.

A „két meggyőződés" összekapcsolására olyan valaki kellett, aki nem a burzsoáziából jött, de nem is a népből. A demokratikus forradalom népi lendületének hangot adni, de ugyanakkor kifejezni a kiábrándultságot a kapitalizmusból, a szocialista jövő utáni sóvárgást is, megszólaltatni a félfeudális Magyarország elleni gyűlöletet és harci akaratot, de ugyanakkor megszólaltatni a kételyt, az elfáradást, a hitetlenséget is — ehhez olyan rétegből kellett jönni, melyet osztályhelyzete, múltja, kultúrája szinte predesztinált ezeknek az ellentéteknek az összekapcsolására. Ady kisnemesi származásából, „kisúri" osztályhelyzetéből eredt az a függetlensége, mellyel bírálni tudta a burzsoáziát, és a kapitalizmuson túl a jövőre tudta fordítani tekintetét. És csak mert ebből a rétegből jött, melyet a magyar nép harcaival ősi kapcsok fűztek össze, tudott megcövekelődni — a reakciós szellemi arisztokratizmus csábításai ellenére is — a népi talajban.

A demokratizmussal átitatott arisztokratizmust és az arisztokratizmussal átitatott demokratizmust Ady szinte készen kapta e réteg társadalmi helyzetéből, történelmi hagyományaiból.

A háború előtti évtized demokratikus mozgalmának fő gyengéje az volt, hogy a falu és város demokratikus forradalmi erői, elsősorban a munkásság és a parasztság között nem volt tudatos

együttműködés, forradalmi szövetség. A demokráciáért küzdő polgári intelligencia városi volt, a parasztsággal nem volt kapcsolata. A demokratikus forradalom vezetésére hivatott munkásosztály pedig nem úgy lépett fel, mint az az osztály, mely vállalja a demokratikus forradalmi erők egységének szervezését. A burzsoázia nem is akart így fellépni.

Ebben a helyzetben a demokratikus forradalomban érdekelt osztályok együttes hangja, forradalmi egysége csak mint vágy szólalhatott meg, nem a politikában, nem a politikai cselekvésben — hanem csak a költészetben. Adyt „kisúri" eredete, bocskoros-nemesi öntudata predesztinálta arra, hogy a magyar polgári demokratikus mozgalom e sajátos helyzetében a forradalmi osztályok egységének legyen lírai harsonája. A hétszilvafa ott állt a faluban, közel a parasztsághoz. De a hétszilvafa — társadalmilag és kulturálisan — kinőtt a faluból. A bocskoros-nemesi rétegből sarjadt Ady nem volt sem korlátoltan vidéki, sem korlátoltan városi, ezért lehetett a város és a falu forradalmi osztályainak közös, egységes, országos hangjává.

De a hétszilvafás kisurak Magyarországon külön társadalmi rétegként már régen letűntek, társadalmilag vagy a parasztság felső rétegéhez vagy a vidéki úri „intelligenciához" tartoztak. A bocskoros-nemességnek az a valamikori szerepe, hogy „hangos Dózsát parancsolt" a forradalmi nép élére, már csak mint emlék élt, csak mint hagyomány és vágy. *Ezért* adta ez a letűnt réteg a magyar népnek legnagyobb lírai költőjét a 20. században, ahelyett, hogy — mint a 16.-ban — forradalmi népvezért adott volna neki.

II

ADY SZIMBOLIZMUSA[108]

1

Szimbolizmusának társadalmi alapja

A néppel összefort demokratikus forradalmár, aki gyűlölettel és dühvel fordult a magyar valóság felé, hogy segítsen összetörni, és a polgári társadalomban magára maradó művész, aki utálattal és kiábrándultan fordul el a kapitalizmus prózai és felszínes hétköznapjaitól: magányosságának és forradalmiságának ez a sajátos dialektikája szabja meg és alakítja ki Ady verseinek belső művészi formáját. Ez a forma a szimbolizmus. Ady szimbolizmusa: „két meggyőződésének" lírai egysége.

Petőfi is írt versben az anyjáról. Líra volt ez is: az anyjáról írva önmagáról is írt. De a költő Énje csak tükrözte a valóságot és ehhez a valósághoz hozzáadta magát. Az anya, a maga igazi életével és küszködésével elevenedett meg a versben és emelkedett önmagán túl a népi sors megszemélyesítőjévé. Ady így írt az anyjáról:

„Sötét haja szikrákat szórt,
Dió-szeme lángban égett,
Csipője ringott, a büszke,
Kreol arca vakított.

Szeme, vágya, eper-ajka,
Szíve, csókja mindig könnyes."[109]

Anyja szépségének rajongó leírása szenvedélyesen égő színekkel rögtön a valószerűtlenség hangulatával telíti a verset. Mintha a kreol arc, a szikrázó haj, a ringó csipő, a lángban égő dióbarna szem valami varázslatnak lennének megnyilvánulásai. Nem igazi anya ez, hanem valami tündér, akinek

„Bizarr kontyán ült az átok.
Ez az asszony csak azért jött,
Hogy szülje a legbizarrabb,
A legszomorúbb fiút.

Ő szülje az átok sarját
Erre a bús magyar földre,
Az új hangú tehetetlent,
Pacsirta-álcás sirályt."[109]

Anyja szépségének leírása csak bevezette a vers fordulatát, Ady megjelenését. Csak jelképes beszéd volt, ami arra kellett, hogy szinte tapintani és ízlelni lehessen Ady magányosságát „a bús magyar földön". A költő Énje nem arra való volt, hogy tükrözze a valóságot, ellenkezőleg: a valóság maga is jelképpé vált, az Én tükröződött benne.

Petőfi is leírja „szülőföldjét", az ő leírása is tele van líraisággal. De ez a szülőföld mégis valóságos táj, természet, élet. Ady így ír szülőföldjéről:

„Ez itt falu, az én falum,
Innen jöttem és ide térek.
Mindszentnek hívják hasztalan,
Mert minden gonosz rajta-van,
S itt, jaj, átkos, fojtó az élet."[110]

Elvarázsolt hely ez, nem az igazi Érmindszent, hanem a magyar élet szörnyűségének jelképe.

A realista lírikus kifelé néz és az élet dolgait nevükön nevezi akkor is, ha önvallomást tesz. A szimbolista lírikus befelé néz, mert idegen a világban és az igazi valóságot a dolgok mögött akarja megkeresni.

Petőfi realista lírája szerves kapcsolatban van forradalmi-demokratikus optimizmusával. A kapitalizmus ellentétei még nem mérgezték meg ezt az optimizmust. Természet és ember, a valóság egyes jelenségei és az egész valóság között a költő forradalmi hite teremtett harmóniát.

Ady a nagy költő művészi tudatosságával tudta, hogy mit szeret Petőfiben. Petőfi „látását" szerette, azt, hogy Petőfi fel tudja fedezni a gémeskutat, a Kutyakaparót, a faluvégi kurta kocsmát és „ámulni" tudott rajtuk. Szinte irigyelte, hogy Petőfi az egyes dolgok realitásában közvetlenül az egész élet realitását tudta befogadni és helyeselni.

De az osztályellentétektől feldúlt társadalomban nem lehetett többé Petőfi módjára „ámulni" a közvetlen valóságon. Nem lírai realizmus lett volna ez, hanem üres apologizálás, amely a kapitalizmus szörnyűségeit mint idillt ábrázolta volna. Az a dilemma, amit a demokratikus forradalom korszakának realista költészete, tele naiv optimizmussal, nem is ismer: a „mindennapi" élet és az „igazi" élet kettőssége, a valóság egyes darabjaiban kínálkozó szépség semmisége az egész élet ürességéhez képest, ez a dilemma szabja meg a szimbolizmus nagy költőinek viszonyát az élethez. A valóságban nem tudván idillt látni, varázslatot láttak benne.

A nagy szimbolista lírának — Baudelaire-től[111] Adyig — társadalmi háttere és alapja az az ellentmondás, amely a mindennapi valóság és a valóság mélyén működő vak erők között fennáll. A mindennapi élet álnyugalmát, a kapitalizmus „békés fejlődésének" látszólagos állandóságát élték át a nagy szimbolista költők a valóság realitásaként. A szimbolizmus társadalmi feltétele és alapja a polgári forradalmak lezajlása utáni kapitalista társadalom, mely örökké tartó stabilitásra rendezkedik be, annak ellenére, hogy az osztályellentmondások okozta rothadás már kiütközik rajta, és hallani a társadalomban azoknak az erőknek a morajlását, melyek véget fognak vetni a kapitalista világ nyugalmának. A szimbolista költők, akiknek nem volt kapcsolatuk a néptömegek harcával, úgy érezték, hogy ők hallanak egyedül a süket világban. A szimbolizmus jelentékeny képviselőinél mindig többé-kevésbé kitapintható kísérteties világuknak ez a konkrét társadalmi háttere.

Érezni, hogy attól a valóságtól fordulnak el, amely homokra épült. Hogy jelekben beszélnek és a dolgokat nem nevükön nevezik, onnan ered, hogy az élet elrejtve működő igazi mozgatóerőinek

nevét keresik, hogy mint a mesékben a szellemeket, megidézzék őket.

Más szóval: a nagy szimbolista költőkben a realitásra való vágyakozás működött. Szimbolistákká éppen azért lettek, mert vágyódtak az igazi realitásra.

Adyt Baudelaire-hez és Verlaine-hez[112] éppen az vonzotta, hogy megérezte bennük ezt a realista szomjúságot az életre. Egy 1906-ban írt cikkében — amelyben a Victor Hugo[113] és Verlaine hívei közt akkoriban folyó vitát ismertette —, kifejtette, hogy Verlaine szimbolizmusa és pesszimizmusa közelebb áll a valósághoz, mint Victor Hugo romantikus, liberális optimizmusa.

„Victor Hugo — így ír — részeg volt korának politikai eszméitől s csak éppen ereje, impulziója s szótára volt nagyobb, mint egy romantikus forradalmár kereskedősegédé. Verlaine már az ember volt, az ember, akit nem kap el a tömeg, s aki a világot nem a népgyűlésekről, de a szörnyű önmagát vizsgáló, mély individuális lelki órákból ismeri . . . Ám mégis, Verlaine már érzi, hogy bűnös lelke mindazok helyett sír, akiket elnyomorított egy hitvány, hazug és hóhér társadalom."[114]

A szimbolizmus befeléfordulását Ady tehát úgy fogta fel, mint azonosulást a kapitalizmus elnyomorítottjaival. A valóságtól való elfordulásban realizmust érzett, lázongást a kapitalizmus ellen.

De Ady itt beleolvas valamit a szimbolizmusba, ami csak mint tendencia, mint szándék volt meg benne. A szimbolisták akartak ugyan behatolni a kapitalista társadalom „titkaiba", de nem tudtak, mert antikapitalista lázongásuk izolált intellektuelek, magányos művészek kétségbeesése volt. Ezért élték át a polgári társadalom felületi nyugalma és a társadalom belső rothadtsága, a polgári biztonságérzet és a fejlődés igazi mozgatóerői közötti ellentmondást mint a valóság irrealitását. Így ők maguk is áldozataivá váltak annak a kettősségnek, mely ellen lázongtak. A felszín valóságától eltávolodva nem tudták megtalálni az utat vissza — és előre — az igazi valósághoz.

A nagy szimbolista költők maguk is érzik ezt az eltévedést,

az ő költészetük ezért tragikus vitatkozás egy olyan valósággal, melytől nem kapnak választ. Epigonjaiknál a szimbolizmus társadalmi eredete már egészen elhomályosodott, ők már szinte jól érzik magukat az irrealizált világban.

Ady szimbolizmusa gyökeresen különbözik ettől a dekadens szimbolizmustól. De különbözik a nagy franciákétól is. Ady szimbolizmusa megtalálje visszafelé az utat a valósághoz, mert az ő szimbolizmusa más történelmi talajból sarjadt, mint akár Baudelaire-é és Verlaine-é. Ady azért érzi irreálisnak, kísértetiesnek a világot, mert anakronizmusnak érzi. A magyar valóság áll előtte, grófjaival és püspökeivel, a magyar nagybirtokosok uralma, a félfeudális Magyarország, a „magyar Ugar". Ami őrá lidércnyomásként nehezedett, a feudális múlt volt, nemcsak a kapitalista jelen; a megkövesedett feudális maradványok fojtogatták, nemcsak a polgári társadalom megmerevedett hétköznapisága.

Ady szimbolizmusának két szembeszökő sajátossága, hogy a világot kísértetiesnek ábrázolja és a valóságot mitologizálja. Hallgassuk meg „Kocsi-út az éjszakában" című versét:

„Milyen csonka ma a Hold.
Az éj milyen sivatag, néma.
Milyen szomorú vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold."

Egy felesleges szó sincs itt, az ember szinte érzi, hogy a sötétben futó szekér utasa suttogni is alig meri a szavakat. Saját szomorúsága csak egyik eleme a kísérteties tájnak. A harmadik sor mégis jelzi, hogy ez a vers nem természetleírás, és hogy a kísértetiesség nem a tájban, hanem az emberben van. A következő szakaszból kiderül, hogy nem is az emberben, hanem az objektív valóságban:

„Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött."

A Hold „csonkasága", a „sivatag éj" csak jelbeszéd volt, aminek itt a megfejtése. Nincsen sehol teljesség. Az élettel nem lehet tel-

jesen azonosulni, mert nincsenek nagy és teljes igazságok. „Minden Egész eltörött": az élet kicsinyes elaprózottságának elvont gondolata érzékien megelevenedik. A valóság ízét, színét, megfoghatóságát érzed a valószerűtlenségben is. Épp ezzel válik a vers hangulata kísértetiessé. A harmadik szakaszban a valóság kísértetiessége és a léleké egybefolyik:

„Fut velem egy rossz szekér,
Utána mintha jaj-szó szállna,
Félig mély csönd és félig lárma,
Fut velem egy rossz szekér."

A vers „témáját" ki lehetett volna fejezni a jelbeszéd kerülőútja nélkül is. El lehetett volna panaszolni a magányosság kínját az üres és értelmetlen világban, az érzelmeket közvetlenül nevükön nevezve. De akkor a vers aligha fejezett volna ki egyéni véleménynél, szubjektív hangulatnál egyebet. A vers érzelmi és gondolati magja azért van beleágyazva egy érzéki, tárgyi, de kísérteties valóságba, hogy a magányosságnak és az élet felemásságának szubjektív érzelmei általános érvényűvé váljanak és mint magának a világnak az állapota, mint a valóság szörnyűségének ábrázolása rögzítődjenek meg.

Ady világa szörnyekkel népesül be, a valóság látomásokból áll. És mitológikus fogalomalkotásának lényege éppen ez a kísértetiesség. Az Én és a világ viszonyának ellentmondásai testet öltenek: Ady egyéni magányossága, vergődése, keresése, kétségbeesése, életvágya megszemélyesülnek és mint mitológikus lények lépnek szembe vele. Az Ős Kajántól a Disznófejű nagyúrig e mitológikus figurák egész légióját teremtette meg Ady képzelete. Versei tele vannak megbabonázott tájakkal és varázslatokkal. Az izoláltság érzése „Jó csönd herceggé" lesz, vagy „A rém-mesék uhujává":

„Fél-hajnal csöndje s a szobán
Nagy, kék fülekkel, ostobán
Egy furcsa bagoly átröpül,

Mint a rém-mesék uhuja.
Szárnya veri az ablakot:
Magam vagyok és én vagyok."

„Szárnya veri az ablakot": nem lehetne kísértetiesebb érzékiséggel kifejezni a magányosság kínját. De Ady szerelmi költészete is át meg át van szőve babonás rejtelmekkel, a szerelem mitológikus rítussá lesz nála, amelynek megvannak a maga kijelölt áldozati helyei: a Hóvárbércek, a Halálárok, az Alvó csókpalota, a Tavasz-kunyhó stb.

Adynak ez a babonákkal és kísértetekkel benépesített világa hasonlít a népköltészet csodavilágához.

A népköltészet is szimbólumokkal dolgozik és mitológizál: a társadalom és a természet erői megszemélyesülnek benne. De a népköltészet mitológiája realisztikus, a mitológiai lények és figurák első pillanatra elárulják, hogy a társadalmi valóság, a gazdag és a szegény ellentétének tükröződései. A népköltészet mitológiája közvetlen és naiv realizmussal vetíti vissza a társadalmi jóról és rosszról alkotott paraszti hitet. A csodás és a természetes világosan és magától értetődően folyik egybe, a természeti erők a megszemélyesített társadalmi hatalmak szolgálatában állanak. A népköltészet „szimbolizmusában" is irrealizálódik, csodákkal telik meg a világ, de átlátszó és naiv szociális vágyálmok formájában. A népköltészet mitológiája éppen ezért nem hat kísértetiesen. Mitológia — mint Marx kifejtette — akkor jön létre, ha a megismerés számára a tárgy idegen marad, ha az ember nem tud behatolni az objektumba, ha a természet és a társadalom „titkai" megfejtetlenek. A népi mitológia alapját ezek a természeti és társadalmi titkok alkotják. Az objektív valóság objektív problémái, ellentétei tükröződnek benne.

Ady mitológiájában a külső világ kísértetiessége mintha csak kivetítődése volna a társadalomban helyét nem lelő, magára maradt, lázongó ember lelkének. És ez a belső kísértetiesség abból származik, hogy Ady úgy érzi, hogy a vak világban ő lát egyedül. Nem kísérteties-e az a világ, amely vulkánon táncol, de azt hiszi,

hogy örökké tartó biztonságban él, amelyben az emberi és társadalmi viszonylatok hazugok és fejtetőre vannak állítva, de amely azt hiszi magáról, hogy ő az egyedüli lehetséges és természetes világ? Nem kell-e annak, aki úgy érzi, hogy egyedül ő látja helyesen a kapitalista társadalom életének üresség ét és minden természetesnek visszájára fordítottságát, nem kell-e kételkednie a világ és saját érzelmei realitásában?

Ady kísértetei, babonássága, mitológiája abból származnak, hogy ő az életet lényegesnek érzi a burzsoázia felszínes életének lényegtelenségével szemben. Nagy változásokkal, megrázkódtatásokkal, jövővel terhesnek érzi a megáporodott és megkövesedett jelent. És ezért rémlik neki, hogy különleges képessége van meglátni azt, amit mások nem látnak, az élet lényegét, az emberek csak általa ismert sorsát. Ady ezt a „sorsot" személyesíti meg költői mitológiájában, négyszemközt társalog az élet „titkos" lényegével. Ez a „négyszemközt"-maradás a „sorssal", az élet „lényegével" készteti borzongásra, mitologizálásra Adyt.

A népmese realista mitológiája epikus és optimista. Adyé lírai és pesszimista. A népmesében naiv népi igazságszolgáltatás folyik, a jó győz a rossz fölött. Ady mitológiája sötét és az atmoszférája tragikus. Ady maga „az érzés drámáinak", „a belső rettenetek jajainak" nevezi verseit.

De a kísérteties világ sem tud függetlenedni a valóságtól. A befeléfordulás — éppen mert az „érzés drámáiról" van szó, tehát ellentétes erők összecsapásáról — állandó visszafordulás is a világ felé. Ady legelvontabb verseiben sem zárkózik végleg magába. Mitológiája hol közeledik a közvetlen valósághoz, hol távolodik tőle; egész gazdag lépcsőzetessége van aszerint, hogy szimbolikus lényei meddig távolodtak el a valóságtól a tiszta babonavilág felé.

Ady hol a néphit, a vallás hagyományos fogalmait használja fel arra, hogy — egészen új tartalmat kölcsönözve nekik, új lelket lehelve beléjük — benépesítse velük a világot, hol a tárgyi világ dolgait változtatja mitológikus szimbólumokká, különösen ha a társadalmi élet általános összefüggéseit akarja érzékeltetni: a nap „Vörös nappá", a puszta „Pusztává" változik, gémekből,

pávákból, szegfűkből a magyar élet ellentéteinek szimbólumai lesznek.

Ady mitológizáló költői módszerének leggyakrabban alkalmazott eszköze az az absztrakció[115], mellyel az egyes dolgok korlátoltságán túl akar menni, hogy érzékeltesse az általánosat, az egészet, a teljességet. Ezek az absztrakciók átlényegülnek, életre kelnek, és így születnek meg Ady nagybetűs szimbólumai: az Élet, a Halál, a Csók, a Pénz, a Minden stb. A kapitalista társadalomban az emberi élet üressé és tartalmatlanná lesz, és az élet konkrét gazdagságát és teljességét a szimbolista költő csak mint legszélső absztrakciót tudja kifejezni Ezért lesz az életből: „Élet". Az átlényegülő absztraktumok, amikbe Ady szimbolizmusa — épp e nagybetűs absztrahálással — a leggazdagabb tartalmat akarja lehelni, korrelátumai a valóság ürességének.

És végül vannak versei, melyekben a mitológikus lények valamit helyettesítő, szimbolikus mivoltának, a valóságból való származásának minden nyoma eltűnt. Az „özvegy legények tánca" a realitástól teljesen függetlenített kísértetek hátborzongató dáridója, és a „Hóvárbércek", melyek alatt „pallótlan háttal" zuhog „a szerelmi patak": valóban csak elátkozott „babonabércek".

E minden realitástól függetlenedett babonavilágban hiába keresed a vers közvetlen „jelentését". A szimbólumokat itt lehetetlen közvetlenül lefordítani az értelem nyelvére. A kísérteties világ itt már ön-törvényeinek engedelmeskedik. És mint ahogy a népi hiedelmek és babonák „értelmét" sem lehet a formális logika módszereivel megfejteni, hanem csak akkor, ha a nép társadalmi létének és ezen keresztül a természethez való viszonyának igen bonyolult kérdéseit sikerül tisztázni, éppúgy Ady kísérteties világának „értelmét" is sokszor csak kerülő úton lehet megfejteni: ha sikerül meglelnünk magának a mitologizálásnak társadalmi és ezen keresztül lelki kiindulópontját.

Azoknak a rejtvényeknek a megfejtése, melyeket Ady mitológikus világa felad, a kulcs jelbeszédének desifrírozásához: ott van politikai költészetében.

2

Politikai költészete

Ady szimbolizmusa épp abban különbözik valamennyi kortársának vagy elődjének szimbolizmusától, hogy jelbeszédét minduntalan ő maga fejti meg, hogy mitológikus világának titkairól ő maga lebbenti fel a fátylat a társadalmi és történelmi kiindulópont, a magyar valóság megnevezésével.

A valóság kísértetiességének érzése miből ered? Ady megfelel rá:

„A csak álomban élő, büszke tettnek,
A szép holnapnak, meg nem érkezettnek
Vagyok királya, vagyok büszke hőse,
Aki útálja a mát, ezt a holtat,
Kinek az álma a szent, titkos Holnap."[116]

A „csak álomban élő büszke tett" állandóan visszatérő motívum, jeléül annak, hogy Ady egyik legmélyebb lírai érzéséről van szó. A „Midász király sarja", „A Nincsen himnusza", a „Szent Lehetetlenség zsoltárja", „A bölcseség áldozása", mind ezt a témát variálják: a világ visszájára van fordulva, mert a „büszke tett", a forradalom, csak „álom".

„Mert várhatatlanokra várok
S nem várok mást, mint várhatatlant:
Oh véres kínok véres kínja ez.
— — — — — — — — — — — —
Agyam fölforr, torkom rekedt
S bomlott, nehéz alkonyaton,
Átkozott szent Lehetetlenség
Zengem sorvasztó éneked."[117]

Ugyanezt Ady máskor így fejezi ki: „A Van csak egy rossz álom — S a valóság a Volna."[118] S ha jól odafigyelünk e versek érzésanyagára, rá kell jönnünk, hogy elvontabban és befeléfordulva, de ugyanaz van bennük kifejezve, mint kifeléfordulva

és konkrétabban például „A magyar Messiások"-ban. Az „álomban élő büszke tett", a várás a várhatatlanra ugyanaz, mint a magyar Messiások tehetetlensége.

Ady magyarság-versei három fő motívum változatai. Az első motívum a „magyar Ugar". Nincs költőnk, akitől több gyűlöletet lehetne tanulni az urak, a grófok, az ezerholdasok Magyarországa iránt, mint tőle. Ez a gyűlölet vad és szenvedélyes, mint az Ótestamentum átkai. Az úri Magyarország a „Halál-tó", amelynek dögletes a kigőzölgése, „ár, szürkeség, vízgőz, pocsolya"; az uralkodó osztály: „vad csorda", mely letapos és elpusztít mindent, ami szépség és mindenkit, aki újat hoz és kultúrát akar elültetni a magyar földbe. Batsányi is gyűlölte a magyar urakat. Petőfi is alaposan megmondta a véleményét a mágnásokról, akiknek jó szoros nyakravalót, vasvillát és lámpavasat ígért és kívánt. De mindez ártatlan semmiség ahhoz a fogcsikorgató gyűlölethez képest, amivel Ady gyűlölte a magyar urakat.

„De jött egy kóbor ivadék,
Rabló, szerencsés ritterek
Népe, akiknek sarj-során
Ma tán zsandár-miniszterek
Tobzódnak az Idő torán.
— — — — —
S a nyavalyásnak nem adom,
Mert gróf, jobbomat nem adom.
Mondják csak, hogy ők nem értnek.
Ne is értsenek grófi senkik,
Tavalyi cselédek."[119]

Tisza Istvánról szól a vers.[120] Nem véletlen, hogy Petőfi a Mészáros Lázárokról[121] gúnnyal, a királyokról személytelen megvetéssel emlékezik meg, és Lamberg[122] és Latour[123] is úgyszólván csak mellékes figurák abban a hatalmas versben, melyben Petőfi ünnepli, hogy a nép a forradalom ellenségeit a másvilágra küldte. Ady Tisza Istvánt másképp gyűlölte. Személyes gyűlölettel, mint akiben megtestesül egy rendszer minden gonoszsága és rothadt-

sága. „A bujtó, új, kan Báthory Erzsébet[124]"-nek hívja, „geszti bolondnak"[125], „veszendő, kerge kosnak"[126]. „Bomlott szemű s bomlott fejű kaján"[127]-nak kereszteli el, és szinte rekedten ordítja feléje utálatát: „Szél fúj bolond lyukból — De bolond szél: geszti"[128]. És átkozza: „Fráter, gyermekeidben bűnhődöl"[129], „Ez a gazember még lakolni fog"[129].

Ez a személyes gyűlölet forradalmi érzelem volt, de volt benne a kisúr gőgös dühéből is a nagyúr iránt, nemcsak a nép demokratikus gyűlöletéből az uralkodó osztály képviselője iránt. Ady másképp gyűlölte az úri Magyarországot, mint Petőfi. Petőfi a Pató Pálokban törpéket látott, nem óriásokat: a forradalom ellenségeit a maguk prózai kicsinységében ábrázolta. Hősi és nagy érzései nem az ellenségen gyulladtak ki, hanem a népen, a forradalmi nemzeten, a forradalmi feladatok nagyságán. Ady az ellenséget démoni méretűvé nagyítja fel, szörnyeteggé, a gonosz megtestesülésévé. Ady a jelent és a jövőt nem tudta nagynak és hősinek érezni, a polgári demokrácia prózaisága nem tölthette el nyugodt és biztos hittel: ezért gyűlöletét, forradalmiságát az ellenség felnagyításából, mitológizálásából merítette. Heroikus forradalmi érzelmeit az ellenségen lobbantotta lángra.

De ebben a gyűlöletben a grófok Magyarországa iránt már eleve benne van a fogcsikorgató tehetetlenség dühe is és az elszigeteltség szomorúsága. Ady magyarság-verseinek ez a második fő motívuma. „Jaj, vajjon mi lesz velünk? — Nincsen itt part, nincsen ember." A jövő ködben van és a cél bizonytalan. És az egyedüllét Ady érzelmeit úgyszólván visszájára fordítja. Természetes az lett volna, hogy minél élesebben és elszántabban fordul az úri Magyarország ellen, annál inkább érezze, hogy ő van begyökerezve a népi közösségbe, hogy vele van a nép és a „geszti bolondokkal" nincs senki.

De Ady azt érezte, hogy ő van kirekesztve a közösségből.

„Ilyen bánat-folt nincs fölvarrva
E kerek földön senkire,
Csak fajából kinőtt magyarra."[130]

Ezt az érzelmet nem cáfolja meg, csak kiegészíti az a másik, hogy az igazi magyarság: ő, Ady Endre. Ady gőgje, büszkesége, rendeltetéstudata: egy tőről fakadt magányosságával. De nem azért volt egyedül, mert próféta volt, hanem azért tűnt fel maga előtt is prófétának, mert egyedül volt. Váteszi érzelme mitológikus megnyilvánulása volt az elszigetelt ember közösség-vágyának, képzeletbeli összeolvadás volt a néptömegekkel a magányosság kerülőútján. Büszkén írja a „Vér és arany" című kötetben:

,Ha én sírok, a nagy Élet sír,
— — — — — — — — — —
Az eleve-elrendelés zúg,
Ha én fájdalmasan kiáltok."[131]

De ez a büszkeség „A halottak élén"-ben már elmúlt: „Én vagyok a magyar bánatok legbárgyúbb siratója"[132]. Pedig ugyanarról az érzelemről van szó itt is, ott is: a „Vér és arany"-beli versnek „Az én sírásom" a címe, „A halottak élén" versének pedig ez: „A sirató siralma". Az eburafakó-öntudat és a lemondó sírás között csak hangulatbeli a különbség, de az objektív lírai gondolat ugyanaz.

Ady magyarság-verseinek harmadik fő motívuma az, amit ma divatos szóval „magyar pesszimizmusnak" lehetne nevezni. Nemcsak arról van itt szó, amit az „Ős Kaján"-ban Ady úgy formuláz, hogy „mit ér az ember, ha magyar?", hanem arról a sokkal többről, hogy mit ér a nemzet, mit ér a nép, ha magyar?*

„Mert gyáva volt és szolga volt
S életét élni sohse merte,
A Sors, a sorsa,
Hajh, be megverte, be megverte.

* Sajnos, nem idézhetjük Ady valamennyi versét, mely ezt a gondolatot fejezi ki. De ideiktatjuk a legfontosabbak és legszebbek címeit: Pimasz, szép arccal; Hajlongani emerre, amarra; A fajok cirkuszában; A fajtám sorsa; A hőkölés népe; Utálatos, szerelmes nációm; Nem nagy dolog; Az idő rostájában; Szép magyar Sors; A szétszóródás előtt; Nóták piros Ősszel; Nekünk Mohács kell; A kürtösök szava.

Most itt várhatja a Pokolt
Szórva, megtépetten, ritkulva.
S a Sors, a sorsa,
A sorsa búsabb, mint a multja."[133]

Ady, a demokratikus forradalmár, a népet mindig elválasztotta az uraktól. De nem volt azoknak a kispolgári demokratáknak a fajtájából való, akik a „népből" bálványt csinálnak. Joggal érezte, hogy Magyarország sorsáért nemcsak az urak, hanem a nép is felelős. Magyarország forradalom nélkül elpusztul, pusztulásában a nép is részes, mert nem csinál forradalmat. Ady mély pesszimizmusa a magyar nemzet jövőjét illetően ebből a forradalmi érzelemből táplálkozott:

„Bizonyisten, rongy-országot
Lázadásba vinni
úgyse lehet: mindegy"[134]

írja a „Ki látott engem" kötetben, mely 1914-ben, az első világháború kitörésének évében jelent meg, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a magyar nagybirtokos reakció csatát nyert, és a demokratikus forradalom ügye zsákutcába jutott. Nem véletlen, hogy éppen ebben az időben erősödik meg Adyban ez az érzés:

„Ezért a népért, úgyis mindegy,
Ebsorsot akar, hát — akarja."[135]

Nem kell Adyt megvédelmezni azzal a váddal szemben, hogy a magyar népet megvetette. E keserű kifakadásaiban a nemzeti szégyen nagy, haladó érzelme fejeződött ki; a mardosó szégyené afölött, hogy Magyarország ott tart, ahol tart.

Ady nemzeti pesszimizmusában aggodalom volt és szorongás, hogy Magyarország megkésik a forradalommal. A történelmi tempóveszteség, a forradalmi alkalom elmulasztása kínozza: „Siessünk nagyon a magyarral — Megkéstünk kissé, el ne késsünk"[136] — írja „A halottak élén"-ben. Nemzeti büszkeségét az sérti vérig, hogy a magyar a népek sorában nem elöl van, hanem

hátul: „Minden, minden ideálunk — Másutt megunt ócskaság már"[137]. Ady nemzeti pesszimizmusa abból ered, hogy mindjobban úrrá lesz fölötte az érzés, hogy a magyar nép már a demokratikus forradalommal is elkésett. És oly intenzív a félelme, hogy a magyarság elmarad az emberiség nagy dolgairól, hogy kívül reked a történelmen, hogy a történelemre is féltékenyen tekint: nem közömbös-e a világnak, lesz-e, nem lesz-e magyar forradalom? A történelem előhadát alkotó népektől lemaradó kis nép nemzeti önérzete lázad fel benne a világ ellen, melynek a magyar forradalomnál vannak sürgősebb és fontosabb teendői. Ady a forradalom nacionalistája, lokálpatriótája[138]; nem internacionalista, de csak azért, mert neki mindennél fontosabb a magyar forradalom.

Ideiktatjuk „A halottak élén" kötetből „Elhanyagolt, véres szívünk" című versét, mert benne van az egész Ady:

„Sebeink megújulhattak százszor,
Úgy adta az Élet:
Támadtak a magyar sebeknél
Mindíg tüzesebb kelevények
S mi árván, porban üszkösödtünk.

En-sírásunkat végigsírnunk
Hangosabb sírások
Nekünk soha meg nem engedték:
Úgy licitált reánk, mint vásott,
Kegyetlen uzsorás: a más sors.

Ha harcaink parázsa lobbant,
Világok gyultak ki,
Sohse tudott az igazsághoz
Igazunk minket eljuttatni:
Hamupipőke a magyar kín.

Mégis és újra: föl a szívvel
Mi véres szívünkért,
Mi kínunkért, mi bánatunkért,
Mi szegény meggyötört hitünkért,
Ha orkánzik a Mindenség is.

Harcunk a magyar Pokollal van,
Mindent erre tettünk,
Ennek a kapuit döngetjük,
Ezé a harcé lelkünk, testünk,
Ez vesztünk vagy győzelmünk: sorsunk."

Lokálpatriotizmus, bizonyos magyar korlátoltság van ebben a versben? Az. De van ebben a „lokálpatriotizmusban" valami, amiből tanulhatunk valamennyien. A forradalmi nemzetköziség nem kozmopolita otthontalanság: a honi forradalom talajában, problémáiban, hagyományaiban kell gyökereznie a nemzetközi forradalmárnak is. A világ felszabadításának ügyével csak ön-népén keresztül forrhat össze igazán az ember.

Adyt mély, magyar történelmi önérzet fűtötte. Ha a magyar nem forradalmi nép, akkor nem lehet nagy nemzet sem. Ha nem forradalmi nép, akkor nincsen súlya, hangja, szava a világban, akkor: „névtelen, mint a kóbor tigrisek serege". Ady a magyar nemzetről is azt vallotta, amit magáról: nem akarta, hogy akárcsak második is legyen. A kis nép és a nagy nemzet dilemmája kínozta és forradalom-várása, úrgyűlölete elsősorban ebből a nemzeti forrásból táplálkozott.

„Hiszen jó, jó: nem vagyok semmi
És mégis muszáj minden fajnál
Jobbnak lenni."[139]

Ha a szó nem volna kompromittálva, azt mondanánk, hogy Ady nemzeti érzése: „nagy-magyar" érzés volt, de átváltva forradalmiságra.

A demokratikus forradalmi érzelem mindig együtt jár a nemzeti büszkeséggel. Lenin szocialista forradalmár volt, és éppen ezért orosz nemzeti büszkeség is eltöltötte, ha az orosz munkásosztály forradalmi harcairól, az orosz demokratikus kultúra teljesítményeiről volt szó. De Ady nemzeti büszkeségében, magyar rátartiságában volt valami egyéb is: annak a kis népnek az önérzete, mely „nagy sorsra vágyik"[140], és amelynek volt már vezető szerepe is

más népekkel szemben. Nagy népek fiaiban a nemzeti büszkeségnek ez a fajtája természetszerűleg nincs meg. De kis népek fiaiban is csak akkor van meg, ha népük a „történelmi" nemzetek sorába tartozott, melyek az európai történelem kialakításában cselekvően részt vettek, amikor a történelmen kívüli népek még csak objektumai voltak a fejlődésnek.

A hagyományos magyar nemzeti érzelem történetileg két forrásból táplálkozott: az osztrák-német elnyomás elleni évszázados nemzeti függetlenségi harcból és az országban élő nemzetiségek fölötti uralomból. A magyar nemzeti büszkeség a nemzeti szabadságért és a magyar elsőbbségért való lelkesedés sajátos keveredése volt. Ady forradalmat áhítozó nemzeti önérzetébe beleolvadt mind a kettő. Persze, nem arról van szó, hogy Ady a nemzetiségek elnyomását akárcsak öntudatlanul is helyeselte volna. De nemzeti önérzete mély történelmi önérzet volt; a magyar nemzet nagyságát ő a történelemből vett mértékkel mérte. És ebben a történeti mértékben benne volt az is, ami haladó, az is, ami reakciós a hagyományos magyar nemzeti érzelemben.

Petőfi 1848-ban nyugodt önérzettel írhatta, hogy a magyar nemzet Európa „homlokán táncol", hogy ő a lámpafény az ellenforradalom sötétjében. Petőfi a magyarság 48—49-es forradalmi szerepének tudatában biztos öntudattal sajátította ki a magyarság egész történelmi múltját „Attilától egész Rákócziig". Ady kínzó élménye ellenkezőleg, az volt, hogy a magyarság 48—49-es nagyságához képest történelmileg „kis néppé" lett, melynek rendeltetése, jövője, történelmi szerepe problematikus. Őt a „kis néppé" való lesüllyedés szégyene kínozta, a magyarság „elsőbbségének" elvesztése. Ezért a magyar múltra sem természetes nemzeti büszkeséggel nézett vissza, hanem szenvedélyes és kínzó önkritikával. Nem a jelen forradalmi nagyságát, hanem törpeségét vetítette vissza a történelmi múltba. A magyar történelemben a nemzeti nagyság meghiúsulását látta. Petőfi a magyar történelemben nemcsak Dózsát és Esze Tamást látta meg. Mert Petőfi a nép szemével látta a történelmi osztály múltbeli nagy

alakjait, Ady pedig a nemesi forradalmár szemével látta a nép múltbeli hőseit is. Petőfi a nép nagyságát látta meg az úri ősökben is, Ady az urak törpeségét a népi ősökön keresztül is.

Kuruc verseinek reménytelen, sötét hangulatát csak így lehet megérteni.

Ezek a versek a magyar líra örökértékű remekművei. A nép tragikus elhagyatottságát és elárultatását Ady utolérhetetlenül művészi hangutánzással szólaltatja meg. De ezekben a versekben az urak árulása nem alkalom okulásra, hanem ok a kétségbeesésre a nemzeti, a népi sors tragikus kilátástalansága fölött:

„Nincsen egy barátom
S vércsillogva látom
Utolsó kurucnak
Érdemelt csúf sorsát
Ott az árokpart alatt."[141]

A kuruc versek formája, hangulata, egész belső tartalma Ady lírai gondolkodásának legmélyéről fakad. Ő a magyar urakat, a magyar urak népárulását nemcsak alulról, nem elsősorban alulról nézte, a nép szemével, hanem felülről is, annak az úrnak a szemével, aki hű maradt a néphez. A kuruc versek a „hitszegő vagyok Álmos fajából"[142] témának parafrázisai[143], de visszájára fordítva: a hűtlenekkel és árulókkal szemben a nép ügyéhez hű kisnemes kétségbeesése a nép és a néppel tartó urak közös ügyének, az ország ügyének vesztén.

Így születik meg Adyban a „fajtája" vesztén való kétségbeesés érzelme.

„Minket korszakok tűz-dühe nem edzett
S fölolvaszt a világ kohója
S elveszünk, mert elvesztettük magunkat."[144]

A magyar szét fog szóródni, ki fog hullni az idő rostáján. A nemzeti pusztulás látomásai abból erednek, hogy Ady az el-

nyomottakban is felfedezi a rothadást, mint az uralkodó osztályokban.

„Volt egy-két hitünk, azt is összetörte
Alkus úr-had és vert, futó parasztság."[145]

A magyar „fajta" fogalma Ady gondolkodásában semmi más, mint az úrgyűlöletnek és a népből való kiábrándulásnak összeolvadása és mitológizálása. A „fajta": titokzatos egysége az úri csordának, mely leigázza a népet és a népnek, mely tűri, hogy leigázzák.

Mert népről és uralkodóról együtt van szó, Ady „faji" érzésében a szeretet és az utálat keveredik egymással. A magyar „fajtának" „pimasz" is, „szép" is az arca: segíteni nem lehet rajta, de éppen ezért Ady szolidáris vele, életre-halálra. A fajtával való szolidaritás: a pompeji katona hűsége[146], kitartása veszett ügy mellett. Ady magyarsága: folytonos menekülés népétől és folytonos visszatérés hozzá; a „föl-földobott kő" újra és újra visszahull a magyar földre.

Ady fajtájával való szolidaritása tragikus és halálos hűség.

„Voltunk páriái
Nagy és pénzes oknak,
Gazdagoknak
S befogó hatalmasoknak.

Most már úgyis mindegy,
Az Isten talán megóvja,
Leszek jó, bús siratója,
Leszek fajtám takarója."[147]

Ady magyar pesszimizmusa nem egyszerű folytatása Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty pesszimizmusának, mint ahogy általában nem lehet beszélni arról, hogy ez a magyar pesszimizmus egységes és egynemű érzelem a magyar költészetben, mely öröklődik költőről költőre. Vörösmarty pesszimizmusa a függetlenségi harc

vereségének, a 48-as „békepárti" költő kiábrándulásának terméke. Vörösmarty azt érezte, hogy a magyarság forradalom és abszolutizmus között zsákutcába jutott. Kölcsey pesszimizmusa abból ered, hogy a polgári haladás sorsát nemesi híveitől kellett féltenie. Berzsenyi pesszimizmusának forrása: a kapitalizmus betörése a nemesi életbe. Mindhármuk pesszimizmusában csak az a közös, hogy az uralkodó réteghez tartozva bírálták az uralkodó réteget: saját osztályukon esnek kétségbe.

Ady pesszimizmusának egészen mások a gyökerei. Az ő látomásai a nemzeti pusztulásról a forradalmár víziói, aki gyűlöli az urakat, de a népet is ostorozza, mert tűr és nem cselekszik urai ellen.

Pesszimista magyar versei azonban Ady „két meggyőződésének" csak egyik fele. A másik fele — elválaszthatatlan kiegészítője az elsőnek — forradalmi versei. Vért felkorbácsoló költészet ez, tele izzó vágyakozással forradalmi változásokra.

E forradalmi versek lírai tartalma merő ellentéte a „magyar" versek pesszimizmusának. Olvassuk el „A Magunk Szerelme" kötet „Szent Lélek karavánja" ciklusát. Minden egyes vers lobogó, forradalmi lázítás. A forradalmi szenvedély megperzseli az olvasót: e versek lírai indulók, amiknek hangjára masírozni kell. Ehhez hasonló erejű és hőfokú forradalmi líra alig van a világirodalomban. Ezek a versek túláradnak a forradalmi rohamra készülő ember nagyszerű hitétől, optimizmusától, a felvirradó győzelemre való készülődéstől.

„Indul a vén magyar tespedés,
Pattan a feszült, ostoba húr,
Nagy gőgök félve összebújnak
S a tisztes, nagy csönd meglapul.

Magyar ünnep lesz az aratás,
Aratni búzát, vért, fejet:
Nő a dühösök szent szektája,
Aratás lesz, ne féljetek."[148]

Ugyanaz az Ady írta ezt, aki „Xerxes gyáva népének"[149] keresztelte a magyart, mert nem tud akarni? Hogyan írhatta ugyanaz a költő, aki azt írta, hogy „nekünk Mohács kell", ezt:

„Szűzek voltunk a forradalmak
Magas, piros, hős nászi-ágyán,
De bőrünk alól kisüt lobogva
Már vérünk, e bús, mindeddig lomha.
Csönd van, mintha nem is rezzennénk
S rohanunk a forradalomba."[150]

Mi csiholta ki Adyból, aki az „emerre, amarra hajlongó" magyar néptől már nem várt semmit, ezt a nagyszerű csatárabuzdítást:

„Ez a világ nem testálódott
Tegnaphoz húzó, rongy pulyáknak:
Legkülönb ember, aki bátor
S csak egy különb van, aki: bátrabb."[151]

A munkásság tömegharcai csiholták ki. Az „Új versek"-ben még csak a magyar Ugarról van szó, a „Vér és arany"-ban még csak a magyar Messiások mártíriumáról. A forradalmi versek Ady harmadik kötetével, az 1908-ban megjelent „Az Illés szekerén" cíművel indulnak meg, „Az utca éneke" ciklussal. A „Szeretném, ha szeretnének" kötetben folytatódnak „A jövendő fehérei" ciklussal. Az „utca", a „jövendő fehérei": a magyar proletárok. A munkásság harcai adnak hitet a hitetlennek:

„Daloljatok, mert megjavultam,
Daloljatok, mert elmegyek:
Most látom csak könnytelenül,
Most először az Életet,
Boldog vagyok."[152]

A magyar proletárokkal, véreivel, száguld, vív, ujjong a lelke. Lelkét küldi nekik, „ez ó frigyládát"[153], az „úri viharból"[154] hozzájuk menekül.

Ady egész költészete meggazdagszik, amikor tüdejébe szívja

a munkás-osztályharc friss levegőjét. Szimbólumvilága kibővül: „A vörös Nap", a „Vörös Délibáb", „Csaba új népe", a „Hadak útja", „Május" — mind a munkásság harcainak felmagasztalására valók és a Pusztaszerből, magyar ugarból, nagyétű gémekből, pocsolyákból álló magyar valóság egész képét megváltoztatják.

De Ady proletárversei, forradalmi versei nem szüntetik meg lelke kettősségét. E forradalmi versekbe is belejátszik ez a kettősség. Sokszor önmagával folytatott vitáknak tűnnek fel e versek: Ady önnön vérét, hitét korbácsolja fel, magamagát hajtja előre a harcba.

Olvassuk el „A márciusi Naphoz" írott nagyszerű versét.

A költeményben Ady négyszer vesz lélegzetet. A vers gerince egy rettenetes átok azokra, akik nem akarják a népforradalmat minden következményével:

„Verje meg, verje meg, ha van verő Isten,
Aki csak egy kicsit ósdit akar itten,
Mert itt kárhozat van, itt le kell gyilkolni,
Mindent, ami régi, ezeréves holmi,
Mindent, ami senyveszt, mindent, ami árul
S Etel-közt teszi meg hű magyar határul."

Itt Ady megáll, kifújja magát, lélegzetet vesz. Az átokra forradalmi fogadalom következik.

„Fiatal Március, most nézz a szemünkbe
S úgy adj nekünk erőt, sugarat, hatalmat,
Amily híven hisszük ezt a forradalmat."

De a nyugodtan induló szavak újra nekiiramodnak, kitüzesednek, a vers újra zihálni kezd:

„Büdös úr-szag, pénz-szag sehol így nem kábít,
Minden: változásért és újért kiált itt,
S ha papok tömjénjük gőgösebben rázzák,
Mindezek halálos sorsunk magyarázzák:
Petőfi szavánál van szükség jobb szóra:
Mindent meglátóra, mindent felrúgóra,
E fényes Március csatasorba állít:"

S itt megtorpan a vers, Ady új lélegzetet vesz, hangot vált:

„Végre talán eljut bús Magyarországig."

A vers sötéten indul és hitetlenül ér véget.

„De akard végre, hogy mi is akarjunk,
De akard végre, hogy csúnyán ne haljunk."

Ez a befejező sóhaj folytatja a vers panaszosan vádoló bevezetését:

„Ültünk örökké jeges senyvedésben."

Hit, vagy hitetlenség van ebben a versben? Ez is, az is.

Ady magányossága forradalmi verseiben sem szűnik meg. Proletárverseinek állandó kísérője ez a magányosság:

„Én beteg ember, csupán csak várok
Vitézlő harcos nem lehetek."

Proletárverseinek szimbolizmusa, maga a belső versforma, szinte kézzelfoghatóan fejezi ki ezt a kettősséget.

A munkásság harcainak mitológizálása Adynál sokszor kényszeredetten és mesterkélten hat. A „magyar Ugar"-ról az az érzésünk, hogy ez a szimbólum az úri Magyarország igazi lényegét, magát a valóságot nevezi nevén. De ha Ady a proletárokat „kóbor varjaknak", „szent madaraknak" hívja, ha a barikádokra azt mondja, hogy „trónjai az igázottaknak", akkor az az érzésünk, hogy a valóság mellé beszél, hogy e szimbólumok kevesebbet mondanak, mint maga a valóság. Szimbolizálni csak a törpe valóságot lehet, csak azt, aminek a lényege: „titok".

De az élet igazi mozgató erőit nem lehet szimbolizálni. Az igazi valóság nagyobb, kifejezőbb minden szimbólumnál, mellyel körülírják, ellenáll minden mesterséges felnagyításnak. Hogy Ady a proletárságot is mitológizálja, azt mutatja, hogy nem érti igazi természetét. A proletárság szabadító, megmentő erő a hitetlen és magányos, de forradalomra áhítozó Ady számára, ám rejtélyes és idegen erő is.

De a szimbolizmusnak Ady proletárverseiben van pozitív oldala is. A proletár szimbólumok gyakran arra kellenek, hogy Ady mintegy „népiesítse", a magyar nép harcainak folytonosságába állítsa bele a magyar munkások harcát. „Vörös jelek a Hadak útján", a munkásság, mint „Csaba új népe": e szimbólumokkal érzékelteti Ady, hogy a magyar munkásság harcaiba évszázados népi törekvések torkollnak bele, hogy a proletárság ősi küzdelem folytatója és hordozója.

A „magyar" versek pesszimizmusa és a forradalmi versek optimizmusa, a lemondás és a lázadás érzelmei, a pusztulás és a győzelem lírai látomásai között végső soron áthidalhatatlan az ellentét. Ady nem is igyekszik elrejteni ezt az ellentétet, ellenkezőleg: hangsúlyozza.

E hangsúlyozás: köteteinek ciklusbeosztása.

A „magyar" verseket külön ciklussá fogja össze, és elkülöníti őket a forradalmi versek ciklusaitól. Az „Új Versek"-ben „A magyar Ugaron" a neve a ciklusnak, a „Vér és arany"-ban „A magyar Messiások", de itt még nincsenek forradalmi versciklusok. „Az Illés szekerén" kötetben válnak ketté a ciklusok. „A téli Magyarország"-gal folytatódnak az előbbi két kötet magyar versciklusai, „Az utca énekével" indulnak útjukra a forradalmi versek. A „Szeretném, ha szeretnének" kötetében „Esze Tamás komája" és „A jövendő fehérei" a két ciklus. A „Minden Titkok versei"-ben csak egy ciklus van: „A magyarság titkai", a forradalmi versek egy pillanatra elnémultak. („A márciusi Naphoz" című verset Ady besorozta „A magyarság titkai" ciklusba. Bele is tartozik.) „A menekülő Élet"-ben sem szólalták még meg újra: „A szép magyar sors" ciklusban csak itt-ott festi alá egy-egy hivőbb, harciasabb hang a magyar pesszimizmust. „A Magunk Szerelmé"-ben viszont a „magyar" versek némulnak el: a „Szent Lélek Karavánja" ciklus csupa lázító, forradalmi vers. A „Ki látott engem" kötetben már újra két ciklus van: „Sípja régi babonáknak" és „Véres panorámák tavaszán". Ady utolsó verseskötetében, „A halottak élén"-ben ez a kettéválás csak azért szűnik meg, mert itt az Ady-versek egész ciklusbeosztásának más lett az értelme. Az

egyes ciklusok ebben a kötetben, Ady világháborús könyvében, többé nem arra valók, hogy elhatárolják egymástól Ady lírájának témaköreit: szerelmet, halált, életet, magyarságot, forradalmat, hanem ellenkezőleg, arra, hogy érzékeltessék, aláhúzzák azt, ami közös bennük.

Az összes Ady-köteteken keresztül folyó magyarság-ciklus, a magyar nép tragédiája van itt valamennyi ciklus alján. Az imperialista háborúban valósággá lett az, ami eddig látomás és mitológia volt: a világ valóban szörnyekkel és szörnyűségekkel népesült be, nem kellett befeléfordulni, hogy Ady meghallja „a rémek hangját". Az imperialista háborúban a kapitalista társadalom rejtett ellentmondásai nyíltan jelentkeztek: a világ kísértetiességének mitológikus vízióit igazolta a valóság. „A halottak élén" egyetlen nagy jelmagyarázata Ady szimbolizmusának:

„Az Élet szörnyűséges, gazdag
S az én kicsúfolt, szent sebeim
Mint rózsák piros májuson
Egy világ testén fölszakadnak.

Most, íme, itt az életemnek
Átkos és bús magyarázata,
Sejtő kínja, szédülete,
Dölyfe — íme, honnan erednek."[155]

„Beszép kísérteties világ"[156] — írja Ady a háborúra. A forradalmi líra húrjai elszakadtak ebben a kötetben, de kisimultak Ady költészetének ellentmondásai is. Minden lírai érzelem egy középpont felé igyekezett. Ez a háborúellenes költészet sötét, szinte embergyűlölő volt, de úgy szólalt meg, mint a magyar nép torkára forrasztott szó, mint a végső kétségbeesés szava, amire már csak a forradalmi cselekedet következhetik.

A szimbolizmus itt már nem jelbeszéd volt, hanem az imperialista háború embertelen valóságának megszólalása.

„A halottak élén" Ady költészetének tetőpontja. Erre a tetőpontra ellentmondásokkal teli fejlődés juttatta el Adyt.

Ady költészetének motívumai, alapérzelmei tulajdonképpen kezdettől végig ugyanazok, de ez nem azt jelenti, hogy ez a költészet egy helyben állt, és csupán ismételte önmagát. A fejlődés abban állt, hogy Ady költészetében megváltoztak a lírai súlypontok, az egyes nagy tipikus lírai érzelmek kölcsönös arányai a mű egészében. És abban, hogy egyes korábban is meglevő érzelmi elemek uralkodóvá lettek, és meghatározták Ady egész lírájának alaphangját.

Ady hívei és kortársai „A menekülő élet" óta hanyatlást véltek fölfedezni Ady költészetében. De amit ők „hanyatlásnak" éreztek, éppen abban állt Ady fejlődése. Nem egyenes vonalú ez a fejlődés, inkább hullámvonalú. A hullámvonalat világosan mutatja a magyar versek és a forradalmi versek fejlődése. A pesszimista „magyar" versekre a forradalmi versek hullámtaraja, aztán zuhanás: a forradalmi versek elnémulnak, aztán a pesszimizmus némul el, hogy a végén — „A halottak élén"-ben — mindent elöntsön a „magyar" versek sötét hangulata. De ebben a hullámvonalú fejlődésben van mégis egy alapirányzat. Ady fejlődése alapjában véve kettős folyamat: a világ titokzatos kísértetiessége mind jobban kitisztul, a valóság egyre jobban elveszti elvarázsolt jellegét és egyre jobban egyszerűen szörnyűvé, elviselhetetlenné lesz. És ezzel párhuzamosan: Ady költészete mindinkább belülről jön, egyre szubjektívabb, egyre inkább a magányosság költészete. A pesszimizmus, a lemondás, a kétségbeesés hangjai egyre inkább az alaphangok.

A forradalmiságból a kétségbeesésbe és ugyanakkor a mitologizált világból a valóságos világba: ebben áll Ady fejlődésének mély ellentmondása, költészetének tragédiája. De ez a tragikus ellentét mégis fejlődés volt, mert közelebb hozta Adyt az élethez is, a jövőhöz is.

3

Lírájának ellentmondásai

Vissza kell térnünk Ady lírájának ellentmondásaihoz, mert bennük van a kulcs költészetéhez.

Jövő és múlt, egyén és közösség, város és falu állnak szemben egymással. Nem a harmonikus valóság különböző oldalairól van itt szó, hanem az ellentétek feldúltа világ szélsőségeiről, melyek közt az ember nem tudja meglelni helyét. A magyar pesszimizmus és a forradalmi hit ellentmondása megismétlődik.

És az ellentétek végső soron itt is feloldhatatlanok.

„S ifjúságom sohse volt: Ma, mindig: a Holnap"[157] — írja Ady „A Minden Titkok versei"-ben, folytatva „Az Illés szekerén" régi motívumát: „a Ma egy nagy hazugság — S az igazság a Holnap."[158] De „A menekülő Élet"-ben mást érez:

„Leveleimet elégettem,
Multamat a Multba kavartam,
Akaratom mind elakartam
S unom a rest, döcögő Jövőt."[159]

Ady hol azt érzi, hogy ifjú, aki előre néz, mert benne áll az időben, hol azt érzi, hogy öreg, aki hátra néz, mert utólag és kívülről tekint az idegen világra.

Az egyéniség és közösség viszonya is ilyen tragikusan ellentétes nála. Ady egyszer azt vallja, hogy „én magamért vagyok s magamnak", máskor azt, hogy „éltem, mert néha éltem másnak..." „A menekülő Élet"-ben egész ciklust szentel magának („Szomorú ódák valakihez") és egész szerelmi vallomást ír „Én szegény magam"-hoz. Pedig nemrégiben még („A Minden Titkok versei"-ben) élete főkérdését abban látta, hogy

„Akartam-e szent indulatban
Feledni magam kis személyét,
Hogy majdanta boldogan éljék
Életüket jövendő mások."[160]

Ady hol az emberek felé fordul, hol maga felé: nincs otthon sem a közösségben, sem a magányosságban.

És nincs otthon sem a falu barbárságában, sem a város embertelenségében.

„Én a cifra városnak
Vagyok a kóbor lelke,
Ne gyalázz meg hát, falu"[161]

— írja az „Új versek"-ben; a „Vér és arany"-ban pedig már a városból elbujdosva „megy hazá" a faluba és borul oda a „szent, békés, falusi hatalmak"-hoz. A falu „átkos, fojtó" levegőjéből egyszer a városba menekül, hogy aztán az „átokvárosból" visszameneküljön az „áldott falusi csöndbe".

Ady lírájának ezek az ellentmondásai nemcsak abban jutnak kifejezésre, hogy ugyanaz az objektív lírai élmény több alakot ölt, hanem abban is, hogy költészetének különböző nagy területei közt támad szakadék. Nemcsak a magyar pesszimizmus és a forradalmi optimizmus, a múlthoz fordulás és a jövőhöz fordulás érzelmei között van ellentét, hanem Ady egész szerelmi lírája és egész nemzeti költészete, egész forradalmi lírája és egész istenköltészete között is.

Nagy lírikusok a valóság egész gazdagságát tükrözik vissza. Költészetük sokhúrú és sokoldalú. De az élet és az érzelmek gazdagságának megszólaltatása nem kell hogy ellentétek között való vergődéssel járjon. Petőfi szerelmi lírája és forradalmi költészete között nincs ellentét, nincs ellentét még a „Szeptember végén" elmúlási melankóliája és a „Talpra magyar" férfias és kemény nemzeti érzelmei között sem.

Ady világának gazdagsága, sokfélesége, lírájának sokhúrúsága nem abból ered, nem elsősorban abból, hogy a valóság gazdag és sokoldalú, hanem abból, hogy a valóság feloldhatatlan ellentétekből áll. Forradalom és szerelem, nemzeti sors és egyéni sors Ady lírájában szemben állnak egymással. Maguk a nagy lírai élménytípusok kerülnek egymással szembe Ady költészetében. Ady maga írja:

„Hadd ne bánjam már, mit csinál a magyar,
Legyek két ország: Élet s Halál fia."[162]

Életre, halálra, istenre, szerelemre akkor kerül sor, amikor Ady elfordul attól, ami benne „civódó magyar" és ezért „nagyobbakra" néz. Az ellentétek közti vergődés arra vezet, hogy a lírai én a legkülönfélébb alakot ölti. Ez a magyarázata Ady „álcáinak". Ady álcái arra valók, hogy a lélek ellentétei mögött sejteni lehessen, mintegy elrejtőzve az egységes embert. Ady pacsirta-álcás sirálynak, paraszt-Apollónak, temető-királynak, keselyarcú pogánynak, Muszáj-Herkulesnek, új hangú tehetetlennek, Ond vezér unokájának nevezi magát, hogy ez álcák mögé rejtse és sejtesse igazi arcát. Az ellentétek közötti vergődésben nem akar felolvadni, egységre vágyik, de saját lelkének egységét is csak keresni tudja, megtalálni nem. Ezért a maga egységét is csak mitologizált alakban tudja érzékeltetni — ő a mesebeli Árgyilus királyfi — idealizálva önlelkének ellentmondásait:

„Ki száz alakban százszor volt szabad
S minden arcához öltött más mezet,
Éljen és csaljon titokba-veszetten,
Mert bárki másnál több és gazdagabb,
Mert csak a koldus egy és leplezetlen.

És száz alakkal száz vitába törjön
Lelkem, valóm, e dús alaktalan,
Száz hűségű s egyetlen hű a földön."[163]

De ez a „százhűségű hűség", más szóval: ez az egységesség az ellentmondások közepette, csak vágy és Ady, aki kegyetlenül szókimondó költő, tudja, hogy csak vágy. Valójában kínlódik ellentmondásai miatt és őszintén kimondja, hogy nem tud megmaradni sem emberileg, sem művészileg költészetének és emberségének azon a legmagasabb színvonalán, melyre a népélet legmélyebb problémáit tükröző lírájával eljutott. Ady maga énekli meg az „élet, aléltság, zsibbadtság és tett" között folyó „állandó pört":

„Most jobban, mint akárha,
Pénz, te átkos távoli,
Pörölök, sirván, veled,
Mert miattad vagyok én
Magam tagadó mása.

Mindent máskép szeretnék,
Isten volnék sokakért,
Ha nem fogna az iszap
S ha önmagam: önmagam
Lehetnék."[164]

Itt van Ady ellentmondásainak egyik alapoka: a kapitalista hétköznapok szürkeségében sokszor elveszti lába alól a nagy forradalmi érzelmek szilárd talaját, az „iszap" lefogja, a kétségbeesés elcsábítja dekadens hangulatokra. Hatvany Lajosnak írt egyik levelében Ady — a hírhedt Duk—Duk-üggyel[165] kapcsolatban mentegetőzve — maga írja:

„Én istenem, te egy csomó emberi dolgot, siralmast, nyomorút nem ismersz. Én megtehetem azt, hogy az Istennél, akármelyiknél többnek hirdetem magam, de nem tehetem meg, hogy a kenyérről, cigarettáról és spricceremről lemondjak — — sírba dőlvén . . . "

Ezek az ellentmondások szólalnak meg Ady „Élet"-verseiben. Az „Élet" felmagasztalása lehet forradalmi, de lehet reakciós érzelem is. Az „Élet" utáni epekedés jelenti a kapitalista világ szürkeségével szemben az élet teljességére való mély emberi vágyakozást, az élet szépségeiből kisemmizettek lázongását, a bezárt kapuk döngetését. Ady lírájában ez a vágy a teljességre oly erővel hangzik, mint senkinél. Ady követelődző, forró, szinte érzéki szerelmében az élet iránt a kapitalizmustól megnyomorított dolgozó tömegek ráismerhetnek legmélyebb felszabadulási vágyaikra.

De az „életre" való szomjúzás jelentheti a közösség kötelékeitől, a tömegek nehéz mindennapi életétől és küzdelmeitől, a társadalmi felelősségtől szabadulni akaró „egyéniség" vágyát is arra,

hogy „kiélje" magát. A burzsoá dekadencia filozófiájában az „élet" a munkával, a harccal és a tudománnyal van szembe állítva: a társadalmi valóságban, a történelmi fejlődésben uralkodó törvényekkel szemben az „életre" való vágy az „irracionalitás" dicsőítése. Ady verseiben, melyek az „életről" szólnak, megleljük a nyomát ennek a reakciós „élet"-érzésnek is. Különösen azokban a verseiben, melyekben az „Élet" azonosul a „Pénzzel". A pénz Ady lírájában hol kulcs, mely megnyitja az élethez vezető kaput, hol pedig eszköz arra, hogy az ember beleragadjon az „iszapba". És a „Pénz" épp azért lesz Ady lírájában démoni szimbólummá, mert Ady az élet eszközét is érzi benne, az élet tagadását is.

„Pénzt olvas valaki,
Zenék zenéje:
Nem hallottam még ilyet soha.
— — — — — — — — — —
Milyen zsolozsma,
Mintha a világ
Minden öröme benne zengene."[166]

A kapitalista társadalom fétiséből[167], a pénzből, eldologiasodott emberi viszonylatok megtestesítőjéből, Ady mitológikus szimbólumot csinál. A fétis tovább fetisizálódik, de ebben a lírai alkímiában[168] a holt arany eleven kísértetté lesz, és e megelevenedésben — ha nem is lepleződnek le a kapitalista fetisizálódás titkai — sejteni lehet, hogy a fétis mögött emberi viszonylatok rejlenek, hogy az arany és a vér rokon anyagokból valók. Ady költői nagysága abban áll, hogy még dekadens érzelmek kifejezése közben sem tud nem igazat mondani.

Ady költészete életről, halálról, istenről, szerelemről át meg át van szőve dekadens elemekkel, az elfáradás, a valóságból és a harcból való menekülés reakciós motívumaival. De költői ereje épp abban nyilvánul meg, hogy még ebben a dekadens érzelmektől fűtött lírában is megszólal a valóság, minduntalan kihangzik belőle az élet igazi hangja.

Halál-költészete is a lemondás költészete. „A Halál rokona" szereti a „fáradt lemondást", a békét, a csalódottakat és rokkantakat. Ez a dekadens halálmotívum fel-felbukkan Ady politikai költészetében is. Az éhséget szépségre és kultúrára, melyet a magyar feudális barbársággal állít szembe, sokszor úgy ábrázolja, mint dekadenciát, önmagát pedig mint fajtája „kifáradásának" eredményét: „Gyűlölöm dancs, keleti fajtám — Mely hogy kifáradt, engemet adott"[169]. A halállal való folytonos vitatkozás a harcról való lemondásból ered: „Szeret kibékülni az ember — Mikor halni készül."[170]

De a halál-versekben, elvegyülve ezekkel a dekadens érzelmekkel, az élethez való pozitív állásfoglalás is kifejeződik, ha mitológizálva és elferdülve is. A halál állandó jelenléte Ady világában arra való, hogy vele érzékeltesse szembenállását az üressé vált polgári élettel. A halálban a burzsoá élet színleges és felületes nyugalmának kísértetiessége személyesül meg, az elmúlás, mely e mögül a nyugalom mögül szüntelenül kivigyorog.

Ady szerelmi költészete érintkezik halál-költészetével. A csók: „halálvirág". A lagzin a násznagy a halál, aki „fölpántlikázott kaszával" jön, „összeszedni, lekaszálni és megsiratni" a szerelmeseket. A szerelem „örök halálmenete" az életből a halálba vonulás tragikus mozzanata. Ady szerelemérzése nem természetes férfiérzés, mely az életben benneálló ember életenergiáit felfokozza, az életnek a szerelemtől függetlenül meglevő tartalmasságát gazdagítja, hanem a magáramaradó ember kétségbeesett és hasztalan kivágyakozása magányosságából.

Ady szerelmi versei lényegében mind magához írt vallomások: „magam szeretem, ha szeretlek" és „mert nagyon szeretsz, nagyon szeretlek". A szerelem személytelenné lesz, mitikus hatalommá, mely a maga elvont és aztán megszemélyesedett mivoltában mozgató ereje az életnek: a szerelem maga is kísértet a kísérteties világban. A szerelem elszemélytelenedése és mitológizálódása következtében Ady szerelmi lírája — még akkor is, ha valóságos nőkhöz, Lédához, Mylittához, Csinszkához stb. írja is verseit — általában *a* nőkhöz és nőkről szólnak; Ady szerelmi

érzése dekadens pánszexualitás[171], neki minden asszony kell, de valójában egyik sem kell igazán.

Ezért van az, hogy Ady egyes köteteiben szerelmi verseit éppúgy kettős ciklusokra osztja, mint politikai költészetét: „Az Illés szekerén" kötetben „Léda ajkai között" és „Halálvirág: a csók", a „Szeretném, ha szeretnének" kötetben „Két szent vitorlás" és „A Hágár oltára", „A halottak élén" kötetben „Ceruzasorok Petrarca könyvén" és „Vallomás a szerelemről" a két ciklus. A szerelemről, mint általános és személytelen hatalomról szóló ciklusok éppúgy ellentmondanak a konkrét asszonyokról szóló ciklusoknak, mint a magyar versek ciklusai a forradalmi versciklusoknak. Ahogyan Ady forradalmi verseiben is állandóan jelen van a hitetlenség, úgy Ady élet-érzésében a konkrét szerelem mellett állandóan jelen van a szerelemre való törekvés hiábavalósága.

Ez a szerelmi érzés azért dekadens, mert ellentmond a nagy, harcos, cselekvésre irányuló érzelmeknek. A szerelmet Ady gyakran tudatosan úgy ábrázolja, mint a „láp lenyügöző hatalmát", amely arra csábítja, hogy eldobja „vérvörös lobogóját". Tudja, hogy a szerelem nem lehet központja az emberi életnek, de mégis úrnak tekinti az élet fölött.

„Akarom, hogy végre valaki meg merje
Mondani: nem a szív a csók fejedelme
S nem a csók a tető s nem a csók a minden
Mint kötelezteténk hazudni azt rímben.

— — — — — — — — — — — — — —

De a harctér: Harctér és az élet: Élet
S az asszony-test néha sokkal-sokkal mélyebb,
Mélyebb az Életnél, mélyebb a Halálnál,
Mélyebb az álmodnál, mellyel vágyva hálnál."[172]

A szerelmi érzés dekadenciája Adynál abból ered, hogy férfi és nő viszonya puszta erotikus viszonnyá redukálódik, a szexuális kapcson kívül nincs más tartalma. Férfi és nő életközösségének,

harci és eszmei közösségének nincs nyoma Ady szerelmi lírájában. És ezért válik ez a puszta erotikus viszony a nemek szörnyű csatájává. Ha férfi és nő között nincs más kapocs az erotikus kapcson kívül, akkor kell hogy bezárva maradjanak egyéniségük ketrecébe.

Ady levelezése Lédával szinte illusztráció Strindberg[173] és Tolsztoj szerelem-filozófiájához. E levelezés egy szörnyű párviadal naplója, de az egészből egy szóval sem tűnik ki, hogy voltaképpen miért, mi körül, mivégre csatáznak? Csak azt lehet kiolvasni belőle, hogy e viszony fő ellentmondása abban állt, hogy Léda nem volt cselekvő részese Ady igazi életének. Léda minden bizonnyal jelentékeny asszony volt, de nem dolgozó nő, önálló élettel és önálló életproblémákkal. Kettejük viszonyának tehát tragikusan egyenlőtlenné kellett válnia. A nő, akit egyéb harcos élettartalom híján kitölt a szerelem, és a férfi, akit nem tölt ki: felemésztődnek ebben a szerelmi egyenlőtlenségben.

De Ady szerelmi lírája — e kétségkívül dekadens alapérzések ellenére — túlmutat a dekadencián. Ady egyrészt kérlelhetetlen őszinteséggel kimondja a burzsoá társadalom szerelmi érzelmének ellentmondásait, szinte leleplezi végső következményeit: a személytelenné, tehát embertelenné vált erotikát. De másrészt megszólaltatja az embertelenné váló burzsoá szerelmi érzés rabságában vergődő ember kínlódását, kielégítetlenségét, mély és tiszta vágyát is. Ady nem idealizálja az elvont pánszexualitást, hanem pokolnak ábrázolja. Szerelmi érzése egocentrikus, de boldogtalan és tragikus is. Ady csapodár, de sok-sok asszonyhoz intézett vallomása egytől-egyig tiszta és mélységesen komoly.

Szerelmi lírájának ez a tisztasága és komolysága mutat a jövőbe. Költészetének utolsó szakaszában Ady szerelmi lírája „A halottak élén" kötet „Vallomás a szerelemről" ciklusával a csúcspontra hág. Három vers — „Őrizem a szemed", „Beteg szívemet hallgatod", „Nézz drágám kincseimre" — Ady költészetének legnagyobb remekei közé tartozik. A szerelem itt a férfi és nő egymást-megtartó összebújása a háború förtelmes és gyötrelmes barbárságában.

Korábbi szerelmi lírájától eltérően ezekben a versekben a szerelem nem a pánszexualitás okozta gyötrődés, hanem két igazi ember konkrét viszonya, akiknek közös az élete. Az a nagyszerű ezekben a versekben, hogy a két ember szerelme nem válik magánszemélyek magánügyévé, az összebújás nem elfordulás a világtól, ez a szerelem a világháború szörnyűségeivel való szembeszállás egy mozzanata.

„Világok pusztulásán
Ősi vad, kit rettenet
Űz, érkeztem meg hozzád
S várok riadtan veled."[174]

A szerelem itt már nem áll szemben az élet egyéb tartalmaival, ellenkezőleg: bele van ágyazva az életet kitöltő nagy közösségi érzelmekbe, és arra való, hogy segítsen megmaradni embernek az embertelenségben:

„Tarts meg engem, míg szögek vernek,
Véres szívemmel, megbénultan,
Mégis csak tegnapi embernek."[175]

És végül az isten-versek! Hogy az istenhez-fordulás, az istennel való vitatkozás mindenképpen dekadens érzelem, ahhoz nem fér szó. Ady forradalmi lírája és isten-kereső versei között áthidalhatatlan ellentét tátong. Az isten-keresés mindenképpen engedmény a vallásnak, mely a tömegeket a „másvilággal" nyugtatja meg. Az istenhez-fordulás az osztálytársadalom nyomásával, szörnyűségeivel szemben való tehetetlenség érzéséből ered, a kétségbeesés és megfélemlítettség érzéséből. Adynál is ebből ered.

De Ady isten-keresése és forradalmisága közötti ellentétben mindenekelőtt az a feltűnő, hogy isten-keresése, istenhez-fordulása nem „megtérés", mint pl. Verlaine-nél. Az isten-versek nem költői fejlődésének végén szólalnak meg, hanem szinte kezdettől fogva jelen vannak. A forradalmi versek és az isten-versek szinte kezdettől fogva egymás mellett jelennek meg: Ady isten-versei és proletárversei egy időben indulnak útra „Az Illés szekerén"

kötettel. Ady forradalmár létére is istennel vitatkozott, istenkereső létére is megmaradt forradalmárnak. „Megtérésről" tehát szó sem lehet. A kifáradás, a kétségbeesés, a megfélemlítettség érzései Ady lírájában nem váltják fel a forradalmi érzelmeket.

Ady isten-verseinek másik feltűnő vonása, hogy nem leplezik el érzelmi eredetüket, hanem nyíltan kimondják. Egy 1906-os cikkében, melyben egy Verlaine megtérésével foglalkozó francia tanulmányt ismertet, ezt írja.

„Óh jaj, mindnyájunkat fenyeget a veszedelem, hogy egy szép napon elfáradunk és istenfélők leszünk."[176]

Ady isten-verseinek alapmotívuma éppen ez az „elfáradunk, tehát istenfélők leszünk".

„Nem birom már harcom vitézül — Megtelek Isten-szerelemmel"[177]

írja Ady „A Sion hegy alatt" ciklusban.

„Halottan visszajöttem hozzád — Én, az életben kárhozott".[178]
Hinni a beteg hisz: „Hiszek Krisztusban, Krisztust várok — Beteg vagyok, beteg."[179]

Ez az őszinte kimondása és bevallása annak, hogy az istenhit elfáradás, sokszor oly rikítóan nyílt, hogy néha nem tudja az ember, Ady isten-versei valójában nem blaszfémiák-e?

„Mutass nekem egy ellenséget
Valaki ocsmányt oh, Uram.
Megcsókolom csúf lábanyomát,
Hogy méltón imádjalak téged."[180]

Nem gúny ez, nem tudatos ad abszurdum-vitele a keresztényi alázatnak? Az „ocsmány" emberek csúf lábnyomának megcsókolása — a versben benne van félreérthetetlenül, hogy Ady továbbra is „ellenségnek" tekinti és gyűlöli őket — ez isten „méltó imádása"! Vagy olvassuk ezt:

„A született Jézus,
Egy igézetes gyermek,
Áldja meg azokat,
Kik a szívünkbe vernek
Mérges szuronyokat."[181]

Az alázat Jézus iránt nem csak ürügy-e itt arra, hogy szenvedélyesen lehessen gyűlölni az „álnokokat" és nevén nevezni e gyűlöletet? Az isten iránti gúny határán járó „istenhit" a legszembetűnőbb Ady háborúellenes költészetében. „A halottak élén"-ben isten is desifrírozódik. „Van isten, de vigyáz Magára"[182] — írja Ady — az isten maga is „kísértet", akiben csak azért kell hinni, mert „nincs már semmi hinnivaló". Az isten Ady költészetében sokszor a forradalmi csodavárást személyesítette meg és mint a forradalmi néptömegek szövetségese szerepelt, most lelepleződik, mint az embertelenség világának mozgatója. „S bennünket — igazakat, ki a Gaz büntet?"[183] „Isten rejtett törvénye"[184]: a háború.

Ady istenhitének itt a fonákja: mitológizálva ugyan, de kimondja, hogy isten az emberben, a társadalomban rejlő embertelenség kivetítődése. Ady isten-verseiben tehát az isten-fogalom különböző jelentései pörlekednek egymással. Az „isten", hol a szalmaszál, amiben megkapaszkodik az elfáradó és beteg ember, hol a forradalmi csodavárás kivetítődése, hol a jövőben való hitetlenség és a nép harcaiból való elszigetelődés mitológizálása „titokká", amiben nem lehet hinni, sem nem hinni. Ady isten-versei ellentétben állnak politikai költészetével, de politikai versei is belejátszanak isten-verseibe. Az isten-kereső Ady, aki az istent is csak az isten-keresés keretein belül tagadja, aki a jövőért való harcot is — a vallástól kölcsönkért szimbólummal — „az Anti-Krisztus útjának" nevezi, ez az Ady a munkásosztály felé fordulva megtalálja az isten kérdésében is forradalmi mondanivalóját:

„Betlehem híres csillagának
Híre maradt csak, se hamva, sem üszke.

Egyre többen hisszük és valljuk:
Kenyér jár nekünk a ránk-dobált kőért
S nem-magunkért mind többen küzdünk:
A leendőkért, az ékes Jövőért."[185]

Ady lírájának e belső ellentétei végső soron mind a világ megváltoztatásába vetett hitével és hitetlenségével függnek össze. Hite és hitetlensége néha mereven szemben állnak, néha egymásba folynak, anélkül, hogy ellentétük feloldódna: a „Ki látott engem"-ben Ady így válaszol „bajnoki hívásokra":

„Hát ott leszek, ha jő gyülekezés,
Ha törten, ha bénán.
Ki közénk áll, nem kap finnyás kezet
S harcolunk, mint egybevert mártírok
Fenevadakkal cézári arénán."[186]

S „A halottak élén"-ben:

„Zászlónk lehanyatlik untan,
Fáradtan biztatjuk egymást,
Bízunk még, de nem magunkban,
Be gazdátlan, be keserves bizodalom."[187]

A kuruc versek legtöbbjében Ady ön-lelke hitét és hitetlenségét a beszélgető „két kuruc" szájába adja:

„»Nem látom, nem látom
Szívbéli pajtásom,
Nem látom a ködöktől a jövendőt,
Fultak itt a szívek
És éhesek és gonoszak a bendők.«
»De ilyenkor hinni
S reményzászlót vinni
Illik a jó, kordiális vitéznek.«"[188]

A demokratikus forradalmár az, aki hisz? És a burzsoázia ellen magányosan lázongó művész az, aki nem hisz? Hiba volna így leegyszerűsíteni a dolgot. Ady késői verseiben, magukban a

forradalmi versekben bukkan fel a hitetlenség és a magányos, sötét, pesszimista versekben csillan fel a hit. A forradalmi versek lesznek lemondókká, és kétségbeesett, embergyűlölő versek torkollnak bele az optimizmusba. Ez a dialektikus szerepcsere „A halottak élén"-ben a legnyilvánvalóbb, és itt tűnik ki értelme is.

Az imperialista háborúban a régi lobogó gyűlölet a Tisza Istvánok ellen úgyszólván tárgytalanná vált. A magyar urak rothadtsága, a feudális Magyarország barbársága szinte eltörpült az egész imperialista világ rothadtsága mellett. A háború nem külön magyar ügy volt, hanem az egész emberiség ügye.

Ady háborúellenes költészete kétségbeesett vitatkozás az emberiséggel, mely az imperialista háború őrült tombolásában hazudtolta meg önmagát. E költészet megrendítő nagysága éppen abból származik, hogy Ady az imperialista háborút nem emberen kívüli, vak istencsapásként fogja fel, hanem magának az embernek gyalázataként.

Nincs semmi útszéli pacifizmus ebben a háborúellenes költészetben.

Ady nem is annak az akkoriban divatozó olcsó humanizmusnak a nevében fordul a háború ellen, mely a „rossz háborúval" a „jó embert" állította szembe. Az imperialista háború nem az „ember"-imádat, hanem az ember-megvetés érzését váltotta ki belőle.

„Már csúfja minden állatoknak
Isten híres sarja, az Ember."[189]

Ady az imperialista háborúban az ember csődjét látja, rettenetes összeomlást, a kapitalizmus emberének borzalmas tivornyáját. „Terítve a Föld, lakni tessék", „hollókkal és kóbor kutyákkal — Kész a lakoma, kész az egység", „Éljünk dögig e nagy tivornyán"[190] — ez Ady szava az emberről és háborúról.

De az elkeseredett szembefordulás a vértől megvadult emberiséggel igazabb, forradalmibb, emberibb humanizmus volt, mint például Babits Mihály[191] akkori pacifista humanizmusa. Abban,

hogy Ady az imperialista háborút magának az emberiségnek a számlájára írja, a háború társadalmi okainak felismerése rejtőzött. Ady háború alatti mély pesszimizmusa voltaképpen forradalmi érzelem volt: ennek a világnak nem megjavulnia kell, hanem el kell pusztulnia. A magyar demokratikus forradalmár hitét felváltja az egész világrenddel, az egész emberiséggel szembeforduló költő pesszimizmusa.

De ez a pesszimizmus jövőbe mutatóbb a magyar Ugar elleni forradalmi gyűlölet optimizmusánál. Amíg csak a demokratikus-polgári forradalom győzelméről volt szó, addig Ady sohasem tudott igazán hinni, mert a polgári demokrácia győzelmének kilátása csak erősítette benne a hitetlenséget azzal szemben, ami a győzelem után következik. De ha nem a magyar Ugar fölötti győzelemről, hanem az egész világ pusztulásáról volt szó, akkor a hit abban, ami e pusztulás után következik, tiszta, mély és zavartalan lehetett.

Ady hite és optimizmusa a háború alatt — hogy úgy mondjuk — terjedelmében kisebb, mennyiségében kevesebb volt mint akkor, amikor a magyar demokratikus forradalomra vágyakozott, de ez a kevesebb hit másnemű, másanyagú volt, mint a többi hit annak előtte. Mélyebb volt és tisztább, mert arra az egészen újra vonatkozott, ami a pusztulás után következik. Ezért tűnt el belőle eburafakós, csakazértis, magabiztató mellékzöngéje. Ady kétségbeesett pesszimizmusából a világháború alatt csendes, de kételyektől mentes optimizmus fakadt. „A halottak élén" kötetben az emberiséget káromló pesszimizmus tövében bukkanunk rá lépten-nyomon erre az új optimizmusra:

„Sötét a
világ, kell tűz, ha lobnyi
Kell a gyujtáshoz mindig újból fogni."[192]

Ezt a tiszta hangot a régebbi Adynál, aki csak a magyar urakkal harcolt, nem hallani. S most azért hallani, mert Ady az egész emberiség jövője felé fordul:

„Kell még Tegnapról hív tanu
S kell talán az én hadi-sarcom,
Hogy drága mementóként
Fölemeljem arcom
Egy új emberű új világra.

Vád nélkül széttekintgetek
Majd vertségek és diadalmak
Földjén, hogy a káoszból
Harcos igét halljak
Vagy harcos igét én hallassak.

Hős emberségem, várakozz,
Szép álmokat aludj, lefénylett
Jós és jó magyarságom,
Hívni fog az élet
S föltámadások örök Rendje."

„Hogy drága mementóként fölemeljem arcom egy új emberű új világra": komoly, szinte ódai ünnepélyességgel zengenek e sorok. A vers — „Mag hó alatt" — a költő „gyötrött és tépett magával" kezdődik, panaszkodásnak indul, de Ady szinte magafeledkezetten csap a magasba, hogy szózatszerű emelkedettséggel és egyben megtisztult egyszerűséggel hirdesse az új világ bizonyosságát.

4

A MAGYAR VALÓSÁG TÜKRE

Van-e tehát egység Ady lírájában? El kell-e fogadnunk Ady költészetét a maga egészében, vagy el kell-e vetnünk lírájának egyes részeit?

Valóban nagy lírikusok művészetét feldarabolni, „elfogadva" belőle ezt és „elvetve" belőle amazt — mint a gyerek, aki kiszedegeti a mazsolát a kalácsból —, nemcsak önkényes, hanem barbár művelet is. Ady lírája ellentmondásokkal teli líra, de egység is

van benne. Hiába is próbálkoznánk Ady költészetének ezzel a feldarabolásával. Hol kellene megvonni a határt? Hiszen a szakadék a forradalmiság és a dekadencia között, ha jól megnézzük, nem politikai költészete és élet-halál-, szerelem-, isten-versei között vonul, hanem magában politikai költészetében, magukban „dekadens" verseiben van meg a kettősség. A forradalmár Ady benne van a halál-költészetben is, a halál-motívum benne van a forradalmi költészetben is: hol és hogyan lehetne tehát megvonni a merev határvonalat? Sőt, Ady forradalmi és politikai költészetének igazi természetét, teljes gazdagságát meg sem lehetne érteni *egész* lírájának megértése nélkül, és fordítva: azt, ami szerelmi költészetében, életről és halálról szóló lírájában előremutat, meg sem lehetne érteni anélkül, hogy ne ásnánk le a közös gyökerekig forradalmi lírájában.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy Ady lírájában nem kell meglátnunk az ellentéteket és nem kell különbséget tennünk lírai gondolatvilágának egyes elemei között. De ennek a különbségtevésnek gondosnak, tapintatosnak, szinte azt mondanám: gyöngédnek kell lennie és tudnia kell, hogy csak akkor vezet eredményre, ha szem előtt tartjuk Ady lírájának ellentmondásos belső egységét.

Hiszen Ady lírájának lényegét éppen ezek a legmagasabb művészi színvonalon kifejezett ellentétek alkotják. Nemcsak színét, tüzét, pompázását, nemcsak formai szépségét kapja ez a líra attól a feszültségtől, mely ezek között az ellentétek között fennáll, hanem tartalmi mélységét, gondolati és érzelmi gazdagságát is.

Igyekeztünk kimutatni, hogy Ady „két meggyőződésében" a magyar valóság maga szólalt meg. És csak a lírában lehetett kifejezni, megszólaltatni ezeket az ellentéteket. Ady éppen ezért lett a magyar irodalom reprezentatív alakjává a forradalmak előtti Magyarországon, mert lírikus és csak lírikus volt: az első világháború előtti Magyarországon — mint annyiszor a magyar irodalom fejlődésében — a líra volt a reprezentatív magyar műfaj, mely a magyar társadalmi és történelmi valóságot, a

nemzeti élet fő kérdéseit, a legadekvátabban, a legmaradéktalanabbul tudta kifejezni.

(Hogy Balassitól Adyig miért mindig újra a líra a reprezentatív magyar irodalmi műfaj, azt csak a magyar történelem egyes szakaszainak és a nagy történelmi fordulópontokon felmerülő fő nemzeti problémáknak konkrét kielemzésével lehetne megmagyarázni. Más okok hatottak Balassinál, mint Petőfinél, mások Adynál, mint Illyés Gyulánál. Nem feladatunk, hogy ebben az Ady-tanulmányban ezeket a különböző történelmi okokat felkutassuk.)

Az bizonyos: nem véletlen, hogy Ady — néhány novellán, cikkeken és egy Dózsa-színdarabkísérleten kívül — nem írt mást, mint verset, és hogy ő maga is lírikusi mivoltában látta a maga „fajta-reprezentáló" hivatásának megvalósulását. Hatvanynak, aki regényt és színdarabot követelt tőle, így válaszolt:

„Ne hidd, hogy félek egy színdarab, egy regény megírásától, a magam lírájának úri öltöztetésétől, de jól teszek-e, ha hit és hivatás nélkül teszek valamit, még akkor is, ha piac és pálma helyeselné . . . Nincs bennem semmi irigyelt fajtád fölséges kozmopolitizmusából, gyalázatosan s rögösen magyar vagyok, de ebben első s ez is valami . . . Csak egy általános emberi törvény vonna ki ez átkos fajta-szimbolizálásból, a halál, de erről már szóltam s ez mindnyájunknál nagyobb úr. Meglátod valamikor, hogy eszem is van s ezt nehéz meglátni másoknak, akik elhelyezkedő, törekvőképességben látják az eszességet s nekem ez az eszem azt mondja, hogy a náthámat jogom van kúrálni, elrendeltetett és versekben fiadzott életemet azonban nincs, nem is beszélve arról, hogy lehetetlenség."[193]

Adynak igaza volt, hogy lírikusságában látta hivatását, mert csak a líra tudja művészileg kifejezni a magyar társadalom akkori fő problémáit. Egyedül a magyar társadalom belső ellentéteivel ezt még nem lehet megmagyarázni. Ellentétek mindenhol voltak, a líra mégsem volt mindenhol reprezentatív nemzeti műfaj.

A magyarországi társadalmi ellentéteknek különleges jellegéről van szó.

Magyarországon nem a már véglegesen és teljesen uralkodóvá lett kapitalizmus immanens ellentétei alkották a társadalmi valóság fő problémáit, mint a nagy nyugat-európai országokban, melyeknek reprezentatív műfaja éppen ezért a polgári regény volt. De nem is egyszerűen a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet, a feudális rend felbomlása okozta ellentétekről volt szó, mint abban a régi Oroszországban, amelyet a 19. század nagy realista orosz regényei ábrázoltak. A regény és a dráma akkor lehet a nemzeti irodalom reprezentatív műfajává, ha a társadalmi ellentétek, melyeket az irodalom tükröz, úgyszólván egyneműek, egységes nézőpontból áttekinthetők, mert minden bonyolultságuk ellenére, a fő osztályok ellentétei körül forognak, és így a társadalmi fejlődésről egységes és egész képet lehet alkotni ezeknek az alapvető, középponti és fő osztályellentéteknek objektív nézőpontjából.

Hogy Magyarországon a 19. század végén és a 20. század elején nem a regény, nem a dráma lett reprezentatív nemzeti műfajjá, annak az a végső magyarázata, hogy a magyarországi társadalmi ellentétek *még* nem voltak olyan „tiszták", mint Nyugat-Európában és *már* nem voltak olyan tiszták, mint a 19. század cári Oroszországában. Magyarország már kifelé menőben volt abból az állapotból, amelyben a fő társadalmi ellentét az egész nép és a feudális nagybirtok ellentéte, de még nem érte el azt a fokot, ahol a középponti társadalmi ellentét a burzsoázia és proletariátus osztályellentéte.

Ennek a különleges átmenetnek volt végső soron kifejezője Ady lírája. Nem egyedül arról van itt szó, hogy a polgári demokratikus forradalmat Magyarországon a burzsoázia ellen kellett volna előkészíteni. Ezt így kellett a cári Oroszországban is. A társadalmi ellentéteknek ez a bonyolódása Oroszországban alapjában véve még jobban „tisztázta" a helyzetet, mert a „nép" — a munkásság és a parasztság — és a nagybirtokosok és tőkések ellentéte, tehát egy nagy, általános, átfogó ellentét lett az orosz társadalom közép-

ponti ellentétévé. Hogy az orosz polgári demokratikus forradalmat csak munkásvezetéssel és csak a burzsoázia ellen lehetett megvívni, nem zavarta meg a társadalmi harcok egységes felfogásának és áttekintésének lehetőségét egy központi osztályellentét szemszögéből, és így irodalmilag nem arra vezetett, hogy a nagy realista regény szerepét átvegye a líra, hanem arra, hogy a polgári regény szerepét — Gorkijjal — átvegye a nagy szocialista realista regény.

Magyarországon azonban nemcsak erről volt szó.

Hogy a feudális maradványok elleni harcot nálunk is együtt kellett volna vívni az ellenforradalmivá váló burzsoázia elleni harccal, ez alapjában véve Magyarországon is „tisztázhatta" volna azt a kérdést, hogy kik állanak szemben kikkel, hogy mi a központi társadalmi ellentét, ha ezt a tisztázódást — munkásság és parasztság, nagybirtokosok és burzsoázia szembenállását — nem keresztezte volna az Ausztriához való viszony, a magyar függetlenség problémája, mely még tovább bonyolódott az elnyomott nemzetiségekhez való viszony kérdéseivel.

A dualizmussal még a félfeudális nagybirtokosok egy része, még az ipari burzsoázia egy része is elégedetlen volt. A „történelmi" Magyarországért, a nemzetiségi elnyomás fenntartásáért még a parasztság és az ipari munkásság egy részét is mozgósítani lehetett: ezért úgy látszott, hogy a társadalmi ellentétek nem forognak egyetlen tengely körül, nem redukálhatók a fő osztályok szembenállására. A társadalmi ellentétek egységes képét ezért nem tudta megrajzolni a háború előtti magyar polgári regény. Nálunk még inkább, mint Oroszországban, csak szocialista realizmussal lehetett volna ábrázolni a társadalmi ellentétek egész képét, éppen azért, mert az egymást keresztező, összevissza bonyolódott kérdések tömkelegében csak a munkásosztály mutathatta volna meg a kivezető utat. De a munkásosztály akkor még nem tudta megmutatni.

Ezért öltöttek a háború előtti Magyarországon a társadalmi ellentétek, a forradalmi átmenet objektív kérdései, az osztályviszonyok objektív bonyolultsága szubjektív alakot: nem volt,

aki kivezető utat mutasson, nem volt, aki megmutassa, hogy a társadalmi harcoknak mi a tengelye, nem volt, aki az ellentétek bonyolultságában eltévedőket a helyes útra vigye, a magyar nép árva volt és magára volt hagyva. A líra azért lett Adyval reprezentatív magyar műfajjá a háború előtti Magyarországon, mert csak ő tudta megszólaltatni a magyar társadalom ellentéteit meztelenül és közvetlenül, anélkül, hogy feloldotta volna őket, és mert a lírai magatartásban, mely az Én-en, a szubjektumon keresztül nézi a világot, tükröződhetett legadekvátabban a forradalomnak az a fő kérdése, hogy szubjektív erői gyengék és készületlenek. Ady lírájának befeléfordulásában és ellentéteinek feloldatlanságában tehát egyaránt a magyar valóság problémái tükröződtek.

Persze az, hogy a líra volt a reprezentatív magyar műfaj: nem erény, hanem szükség, nem erő, hanem gyengeség jele volt. És ennek magában a lírában, Ady költészetében is ki kellett fejeződnie. Ady szimbolizmusában jut kifejezésre Ady költészetének ereje is, gyengéje is.

Ady lírája éppen szimbolizálása révén lett nagy, patétikus, forradalmi lírává, egy nagy történelmi fordulópont költészetévé. Éppen szimbolizmusával érte el azt, hogy tekintetét nem a kis, hanem a nagy dolgokra tudta függeszteni, hogy a valóság felületi bajaitól, az egyes dolgok külsőlegességétől és színlegességétől elfordulva, a mélybe tudott hatolni és a magasba tudott törni: érzékeltetni tudta, hogy nem részletekről, hanem az egészről van szó. Szimbolizmusa a forradalmi általánosítás eszköze volt. Ennyiben volt ez a szimbolizmus realizmus, az akkori Magyarország akkori fő történelmi problémáinak lírai tükröződése.

A demokratikus forradalom előkészítésének idején, 1905-től 1918-ig, Ady szimbolizmusának ugyanaz volt a szerepe, mint Petőfi realista lírájának 1848 előtt: az egész életet felölelő költészettel köszönteni a küszöbön álló forradalmi változásokat, érzékeltetni, hogy valami készül, forradalmasítani a lelkeket, kiragadni őket a mindennapok sablonos megszokottságából.

De ez a nagy és széles forradalmi költészet tükrözte a kapita-

lista rothadást is. A forradalmi valóság lírai megszólaltatásához csak azért volt szimbolizmusra szükség, hogy a kapitalista rothadás kiváltotta kiábrándultságot, hitetlenséget össze lehessen egyeztetni a forradalmi változások hirdetésével. Ady szimbolizmusa tehát: eltávolodás is a realizmustól. A valóság helyettesítése mitológikus szimbólumokkal arra kellett, hogy ne kelljen nevén nevezni a rothadást, hogy ne kelljen a maguk igazi valójában megrajzolni a forradalom ellen működő társadalmi erőket.

Ady tudta, hogy a polgári demokratikus átalakulás táborának régi, szinte természetes egységét az osztálydifferenciálódás megbontotta, szimbolizmusa ki is mondja, de nem egyenesen, hanem csak sejtetve, szinte elhallgatva mondja ki ennek az egységnek a megbomlását. Ady a polgári demokratikus forradalom előkészítésének idejét a kapitalista társadalom imperialista szakaszában élte át: heroikus illúziói a demokráciát illetően már nem lehettek, e polgári demokratikus forradalmat — nem proletár osztályalapon — heroikus illúziók nélkül hirdetni nem lehet.

Ady szimbolizmusa arra való volt, hogy e heroikus illúziókat beleágyazhassa a dezillúzióba.[194] Ezért mitológizálódik költészetében a forradalom is, a reakció is.

Ady lírája éppen ezért *egyszeri* jelenség a magyar költészetben. Egy konkrét történelmi helyzet szülötte, nem lehet megismételni, nem lehet folytatni. A polgári demokratikus forradalom heroikus illúzióit az antikapitalista dezillúzió érzelmeivel csak addig lehetett összeegyeztetni, amíg a forradalom nem vált valósággá.

Az 1918-as és 1919-es forradalmak után a heroikus illúziók a levegőben lógtak, az antiburzsoá dezillúzióból proletárellenesség lett. A két forradalom kirántotta a társadalmi talajt a szimbolizmus lába alól. A történelem, mely igazi mivoltában, harcoló osztályok valóságos cselekvésének képében jelentkezett, maga rántotta le a leplet saját „titkairól": a rémek és szörnyetegek, a költői mitológia jó és rossz kísértetei igazi mivoltukban szólaltak meg. És ehhez a forradalmi és ellenforradalmi valósághoz képest a szimbolista líra mitológikus lényei halovánnyá és vérszegénnyé lettek. A magyar proletárság valóságos forradalmi nagyságáról

a „Jövendő fehérei" elnevezés már nem mondott semmit, még kevesebbet mondott gyengéiről. Szegedhez, Orgoványhoz, Siófokhoz[195] képest a „magyar Ugar" szimbólumai elszíntelenedtek.

Nem véletlen, hogy a forradalmak utáni magyar líra nem ott folytatta, ahol Ady elhagyta. Illyés Gyuláék költészete realista költészet: ők már nevén nevezik a valóságot. De az ő realista lírájuk nem is nagy líra, abban az értelemben, ahogyan Adyé az: a nagy történelmi fordulópontok problémáit és heroikus érzelmeit kifejező költészet. Realizmusuk a forradalom utáni kijózanodás realizmusa; azért fordultak el a szimbolizmustól, mert nem tudtak oly szenvedélyesen gyűlölni, mint Ady, nem tudták olyan hévvel vágyni és akarni a forradalmat, mint ő. Lírájuk „népiesebb" volt Ady lírájánál, de ez a népiesség nem a forradalom népiessége volt, inkább csak a kisemmizett parasztságé, mint az egész forradalmi magyar népé. Realistább és népiesebb ez a líra Adyénál, de szürkébb és korlátoltabb is. Az Ady utáni líra elfordult a szimbolizmustól, mert nem tudott hősöket látni az elnyomottakban és szörnyetegeket az elnyomókban. Ezért ez a realizmus és ez a népiesség: visszaesés Ady kevésbé realista, kevésbé népies költészetéhez képest.

Népi költő-e Ady a szónak abban a tág értelmében, hogy a nép életét tükrözi, a nép vágyait és törekvéseit szólaltatja meg költészete? Népi költő-e abban az értelemben, hogy világosan, az igazság egyszerűségével fejezte ki azt, amit az ő szájával mondott a magyar nép?

Ady versei közkézen forognak, összegyűjtött verseit — halála után — kétszázezren vásárolták meg, széles néptömegek ismerik, szeretik költészetét. De hatása és elterjedése nem egyértelmű, és nem mindig felel meg költészete igazi tartalmának. Nem mindenki szereti ugyanazt Adyban, költészetének különböző területei és oldalai népszerűek a különböző néprétegekben, népszerűségének társadalmi okai mások voltak 1919 után, mint 1918 előtt. Maga a nép — a nép különböző rétegei — végzi el a spontán kiválogatást Ady lírájából. Nem véletlen, hogy nemzeti és forradalmi költészete hatolt be legmélyebben a munkásságba, hogy lírája-

nak ez a területe lett leginkább népszerűvé az alsó osztályokban. Ady költészete ellentmondásos egység, de a nép spontán felbontja ezt az egységet, hogy ne ellentmondásaiban, hanem egyszerű és közvetlen igazságaiban értse és szeresse Adyt. A nép spontán és naiv realizmusa Ady szimbolizmusából úgyszólván kivonja, kiszűri a realizmust. Az ellenforradalmi intelligencia ellenkező módon járt el. Ady realizmusából a szimbolizmust szűrte le, hogy Ady igazi forradalmiságát ily módon puszta „mítosszá", puszta fantáziává hamisíthassa, és ezzel a meghamisított Adyval igazolhassa a maga talmi „forradalmiságát".

Mi hat ránk ma Adyból? Hatnak ránk forradalmi versei, hat ránk költészetének nagy változásokat hirdető és sejtető szándéka, a történelmi fordulópont levegőjét lehelő szenvedélyessége és intenzitása. Hat ránk mindaz, ami előremutat benne: a vágy az élet gazdagságára és teljességére.

De nemcsak ez.

Dekadenciájában is van, ami meg tud ejteni és csábítani tud: Ady visszhangot ver azzal is, hogy kifejezi az embert, aki nem tud állandóan az ellenséges valóság megváltoztatásának színvonalán élni, aki csak vágyódni tud az igazi jövőre, de e vágyával leplezi beletörődését. És Ady e kétféle hatását el kell hogy válasszuk egymástól. Adyt el kell fogadni úgy, ahogy van, a maga egészében, de meg kell különböztetni benne a mulandót a maradandótól.

Ady népiességét és népszerűségét nem lehet megítélni a mai nap, az utolsó húsz év tapasztalataiból. Az ő költészete kristály, melynek sugártörése változik aszerint, hogy éjjel van-e vagy nappal, alulról vagy felülről esik-e rá a fény, hogy valamennyi oldala vagy csak egyes lapjai verik-e vissza a valóság sugarait. Igazi nagy költészet nemcsak képe a világnak, hanem maga is tükör, amiben a világ felismerheti önmagát. És minél szebb, szabadabb, emberibb lesz a világ, annál többet fog felismerni önmagából Ady költészetében.

III

A HARC ADYÉRT

Ady felléptekor a magyar irodalomban szinte azonnal szenvedélyes harc indult meg körülötte. Nemcsak esztétikai harc volt ez, hanem késhegyig menő politikai küzdelem, melynek részvevői nem is titkolták, hogy többről van benne szó, mint irodalmi irányzatok összecsapásáról. Ady lírája a magyar valóságnak olyannyira elevenére tapintott, oly tudatosan kibontott harci zászló volt, hogy a politikai és irodalmi reakció még ha akart volna, se elégedhetett volna meg Ady költészetének pusztán esztétikai elvetésével. Berzeviczy[196], Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc[197] harca Ady ellen a félfeudális magyar reakció harca volt a demokratikus forradalom költője és költészete ellen. Még Tisza István is beavatkozott e harcba. 1912 őszén Rusticus álnéven cikket írt Adyról a „Magyar Figyelő"-be:

„Ady állítólagos költészete a lelki anarchiának kínos takarója — írta Tisza —, a pöffeszkedő parvenű üres feltűnéshajhászása, mely joggal számít a félművelt tömeg ízléstelenségére."

Az első világháború előtti Magyarországon az Ady körül folyó harc frontjai tiszták és világosak voltak. Tulajdonképpen nem volt akkor „Ady-probléma", mert mindenki természetesnek vette, hogy Ady a polgári demokratikus átalakulás táborához tartozik, a konzervatív reakció irodalmi képviselői pedig kitaszítják és megátkozzák. „Ady-probléma" csak a forradalmak utáni Magyarországon merült fel. Megindult Ady „újjáértékelése". Ez az Ady-revízió három irányban folyt. Az ellenforradalom számos tekintélyes ideológusa — Szekfű Gyulával[198], Makkai Sándor[199] püspökkel az élén — felfedezte Adyban a nemzeti költőt, aki egy „hanyatló korban" szinte egyedül látta meg a nagy nemzeti betegségeket és egyedül látta előre az összeomlást. A háború előtti években a konzervatív

irodalomtörténészek közül Horváth János[200] volt az egyedüli, aki Adyt legalább megérteni próbálta — és őt is majdnem megkövezték érte. A forradalmak után a konzervatívok között is alig akad már, aki ne ítélné el az Ady elleni régi hajszát.

Ugyanakkor az intellígenciának „népi" irányzata — Szabó Dezső,[201] Féja Géza, Németh László — felfedezte a réseket és szakadékokat a forradalom előtt egységesnek látszó Ady-táborban, kiásta Ady és a „Nyugat" közti ellentéteket, újjáértékelte Ady és a polgári demokratikus átalakulás táborának viszonyát.

És végül: régi tábora is „újjáértékelte" Adyt. Kosztolányi Dezső nyíltan, Babits Mihály „diplomatikusan"[202] vonta meg a határvonalat a „Nyugat" irodalma és Ady költészete között, a „tiszta" költészet és Ady forradalmi lírája között.

Ady értékelésének e gyökeres megváltozásában a forradalmak előtti és a forradalmak utáni Magyarország társadalmi és szellemi viszonyainak mélyreható megváltozása tükröződött. A harc Ady költészete ellen a háború előtt a „népiesség" jelszavával folyt, a forradalmak után pedig Ady lett az új „népiesség" zászlajává. A 18-as és 19-es forradalmak veresége után a magyar reakció megtagadta a polgári haladás legszerényebb formáját is, megátkozta még a háború előtti vérszegény és a nagybirtok érdekeit híven kiszolgáló „liberalizmust" is, mert benne látta annak a fejlődésnek a kiindulópontját, mely a forradalmakhoz vezetett. A háború előtti uralmi rendszerben azt hibáztatta, hogy nem tudta megakadályozni a néptömegek forradalmasodását, hogy nem tudta őket magához kapcsolni, hogy bekötött szemmel, üres optimizmussal rohant bele a katasztrófába.

Ez az antiliberális, kiábrándulással teli hangulat volt a híd Ady reakciós „megértéséhez". Az ellenforradalom ideológusai Ady nemzeti pesszimizmusában bizonyságot láttak arra, hogy a 67-es korszak valóban a „hanyatlás korszaka" volt. Az ellenforradalom konzervatív szárnya is tudta, hogy nem lehet ott folytatni, ahol Tisza István abbahagyta. A forradalmak utáni reakciónak is népi támasz kellett, a történelmi és irodalmi múltat is ennek a szükségletnek szempontjából értékelte újjá. Akiknek

túl sok volt már a legszerényebb polgári haladás is, azok kijátszották ellene Adyt, akinek túlságosan kevés volt a leggyorsabb polgári haladás is.

Hogy ez a „közeledés" Adyhoz belsőleg milyen hazug és képmutató volt, kitűnik abból, hogy Ady egész költészetéből csak pesszimista magyarság-verseit, sötét jóslatait fogadták el, de elvetették egész forradalmi líráját, „erkölcsi" okokból visszautasították egész szerelmi költészetét, értetlenül és idegenkedve nézték egész élet-halál-isten költészetét.

A „népies irányzat számba veszi Ady egész költészetét és büszke rá, hogy tulajdonképpen ő fedezte fel az „igazi" Adyt. A forradalmak veresége után fellépő „népi" irányzat Adyból társadalmi és politikai zászlót csinált, a „Sarlósoktól"[203] kezdve a Bartha Miklós-társaságig[204] Ady költészete minduntalan „mozgalmi" programmá vált. Voltak, akik ezt jóhiszeműen csinálták és akik számára Ady költészete helyettesítette a magyar társadalom és politika kérdéseiben hiányzó tisztánlátást és határozottságot. De a „népiesek" legtöbb hangadó eleme elvvé emelte ezt a zavarosságot. Ami Adynál szükség volt, abból ők erényt csináltak.

Adyt megérteni annyi, mint mitológizáló szimbolizmusa moge látni, felkutatni valóságos társadalmi és történelmi alapjait, lefordítani a népi valóság nyelvére, meglátni Ady történelmi helyzetében a tragikus ellentmondásokat, melyek őt erre a nagyszerű, de mégis vergődve tapogatózó jelbeszédre kényszerítették.

De az ellenforradalom talajából sarjadt népiesség mindennek a megfordítottját cselekedte.

Ady mitológiáját nem fejti meg, hanem még tovább mitológizálja. Földessy Gyulától Németh Lászlóig általános ez a tendencia: Ady költészetének velejét nem abból a valóságból akarják megismerni, amire mitológiájával rámutat, hanem magát a mitológiát idealizálják. Ady mitológiája mögött is az igazi népforradalom vágya rejtőzött, Németh Lászlóék „forradalmisága" is csak mitológia volt. Féja Géza például nem is titkolta, hogy miről van szó. Ő Adyt a 16. század magyar református prédikátorai

leszármazottjának tartja, de Dávid Ferenc[205] és Bornemissza Péter[206] nagy érdeme — Féja szerint — az, hogy bennük Dózsa György parasztforradalma „szellemi mozgalommá érett".

Ady eszmei gyökérzete valóban visszanyúlik a magyar reformáció korába, ennek a nagy népmozgalomnak a talajába, de a magyar prédikátorok érdeme nem az volt, hogy Dózsát „megszelidítették". És Ady nem e megszelidítés értelmében leszármazottja Dávid Ferencnek, Bornemissza Péternek. Ady szimbolizmusának misztifikálása arra való volt, hogy a népforradalmat, amit Ady minden porcikájával vallott, „szellemi mozgalommá" lehessen szelidíteni.

Egyrészt misztifikálták Adyt és így meghamisították lírájának realista magvát és szándékát, másrészt elparasztosították népiességét és így meghamisították benne a leglényegesebbet, hogy a városi néphez, a szocialista munkássághoz közeledve lett konkréttá és harcossá népiessége, mely felölelte az egész magyar népet. Ady misztifikálása szellemi kifejezője és kísérője azoknak a törekvéseknek, melyek az utolsó két évtizedben, de különösen a „konszolidációs"[207] korszak összeomlása óta mindig újra felütötték a fejüket, és melyek Magyarország sorsát az intelligencia és a parasztság utópikus szövetségére akarták építeni.

Ady misztifikálására elrettentő példa, hogy „fajtareprezentáló" költészetét megtették a „népies" fajelmélet előfutárjának.

Ady költészetében és gondolkodásában a magyar faji érzelemnek tagadhatatlanul jelentős szerepe volt. És bizonyos, hogy a „faj" nála nem egyszerűen a nemzetet jelentette. A „svábokból jött magyarokkal" szemben a maga ősi magyarságára hivatkozott. Tass Péter a „héber betűs" falaknak is faltörő kosa volt. De ebben a „faji" álláspontban — ha mitologizálva is — Ady plebejus álláspontja rejtőzött: a magyar urak, a „rabló szerencsés ritterek" iránti gyűlölete, különleges vonzalma a magyar nép ősi, történelmi rétegeihez, a parasztsághoz, de különösen a néppel tartó, az uralkodó rendszerrel szembeszálló, nem az aszfalton, hanem a néphez közel és kultúrán nevelkedett intelligenciához. „Fajtámbeli véremnek" Bölöni Györgyöt[208] hívta, és a Kincs Gyula[209], Bányai

Elemér[210]-féle típusokat tekintette igazán magával egyvágású embereknek.

Persze, Ady „faji" álláspontjában jó adag utópizmus rejlett: a Bölöni Györgyök és Kincs Gyulák csak mint egyének képviselték a néppel tartó „kisurak" hagyományait, a réteg maga belezüllött vagy a dzsentribe vagy a kulákságba. De Ady „faji" érzelme sohasem volt agresszív, soviniszta, antiszemita mítosz. Ő írta a nagyszerű sorokat a „bélyeges seregről":

„Örök bolygók, örök riasztgatók,
Idők kovászai, megyek én is veletek
Bélyegesen, csillagosan."[211]

Adynál a faj fogalma nem arra szolgált, hogy a magyar nép, a haladás táborát bomlassza fel vele jött-ment „asszimiláltakra" és „törzsökösökre". Ő — az ősi magyar sarj — írta:

„Kitárul a felé karom,
Kit magyarrá tett értelem,
Parancs, sors, szándék, alkalom."[212]

Persze Ady „faji" érzelme is ellentmondásos érzelem volt. Hol az úrgyűlölet mitológizálása, hol pedig a magyar uralkodó osztályok és a magyar nép tehetetlensége fölött érzett kétségbeesésé. 1917-ben írt „Korrobori" című cikkében jut ez legjobban kifejezésre. Arról írt itt, hogy a magyarság egyetlen mentsége: keveredni a zsidókkal és új fajt létrehozni. Más út nincs, mert Magyarország „az erejüket kiélt uralkodó-osztályok, felszabadulásra későn hozott nyomorult parasztság, senyvedő, mert haszontalan fajtákkal összevéresedett polgárok" országa. Látnivaló ebből, hogy Adynál a végső kétségbeesés okozza, hogy az uralkodó osztályok reakciós tulajdonságai, a magyar nép harcainak és erőfeszítéseinek sikertelensége „faji" tulajdonságokká merevednek: a reakció uralma alatt pusztuló nép történelmi helyzete így mitológizálódik „végzetté", a „fajta" tulajdonságaiban gyökerező

sorssá. De csak az látja Ady népiességének lényegét ebben a mitológiában, aki reakciós politikai programmá akarja hamisítani költészetét.

A „Nyugat" írói viszolyogva szemlélték ezt a műveletet, mellyel Adyt „faji" prófétává, sámánná[213] és vátesszé[214] dagályosítják, hovatovább megfeledkezve arról, hogy Ady elsősorban művész volt, költő, lírikus — és pedig a legnagyobbak közül való. El kell ismerni, hogy ebben a művészi tiltakozásban Ady meghamisítása ellen sok volt az igazság. A nyugatosok persze Adyt a „tiszta" művészet számára követelik vissza. (Vagy — mint Kosztolányi — kiközösítik a tiszta művészetből.) Hogy Ady költészete tele van harciassággal, hogy nagy népmozgalmak kísérő jelensége volt, nem látják és nem akarják látni.

De Ady esztétizáló felfogásánál semmivel sem jobb Ady felnagyítása nemzeti „prófétává".

Ady költészetének egyik legmélyebb motívuma: a „fajtareprezentálás", a magyar dolgozó nép felszabadulási harcának gyengéiből, az egész magyar történelmi helyzet akkori kiúttalanságából, a magyar társadalom betegségeiből származott. Ha azt, amit egy korban tenni kellene, egyedül költők tudják kifejezni, akkor ez nem azt jelenti, hogy a költészet politikai programmá válik, hogy ő mutatja az utat a cselekvésre, hanem azt, hogy a cselekvés szükségessége csak mint költészet tud alakot ölteni. Akik Ady költészetéből politikai és társadalmi „programot" csinálnak, voltaképpen a jelenben is költészetté akarják változtatni a cselekvést, meg akarják gátolni, hogy a magyar nép levonja két és fél, válságokkal teli évtized igazi tanulságait.

Ady költészete és költészetének visszhangja a magyar népnek segítségére lehet e tanulságok levonásában. Nem véletlen, hogy az Ady körül folyó harcban három évtized óta a népiesség kérdése áll a homloktérben.

A harc Ady ellen a népies-nemzeti irodalom jelszavaival kezdődött. A népies-nemzeti irány azt jelentette a magyar irodalomban, amit 1867 jelentett a magyar politikában és a társadalomban. Arany és Petőfi népi költészete az 1848-as forradalom irodalmi

bevezetője volt: hogy ez a költészet mégis az 1867 utáni reakciós irodalom esztétikai cégérévé válhatott, annak az a magyarázata, hogy a forradalom vezető rétege 1848-ban ugyanaz a „történelmi osztály" volt, amely később megkötötte a Habsburgokkal a kiegyezést.

Ez az irodalmi irány nem volt népies, mert úrnak és parasztnak a jobbágyfelszabadítással állítólag örökre biztosított „nemzeti egységéből" indult ki, de „népies" volt annyiban, amennyiben a vidéki élet szemszögéből nézte a világot. Ez az irányzat nem volt nemzeti, mert a nemzeti élet új területeit, a városi, a polgári élet új problémáit nem ölelte fel, de „nemzetinek" nevezhette magát, mert a vezető nemzeti osztály a nagybirtokosság volt, nem a városi polgárság, hanem ő képviselte a nemzeti történelem folytonosságát.

Hogy az 1867 utáni félfeudális Magyarország hivatalos irodalma monopolizálhatta a nemzeti és népies irányzatot, az a magyarországi fejlődés ama sajátosságában leli magyarázatát, hogy a magyar polgárság sosem volt szövetségese a népnek és sosem volt vezető nemzeti osztály.

A reformkorszak és a 48-as forradalom népiességének kisajátítását megkönnyítette Arany János népiességének szerepváltása 1848 előtt és 1867 után. Arany János eleven híd volt a feudalizmusellenes paraszti népiesség és az úri nemzetbe emelkedés, a nép „befogadásának" álnépiessége között. Az ő költészete szentesítette a forradalmi és a reakciós „népiesség" közötti nagy szakadék 1867 utáni betemetését.

A hivatalos népies-nemzeti irányzattal szemben szinte rögtön 1867 után fellép egy irodalmi ellenzék. A népies-nemzeti irodalom üres optimizmusával szemben Vajda János és Zilahy Károly[215], Justh Zsigmond[216] és Tolnai Lajos[217], Reviczky Gyula[218] és Komjáthy Jenő[219] a pesszimizmus, elkeseredés és kiábrándulás hangját üti meg. Két forrásból táplálkozott ez az ellenzék: a városi élet új problémáiból és a 67-es kompromisszummal és társadalmi következményeivel való szembeszállásból.

De a három költő — Vajda, Reviczky, Komjáthy — közül

egyedül Vajda János az, akinek keserűségében és lázadozásában nemcsak az új városi élet elvonttá váló emberi viszonylatai szólalnak meg, a kapitalista társadalommal beköszöntő modern magányosság, hanem az egész 67-es Magyarország társadalmi rendjével szemben való ellenzékiség is. Vajda — bár élesen bírálta a 48-as forradalom politikáját és szembeszállt Kossuth emigrációs terveivel — költői értelemben 48-as volt, mert az átélt nagy nemzeti forradalomból merítette az eleven élményanyagot, amivel a 67-es korszak törpeségével szembefordulhatott. Reviczky és Komjáthy úgyszólván történelmi vákuumban éltek: ők már beleszülettek a 67-es Magyarország társadalmába, ez volt természetes környezetük, a 900-as évekkel kezdődő nagy nemzeti válság szele még nem érintette őket. Ezért nincs megfogható tartalma pesszimizmusuknak. Jelezték, hogy valami baj van, de hogy mi a baj, nem tudták megmondani.

Vajda János 48-ból jött, ő még nem esett bele ebbe a vákuumba, az ő egyedüllétében, pesszimizmusában megfogható társadalmi tartalom van: a modern polgári magányosság problémáin keresztül a nép kisemmizettsége szólal meg benne. Az Arany—Gyulai[220]-képviselte irodalmi irányt ő nemcsak azon az alapon támadta, hogy a népies és nemzeti hagyományokkal az újat, a modernet, a városit kell szembeállítani, hanem azon az alapon is — és főleg ezen az alapon —, hogy a talmi népiesség helyére az igazi juthasson. De Vajda költészetében a mindinkább elhalványuló 1848 volt a népi és történelmi alap. Ez a magyarázata annak, hogy népiességre törekvő ellenzékisége nem tudott a jelen népi törekvéseire támaszkodva a fejlődés igazi hatóerejévé válni és a visszhangtalan, mogorva meghasonlottság költészete lett. Költészetének népi elemeit így háttérbe szorították a modern városi ember magányosság-érzelmei, lírájának e második eleme.

Nem véletlen, hogy Ady Vajda Jánoshoz kapcsolódik, „lelke atyjának" hívja, „szent elődjének", „nagy rokonának". A modern városi költő „bús egyedüliséget" kifejező költészetének ősét kereste benne, aki mégis népi, történelmi talajon áll. Ady — őseit

kutatva —, átugorja a közte és a Vajda János közti egész irodalmat. És ez a visszanyúlás Vajda Jánoshoz egyben állásfoglalás is volt azzal az egész városi irodalommal szemben, mely — akár magának a polgárságnak az irodalma volt (mint a „Hét"[221]-é, Bródy Sándoré[222], Molnár Ferencé stb.), akár a polgári intelligencia irodalma (mint a „Nyugat"-é) — korlátoltan városi irodalom volt, és az uralkodó irodalmi reakcióval szemben csak arra tudott hivatkozni, hogy a városi élet bonyolult problémáit tükröző irodalomnak is kell hogy létjogosultsága legyen.

A konzervatív és vidékies népiesség és a városi l'art pour l'art modernség békés egymásmellettisége volt a „Nyugat" esztétikájának ideálja. Ignotus csak irodalmi toleranciát[223] kívánt a hivatalos irodalomtól. Az ő egész polémiája a népies-nemzeti irányzat ellen, a „perzekutor-esztétika" ellen, azt akarta bizonyítani, hogy minden művészet, amely új és egyéni mondanivalót eredeti módon szólaltat meg, eleve „nemzeti" művészet, eo ipso a közösséget és a tipikusat fejezi ki.

Ignotusék esztétikai formalizmusa mögött a harc elől való kitérés kísérlete rejtőzött. A „nemzeti" mérték alkalmazását az irodalomra — amit a reakció követelt — Ignotusék esztétikája azzal utasította vissza, hogy csak álproblémáról van szó. A népiesség kérdésében a „Nyugat" — ellenkező előjellel — ugyanazt vallotta, mint a konzervatív reakció: „a népies az átlagosnál szűkebb fejlődési fokot jelent, de egészen bizonyos-e, hogy ha már szűkebb és alantasabb, viszont konzervativizmusában a nemzeti s a faji sajátosság és különbség konzerválója?" (Ignotus: Hazafiság és irodalom. Kísérletek, Nyugat kiadás 1910.)

Ady esztétikája és e között az esztétika között mérhetetlen különbség volt. Hiszen Ignotus elmélete szerint Ady levelekben, cikkekben és versekben állandóan ismétlődő kijelentéseinek, hogy ő a fajtáját reprezentálja, hogy ő az igazi magyar, hogy a magyar népi és nemzeti sors őbenne szólal meg, nem lett volna semmi értelmük. De Ady esztétikája nem l'art pour l'art esztétika volt, ő az irodalommal szemben szintén nemzeti és népi követelményeket támasztott, ő nem toleranciát kért a reakciótól,

hanem le akarta leplezni álnépiességét és helyébe más népiességet akart állítani.

A magyar történelmi és társadalmi fejlődés sajátosságaiból ered, hogy nálunk a „népiességnek" különleges jelentése van. Az orosz „narodnoszty" mást jelent, mint a magyar „népiesség". A népies irodalom a fogalom orosz tartalma szerint azt a követelményt jelenti, hogy az irodalomnak a népélet központi kérdéseit kell kifejeznie, tehát a valóságot kell tükröznie világosan és egyszerűen, vagyis nem a szellemi élet kiváltságosai, hanem a nép számára.

Az orosz népiességnek nincs egyoldalúan vidéki, paraszti, hagyományvédő, konzervatív jelentése.

A magyar fogalomnak pedig éppen ilyen paraszti, vidéki, hagyományvédő tartalmat adott a történelmi fejlődés, az egész magyar szellemi élet fejlődésén — a 19. század elejétől kezdve — végigvonuló polgárosulás és népiesség ellentéte. A polgárosodás képviselői a nagyobb antifeudális következetességet azzal vásárolták meg, hogy elfordultak a népitől — mint például Kazinczy és a fiatal Kölcsey. A népiesség képviselői pedig vagy a patriarchális „népiességet" képviselték, vagy kénytelen-kelletlen engedményeket tettek a konzervatív polgárellenességnek — mint pl. sokszor Csokonai is.

Az új népiességet csak a magyar társadalmi fejlődés okozta valóságos ellentétek leküzdése árán lehetett megteremteni. A magyar társadalmi és irodalmi fejlődésnek ama sajátossága következtében, hogy a népiesség vidéki és konzervatív jellegű volt, az átfogó és forradalmi új népiességet csak a konzervatív népiességnek, a „parasztiádáknak" való elszánt hátatfordítással, tehát csak a városi költészet kerülőútján lehetett megteremteni. És a városi költészetnek magának is népiessé kellett válnia, tehát burzsoáellenessé, túl kellett mennie a városias egyoldalúságon, polgári és intellektuel korlátoltságán.

Vajda János lírája meghiúsult kísérlet volt erre. De ami Vajdánál csak tragikusan meghiúsult kísérlet volt — a városi élet problémáiból kiinduló ellenzékiséget összekapcsolni az egész 67-es rendszer,

a kapitalista fejlődest kiszolgáló oligarchikus uralom elleni ellenzékiséggel, a városi és a történelmi elemek egységéből kialakítani egy új népiességet —, az Adynál, ha nem is ellentmondások nélkül, megvalósult. Persze ő sem oldhatta meg véglegesen ezt az irodalmi és stílus-ellentmondást, mely végső soron a magyar társadalmi fejlődés százéves „rendellenességében" gyökerezett.

Ady lírájában a magyar irodalmi fejlődés ősi ellentétei kiéleződnek és egyben feloldódnak. A városi magányosságban, az idegen világban magáramaradó költő visszadöbben a néptől való elszakadás szélén és éppen ezért nagyobb hevességgel, szinte lázasan éli át a népi sors problémáit, mint azok, akik túl közel maradva a néphez, nem tudták kellő távolságból áttekinteni és átélni a tömegek — a városi és falusi tömegek — forradalmi törekvéseit. *Mert a népiesség nem egyedül a nép életének hű tükrözéséből, nem egyedül a nép történelmi törekvéseinek megszólaltatásából áll, hanem a kettőből együtt.* Ady népiessége nem tudta a népiesség két elemét szerves egységgé olvasztani, az ő lírájában a nép jelen élete és jövő céljai közötti űr népi „sorssá" mitológizálódik.

Ezért Ady költészetének népiessége nem lehet olyan természetes, tiszta és világos, mint Petőfié, hanem a tartalom és a forma ellentétei között vergődő népiesség, mely a valóságos népélettel alig tud mit kezdeni, de alámerül a népi „sorsba". Ez az oka annak, hogy Ady lírája — a maga egészében — sohsem válhat oly népszerűvé, mint Petőfié, akinek költészetében a nép nemcsak törekvéseinek igazságára ismert rá, hanem a maga hangjára is.

Csokonai, Petőfi, Vajda János, Ady: ez a magyar népies líra igazi fejlődésvonala az utolsó száz évben. De e sorból Petőfi az egyetlen, akinek népiessége nem problematikus. A sor elején Csokonai, a sor végén Ady népiessége hajlik el, az egyiké a vidékies konzervativizmus, a másiké a városi intellektuális arisztokratizmus felé. Mindkét elhajlás a kapitalista fejlődés ellentmondásaival való szembefordulásból, az ebből eredő magányosságból származik. Csokonai: Rousseau[224] híve, a francia forradalmi kis-

polgárság, a jakobinusok filozófusáé és éppen plebejus érzelmei, a néphez való közelsége miatt cövekelődik meg a magyar vidéken és lesz a polgárosítást előmozdító, de a néptől eltávolodó nyelvújítás ellenfelévé. Ez keveri Rousseau hívét a francia forradalom nemesi ellenségei közé. Magányossága kettős: egyedül volt a konzervatívok között és el volt szigetelve a polgári haladás híveitől.

Ady csodálja és szereti Petőfit, de nem véletlen, hogy Vajdát és Csokonait tekinti igazi őseinek és lelki rokonainak. A népiesség és a magányosság egységét keresi bennük: nemcsak népiességüket érzi rokonnak a magáéval, hanem népiessegük ellentmondásait is.

A burzsoá progresszió megalkuvásai Adyt is nemegyszer beletaszítják emberi és eszmei hűtlenségekbe, világnézeti botlásokba. Nemegyszer ösztönös vonzalommal telik meg azok iránt is, akik -- félig-meddig tragikomikus alakokként — próbálják opponálni a 48 előtti reformkorszak elveinek magaslatáról a 67-es elvek felváltását a kapitalista korrupció aprópénzére. Ady vonzódott még Gyulai Pálhoz is, aki a 67-esség nevében csatázott 67 legitim következményei ellen. De Ady mégsem Arany János belenyugvással párosuló elégikus kiábrándulásához csatlakozott, hanem Vajda János szenvedélyes és vad ellenzékét folytatta.

Mert Ady népiessége és magyarsága nem az a „mélymagyarság" volt, mely — Németh László megfogalmazásában — a kapitalizmus ellentmondásaiból táplálkozó népiességet a reakcióval párosítja össze, mely — misztifikálva — összeboronálja a reakció támogatását a reakcióból való kiábrándulással és a forradalomból való kiábrándulást a reakció iránti „belső" ellenzékiséggel és ezen az alapon szakítja szét a magyar irodalmi népiesség igazi fejlődésvonalát — Csokonait, Petőfit, Vajda Jánost Adytól —, hogy azután Adyt összeházasítsa, önkényesen és találomra, Berzsenyivel, Kemény Zsigmonddal és ráadásul — Szabó Dezsővel.

Ady népiessege burzsoáellenes, de nem haladásellenes. Azért

nem az, mert Ady nem rekedt meg a városi intelligencia dekadens érzelmeiben, áttörte ezeket a korlátokat és megtalálta az utat a városi „néphez", a munkássághoz.

A magyar irodalmi népiesség fejlődésének ellentmondásaiban tükröződik a magyar társadalom fejlődésének az az igazsága, hogy a polgárság túl későn jött ahhoz, hogy a magyar nép igazi vezetőjévé válhatott volna.

Város és falu ellentmondását az irodalomban sem lehetett másképpen megoldani, mint a politikában: a városi és falusi nép szövetségével, modernség és történelmiség egységével. Ady lírája nagyszerű küzdelem ennek az egységnek a megteremtéséért. Az ő „modernsége" szerves folytatása a magyar nép történelmi harcainak, költészetének történelmi levegője pedig a magyar társadalom új, friss erői felé mutat.

Ady lírája nemzeti költészet a szó legmélyebb értelmében, mert felveti az új nemzeti vezetés problémáját. Ady pesszimizmusa és optimizmusa, hite és hitetlensége, forradalmi és beteg érzelmei mélyén egyaránt az a kérdés lappang: hol van a magyar nemzet új vezető osztálya? Ady népiessége — minden ellentmondásával egyetemben — azért nagy lépés előre a magyar irodalmi népiesség fejlődésében, mert kétely vagy keresés, reménykedés vagy hitetlenség formájában, de ez a kérdés hangzik ki belőle minduntalan.

Népiessége problematikus volt, nem természetes. De ebben végső soron az tükröződött, hogy Ady 1848 után újból átélte — mint problémát, mint feladatot, melynek megoldásában bízni sem igen tudott — a nép és nemzet „egyesítésének" nagy feladatát és e feladat minden nehézségét. Kereste azt az osztályt, mely, a maga céljait követve, vállalni tudja a nagy nemzeti feladatok megoldását.

És e keresése közben a munkásság felé fordult a tekintete.

Ez az odafordulás még inkább csak kérdés volt, mint válasz. De a pillantás iránya helyes volt. Ady nem a munkásosztály költője, hanem az egész magyar népé, a szó igaz értelmében:

a magyarságé. S mert a nép, a magyarság nemzeti költője volt, ezért érzi a magáénak a forradalmi magyar proletárság. A nemzet vezetesere hivatott osztályt és a nemzeti sorson kétségbeesõ költõt elszakíthatatlan kötelékek fűzik össze, mert a választ az Ady lírájában kínlódva és kétkedve felvetett kérdésre a magyar munkásosztály fogja megadni, kemény hittel és erős bizalommal utat mutatva az egész magyar nemzetnek.

ADY ENDRE HALÁLÁNAK HUSZONÖTÖDIK ÉVFORDULÓJÁRA[225]

Január 27-én lesz negyedszázada, hogy a 20. század legnagyobb magyar és legnagyobb nyugat-európai költője lehunyta szemeit. Sok nagy költője volt a magyarságnak Balassitól József Attiláig, de csak kettő van: Petőfi Sándor és Ady Endre, akiknek neve és költészete zászló és program volt életükben és az maradt haláluk után is. Petőfi is, Ady is a nemzeti újjászületés költői, és megemlékezni róluk annyit jelent, mint a magyar megújhodás forrásaihoz zarándokolni.

Petőfi is, Ady is a magyar megújhodás egyetlen útjának a *demokratikus magyar népforradalmat* tekintették. Ady Endrénél — éppúgy, mint Petőfi Sándornál — ez tudatos politikai hitvallás, átgondolt politikai program volt. A demokratikus magyar népforradalom viharmadarának vallotta magát attól a perctől fogva, amikor első verseivel beköszöntött a magyar közéletbe. És csak az, hogy a magyar népforradalom költője volt, magyarázza meg azt a szenvedélyes szeretetet és azt a lángoló gyűlöletet, mellyel barát és ellenség fogadta. A magyar néptömegek ösztönösen megérezték, hogy Ady Endrével az ő igazuknak támadt szószólója. A magyar feudális reakció megérezte, hogy Ady Endrével az ő uralmának, a magyar Ugarnak, az ósdi Vármegyeházának támadt hatalmas szavú ostorozója. Amíg Ady Endre élt, a magyar reakció üldözte, hajszolta, mint a vadat. És csak halála után változtatott taktikát: megpróbálta — úgy, mint annak idején Petőfit — kisajátítani. A reakció hajlandó volt

Ady Endrének „megbocsátani", kész volt „szemet hunyni" forradalmisága fölött, kész volt kegyesen befogadni a nemzeti költészet panteonjába[226]!

De Ady Endrét nem lehet se meghamisítani, se kisajátítani. Hiába ferdítik, hiába magyarázzák: Ady Endre saját szavaihoz nem lehet hozzányúlni!

„Egyszer volt itt forradalom,
Hites, igaz forradalom,
Rendet, igazságot csináló,
De Dózsákkal
S azon a hősi hajnalon,
Mikor gőgösen nem alkudtunk.

Egyszer volt itt egy kis remény,
De véres és tüzes remény.
Jönnie kell új Dózsa Györgynek
S fog is jönni."[227]

A reakció tollforgatói ma azt igyekeznek bizonyítani, hogy a magyar feudalizmus nincs és sohase volt. De ha nincs és nem is volt magyar feudalizmus, akkor kérdjük: mit gyűlölt Ady Endre oly ótestamentumi szenvedéllyel? Mit értett magyar Ugaron? Vármegyeházán? Miért mondta, hogy Magyarország „halál-tó", kikre értette, hogy „vad csorda", mely letapos minden magyar földbe ültetett virágot és szépséget? Hol fekszik „Hunnia", „Szittyaország": ha nem itt a Duna—Tisza közén? Ady Endre az ezerholdasok, a grófok Magyarországát egy darab Ázsiának érezte Európa közepén: ezt jegyezzék meg maguknak azok az „úri szittyák", akik ma annyit szavalnak az „európai civilizáció védelméről", az ún. „keleti veszedelem" ellen[228]. A „keleti veszedelem" itt az országban fenyeget, a barbárság, az ázsiai elmaradottság, a műveletlenség szellemét a nép nagyúri ellenségei, a szerencsés „rabló-ritterek", a zsandárminiszterek, a „geszti bolondok" képviselik — ezt hirdette Ady Endre!

Összetörni a feudális bilincseket, kivívni a magyar parasztság, a magyar munkásság, a magyar polgárság — tehát az egész nemzet — számára a demokráciát: ez a politikai és világnézeti program van Ady Endre egész költészete mélyén.

Demokráciát Ady Endre kortársai közül sokan akartak. De nem *úgy* akarták, mint ő. Ady Endrét az emelte fegyvertársai fölé, hogy ő nem alkudott. Az úri Magyarországot elpusztítani akarta, hogy kő kövön ne maradjon belőle, és nem megalkudni vele:

„Verje meg, verje meg, ha van verő Isten,
Aki csak egy kicsit ósdit akar itten,
Mert itt kárhozat van, itt le kell gyilkolni,
Mindent, ami régi, ezeréves holmi,
Mindent, ami senyveszt, mindent, ami árul
S Etel-közt teszi meg hű magyar határul."[229]

De az urak ezeréves Magyarországának lerombolásával Ady nem akarta lerombolni a *nép*, a magyar *nemzet* ezeréves Magyarországát. Demokrata kortársaitól az is megkülönböztette, hogy ő a demokráciáért való harcot és a nemzeti függetlenségért való harcot egységes egészként fogta fel: a demokratikus Magyarországért folytatott küzdelmet Ady a magyar történelem függetlenségi harcainak folytonosságába állította bele. Ezért keltette új életre a magyar nép szabadságharcainak hőseit: Dózsa Györgyöt, Rákóczi és Esze Tamás kurucait, Táncsics Mihályt. Ezért látott Justh Gyulában[230] új Vak Bottyánt. Ady Endre volt korának egyetlen demokratikus költője, sőt egyetlen demokratikus politikusa is, akinek számára a magyar múlt szabadságharcai, a kuruc felkelés és 1848 nem halott múltat jelentettek, hanem élő jelent. És ezért ő az egyetlen magyar költő Petőfi óta, akiben hangot kapott újra a szabadságharcos magyarság ősi németgyűlölete. Bécsről Ady Endre úgy beszélt, mint a kuruckor egy feltámadott vitéze. Ady volt az egyetlen — a 48-asokat is beleszámítva —, aki az osztrák—magyar kényszerházasságba nem nyugodott bele, aki a 67-es dualizmussal a régi kuruc, a régi

48-as függetlenségi programot szegezte szembe. Demokrata költő, forradalmi költő, kuruc költő volt utolsó leheletéig. Az első világháborúban, amikor a magyarság első ízben vérzett német érdekekért, ennek a kuruc programnak a szellemében fordult szembe a háborúval, volt ember az embertelenségben, maradt meg magyarnak a megcsúfolt magyarságban.

Egész élete a magyar nép győzelmének várásában telt el. A magyarság ünnepét várta, kívánta, sürgette.

„Magyar ünnep lesz az aratás,
Aratni búzát, vért, fejet:
Nő a dühösök szent szektája,
Aratás lesz, ne féljetek."[231]

A mérlegelőkkel, a megalkuvókkal, a kivárókkal szemben a megváltó tettet hirdette:

„Csak akkor születtek nagy dolgok,
Ha bátrak voltak, akik mertek
S ha százszor tudtak bátrak lenni,
Százszor bátrak és viharvertek.

— — — — — — — — — —

Ez a világ nem testálódott
Tegnaphoz húzó, rongy pulyáknak:
Legkülömb ember, aki bátor
S csak egy külömb van, aki: bátrabb."[232]

De sokan vannak ma is, akiknek magukra kell venniük ezeket a buzdító és ostorozó sorokat! Ady Endre azt a magyar szégyent[233], amit mi megértünk, nem érte meg, mégis mintha a mai magyar nemzedékhez, a Hitlert támogató Magyarországhoz szólna. Valóban a „rongy pulyák" országa volnánk? Most, ebben a háborúban, a legközelebbi jövőben dől el, hogy „a hőkölés népe" vagyunk-e, amely „vertnek született, nem verőnek"[234], amelyet „betyár urai úgy neveltek",[234] hogy „nem rúg vissza, csak búsan

átkoz".[234] Eldől nemsokára, igaza volt-e Ady Endrének, hogy „nekünk Mohács kell", hogy „rongy-országot, lázadásba vinni, úgyse lehet: mindegy"[235]. Eldől, hogy beteljesedik-e Ady Endre fekete jóslása: „Elveszünk, mert elvesztettük magunkat."[236]

Hisszük, hogy nem teljesedik be. Hisszük, hogy Magyarországot *lehet* „lázadásba vinni" a Horthyk, Kállayk[237], a német bérencek „vad csordája" ellen! Hisszük, hogy Ady Endre jóslatai közül nem az új Mohácsról szóló fog beteljesedni, hanem ez:

„Itt van a nép, trónt ülni fog most
Ezer évig férge a rögnek,
Ítél a nép, ítélni fog
S ezerszer jaj a bűnösöknek."[238]

Igazad van, 25 éve halott Ady Endre: ezerszer jaj lesz a bűnösöknek!

ADY ENDRE HALÁLÁNAK HUSZONHETEDIK ÉVFORDULÓJÁRA[239]

Huszonhét esztendeje halott Ady Endre. Huszonhét év persze nem évforduló, de egy költői mű időszerűsége nincs évfordulókhoz kötve. Ma Ady Endrét nem halálának évfordulója teszi különösen időszerűve, hanem az, hogy költészete — ha költészet egyáltalán utat tud mutatni a nemzeti cselekvés számára — utat mutathat a magyar nemzet cselekvése számára.

Ady költészete a nemzeti tragédiától való rettegésnek és a nemzeti megújhodásra való sóvárgásnak a költészete: ez teszi időszerűvé és szükségessé, hogy a halott költő költészetének forrásaihoz járuljunk.

A Magyar Kommunista Párt óvott az összeomláshoz, a nemzeti tragédiához vezető úttól, hirdette és hirdeti a nemzeti megújhodást. Ez jogosít fel, ez tesz bennünket hivatottá arra, hogy idézzük a 27 esztendeje halott költő emlékét.

Ady Endre, az ember és a költő, mindenekelőtt forradalmár volt. Költészetének ez a forradalmiság a lényege, ez hatja át egész művét. Életében és halála után ez a felismerés, hogy Ady Endre mindenekelőtt forradalmi költő, nem volt magától értetődő. Amíg élt, elmondták modernnek, dekadensnek, újítónak, elmondták destruktívnak is, de azt, hogy forradalmár, nem mondták. Halála után elmondták a magyar illúziók ostorozójának, a nemzeti romlás énekesének, elmondták róla, hogy szerelmese magyar fajtájának, megbocsátottak neki, nevéből gyakran programot csináltak, de azt nem volt szabad kimondani, hogy forradalmár volt.

Jellemző, hogy egész könyveket írtak arról[240], mi volt az oka, alapja Ady Endre szenvedélyes gyűlöletének Tisza Istvánnal szemben. Azt mondták egyesek, hogy Ady tulajdonképpen tisztelte Tiszát, hogy a nagy szuggesztív akaratot tisztelte benne, hogy gyűlölete tulajdonképpen nem is gyűlölet, hanem szeretet volt. Mások azzal magyarázták gyűlöletét Tisza Istvánnal szemben, hogy Tisza egyszer nem volt elég udvarias hozzá, vagy azzal, hogy nem nevezte ki Adyt valamilyen szolgabírói vagy egyéb állásba[241]. Ez olyan, mint hogyha Petőfinek a gyűlöletét a királyokkal szemben valaki azzal akarta volna magyarázni, hogy Petőfi azért haragudott a királyra, mert nem nevezte ki őt udvari tanácsossá.

Az elmúlt 25 esztendőben tilos volt rájönni Kolumbusz tojására, arra, hogy Ady mint forradalmár gyűlölte Tisza Istvánt, a magyar feudalizmus, a reakció megtestesítőjét és vezérét. Ma már ez magától értetődik, magyarázni sem kell. Ma már, azt hiszem, mindenki érzi és tudja, hogy Ady költői nagysága abban áll — éppúgy, mint Petőfié —, hogy egy nagy, készülődő népforradalomnak volt a költője, viharmadara. A magyar költészet szinte egészében a haladás költészete. A magyar nép joggal lehet rá büszke, hogy nincs költője, aki így vagy amúgy ne a társadalmi haladást, a nemzeti megújhodást szolgálta volna. De a szó igazi értelmében *forradalmi* költője a magyar népnek csak kettő van: Petőfi Sándor és Ady Endre.

Ady költészetének hangját, egész szellemét, hátterét, tartalmát a demokratikus népforradalom határozza meg. És az, hogy Ady a demokratikus népforradalomnak volt a viharmadara, beharangozója, teszi őt nemcsak a magyar költészet legnagyobb alakjává a 20. században, hanem a 20. századbeli polgári Európa legnagyobb költőjévé is. 1905-től 1918-ig csak két ország volt Európában, amely demokratikus népforradalommal volt terhes: Magyarország és Oroszország. De az orosz demokratikus népforradalomnak Makszim Gorkij volt a viharmadara. Majakovszkij csak később, a szovjet forradalom után találta meg igazi hangját és lett nagy költővé, európai, világviszonylatban is.

Magyarország szintén terhes volt a demokratikus népforradalommal, ez az oka, magyarázata, háttere annak, hogy Magyarország adta Európának a 20. század legnagyobb lírikusát. Az az évtized, amelyben Ady működött, Magyarországon egy mély, objektív forradalmi helyzetnek, forradalmi válságnak volt az évtizede. Válságban volt a feudális oligarchiának egész belpolitikai rendszere és válságban volt a 67-es kiegyezés, a dualizmus, az Ausztriához való viszony egész rendszere. Az egész 1867-es alkotmány recsegett-ropogott eresztékeiben. A munkásság tömegharcai megrázkódtatták az 1867-ben emelt épületet. A parasztság is megmozdult: felmondta a hűséget a „történelmi" 48-as pártoknak. Elég Áchim András nevét felidéznem.

A magyar polgárság első ízben kísérli meg, hogy elváljon a feudális nagybirtokos uralkodó osztálytól, önállóan próbál fellépni. Polgári reformtörekvéseknek, pártszervezkedéseknek színtere az ország.

De ez az objektív forradalmi válság Ady költői működésének alig több mint egy évtizedében kihasználatlan maradt. Nagy tömegmozgalmak rázkódtatják meg a feudális Magyarország, az osztrák—magyar dualizmus épületét; érezni a levegőben, hogy a magyar nép nem tud és nem akar tovább úgy élni, mint addig élt. Ez a hullám, ez az objektív forradalmi hullám, ez a nagy és széles népmozgalom váltja ki, ennek a sodra viszi előre Ady költészetét. De ugyanakkor nincs egység a demokratikus táborban, a frontok össze vannak keverve, a demokratikus átalakulásban érdekelt osztályok külön-külön menetelnek, zavar van a haladást szolgáló erők táborában, zavar és megtorpanás. Ez teszi Ady alapjában forradalmi költészetét sötétté és pesszimistává.

Az történt ebben az évtizedben, ami 1848-ban is történt: a forradalomnak igazi perspektíváját, a magyar átalakulás igazi útját teljes tisztaságában csak a költők látták. Ez magyarázza, hogy Ady költészete miért válik a magyar nép legmélyebb vágyainak kifejezőjévé, de ez magyarázza azt is, hogy miért érzi Ady magát magános figurának, magános embernek ebben a forradalommal terhes Magyarországban.

Mi volt Ady forradalmiságának a tartalma? Radikális szembe-

fordulás az egész 67-es rendszerrel. Társai a magyar progresszió táborában ellenzékiek voltak, reformerek voltak, akarták a haladást, de forradalmat alig akart közülük valaki; nem volt közöttük egy sem, aki a 67-es dualizmus rendszerével, a magyar oligarchiának belpolitikai uralmával *49-es alapon*[242] fordult volna szembe. Egyedül Ady az, akinek ellenzékisége visszanyúlást jelentett a 48-as magyar forradalom, a magyar szabadságharc programjához. De Ady nem egyszerűen visszanyúlt az 1848—49-es programhoz, radikálisan szembefordulva 67 egész rendszerével, ő számba veszi azt az újat is, ami Magyarországon 67 óta felmerült, az új történelmi erőket: a kapitalizmust, a munkásságot, a polgárságot.

A polgári reformerek, Ady fegyvertársai, a polgári radikálisok nem akartak hozzányúlni reformokért, változásokért küzdve 1867 művéhez: haladást akartak, de nemzeti forradalom nélkül. A hagyományos 48-asok másrészt hozzá akartak nyúlni ugyan 67 művéhez, de haladást nem akartak. Ady viszont a haladás programjának az alapján fel akarta borítani 67 egész épületét: nemzeti és egyben népi forradalmat akart. És nemcsak 48-hoz és 49-hez nyúl vissza ebben a törekvésében, visszanyúl a kurucokig, visszanyúl Dózsa György igazhites forradalmáig. Parasztforradalmat akart, függetlenségi harccal, magyar szabadságharccal együtt. Ez magyarázza, hogy Ady úgy gyűlölte a magyar feudális urakat, a magyar Ugart, mint senki az ő korában.

Gyűlölete átitatja egész költészetét. Szinte ótestamentumi gyűlölettel és szenvedéllyel gyűlölte azt, amit ő „magyar Ugar"-nak hívott, haláltónak, szürkeségnek, pocsolyának. Ótestamentumi átkokat szórt arra, akiben megtestesítőjét látta ennek a magyar ugarnak: Tisza Istvánra. Bujtó, új, kan Báthory Erzsébetnek nevezi, geszti bolondnak, veszendő, kerge kosnak, bomlottszemű és bomlottfejű kajánnak. Azt mondja rá, szél fúj bolond lukból, de bolond szél: geszti. És fenyegeti személyes fenyegetéssel: „Fráter" — kiáltja Tisza István felé — „gyermekeidben bűnhődöl!"[243] és azt mondja: „Ez a gazember még lakolni fog!"[243]

Ezzel a feudális oligarchiával szemben, amelyik ráfeküdt a magyar haladásra, amelyik megölte az ország élő erőit, ezekkel az

urakkal szemben hirdeti, várja, akarja és sóvárogja a nagy, leszámoló forradalmat. Nem felesleges ma sem hangsúlyozni Adynak ezt a forradalmiságát.

1867 után azok, akiknek befolyása volt a magyar közgondolkodás kialakítására, elhitették a magyar közvéleménnyel, hogy forradalminak lenni nem magyar nemzeti jellemvonás. Kemény Zsigmond, Deák Ferenc és egész nemzedékük — szembefordulva 49-cel — azt mondogatták, hogy az igazi magyar jellemvonás a bölcs kiegyezés, a józan mérséklet, a középút. És legyünk őszinték: ez a 49 után, a 67-es kiegyezés évtizedeiben kialakított közhiedelem befolyásolta a magyar gondolkodást az utolsó évtizedekben is. A háború alatt szenvedélyes vita folyt akörül: mi a magyar?[244] mi az igazi magyar nemzeti jellem? De senki sem sorolta a magyar jellem vonásai közé a forradalmi erélyt, következetességet; senki nem állította, hogy igenis magyar jellemvonás a kemény állhatatosság is egy programnak, egy forradalmi programnak a végrehajtásában.

Persze, nemzeti tulajdonságok nem veleszületett tulajdonságai egy népnek. Egy nép nemzeti jellemét saját történelme alakítja ki. Van abban valami, amit Deákék, Kemény Zsigmondék mondottak. Van abban is valami, amit Babits Mihály mondott ebben a legutolsó években lefolyt vitában, hogy a legjellemzőbb magyar tulajdonság az ún. józan mérséklet. A nemzet egyik részében ez jellegzetes tulajdonság, de Ady Endre a tanú rá, hogy a magyarban igenis van képesség a forradalmiságra is, és ezt nem árt épp most hangsúlyozni.

Magyarországon sokszor halljuk ma is, hogy forradalmi átalakulásban élünk. Ez természetesen nem igaz: Magyarországon nem volt forradalom, nem volt egyszerűen azért, mert szabadságunkat túlnyomórészt nem magunknak köszönhetjük, hanem az orosz fegyvereknek. Nem is kell most forradalomra törekednünk, mert a magyar nép nincs ma birtokon kívül. De ebből nem következik az, hogy a szükségből erényt csináljunk. Nem törekszünk forradalmi átalakulásra, forradalmi módszerekre sem, de ebből nem következik, hogy forradalmi tulajdonságokra nincs szükség. Van rá szük-

ség! Van szükség arra, hogy igenis legyenek olyan erők ebben a magyar demokráciában, amelyek szélsőségesen következetesek a demokratikus program végrehajtásáért vívott harcban. Szükség van igenis arra, hogy legyenek olyan erők ebben a magyar demokráciában, amelyekben van forradalmi szenvedély és megvan bennük az akarat arra is, hogy a népi cselekvésre támaszkodva küzdjenek a következetes, demokratikus program végrehajtásáért! Demokratikus következetesség, forradalmi szenvedély és bátorság a népet csatasorba hívni: szükség van erre ma is, annak ellenére, hogy forradalomra nem törekszünk.

Ady Endre antifeudális, polgári, demokratikus forradalmat akart, de a magyar polgárság nem volt forradalmi. És Ady ezt a költő és politikus tisztánlátásával látta. Látta, hogy mi lett azokkal, akik vele együtt kezdtek harcot a magyar progresszióért, látta, mi lett egy Vészi Józsefből, látta Ignotus pályáját a magyar irodalom megújhodásáért való harctól egészen odáig, hogy Andrássy Gyulának, az ifjabbnak, lett publicisztikai fullajtárjává. Ady látta, hogy mi a magyar polgárság, látta és kimondta:

„Nálunk egy gyenge, szétszórt, gerinctelen, urizáló hajlamú polgárság termett, amelynek se ereje, se tehetsége nem volt még annyi sem, hogy a sültgalamb bekapására kitátsa a száját."

„Polgárságunk zöme korrupt." A magyar polgárságot, főleg a budapestit, „agyvelőtlen polgárságnak" hívja, és a háború kitörésekor egy levélben, melyet Hatvany Lajosnak írt, így szólt:

„Ordítani szeretnék, ha lehetne, a dühtől, hogy a mi embrió-polgárságunk, melynek lelkévé szegődni akartam, milyen állatian ordítja a vért. Ez sohase volt érdemes azokra a javakra, mikhez eljuttatni szerettük volna őket."

Talán nem felesleges hangsúlyoznom, hogy annak felismerése, hogy a polgárság nem forradalmi erő egy demokratikus forradalomban, Adyban közös volt az orosz forradalom nagy vezérének, Leninnek a felismerésével.

Merre forduljon Ady, ha látja, hogy a polgárság felé nem for-

dulhat? Odafordult a parasztsághoz. „Dózsa népének" hívja a magyar parasztot. Áchim Andrással barátságban van. Várja és akarja minden ízében a parasztforradalmat. Ébreszti a parasztságot, de hinni abban, hogy a magyar parasztság ezt a második Dózsa-forradalmat megcsinálja, nem hisz. Azt írja 1907-ben:

> „A máramarosi román nép tud lázadni, mert emlékszik Horára és Kloskára . . . De Dózsa György óta igazi magyar parasztlázadás nem volt. Lett volna egynéhány, de urak álltak az élére. Így lett Esze Tamás buzgóságából Károlyi Sándor által majtényi fegyverletétel."

Költészete tele van hitetlenséggel a magyar parasztság forradalmi lehetőségeivel, erejével szemben. Hogy igaza volt-e vagy sem ebben a hitetlenségében, erről most nem beszélek. De tény, hogy amikor a magyar jövő útjait és kilátásait kereste, nemcsak azért volt reménytelen a hangulata, mert a feudális oligarchia terpeszkedett Magyarország felett, hanem azért is, mert nem hitt abban, hogy a magyar parasztság meg tudja ismételni azt, amit 1514-ben művelt. „Alkus úr-had"-ról beszél és „vert, futó parasztság"-ról.

Ady egész költészete keresése a magyar forradalom vezető osztályának: kire lehet rábízni a magyar átalakulást, ha a polgárságra nem lehet és ha a parasztságban nem hisz? Így fordult Ady tekintete a magyar munkásosztály felé. Benne látta és találta meg a magyar demokratikus népforradalom vezető osztályát. Jellemző, hogy Ady, aki ótestamentumi gyűlölettel ostorozta a magyar uralkodó osztályokat, aki hitetlenül ébreszti forradalomra a magyar parasztságot, melyet vert, futó parasztságnak hív, soha és sehol nem fordul hitetlenül a magyar munkásosztály felé. Nincs egyetlen szó költészetében, amely hitetlenséget, pesszimizmust fejezne ki a magyar munkásosztálynak az iránt a történelmi hivatása iránt, hogy élére álljon a magyar átalakulásnak.

„Ami csak szépség s ami reménység" — mondja a magyar proletárság felé — „mind ti vagytok a Tisza körül", „a hadak útja" a munkássággal népesül be. Az a „százezernyi parittyás

Dávid", akivel szemben a rövidebbet kell hogy húzzák a feudális Góliátok: a magyar proletárság. Ezzel nem azt akartam mondani, hogy Ady Endre munkásköltő volt. Azt sem akarom mondani, hogy Ady szocialista volt.

Ő a munkásságban a demokratikus forradalomnak, a hites, igaz forradalomnak vezető erejét látta; azt az osztályt, amely megmenti a nemzetet, azt az osztályt, amely tisztára söpri a magyar Ugart, és Hunniát, Szittyaországot végre a magyar nép hazájává alakítja.

Persze hatott Adyra a szocializmus ígérete is. A kapitalizmussal szemben, amelyről úgy érezte, hogy megöli az egyéniséget és a kultúrát, a szocializmus felé fordult vágyakozóan és szomjasan, de ebből nem következik, hogy össze is tudott volna nőni a munkássággal, a szocializmussal. Nem nőtt össze a munkássággal, nem lett szocialistává, de hinni, mint megszabadító, mint nemzetmentő erőben egyedül a magyar munkásosztályban hitt.

Jellemző erre, hogyan olvasztotta össze költészetében a márciusokat és a májusokat. A magyar márciusnak és magyar májusoknak eggyéolvasztásával érzékeltette, fejezte ki, hogy május, a proletárság forradalmi mozgalmának szimbóluma, folytatója és megvalósítója annak, amit a magyar márciusok kezdtek el.

Beszéltem már arról, hogy abban az évtizedben, amelyben Ady működött, objektíve forradalmi volt a helyzet, de a haladás táborában zavar volt és megtorpanás. A haladás erői: a munkásság és parasztság, parasztság és polgárság külön-külön meneteltek. Nem volt meg közöttük a programbeli, a szervezett egység. Ezzel a külön-külön meneteléssel szemben egyedül Ady költészete volt az, amely a forradalmi átalakulásban érdekelt osztályok egységét hirdette. Ady nem volt sem városi, polgári, sem paraszti, falusi költő, nem volt munkásköltő sem, de nemzeti költő volt abban az értelemben, hogy a forradalmi átalakulásban érdekelt rétegek, osztályok egységét hirdette. Nem a falu szempontjából és nem a város szempontjából, nem egyoldalúan nézte a középponti nemzeti feladatokat, hanem a centrumból nézte: az ország, a nemzet szempontjából.

Itt néhány szót kell szólnom arról: népi-nemzeti költő-e Ady?

Ha valakire, úgy Adyra áll, hogy nem volt sem városi, sem falusi, hanem nemzeti költő volt. Ha valakinél, akkor nála értelmetlen a megkülönböztetés népi és urbánus irodalom között. Ő népi is, urbánus is, mert a várost és falut egybefogja: a magyar népforradalom egységébe. Persze ez az egység Adynál nem olyan világos, egyszerű és magától értetődő, mint például Petőfinél.

Az ő költészetének a levegője modern, tehát városi, érvényesült benne a modern, városi költészet magányosság-érzelme, sokszor arisztokratikus, de ugyanakkor költészetének levegője történeti levegő, a múltban gyökerező. Ez az egység a modern és történeti elemek között, vidéki és városi elemek között, a magyar irodalmi fejlődésben roppant lépés volt előre. És ehhez a lépéshez képest a későbbi újabb elválás népiesek és urbánusok között kétségkívül visszaesést jelent. Persze ennek az elválásnak városi és falusi költészet között Magyarországon mély történeti okai vannak. Ilyen elválást hiába keresnénk, mondjuk a francia vagy az orosz irodalomban.

Nálunk nemcsak az utolsó két évtized terméke ez az elválás. Csokonai és a fiatal Kölcsey között, Kazinczy és a nyelvújítás ellenfelei közötti vitában is már ennek az elválásnak a csíráit látjuk. Mi az alapja ennek?

A polgárság Magyarországon sohasem volt harcos erő a feudalizmus elleni harcban és amikor ellenzéki volt is — teszem a „Nyugat" irodalmi mozgalmai idején —, úgy volt ellenzéki, hogy hátat fordított a falunak, a parasztság törekvéseinek. Móricz Zsigmond idegen volt a „Nyugat" táborában. A paraszti ellenzékiség pedig nemcsak az utolsó évtizedekben, de már jóval előbb is, nemcsak a feudalizmus ellen irányult, hanem a kapitalizmus elnyomorító hatásai ellen is. Ez adta meg a lehetőséget és alapot arra, hogy a konzervatív reakció ezt a paraszti ellenzékiséget sokszor meg tudta nyergelni.

Ehhez járult, hogy a magyar polgár, a magyar kapitalizmus sok tekintetben idegenebb képződmény volt, mint teszem a feudalizmus maga. Nálunk a nemzeti küzdelmeket évszázadokon át egy feudális réteg vezette, a magyar nemességnek egy bizonyos része.

A polgári törekvések, törekvés a polgári haladásra ezért Magyarországon sokszor nemzetellenesnek hatottak a köztudatban és megfordítva: a nemzeti törekvések sokszor haladáselleneseknek, polgárelleneseknek hatottak. Hogy ne a költészet területéről vegyek példát, utalok Berzeviczy Gergely[245], a nagy magyar közgazdász példájára a 19. század elején. Berzeviczy Gergely is vitathatatlanul akarta a harcot a feudalizmus ellen, a magyar polgári haladásért, de úgy akarta, hogy a nemzeti törekvésekkel fordult szembe. Ez az alapja a magyar irodalmi és társadalmi fejlődésben a népi és polgári, az urbánus[246] és népi irányzat elválásának. De az is kétségtelen, hogy ez az elválás a magyar elmaradottságnak volt a kifejezője, annak a kifejezője, hogy nem akadt egy bizonyos történelmi időpontig városi osztály, amely egybeforrt volna a falu-val, a parasztsággal a feudalizmus elleni harcban.

Költőileg, irodalmilag Ady volt — ha talán Vajda János kísérletétől eltekintünk — az első, akinek sikerült áthidalni ezt az elválást, az urbánusnak és a népinek ezt a kettősségét. Ő modern volt, városi volt és ugyanakkor népi és nemzeti tudott lenni. És azért tudta áthidalni ezt az elválást, mert tekintetét egy új városi osztályra: a munkásságra tudta szegezni, egy olyan osztályra, amely forradalmi tudott lenni, ellenzéki tudott lenni anélkül, hogy a parasztnak, a falunak hátat fordított volna. A magyar munkásságra szegezve tekintetét, Ady tudott hinni abban a nagy viharban, amely kisöpri a szemetet a magyar Ugarról, megújítja a nemzeti életet és ezzel együtt megoldja a magyar történelemnek mind ez ideig megoldatlan, nagy kérdéseit. Attól a hites, igaz forradalomtól, attól a magyar népforradalomtól, amelynek Ady Endre költője volt, ő nemcsak a 67-es mű összetörését várta, hanem nemzeti elégtételt Majtényért és Világosért[247], boszszút Dózsáért és elégtételt 67-ért is.

Itt érkeztünk meg Ady költészetének nemzeti jellegéhez, Ady hazafiságához. Ady költészetének mélyén állandóan ott van a kérdés: lesz-e vagy nem lesz megváltó magyar forradalom? Ha elolvassuk verseit, nehéz rá válaszolni: hitt-e Ady Endre ebben a megváltó forradalomban vagy sem? Kétségtelen, hogy Adyt sok-

szor elönti a pesszimizmus. De ugyanolyan kétségtelen, hogy e mellett a pesszimizmus mellett terebélyesedett, öltött alakot Ady hite és optimizmusa is ez iránt a forradalom iránt. Hitt és kétkedett is. És ebben különbözik az ő pesszimizmusa a magyar költészet hagyományos nemzeti pesszimizmusától. Kölcseyétől, aki nemzethalált vár, Vörösmartyétól, akinek költészetében nyilvánvaló és szinte tapintható a nagy cezúra a 48 előtti és a 49 utáni kor között és akinél nyilvánvaló, hogy 49 utáni pesszimizmusa a forradalom vereségéből táplálkozik.

Még Petőfiben is felüti fejét itt-ott, 48 előtt ez a hagyományos magyar költői pesszimizmus: „Magyar vagyok." — mondja — „S arcom szégyenben ég."[248] „Élt egy nép a Tisza táján, Századokig lomhán, gyáván ..."[249] De bizonyos, hogy ez a pesszimizmus Petőfinél csak egyik motívuma, egyik mozzanata az ébresztésnek és serkentésnek, ez a pesszimizmus nemcsak hogy nem vonul végig egész költészetén, ellenkezőleg, egész költészete a forradalmi optimizmus költészete.

Petőfi nem hitt a nemességben, de hitt kétségtelenül és ingadozás nélkül a magyar népben.

És Ady? Ady hitt is, meg nem is. Nem hitt az uralkodó osztályokban, de ingadozik sokszor, higgyen-e a magyar nép forradalmi erejében? Fél és retteg attól, hogy a magyar nép talán mégsem tud forradalmat csinálni. Mégsem tud megújhodni a várva várt, nagy népforradalomban. És ostorozó, önmarcangoló és önkínzó költészete ebből a kétkedésből táplálkozik: képes lesz-e a magyar nép erre az önnönmagát megmentő forradalomra?

„Mert gyáva volt és szolga volt
S életét élni sose merte.
A Sors, a sorsa,
Hajh, be megverte, be megverte."[250]

— mondja népére.

És még keményebb, önkínzó és ostorozó igazságokat vagdos népének fejéhez:

„Bizonyisten, rongy-országot lázadásba vinni úgyse lehet: mindegy."[251]

„Ezért a népért, úgyis mindegy, ebsorsot akar, hát — akarja" — mondja lemondóan.[252]

Ady „rongy pulyák"-nak nevezi a magyarságot, a „hőkölés népé"-nek hívja, amely „vertnek született, nem verőnek", amelyet „betyár urai úgy neveltek, hogy nem rúg vissza, csak búsan átkoz".

Arról beszél, hogy „nekünk Mohács kell" és arról, hogy „elveszünk, mert elvesztettük magunkat".

Mindez kétségkívül önmarcangolás, amelyre talán az utolsó időkben divatossá vált szóval még azt is rá lehet mondani, hogy „mazochizmus". Szidták is érte eleget Adyt: hazafiatlannak nevezték, elmondták olyan költőnek, aki nem érzi magát egynek népével és nemzetével. Nem tudom, kell-e ma még magyarázni, hogy ellenkezőleg, épp ebben az önkínzó és keserű bírálatban jutott leginkább kifejezésre Ady hazafisága, patriotizmusa, magyarsága.

Mi volt ebben a hazafiság, a patriotizmus?

Először is: mardosó szégyenérzet afölött, hogy a magyarság elmaradt a népek versenyében. Az elkésés fájdalma kínozza Adyt. Azt mondja:

„Siessünk nagyon a magyarral,
Megkéstünk kissé, el ne késsünk."[253]

Ugyanez a motívum, ha más szavakkal és más költői alapélménybe beágyazva is, felbukkant már Petőfinél is. Petőfi mondta:

„Messze elmaradtunk a világ sorától,
Kitöröltek a nagy nemzetek sorából,
Élni nem tudunk, s halni nem merünk."[254]

De ne gondoljuk, hogy ez a motívum — rettegés az elmaradástól és az elkéséstől — csak a magyar *költészet* motívuma. A politikai irodalomban Kossuth ugyanezt a motívumot fejezi ki. Ő is, mint kortársa, Petőfi és mint később Ady, ettől a késéstől, ettől az elmaradástól félti legjobban a magyarságot. Azt mondja 1847-ben:

„Feltárva fekszenek lelkem szemei előtt históriánknak lapjai és ahol balsors ért, ahol nemzeti szerencsétlenség koromlapja van: mindenütt ott találom a »késő« szót. Nemzetünk cselekményei azért nem termették meg a várt gyümölcsöket, mivelhogy elkéstek. A mohácsi nap óta minden lépésünkben elkéstünk. Ezen mindenben elkésés, ezen hajlam kísérgetni a fátumot, kísérteni a szükségből lealkuvást: ez ül átok gyanánt a nemzeten. Emiatt maradtunk oly hátra mindenben!"[255]

Petőfit és Kossuthot idéztem tanúnak Ady mellett. És Adyt idéztem tanúnak magunk mellett. A nemzeti elmaradás és késés feletti szégyen a legbecsesebb és legnemesebb forrása az igazi hazaszeretetnek. És ezt, amiből Ady ún. „önmarcangolása" következett, ki kell mondani, meg kell mondani a nemzetnek, sokszor túlozva, kíméletlenül, nem félve a nemzeti érzékenység megsértésétől. A nemzeti tunyaságot nem lehet mással gyógyítani, mint kíméletlen szókimondással. Kíméletes suttogással ezt a hibát gyógyítani nem lehet.

Másodszor: Adynak ez az önmarcangoló hazafisága azért igazi patriotizmus, mert *csak így tudta felelőssé tenni — igenis— a magyar népet is, nemcsak a magyar urakat, a nemzet elmaradásáért.* Önbírálat nélkül felébreszteni a nemzetet, a magyar népet ebből az elmaradásból nem lehetett és nem lehet. És Ady bátran és szókimondóan, hízelgés nélkül felelőssé teszi a magyar népet is ezért az elmaradásért.

Ráfogták, hogy ócsárolja az egész magyarságot. Persze, sokkal könnyebb és olcsóbb dolog gépiesen megkülönböztetni az úri osztályokat. a néptömegektől. Olcsó dolog hízelegni a népnek és azt mondani, hogy a nép jó, csak az urak rosszak, felelősek mindenért az urak, a nép semmiért sem felelős. Ady ettől a hízelkedéstől távol állt és távol állunk mi is.

Persze, van különbség a nép felelőssége és az uralkodó osztályok felelőssége között a nemzet sorsáért. A nép felelőssége nem abban áll, hogy katasztrófába vitte az országot, hiszen nem ő kormányozta, hanem abban, hogy tűrt és nem lázadt vagy nem lázadt kellő-

képpen urai ellen. És csak ha ezt kimondjuk, csak így lehet a belső ellenség elleni lázadásnak, az országért való felelősségvállalásnak hazafiasságára nevelni a népet. És meg kell vallanunk, hogy a magyar hazafiságból történelmileg éppen ez a vonás hiányzott leginkább.

A francia hazafiságnál ez magától értetődő dolog volt, mert a francia hazafiság a francia forradalomnak volt édesgyermeke, ahol a patriotizmus és a francia haladást akadályozó belső ellenség gyűlölete egy és ugyanaz volt.

Németországban megfordítva volt: Németországban a hazafias érzés, a patriotizmus nem a belső ellenség, nem a német feudalizmus elleni harcban nőtt naggyá. A német hazafiság, az ún. külső ellenség elleni harcban növekedett fel, ezért lett a német hazafias érzelem elzárkózóvá, ezért választotta el a német nép a haza ügyét a haladás ügyétől. Ma már elmondhatjuk, hogy Németország katasztrófájában és abban, hogy a német népből Hitler népe lett, része van ennek is.

Ady hazafisága abban állt, hogy harcra akarta nevelni népét a belső ellenség ellen. Azt mondja már 1903-ban:

„Az ellenség itt bent van, s ezzel az ellenséggel le kell számolni." És hozzáteszi (Párizsból írja):

„A nacionalizmus nem hazafiság... Aki ellensége a haladásnak, a jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösen nem tesz is egyebet, mint a nemzeti himnuszt énekli."[256]

És megmondja, mi az új hazafiság. Francia szájjal mondatja ezt a magyar igazságot:

„Dolgozni az elnyomottak fölszabadításán, minden ember boldogságán: ez a cél... Igazságot, világosságot, boldogságot és szépséget adjunk a föld minden emberlakójának... Legyetek büszkék, hogy franciák vagytok, Franciaország mindig a népek élén járt az emberiség boldogításáért. Az új, a szabad, a nemes társadalomnak mintáját a világ számára Franciaországnak kell megteremtenie."[257]

„Íme, az új hazafiság — fejezi be Ady — az emberi, a populáris, a szociális hazafiság."[257]

És ezt Ady nemcsak Franciaországra értette, hanem Magyarországra is.

Kétségtelen, hogy ehhez a hazafisághoz a nemzeti önbírálaton keresztül vezetett az út. És Adynak ez a hazafisága egybeesik a mi hazafiságunkkal, a kommunisták hazafiságával. Amit Ady értett hazafiságon, ugyanazt értette a mi nagy tanítómesterünk, Lenin is. Lenin sem takargatta, hogy Oroszország, a cári Oroszország az orosz nép gyalázata, hogy a cári Oroszország a népek börtöne. Ezt mondotta:

„Idegen-e tőlünk, nagyorosz öntudatos proletároktól, a nemzeti büszkeség érzése? Persze, hogy nem! Mi szeretjük nyelvünket és hazánkat, mi a legtöbbet azon munkálkodunk, hogy *hazánk* dolgozó tömegeit (vagyis lakosságának kilenctized részét) tudatos demokrata és szocialista életre emeljük. Nekünk mindennél fájóbb látni és érezni azt, hogy a cári hóhérok, a nemesek és a tőkések mennyi erőszakot követnek el szép hazánkon, hogyan kötik gúzsba és űznek csúfot belőle. Mi büszkék vagyunk arra, hogy ez az erőszak közöttünk, a nagyoroszok között ellenállásra talált . . . Mi emlékszünk arra, mit mondott félévszázaddal ezelőtt Csernisevszkij, a nagyorosz demokrata, aki egész életét a forradalom ügyének szentelte: »szánalmas nemzet, rabszolgák nemzete, fönt és alant — mind csupa rabszolga«. A nyílt és burkolt nagyorosz rabszolgák (rabszolgák a cári monarchia irányában) nem szívesen emlékeznek ezekre a szavakra. Szerintünk azonban ezek a szavak az igazi hazaszeretet szavai voltak, azé a hazaszereteté, amelyet áthatott a bú, mert a nagyorosz néptömegekben nem volt forradalmiság. Akkor nem volt." (Lenin ezt 1914-ben mondotta.) „Most is kevés, de már van. Minket a nemzeti büszkeség érzése tölt el, mert a nagyorosz nemzet *szintén* megteremtette a forradalmi osztályt, *szintén* bebizonyította, hogy a szabadságért és szocializmusért folyó harc nagyszerű példáit tudja adni az emberi-

ségnek, nem csupán nagy pogromokat, akasztófaerdőket, börtönöket, nagy éhínségeket és a nagy csúszás-mászást a papok, cárok, földbirtokosok, tőkések előtt. Minket áthat a nemzeti büszkeség érzése" — mondotta Lenin — „és éppen ezért *különösen* gyűlöljük *saját* rabszolga múltunkat . . ."[258]

Azért idéztem ilyen bőven Lenint, mert azt hiszem, ezek után nem nehéz felismerni a rokonságot, sőt talán azonosságot a mi nemzeti érzelmeink és Ady Endre nemzeti érzelme között. Így volt hazafi Lenin, így vagyunk hazafiak mi, magyar kommunisták, így volt hazafi Ady Endre. Fáj ma is, hogy a mi népünk elmaradt és azért fáj, mert mi szeretjük legjobban hazánkat.

Ady önmarcangolása ugyanúgy tele van fájdalommal e felett a magyar elmaradás felett, mint ahogyan tele van fájdalommal a miénk. És ha népünket bíráljuk, magunkat bíráljuk. Mi, magyar kommunisták, nem vonjuk ki magunkat a népet is terhelő felelősség alól, egy jottányira sem.

A magyar történelmi köztudatban eddig Majtény és Világos szerepeltek a nemzeti szégyen legelrettentőbb példáiként. A magyar nemzeti öntudat Majtényt és Világost nem tudta a mai napig sem megemészteni. De mi Majtényhoz és Világoshoz képest az a másik két dátum, az a másik két szégyennap a magyar történelemben, amit március 19-e és október 15-e[259] jelent? Majtényt és Világost a magyar nemzeti öntudat nem tudta megemészteni a mai napig sem, de a sokkal nagyobb szégyent: március 19-ét és október 15-ét úgy látszik, máris kezdik megemészteni, megbocsátani, felejteni. Mi, kommunisták, mint magyarok szégyelljük magunkat azért, hogy megtörténhetett velünk március 19-e és október 15-e, de mi nem tesszük túl magunkat ezen a szégyenen és azt mondjuk, szemben azokkal, akik az egész magyar népet fel akarják menteni a felelősség alól: a mi pártunk is felelős azért, hogy március 19-e és október 15-e ezzel a nemzettel megeshetett. Felelősek vagyunk érte, mert nem dolgoztunk eleget, nem hoztunk még több áldozatot népünkért és hazánkért, hogy ez a szégyen ne eshessék meg

velünk. Én azt hiszem, hogy ebben a felelősségvállalásban több a nemzeti érzelem s az igazi hazafiság, mint abban az álláspontban, amely másfél év múlva már felment mindenkit, nemcsak a népet, hanem sokszor még az igazi és közvetlen bűnösöket is a március 19-ért és október 15-ért való felelősség alól. Ez a felelősségvállalás az igazi hazafiság. És nem az, amely azt hirdeti: persze, rosszak voltunk, de mások még rosszabbak voltak nálunk. Bennünket nem vigasztal az, hogy mások még rosszabbak voltak, mint mi, a mi hazafiságunk nem nyugszik bele az ilyen olcsó mértékekbe. Azért nem nyugszik bele — és ebben újra Adyval vagyunk egyek —, *mert mi a magyart újra nagynak akarjuk látni*, ami alatt nem okvetlen területi nagyságot értünk, hanem szellemi nagyságot, történeti nagyságot, a haladásért való harcban az elsőséget. Itt is Ady Endrét követjük. Ő mondotta, kétségbeesve a magyar tunyaság felett:

„Mégis muszáj minden fajnál jobbnak lenni!"

Ez Ady hazafiságának harmadik mottvuma. Nem akarta, hogy a magyar nagy nemzetből kis néppé süllyedjen, akkor, amikor volt már nagy nemzet: 1848-ban. „Köszvényország" című versében írja:

„Volt egy ország valaha, régen
Negyvennyolcnak nagy idejében
S ez a szép ország elveszett.
Nép volt az és nem rongyos horda,
Az márciusban nem aludt . . .

Mennyit tudtunk és mennyit mertünk,
Bús egek, hát mi lesz velünk?
Barmok, akik mindent megszoknak.
Helótái puhult latroknak:
Ezek vagyunk, ezek leszünk."

Ha jól odafigyelünk erre a versre, akkor kiérezzük az „ezek vagyunk, ezek leszünk" megállapítása után, hogy a pont helyén lehetne kérdőjel is: barmok vagyunk, akik mindent megszoknak? Helótái puhult latroknak? Ezek vagyunk? Ezek leszünk?

Ady önkorbácsolását mindig lehet és mindig kell ébresztésnek is érteni. „Kossuth népe, Petőfi népe" — mondja ugyanebben a versében Ady — „Ma március van, ha tudod . . ." És nem véletlen, hogy Ady Endre éppen úgy, mint Petőfi Sándor, tunyaságából és álmából ébresztve a magyar népet, régi nagyságára hivatkozik.

Petőfi is, szinte az egész magyar haladó költészet, a régi dicsőség ébresztgetésével akarta tettre serkenteni a magyar népet. Petőfi „Attilától egész Rákócziig" költögette a magyar dicsőséget, Ady pedig 1848-at költögette, Táncsicsot ébresztgette, Petőfit hívta tanúul, Dózsát meg Esze Tamást, Vak Bottyánt, a magyar népmozgalmaknak és szabadságharcoknak hőseit. És ez mutatja, hogy egész költészetén végigvonuló sötétsége és pesszimizmusa ellenére végső fokon hitt a magyar népben. Hitt abban, hogy ez a nép is érdemes és érett a forradalomra, a demokratikus átalakulásra, a megújulásra.

Viharmadár volt Ady, ennek a magyar megújulásnak a viharmadara. Végső fokon nem siratta, hanem ébresztette nemzetét.

A mi nemzetünk fel is ébredt. Még dörzsöli a szemét, még sokszor vissza akar feküdni a vackába, nógatni kell még, biztatni kell még, óvni kell a visszaeséstől és nagyobb iramra kell ösztökélni. És mi Adyval ösztökélünk:

„Harcunk a magyar Pokollal van,
Mindent erre tettünk,
Ennek a kapuit döngetjük,
Ezé a harcé lelkünk, testünk.
Ez vesztünk vagy győzelmünk: sorsunk."[260]

Ezek a szavak, ha jól odafigyelünk csengésükre, olyanok, mint ünnepélyes komorsággal kimondott eskü vagy fogadalom. És a magyar kommunisták fáradozásainak mélyén ugyanez az eskü, ugyanez a fogadalom van, mi is mindent a magyar Pokollal való harcra tettünk, a mi testünk is ezé a harcé, mi is ebben a harcban akarjuk halálos hűséggel — ugyanolyan szeretettel nemzetünk iránt, mint ami Adyt eltöltötte — szolgálni népünket, nemzetünket, országunkat.

ADY ENDRE HALÁLÁNAK HARMINCADIK ÉVFORDULÓJÁRA[261]

Ady Endre harminc éve halott. A magyar írók és irodalomtörténészek rendezik ezt a mai ünnepséget, ami rendjén is van, mert Ady Endre és műve a magyar irodalomé és a magyar irodalomtörténeté. Mégse vegyék zokon, ha én mindjárt bevezetőben kijelentem, hogy az írók és irodalomtörténészek mai Ady-ünnepén én nem az ő nevükben beszélek. Hadd képviseljem itt a népet, amely nem kevésbé formálhat jogot Adyra, mint az irodalom. Hadd képviseljem ezen az Ady-ünnepen az irodalomnak és népnek egységét és találkozását. Hiszen, ha az irodalomnak joga van Adyra, akkor csak ennek a találkozásnak a jegyében van joga rá, tudva, hogy Ady a magyar irodalomtörténetben nemcsak új formát, új nyelvet, új költői tartalmat jelent, nemcsak a magyar vers új magaslatát jelenti, hanem a magyar nép harcainak és igazának egyik legnagyobb harcos, lírai szószólóját is.

A harminc év, ami Ady Endre halála óta eltelt, nem volt közönséges három évtized. És nem volt közönséges az az alig több mint egy évtized sem, amelyben Ady Endre élt és írt az Értől elindulva és eljutva az Óceánig.[262] A földrengések kora ez a negyven év, nemcsak a magyar válságoké, hanem nemzetközi megrázkódtatásoké. A régi 67-es Magyarország ez alatt az idő alatt fordul ki sarkaiból. Két világháború vihara söpör végig rajta; két háborús katasztrófát élt át a magyarság, két forradalom szenved vereséget: az országra egy negyedszázadra rátelepedik az ellenforradalmi restauráció, a mágnások, püspökök és bankárok uralma

fasizmussá „modernizálódik" és barbarizálódik. És a négy évtizednek csak utolsó négy esztendejében kezdődik meg a gyógyulás és felemelkedés, a visszakanyarodás Adyhoz, a négy évtizedből csak négy év az, amelyben Ady szava a „hőkölő harcok népéről, melynek Mohács kell"[263], érvényét veszti.

Ilyen négy évtized megmér népeket, de megmér költői műveket is. Kiállta-e a próbát a magyar nép és kiállta-e a próbát Ady költészete?

Az, hogy a harminc éve halott Ady Endrét a nép nevében ünnepelhetjük, amellett bizonyít, hogy népünk nagy megpróbáltatások és eltévelyedések, késések és mulasztások, sokszor a tizenkettedik óra bevárása után, végső soron kiállta, vagy útban van ahhoz, hogy kiállja a próbát.

És kiállta Ady Endre költészete is, amelynek megítélésében és értékelésében lassan egységessé válik a közvélemény.

Nem mindig volt az. Szinte negyven évig dúlt a harc Ady körül és Adyért, költészetének megítélése koronként és társadalmi rétegenként változott, változott verseinek visszhangja, költészetének akusztikája. A harcok a harminc éve halott költő körül csak most vannak elülőben, mert a nagy történelmi változások kihúzták a társadalmi talajt az Ady-hamisítók, félremagyarázók és jogtalan kisajátítók lába alól. Végre eljutottunk odáig, hogy Adyt nem kell többet kisajátítani, mert költészete nem. lehet másé, mint azé, akié az ország! Az ország új ura, a magyar dolgozó nép nem sajátítja ki Ady Endrét, hanem elfogadja, birtokba veszi éppoly jogos tulajdonként, mint a földet és a gyárat.

A harcok Ady költészete körül a magyar társadalom osztályharcának voltak tükröződései és kísérőjelenségei.

Bonyolult küzdelem volt ez, a harcolók helye és fegyverzete sokszor cserélődött. Az első világháború előtti Magyarországon a magyar feudális oligarchia és a hozzá hasonuló magyar burzsoázia Ady költészetét, akkor még harcos és vak önbizalommal, ingadozás nélkül, azonnal elvetette a maga egészében. Az ellenforradalmi restauráció, mely a forradalmi gondolat tűzzel-vassal való irtását össze akarta egyeztetni reakciós tömeghátvéd szerve-

zésével, az 1918 előtti és az 1919 utáni Magyarország közötti folytonosság elpalástolására törekedett, úgy tett, mintha okulni tudna és akarna a Tisza Istvánok bűneiből, és bírálná a 67-es Magyarország elszakadását a néptől. A Horthy-rendszer önbizalmukban megrendült uralkodó osztályai Rákosi Jenőék Ady-hajszáját képmutatóan megtagadva, „népi" jellegük bizonyítására kezdték meg hazug „kibékülésüket" Ady költészetével. A módszert ismerjük: 1849 után Petőfivel is megrendezték ezt a „kibékülést".

De miközben az ellenforradalom képmutatóan „közeledett" Adyhoz, saját régi tábora őszintén távolodott tőle. A félfeudális rendszer régi, polgári ellenzékének fő gondja az lett, hogy elhatárolja magát a forradalmi gondolattól, és bizonyítsa megbízhatóságát és lojalitását. Ebből a talajból fakadtak a különféle Ady-revíziók a tíz évvel azelőtt még modernnek számító „nyugatos" irodalom táborában: Ady megmérése és könnyűnek találása különféle esztétikai mérlegeken. Az irodalmi kiegyezés, régi és új, feudális és polgári irodalom összebékülése a l'art pour l'art jegyében lényegében Ady bőrére ment végbe.

És nem volt köszönet az Ady iránti hűségben és kitartásban sem. Ady azoknak lett zászlajává és programjává, akik a passzív, búsmagyar ellenzékiséget a reakcióval szemben, összeegyeztették a forradalom iránti aktív ellenségeskedéssel. A népies romantika Ady nevében merte „forradalomra" nógatni és inteni az uralkodó osztályokat, és a forradalomtól óvni és eltéríteni a dolgozó osztályokat.

Ady örökségét, Ady igazi képét huszonöt évig a nemzeti élet fórumán, az irodalmi nyilvánosság előtt nem őrizte senki. Ha megőrizték, az illegalitásban őrizték meg. Ezt az igazi és illegális Adyt csak az egy József Attila keltette életre 1931-ben:

„Teste a földé. Földmívesé lelke,
ezért koppan a kapa néhanap.
Sírja hárommillió koldus telke,
hol házat épít, vet majd és arat."[264]

Ma túlvagyunk ezen a zűrzavaron. Nem mintha Ady költészetének értékelésében ne volnának ma is nézeteltérések. Vannak még

ma is esztéták és búsmagyarok, akik fitymálva vagy rajongva hamisítják Adyt. De ma ezek a fitymáló vagy rajongó Ady-hamisítók kényszerültek illegalitásba. A nyilvános nemzeti életben a régi, illegális Ady, az igazi Ady képe válik uralkodóvá: az Ady-hamisítások a magyar gondolkodás szélére szorulnak, letűnnek, mint azok az osztályok, melyeknek törekvéseit fejezik ki. Az ítélet Ady költészetéről egységesül: jeléül annak, hogy a demokratikus népi erők nemcsak gazdaságban és politikában, hanem a szellemi életben is haladnak a győzelem felé. Ady költészete átvészelte a negyven esztendőt, helytállt bukott forradalmak és fasiszta barbárság, vesztett háborúk, feudális és nagytőkés reakció veszedelmei közt és megőrizte magát eredeti nagyságában és szépségében a győztes nép számára.

A kép Adyról és költészetéről döntő vonásaiban ma már végleges és megállapodott — a múltból ittmaradt és a demokrácia kulturális közvéleményének peremén tengődő literátori különvélemények ellenére.

Ady Endre a magyar demokratikus népforradalom viharmadara volt: lírája forradalmi líra, költészete a magyar forradalom előkészítője, sürgetője és beharangozója. Ez, csak ez és semmi más a lényege és kulcsa költészetének. Minden egyéb vonása, színe, tartalma csak mellékvonás, mellékszín és melléktartalom, amely e forradalmi alapból és középpontból következik, erre utal vissza, belőle érthető csak meg. A szent gyűlölet a feudális magyar ugar, a magyarságra ránehezedő úri Hunnia iránt, az elkéső forradalom miatti kétségbeesés, a forradalom dühös siettetése, a forradalmi erők türelmetlen és már-már reménytelen ébresztése, a forradalom vezető erőinek, a nemzeti megújulás vezetésére alkalmas osztálynak keresése, a kutatása annak a friss osztálynak, melyben hinni és bízni lehet: ez Ady költészetének lényege; ez, csak ez, és semmi más.

Jól tudjuk, hogy Ady lírája sokhúrú és gazdag líra, hogy a politika mellett a szerelem is betöltötte, hogy forradalmi érzelmei mellett az elfáradás, a lemondás érzelmei is kitörtek belőle, hogy nemcsak a magyar márciusok és májusok beteljesedését várta

és akarta azonosulva a néppel, hanem magányosan és kiábrándultan Istent is kereste.

Jól tudjuk, hogy költészete a forradalmi optimizmus és a magányos kétségbeesés, a jövőben hivő és az élet valóságos erőire építő realizmus és a jövőt, az életet alakító, valóságos erőket tagadó mitológizálás ellentétei között vergődik. És mégis Ady lírája forradalmi líra, amelynek még ellentétei és a valóságos életet mitológizáló szimbolizmusa is, még dekadens, beteg vonásai is a magyar valóságból fakadnak: a forradalom objektív szükségessége és elmaradása, elvetélése közötti ellentmondásból.

Ne feledjük: Ady évtizede a demokratikus forradalom érlelődésének évtizede volt, amely napirendre tűzte a földkérdéstől a nemzeti kérdésig a magyar polgári demokratikus átalakulás valamennyi döntő problémáját — de egyben a csőd, az árulások, a forradalom szubjektív készületlenségének évtizede is volt, amelyben kiderült, hogy a polgárság gyáva, a parasztság egyedül tehetetlen, a munkásság pedig híján van a forradalmi vezetésnek. Csoda-e, hogy Ady lírája az ellentmondások lírájává lett, és költészetében együtt van a forradalmi szenvedély és dekadens kiábrándulás?

A forradalmár Ady kiábrándulása sem azonos a korabeli európai költészet dekadens és reakciós kiábrándulásával. Az ő hitetlensége a demokratikus népforradalomban: a polgári árulás kritikája; kiábrándulását is együtt kell látnunk a népforradalom szenvedélyes kívánásával — még kiábrándulásában és hitetlenségében is meg kell látnunk az előre mutató tendenciát.

Ady a magyar feudális rothadás ellen lázadt, polgári átalakulást akart, de Petőfi módjára, jakobinus módra — megalkuvás nélkül. Ez azt jelentette, hogy polgári demokratikus forradalmon elsősorban parasztforradalmat értett, új Dózsát akart, Táncsicsot ébresztette. De azt is tudta, hogy parasztforradalom — vezetés nélkül nincs. Adyban nem volt egy csepp parasztromantika sem, tudta, hogy a parasztság egymagában erőtlen, önálló cselekvésre képtelen és azt is tudta — mert ismerte a kapitalista társadalmak reális erőit —, hogy következetes forradalmi cse-

lekvésre csak egy osztály képes: a munkásosztály. Ezért fordult polgári forradalmár létére a munkásosztály felé a tekintete. Nem volt szocialista. A munkásosztály mozgalmát kívülről nézte, nem belülről. József Attilának igaza volt, amikor lelkét a földmíveseknek adta, nem a munkásosztálynak és sírját nem a proletárnegyedekben, hanem hárommillió kolduspara szt telkén találta meg. De mint polgári demokratikus forradalmár, utálta a burzsoát, mint parasztforradalmár kívánta és helyeselte a munkásosztály vezetését.

És bár nem volt szocialista, bár nem forrt össze a munkásosztály céljaival és eszméivel, polgári demokratikus forradalmár létére — aki tanúja volt a kapitalizmus és a polgárság egész kulturális és erkölcsi rothadásának — megnyitotta lelkét a szocializmus igézetének, anélkül, hogy felolvadt volna benne és feladta volna különállását. A polgárságból kiábrándult polgári forradalmár, aki a munkásosztályban reménykedik, anélkül, hogy a szocializmussal azonosulni tudna: íme Ady lelki képlete, nyitja demokratikus forradalmiságának és arisztokratikus különállásának, lírája ellentmondásainak és egységének.

Az esztéták, akik a néptől elválasztott irodalom magántulajdonaként akarják monopolizálni Adyt, erre is ráfogták, hogy Ady illetéktelen „kisajátítása". Hiszen még nemrégiben is egyikük Ady „jobb- és szélsőbaloldali" kisajátításától óvott, egyenlősítve ily módon Ady reakciós meghamisítását azzal, hogy a forradalom magára ismert Ady költészetében.

Kié Ady?

Azé, és csak azé, aki lecsapolta a magyar pocsolyát, aki feltörte a magyar ugart, aki Szittyaországból a magyar nép országát csinálta. Adyban csak annak van joga magára ismerni, aki megcáfolta Ady hitetlenségét: vállalta az újjászülető nemzet vezetését, a demokratikus népforradalmat szocialista átalakulássá fejlesztő munkásosztálynak, amely a „vert-futó parasztságot" újra Dózsa és Táncsics népévé tudta változtatni, azzal és csak azzal, hogy szövetséget kötött vele és az élére állt. Nem, nem sajátítjuk ki Adyt, ha múltunkat látjuk benne és lépcsőnek tekint-

jük magunkhoz. Az, amit mi cselekszünk, különbözik Ady programjától. A magyar munkásosztály nemcsak Dózsa György, Esze Tamás, Vak Bottyán, Táncsics Mihály programját valósítja meg, hanem a szocializmus programját. A különbség köztünk és Ady között az, hogy ő elsősorban a magyar történelmi népi és nemzeti ellenzék programját akarta megvalósítani, és megvalósítását kész volt rábízni a munkásosztályra, a szocializmusra, míg mi elsősorban a munkásosztály, a szocializmus programját akarjuk megvalósítani és eközben megvalósítjuk a magyar történelmi népi ellenzék programját is. Van itt különbség, de az érintkezés több, mint a különbség.

A kérdést: kié Ady? — tettek döntötték el, a dolgozó nép, nem esztétikusok. De ha Ady a jelené, akkor vállalnia is kell.

És ezen az Ady-ünnepélyen meg kell mondani: valami nincs rendjén Ady körül a magyar népi demokrácia kultúrájában. Sokszor olybá tűnik, hogy most, miután Adyt megmentettük és elragadtuk bitorlóitól, egyben csökkenőben van költészete iránt az érdeklődés. Mintha lassan klasszikussá válnék, aki a könyvtárakban múlttá kövesedik és nem eleven hatóereje már szellemi fejlődésünknek.

Ne tagadjuk, irodalmi-kulturális-szellemi életünkben vannak ilyen tendenciák és hangulatok. Vajon mi az okuk? És helyeselhetjük-e őket, belenyugodhatunk-e Ady szoborrá merevedésébe?

Vannak, akik azt mondják: Ady nem adhat sokat a jelennek, hiszen nem a munkásosztály, hanem a parasztság forradalmi törekvéseinek volt a költője, aki József Attila szerint: „ezer holdon kiált és haragjában szeleket űz a Hortobágy felett".[265]

Az ok fennáll, de nem helytálló. A munkásosztály költője, József Attila nem Ady útján járt, de nem is szakadt el tőle, nem tagadta meg soha. Aki a munkásosztályra hivatkozva akar Adynak hátat fordítani, azok kezére jár, akik a parasztságra hivatkozva prédikálják irodalomban és politikában a munkásosztálynak való hátatfordítást. A szocializmus építése a parasztforradalmi hagyomány és örökség vállalását, nem megtagadását jelenti.

Vannak, akik Ady nemzeti-kuruc hitvallását tartják elavult-

nak és ezzel magyarázzák a költészetéből eredő eleven hatások elapadását. Az ok fennáll, de nem szabad belenyugodnunk. A szocializmus építéséhez a nacionalista gondolkodás leküzdése és népünk nemzetközi nevelése szükséges, de a nemzetköziségnek a patriotizmus a korrelátuma, nem a kozmopolitizmus. A kozmopolitizmus a humanista gondolat nagypolgári és arisztokratikus válfaja, amely a néptömegek harcaitól és törekvéseitől elszakadva akar túlemelkedni a nemzeti kereteken. A mi nemzetköziségünknek ehhez semmi köze. A nacionalista korlátoltság és elzárkózás leküzdésének útja nem a nemzetet alkotó dolgozó nép világpolgári megtagadásán keresztül vezet, hanem felemelésén keresztül, nem a nemzet iránti arisztokratikus közömbösségen, hanem a nemzeti élet forradalmi átalakításán keresztül, a nemzeti történelem haladó hagyományainak beteljesítésével és folytatásával. A nemzetközi szolidaritás nem utolsó sorban azt jelenti, hogy saját hazádban küzdöd le a nép felemelkedésének ellenségeit és teremted meg az új élet új feltételeit. Adyt aligha lehet internacionalistának tekinteni, ő úgyszólván a magyar népforradalom lokálpatriotája volt, aki mindent a magyar Pokollal való harcra tett. De összeforrt népével életre-halálra és mint egykor Kölcsey Kazinczy ellen, azok ellen fordult, akik a népi nemzeti gondolat feudális meghamisítóival szemben megtagadták magát a népi hazafiasságot és mint egykor Reviczky Arannyal szemben[266], a néptől idegen kozmopolitizmus lejtőjére jutottak. Megtagadni Ady kuruc népi 48-as patriotizmusát, annyit jelent, mint gyökértelenné tenni önmagunkat, kilépni a magyar történelem népi mozgalmainak folytonosságából: a nemzetközi haladással együtt menetelő magyar forradalmárból otthontalan és gyökértelen kozmopolitává lenni.

Vagy talán azért csökken Ady költői hatása napjainkban, mert a nagy szabadító forradalmon, amelyet ő várt és hirdetett, már túl vagyunk és napirenden ma már a hétköznapi építés van, nem a forradalom várása és sóvárgása? A forradalom sóvárgásának patetikus lírája mit adhat a jelennek, amelyre a megvalósítás prózai feladatai várnak? Mit adhat az építő embernek,

a hétköznapok munkásainak, akik normával, iskolareformmal, ötéves tervekkel vannak elfoglalva, Ady mitológikus gyűlölete a Tisza Istvánok, a „bujtó, új, kan Báthory Erzsébetek"[267] iránt?

Igaz, a Mindszentyk nem Tisza Istvánok. És a Tisza Istvánokra sem tudunk már Ady szemével nézni, mint a Gonosz mitológikusan felnagyított megtestesüléseire. De ennek ellenére: ne higgyük, hogy a magyar Pokol erőit végleg leküzdöttük, és Ady szenvedélyes demokratikus gyűlöletére nincs már szükség. Nem erényünk, hanem gyengeségünk, hogy nem tudunk úgy gyűlölni, mint Ady. A szocializmust építjük, de a középkor erői itt vannak még, és ha Ady nagy gyűlöletét idegennek érezzük, ez azt jelenti, hogy védtelenné válunk Hunnia — bár nem gigászi, de alattomos és veszedelmes volt uraival szemben.

És ne feledjük: a forradalmon túl vagyunk ugyan, a megvalósítás korszakába léptünk, de ki mondja, hogy csak a forradalom előkészítésének van pátosza, az építésnek, a megvalósításnak csak szürke prózája lehet? Ha az építőt és megvalósítót nem lelkesíti és fűti többé ugyanaz a szenvedély, mint az előkészítőt, akkor elvesztette az összefüggést nemcsak a múlttal, hanem a jövővel is, beleragad a percek és napok gondjaiba, áttekintés, terv, perspektíva nélkül. Ki közvetítheti a múlttal, tehát a jövővel is az összefüggést jobban, mint Ady, költészetének nagy és szenvedélyes pátoszával? Ne felejtsük: az Ady pátoszától való elfordulás a Horthy-korszak sötétjében költészetünknek az ellenforradalomba való beleszürkülését jelentette az egy József Attila kivételével. Igaz, ma nem Ady elvarázsoltnak érzett világában élünk, hanem a magunk világos és valóságos világában.

De a titkok nélküli realitás nem ébreszthet nagy, patetikus, a részek helyett az egészet felölelő, a perceken és napokon túl, a történelemre, a jövőre irányuló érzelmeket? Irodalmunknak épp ez lenne a hivatása és feladata. Az ember nem lehet meg anélkül, hogy hétköznapjai és ünnepei, jelene és jövője, mai tettei és tetteinek átfogó értelme között ne lássa meg, ne érezze át az összefüggést.

Az irodalom egyik legfontosabb eszköz arra, hogy ennek a kapcsolatnak tudatát és pátoszát beoltsa népünkbe. Mi a magyar irodalomtól nemcsak a mai valóság ábrázolását kívánjuk és várjuk, hanem a fejlődés ábrázolását is: a jövő képének kialakulását a jelen harcaiban és tetteiben. Igen, a nép követelményeket támaszt az irodalommal szemben; a népi hatalom mint rendelő és irányító lép az írók elé. Sokan megrettennek ettől, az írói szabadságot féltve, ahelyett, hogy azt mondanák: végre! Mikor szólt bele a nép saját irodalmába? Ne feledjük, hogy az ún. írói szabadság másik oldala mindig az írók magárahagyatottsága, az irodalom árvasága volt.

És ha valamiben: ebben időszerű Ady költészete. A költészetet ő nem az írók belső ügyének, hanem a nép ügyének tekintette:

„A tolakodó Gráciát ellöktem,
Én nem bűvésznek, de mindennek jöttem",[268]

— az író műve legyen „summája ezrekének". Minden nagy magyar költő ars poetica-ja ugyanaz. A 19. század költőiről Petőfi ugyanezt vallotta, és József Attila gyilkos gúnnyal tette elrettentően örökkévalóvá a költőt, aki nem a nép elnyomottságát, pusztulását, lázadását énekelte, hanem önnön köldökét szemlélte az elefántcsonttoronyban:

„Nem a szipolyt, ő azt gyalázza,
Kinek nem álma pálmaháza.
Pálmáját öntözzék ebek,
Álljon közibük ő is.
Kertésszen őszi kerteket,
Hol megtrágyázzák őt is
És orrát vájván, mint a vermet,
Csak higgye azt, hogy elmerengett."[269]

Vajon, az irodalmi pálmaházak e légkörének nincs-e része abban, hogy Ady Endre nagy forradalmi költészete, hogy úgy mondjam, egy kissé divatját múlta? Hiszen bizonyos körökben

már Horthyék idején az irodalmi jó ízlés követelményévé lett forradalom és költészet egységének fölényes megmosolygása Ady Endre műveiben és általában.

De ez a jó ízlés nem lehet a demokrácia ízlése. Mi azt mondjuk, tanuljanak költőink Adytól, tanulják meg az ő iskolájában, hogyan kell nagy politikai költészetet teremteni: a nép életéből, sorsából és harcaiból az irodalom alapanyagát meríteni. Nem Ady utánzását jelenti ez a követelmény, csak a magyar irodalom igazi haladó hagyományainak, igazi fejlődési vonalának folytatását.

Mi nem azt valljuk, mint azok, akik — opponálva Ady esztétizálását és csak irodalmi értelmezését — úgy fogták fel költészetét, mint valami misztikus nemzeti próféciát. Ady politikai, forradalmi költő volt, nem vátesz és jövendőmondó. Ady „tiszta irodalmi" felfogásával szemben ez a másik véglet, amely lírájának lényegét mitológizáló jelbeszédében és mítoszt alkotó jövendőmondásában látja, nem kevésbé hamis, mint amaz.

Adynak ereje, de gyengéje is mitológizálása. És nemcsak az ő gyengéje, de koráé is. Ha a költészet ad politikai programot egy népnek, akkor valami nincs rendjén fejlődésében. Ady látta ezt legjobban. „Szomorú és szép primitívségünket semmi sem igazolja jobban — írta 1909-ben — minthogy az irodalomból kell kisejteni nekünk az életet vagy a halált."[270] Baj van egy néppel, ha a költőknek kell vállalniuk egymagukban a forradalmi iránymutatást.

És Adyt prófétáló misztikussá ez a tragikus szerepe tette. Ebben nem lehet követendő példát látni. Ezért kell elutasítani azt a fajta Ady-imádatot, amely miszticizmusában véli megtalálni nagyságának mértékét. Akik így járnak el, észre sem veszik, hogy más előjellel ugyanarra jutnak, mint polgári, esztétizáló ellenfeleik: Ady demokratikus forradalmiságát tüntetik el és besorolják az imperialista dekadencia, a forradalomellenes irracionalizmus képviselőinek, a fasizmus mítosztermelő európai előfutárjainak névsorába.

Nem, Ady forradalmi költő és nem mítoszt alkotó dekadens

próféta. A költészet fejezze ki a nép életét és segítse alakítani, de ehhez nem kell többnek lennie költészetnél. Ady költészetének prófétikus és misztikus vonásai abból erednek, hogy forradalmi világnézetével egyedül volt, és csak ő látta az ellentmondást a korabeli társadalom magabiztos, de látszólagos stabilitása és a közelgő földrengés között. Az uralkodó osztályok magabiztossága, világuk stabilitása 1919-ben a restauráció ellenére veszendőbe ment, a társadalmi ellentmondások titkai megfejtődtek, a varázslat megszűnt. Ezért nem tudjuk ma Ady érzéseivel, Ady szemüvegén át nézni Ady világát.

De ahhoz, hogy Adyt szeressük, nem kell az ő világát az ő szemével nézni. Ady nem csupán jelen, de szerves része, elválaszthatatlan szakasza múltunknak, hozzánk vezető lépcső. Ki mondja azonban, hogy egy nemzet kulturális, irodalmi és politikai öntudatában a múlt nem jelenvaló és nem kell törekednünk a múlt jelenvalóságának tudatosítására?

Igaz, harci és építő kor vagyunk, tele van a kezünk munkával és ezért gyakran túlnyomóan harci-hasznossági szempontok irányítanak bennünket történelmi-irodalmi szemléletünkben is. Alig van rá időnk, hogy jelenünk múltbeli alkatelemeire figyeljünk és tudatosítsuk őket. Petőfi is múltunk, József Attila forradalmi munkásköltő létére is az — de őket éppen, mert nevén tudták nevezni koruk valóságát a jelbeszédes miszticizmus kerülőútja nélkül, sokkal közvetlenebbül tudjuk befogadni mint jelenünk alkotórészeit, nem pedig mint a múltból hozzánk vezető lépcsőket és szakaszokat.

Adyt meg kell fejteni, le kell fordítani. Ady múlt, de nem halott, hanem élő múlt, forradalmi átalakulásunk szerves, közvetlen előzménye. Ha magunkat meg akarjuk ismerni, ismernünk és szeretnünk kell őt is. Ady költészetét nem nélkülözhetjük népünk nevelésében, ha nevelésen önmagunk és a magunk világának megismerését értjük. Adyval nevelni kell és Adyra is nevelni kell. Ha közvetlenül és jelmagyarázat nélkül próbáljuk beleilleszteni irodalmunk folytonosságába és demokráciánk öntudatába, akkor múlhatatlanul reakciós hatású lesz: a búsmagyar

pesszimizmust fogja táplálni és a magyar történelem egy hosszú, sötét, de elmúlóban levő szakasza „örök magyar sorsa" fog mitológizálódni.

Ady a magyar tragédia költője, de ez a tragédia is csak mozzanata népünk fejlődésének — és bukások s elkésések után —, mozzanata felemelkedésének is. A tragédiát, amit Ady énekelt meg, ismerni és tanítani kell népünk okulására, de tudva, hogy nem eleve tragikus, hanem mi is életre és felemelkedésre érett és érdemes nép vagyunk.

Az Ady halála óta eltelt utolsó négy esztendő tette lehetővé, hogy Adyt másképp lássuk, mint eddig. Az 1918 és 1919-es forradalmak bukása, a negyedszázados fasiszta pokol, dicstelen szerepünk a második világháborúban látszólag igazolták Ady pesszimizmusát, látszólag betetőzték a magyar tragédiát.

Négy év alatt kiderült, hogy az Ady idejében elvetélt demokratikus népforradalom, két világháború katasztrófája, két forradalom bukása csak állomásai, kálváriastációi voltak, nem a magyar tragédiának, hanem a magyar újjászületésnek.

Népünk nagy szenvedések, tragikus megtorpanások után mégsem hullott ki az idő rostáján. Adyt igazolta is, meg is cáfolta a magyar történelem. És a harmincéves halott diadala, hogy elmondhatjuk: költészetének része van ebben a cáfolatban, népünk győzelmében.

ADY ENDRE[271]

Tisztelt közönség! Kedves elvtársak!

Azért jöttünk össze, hogy megünnepeljük a 20. század legnagyobb magyar költője, Ady Endre születésének 75. évfordulóját. A magyar költészet sok százéves története gazdag nagy tehetségekben, akik ki tudták fejezni népünk érzelmeit, felvetették nemzeti életünk fő kérdéseit, megénekelték népünk sorsát és tennivalóit. De Ady Endre a magyar költők e nagyszerű sorában nem egyszerűen egy a sok közül. Petőfi mellett, Petőfivel együtt Ady Endre a magyar költészet valóságos titánja, forradalmár-klasszikusa, Prométheusza[272]. Költészete több volt puszta költészetnél. A magyar fejlődés egy sorsdöntő évtizedében — 1905-től-1918-ig — Ady Endre költészete forradalmi fegyver volt, amelynek döntő része volt népünk, értelmiségünk, ifjúságunk érzelmeinek és gondolkodásának alakításában, az akkor napirenden levő demokratikus magyar népforradalom előkészítésében. Ady Endre költészete a rothadt úri világgal való leszámolásnak, a magyar Ugar, Hunnia úri trágyadombja, Szittyaország összetörésének, elpusztításának költészete volt, a félfeudális maradványok gyökeres forradalmi felszámolásának költészete.

Ady Endrénél senki jobban nem gyűlölte és ostorozta az urak, bankárok és püspökök régi Magyarországát. És senki nála jobban nem szerette a magyar népet, senki nem intette, nógatta, buzdította, lelkesítette úgy, mint ő, forradalmi cselekvésre. Ady lírája a legszélesebb skálájú líra volt, de sokszólamú énekének alap-

motívuma egyetlenegy volt: bírálta, nevelte, ösztönözte az elnyomott magyar népet új magyar haza megteremtésére. Mint Petőfi Sándoré, Ady Endre költészete is — lírai érzelmeinek valamennyi formája és megnyilvánulása — át meg át van szőve politikával, a magyar nép, a magyar nemzet addigi életének gyökeres átalakítására való szenvedélyes törekvéssel.

Mint Petőfi Sándor, Ady Endre is magas fokú politikai tudatossággal ítélte meg Magyarország helyzetét és népének tennivalóit. A maga korában a magyar társadalom és a napirendre került átalakulás mozgató erői, feladatai és céljai dolgában tisztábban látott mindenki másnál. Ady Endre tudta, hogy Magyarországon polgári demokratikus átalakulás van napirenden, tudta, hogy ennek az átalakulásnak fő kérdése a földkérdés megoldása és a magyar függetlenség kivívása, de tudta azt is, hogy ebben a polgári forradalomban a magyar polgárság a barikád másik oldalára került, és hogy a parasztság forradalmi erővé csak a magyar munkásság vezetésével lehet.

Ady *polgári demokratikus forradalmár*, aki a munkásság magyarországi és európai osztályharcaiból megértette és megtanulta, hogy a polgári demokratikus szabadságprogram végrehajtása dolgában igazán hinni, igazán bízni csak a forradalmi munkásosztályban lehet. És ebből a felismerésből — korában Magyarországon egymaga — levonta azt a következtetést, amit a marxizmust gazdagítva és tovább fejlesztve a nemzetközi munkásmozgalomban is csak az orosz marxisták — élükön Leninnel és Sztálinnal — vontak le és formuláztak meg tudományosan: azt ti., hogy *a polgári demokratikus forradalom nem állhat meg saját határainál, saját keretei közt, hanem — a munkásosztály vezetésével — szocialista forradalommá kell tovább fejlődnie.* 1903-ban mondta ki Ady Endre, a költő a tudományos kommunista igazságot:

„Nekünk elől kell kezdeni a dolgot az első rendnél, aztán a másodiknál, s a harmadiknál végre. A rangokkal, kiváltságokkal, ősdurvaságokkal, arisztokráciával és klérussal s a kiszipolyozó tőkével egyszerre kell végezni."[273]

Így jutott a jakobinus, polgári demokratikus költő és gondolkozó — éppen népforradalmiságának következetessége, radikális demokratizmusa következtében — a forradalmi munkásosztály, a tudományos szocializmus közvetlen közelébe. Ha Magyarországon Ady korában lett volna forradalmi marxista párt, amely tudományosan és tettekkel támogatni tudta volna Ady zseniális politikai megsejtéseit és bátor forradalmi érzelmeit, akkor Ady kétségkívül tovább jutott volna még annál is, ahová eljutott.

Ady Endre még így is nagy kérdésekben — a magyar és a nemzetközi politikának, a magyar kultúrának fő kérdéseiben — szinte mindig helyesen látott, alig-alig követett el hibát. 1911-ben írta Arany János „Buda halála" című eposzáról szóló cikkében:

„Egyébként pedig az sem igaz, hogy a testvérharc ölte meg a magyart, mert mindig és ma is azok a legfejlettebb és legboldogabb népek, ahol a testvérharc a legnagyobb volt."[274]

Ady Endre íme, felismerte a dolgozó osztályoknak az elnyomó osztályok ellen folytatott küzdelmében a nemzeti történelem, a haza felemelkedésének fő mozgató erejét! Felismerte, hogy nemcsak plusz, hanem mínusz is van abban, hogy a magyar történelem bővelkedik az idegen elnyomók ellen vívott szabadságharcokban, de nem bővelkedik a belső elnyomók elleni népfelkelésekben.

Az 1914—18-as világháborúban Ady Endre egy pillanatra, egy jottányi engedményt sem tett a sovinizmusnak, az imperialista uszításnak. Lenin háborúellenes cikkgyűjteményének ezt a címet adta: „Az ár ellen." Ady Endre „Halottak élén" című verskötete *lírai* úszás volt az ár ellen: az imperialista uszítás, a soviniszta téboly, a háborús gazságok ellen az igazi emberség, az újjászülető világ, az imperialista háborúval való szembenállás valódi humanizmusa, a béke nevében.

Ady Endre, a demokratikus forradalmár, Nyugatra nézett, Párizs felé fordult, a francia forradalom eleven hagyományait kutatva ott, hogy hasznosíthassa őket hazája számára, a magyar Ugar, a feudális maradványok elleni harcban. De a „nyugatos" Ady hamar meglátta a rothadás jeleit a nyugati demokráciában;

nem hódolt be a „Nyugatnak", Párizsban is forradalmár-hazafi maradt, aki nemcsak azt ment tanulni Párizsba, hogy mit *kell* csinálnia a magyar népnek, hanem elsősorban azt, hogy mit *nem kell* csinálnia. Ady Endre Nyugatra bírálóan és egyre inkább kiábrándulva nézett, összevetve a francia forradalom eszméit és lendületét a Harmadik Francia Köztársaság rothadásával és törpeségével: várakozóan és reménykedve Ady Endre Keletre nézett, a szláv népek felé, Oroszország felé! Jellemző, hogy nagyszerű Petőfi-tanulmányát — azokról a szláv katonákról írva, akiknek lándzsája Petőfi halálát okozta — ezekkel a szavakkal fejezi be: „... kikhez az ő vére hasonló volt, s akik tudnak ölni, élni és meghalni nagyszerűen".[275]

Nem a szovjet hadsereg katonáinak hősies harcolni és meghalni tudását — saját szabadságukért és a világszabadságért — sejti itt meg előre Ady Endre? Ha számba vesszük, hogy Ady tanulmányát 1910-ben írta, öt évre az első orosz forradalom után, akkor azt kell mondanunk, hogy Ady még Paskievics katonáit is azokkal az érzelmekkel nézte, amelyeket az orosz nép dicsőséges, bár elbukott 1905-ös forradalma kiváltott belőle. A nyugatos Ady megérezte, meglátta, hogy a társadalmi haladás súlypontja 1905-től Nyugatról Keletre tolódott el: a 20. században Oroszország vált az emberiség számára azzá, ami a 19. században Franciaország volt.

Csak most gyűjtjük össze lassanként — a fő érdem ebben a fáradhatatlan Ady-apostolé, Földessy Gyuláé — Ady cikkeit az 1905-ös orosz forradalomról. Csak most válik igazán ismeretessé, milyen hatást gyakorolt a forradalmár költőre az 1905-ös orosz forradalom, amely az ő 1903-as álmát az első renddel való kezdésről és a harmadik renddel való végzésről — más szóval: a polgári demokratikus forradalom átnövéséről a szocialista forradalomba — kezdte megvalósítani.

1905. október 31-én írja Ady:

„az orosz forradalmat többé nem lehet leverni... Mintha az új század nemcsak naptári fogalom volna, hanem valóságos új epocha kezdetét jelentené."[276]

És a dicsőséges, bár levert moszkvai felkelés alkalmából írja 1905. december 29-én:

„Borzalmasan megrázkódott nagy Oroszország. Fogvacogva néz Moszkva felé a világ . . . Ezt a forradalmat a nép csinálja . . . Az orosz nép képzelhetetlen ereje, képzelhetetlen szenzációkat adott már s ígér még a világnak. És célhoz fog érni. Véren, roncson, üszkön át diadalmasan ér el a trónig az orosz demokrácia. Eléri az önző úri kastélyt, a sanyargató gyárat, az elbutító papi lakot, s a szívtelen kaszárnyát . . . A történelemnek büszkesége lesz e szörnyű földindulás . . . A néptől tudatos cselekedetet nem vártak a legrajongóbb apostolok sem . . . Íme, a proletárság visszaadta a népet a népnek. Fölkelt a nép és formálja a világot . . . Hasonlítgassuk magunkat Oroszországhoz? Ízetlen és igaztalan feladat. De épülhetünk mégis az orosz példán. Elkorhadt, tehetetlen társadalmakat csak a nép menthet meg. A rettenetes, győzhetetlen, föltarthatatlan nép."[277]

Ady tehát épülni, tanulni akart az „orosz példán". A moszkvai felkelésből, a munkásosztály vezette orosz népfelkelésből akart tanulságokat levonni Magyarország számára! Annak az orosz forradalomnak a tapasztalatait akarta alkalmazni Magyarországra, amely 1905-ben elbukott ugyan, de 1917 novemberében győzött és valóban — mint Ady 1905-ben megsejtette — új korszakot nyitott az emberiség történetében.

Vajon jós, jövőbe látó „vátesz" volt Ady e sejtéseiben? Nem, csak *forradalmár* volt, aki megszerezte a saját életviszonyai között, a maga környezetében egy magyar költő számára akkor megszerezhető politikai műveltséget és tudatosságot. Nem volt jós, csak fejjel kimagaslott magyar kortársai közül.

Kell-e bizonygatni, hogy Ady Endre, a magyar polgári demokratikus forradalom viharmadara, az új Magyarország, a népi Magyarország, az első, a második és végül a harmadik renddel végző, a polgári demokratikus forradalom feladatainak megoldásáról a szocialista feladatok megoldására áttérő, szocializmust építő Magyarország szellemi előkészítői közé tartozik? Kell-e

magyarázni, hogy Ady Endre csak azáltal lett *nemzeti* — Petőfivel együtt —, *legnemzetibb* költőnkké, mert a magyar feudális maradványok gyökeres elpusztítását szenvedélyesen akarta és mert ezt akarta, kész volt *nem megállni* a feudális szemét kiseprésénél, kész volt tovább menni a harcban a „sanyargató gyár", a „kiszipolyozó tőke" ellen! Ady Endre sejtette, látta azoknak a feladatoknak a *teljességét*, melyek a 20. században a magyar nép előtt álltak, és azzal vált valóban nemzeti költővé, mert e feladatokat úgy fogta fel, mint a magyar történelem kiegyenlítetlen számláinak kiegyenlítését Dózsa Györgytől Táncsics Mihályig, Esze Tamástól Világosig, Majténytől 1867-ig.

A mi szocializmust építő népünk azért szereti és tiszteli Ady Endrét, azért vallja testestől-lelkestől a magáénak, mert teljesítette Ady Endre hagyatékát: igazságot tesz a magyar történelem minden igazságtalanságáért, megfizet minden elszenvedett vereségért, nemcsak 1514-ért, nemcsak 1849-ért, hanem 1919-ért is!

Nem vagyunk már Hunnia trágyadombja, Szittyaország. Népünk megmutatta, megmutatja és meg fogja mutatni, hogy nem a „hőkölés népe", hogy nem „hull ki az idő rostáján"[278]. Nincs már okunk búsulva, elkeseredve szeretni a hazát, nincs már okunk sírni azon, hogy „elveszünk, mert elvesztettük magunkat". Nem *vesztettük* el, ellenkezőleg: a munkás internacionalizmust hordozó szovjet fegyverek és önnön tetteink segítségével *megmentettük magunkat*. Ezért változott ma Ady költészetének akusztikája. Nem búsmagyarságra, hanem magunkban bizakodó magyarságra, alkotó és optimista nemzeti öntudatra van szükségünk. Köszvényországból a nemzetközi haladás rohambrigádjává lettünk.

De abban, hogy azzá lettünk: része van Ady Endre ostorozó, nevelő, elkeseredetten bíráló, forradalmi költészetének is. Ebben áll költészetének dicsősége és halhatatlansága.

Ezzel megnyitom a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Ady Endre tiszteletére rendezett emlékünnepélyét.

Átadom a szót Ady Endre kortársának, barátjának, harcostársának, Bölöni Györgynek emlékbeszéde elmondására.

ADY NEM ALKUSZIK

Gondolatok Ady Endréről születésének 80. évfordulója alkalmából[279]

1

Ady Endre, akinek ma ünnepeljük 80. születésnapját, költészetével vihart aratott és évtizedekig zajló küzdelmeket idézett fel a magyar irodalomban és közéletben. Amióta a költő elhallgatott, sokszor tűnt fel úgy, mintha a magyar irodalmi és szellemi fejlődés már pontot tett volna e küzdelmek után. Mégis mindig újra kiderül, hogy Ady Endre költészetének értékelésében még mindig nem egységes az irodalmi és nemzeti közvélemény. Még ma sem az. Be kell vallanunk, hogy a magyar népi demokrácia irodalmi és kulturális életében vannak olyan hangulatok és tendenciák, amelyek Ady Endrét és költészetét klasszikus szoborrá szeretnék merevíteni és mint eleven hatóerőt szeretnék kikapcsolni szellemi fejlődésünkből.

Nincs értelme szemet húnyni e tendenciák fölött, sőt látni kell és ki kell mondani, hogy Ady Endre költői jelentőségének detronizálására és háttérbe szorítására irányuló törekvések vagy hangulatok szerves részét alkotják az 1956 októberi ellenforradalom által kiváltott és terjesztett revizionista és reakciós törekvéseknek a kulturális élet területén.

A marxista—leninista irodalomelméletnek és népi demokráciánk kultúrpolitikájának egyik nagy érdeme, hogy döntően hozzájárult Ady Endre költői képének megvilágításához, és helyesen jelölte ki helyét, állapította meg korszakos jelentőségét a magyar költészet és az egész magyar irodalom százados fejlődésében. Nyílt támadásokra a marxista—leninista irodalomkritika ez eredményei

ellen, nyílt Ady-revízióra ugyan eddig még nem került sor, ez a revízió inkább suttyomban és kerülőúton folyik: Ady Endre költői ellenlábasainak pajzsraemelésével, a Babits és Kosztolányi nevei által jelzett költői irányzat túlhangsúlyozásával és az Adyéval való alattomos szembefordítással. Mindmostanáig nemigen akartuk tudomásul venni e tényeket; Ady Endre születésének 80. évfordulója jó alkalom arra, hogy végre ebben a kérdésben is kimondjuk azt, ami van, és ellentámadásba menjünk át a visszahúzó és a magyar irodalmi fejlődést helytelen útra terelni igyekvő, végső soron a magyar irodalmi életet évek óta fertőző reakciós irodalmi közhangulatban gyökerező tendenciák ellen.

Mint annyi más elméleti, politikai, gazdasági kérdésben, az Ady-kérdésben sem engedhetünk, helyre kell állítanunk és újra vissza kell helyeznünk jogaiba az Ady költészetéről és jelentőségéről kialakított helyes forradalmi álláspontunkat.

Ady Endre nem az egyetlen magyar költő, aki költészetében fel tudta vetni nemzeti életünk döntő kérdéseit, aki ki tudta fejezni népünk érzelmeit, meg tudta énekelni a magyar nép sorsát és tennivalóját. Hiszen többé-kevésbé ezt tették, ezen munkálkodtak a magyar költők legjobbjai századok óta. De Ady Endre a magyar költészet dicsőséges fejlődésében mégsem egyszerűen egy költő a sok közül. Petőfi mellett, Petőfivel együtt — és most hozzátehetjük harmadikként: József Attilával együtt — Ady Endre valóságos titánja, forradalmár klasszikusa volt a magyar költészetnek. És, amikor a magyar munkásosztály forradalmi pártja és a népi demokrácia kormányzata 1956 és 1953 előtt Petőfi, Ady és József Attila szerepét és jelentőségét emelte ki és hangsúlyozta a magyar költészet fejlődésében, akkor itt nemcsak és nem elsősorban irodalomelméleti, hanem népnevelői, nemzetpedagógiai meggondolások és szempontok játszották a főszerepet. Hiszen e három legnagyobb költőnknél emelkedett igazán költészetünk a népünk előtt álló történelmi feladatok színvonalára, e három nagy költőnk volt az, akiknél szinte teljesen és maradéktalanul eggyé olvadtak népünk történelmi feladatai a költészet által kifejezett emberi érzelmekkel, a költők ábrázolta világ döntő

feladataival. Még, ha e három legnagyobb költőnk jelentőségének túlhangsúlyozása itt-ott más — ugyancsak jelentős és nagy tehetségű — költők bizonyos elhanyagolására vezetett is, akkor is helyes volt kiemelni őket, mint a magyar költészet fejlődésének csúcs- és fordulópontjait, mert az ő költészetük több volt puszta költészetnél, a magyar történelem egy-egy döntő fordulópontján e költői művek önmagukon túlmutatva a nemzeti cselekvés programjává váltak, irodalom és nép, költészet és nemzet egységének, azonosulásának kimagasló példaképeivé.

De térjünk vissza Adyhoz. Az ő költészete a magyar történelem egy sorsdöntő évtizedében (1905—1918-ig) forradalmi fegyver volt, amelynek komoly, s már-már döntő része volt népünk, értelmiségünk, ifjúságunk érzelmeinek és gondolkodásának alakításában, az akkor napirenden levő polgári demokratikus magyar népforradalom előkészítésében. Ady költészete a rothadt úri világgal való leszámolásnak, a magyar Ugar, az ázsiai Hunnia, Szittyaország összetörésének, elpusztításának költészete volt, a feudális maradványok gyökeres és következetes forradalmi felszámolásának költészete. Nála jobban nem gyűlölte és ostorozta senki az urak, grófok és püspökök régi Magyarországát. Senki nem fájlalta és szégyellte jobban hazája elmaradását, megrekedését a középkorban. És senki nála jobban nem szerette népét, nemzetét, senki nem intette, nógatta, buzdította, lelkesítette, hajtotta és kergette előre, forradalmi cselekvésre úgy, mint ő. Ady lírája a legszélesebb skálájú költészet volt, jól tudjuk, hogy szerelmi lírája nem kevésbé volt újszerű és gazdag, egész lényét betöltő és kifejező, mint politikai költészete, tudjuk, hogy forradalmi érzelmei mellett az elfáradás, a lemondás, a magányosság kínjai is ki-kitörtek belőle, hogy nemcsak a magyar márciusok és májusok beteljesedését várta és kívánta azonosulva a néptömegekkel, hanem magányosan és betegen istent is kereste. De sokszólamú énekének alapmotívuma egy volt: *bírálta, nevelte, ösztönözte az elnyomott és már lázadni is alig tudó magyar népet új haza megteremtésére.* Mint Petőfinél, Adynál is lírai érzelmeik valamennyi formája és megnyilvánulása át meg át van szőve politikával, a magyar nép, a

magyar nemzet addigi életének gyökeres átalakítására való szenvedélyes törekvéssel.

Mint Petőfi Sándor, Ady Endre is magas fokú politikai tudatossággal ítélte meg Magyarország helyzetét és népének tennivalóit. A maga korában a magyar társadalom és a napirendre került átalakulás mozgatóerői, feladatai, céljai dolgában tisztábban látott mindenki másnál, politikai és irodalmi fegyverbarátainál. Ady tudta, hogy Magyarországon polgári demokratikus átalakulás van napirenden, tudta, hogy ennek az átalakulásnak fő kérdése a földkérdés megoldása és a magyar függetlenség kivívása, a harc megvívása Béccsel és Geszttel, a Habsburgokkal és a Habsburg-uralom fő támaszát alkotó magyar nagybirtokosokkal, de tudta azt is, hogy ebben a polgári demokratikus forradalomban a magyar polgárság már a barikád másik oldalára került, és hogy a parasztság „Dózsa népévé", forradalmi erővé csak a magyar munkásosztály vezetésével lehet.

Ady: *polgári demokratikus forradalmár*, aki a magyar társadalom és a nyugati — elsősorban a francia — burzsoá társadalmak fejlődéséből megértette és megtanulta, hogy a polgári demokratikus szabadságprogram végrehajtása dolgában is igazán hinni, igazán bízni, csak a munkásosztályban lehet. És ebből a felismerésből levonta azt a következtetést, hogy a polgári demokratikus népforradalom nem állhat meg saját határainál, hanem — a munkásosztály vezetésével — szocialista átalakulássá kell tovább fejlődnie. 1903-ban mondta ki Ady Endre, a nagyváradi újságíró a mi igazságunkat:

> „Nekünk elöl kell kezdeni a dolgot, az első rendnél, aztán a másodiknál s a harmadiknál végre. A rangokkal, kiváltságokkal, ősdurvaságokkal, arisztokráciával és klérussal s a kiszipolyozó tőkével egyszerre kell végezni."

Így jutott el a jakobinus, polgári demokratikus költő — éppen radikális demokratizmusa következtében — a forradalmi munkásosztály, a tudományos szocializmus közvetlen közelébe. 1908-ban írta:

„Örülök, hogy én írhatom meg véletlenül, legelőször, de mindenesetre legnyíltabban, hogy ez az egész új, mai irodalmi kalamajka sohse lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül. Gazdaságilag a legokosabb isten se tudná, mikor szabadít fel bennünket a szocializmus, de a lelkeinket kezdi már szabadokká tenni, még a mi lelkeinket is, a mi szegény magyar lelkeinket."[280]

Ady Endre fegyvertársa, hű szövetségese, énekese volt a magyar munkásosztálynak, de nem forrt össze vele, megőrizte eszmei különállását, jakobinus, parasztforradalmi, polgári demokratikus programját. 1913-ban írta a „Világ"-ban:

„A »Népszavá«-ba nagy ünnepek alkalmával néha verseket küldök sok esztendő óta, nem mert szocialista volnék, de mert olykor, e reménytelen országban, csak a szocialisták táborában látom nemcsak természetes fegyvertársainkat, de a magunk ellenére bennünket felszabadítókat is, ha ugyan mi, polgárok s entellektüelek valaha is felszabadíthatók lehetünk."[281]

Jellemző, hogy Ady Endre, aki szinte ótestamentumi gyűlölettel gyűlölte és átkozta a magyar nagybirtokos urakat, utálta és megvetette az agyvelőtlen és kulturálatlan, az urakhoz dörgölőző magyar polgárságot, és még a magyar parasztságot is „vert, futó parasztságnak" látta, aki már nem tud Dózsa népének módjára felkelni az urak ellen — mondom, jellemző —, hogy Ady csak a magyar proletárság láttára, a magyar munkásosztály tömegharcainak légkörében tudta levetni a magyarság jövőjére vonatkozó újból és újból kitörő pesszimizmusát, *csak mint a magyar munkásosztály harcostársa és szövetségese tudott megmaradni mindvégig optimistának, aki hisz a magyar jövőben, mert bízik a munkásság vezette magyar népforradalom győzelmében.*

Ady Endre „nyugatos" volt, egész kultúrája, szellemi hagyományai, Petőfi és a magyar népi, történelmi-kuruc ellenzék eszmei hagyományai következtében Nyugatra nézett, Párizs felé fordult, Franciaországban kereste a demokratikus forradalom eleven ha-

gyományait, hogy hasznosíthassa őket a „magyar Ugar" elleni harcban. De a „nyugatos" Ady nem hódolt be a „Nyugatnak", Párizsban is plebejus forradalmár maradt, magyar hazafi, aki nemcsak azt ment tanulni Párizsba, hogy mit kell csinálnia a magyarnak, hanem egyre inkább azt, hogy mit és hogyan nem kell csinálnia. Ady egyre jobban kiábrándulva nézett Nyugatra, összevetve a francia forradalom eszméit és lendületét a Harmadik Francia Köztársaság törpeségével és rothadásával.

A magyar munkásosztállyal való erősödő fegyverbarátsága, a szocializmus eszméinek növekvő befolyása gondolatvilágára magyarázzák, hogy a „nyugatos" Ady Endre 1905 óta vigyázó szemét egyre inkább Keletre fordítja, az orosz forradalom országára. 1905 decemberében dicsőítő cikket írt a moszkvai fölkelésről:

„Borzalmasan megrázkódott nagy Oroszország... Ezt a forradalmat a nép csinálja... Az orosz nép képzelhetetlen ereje, képzelhetetlen szenzációkat adott már s ígér még a világnak és célhoz fog érni... Eléri az önző úri kastélyt, a sanyargató gyárat, az elbutító papi lakot, s a szívtelen kaszárnyát... A történelemnek büszkesége lesz a szörnyű földindulás... A néptől tudatos cselekedetet nem vártak a legrajongóbb apostolok sem... Íme, a proletárság visszaadta a népet a népnek. Fölkelt a nép és formálja a világot... De épülhetünk mégis az orosz példán. Elkorhadt, tehetetlen társadalmakat csak a nép menthet meg. A rettenetes, győzhetetlen, föltarthatatlan nép."[277]

A magyar munkásosztály nagy költő-szövetségese íme tehát „épülni", tanulni akart „az orosz példán". És csak a magyar munkásosztállyal és küzdelmeivel való egyre mélyülő szolidaritással, a szocialista eszmék egyre komolyabb hatásával költészetére magyarázható, hogy az ízig-vérig patrióta, nemzeti érzésű és valóban hazafi Ady Endre az első imperialista világháború alatt szilárdan megállt a lábán, *egy szemernyi engedményt sem tett a sovinizmusnak, hanem úszott a soviniszta usztás árja ellen* és a „Halottak élén" című verseskötetében magasra emelte és lobogtatta az *igazi*

magyarság és *emberség antiimperialista, nem pacifista*, de békét és új világot váró és áhítozó *humanista* és *forradalmi* lobogóját.

Ady Endre az imperialista háborúban a demokratikus forradalmárhoz egyetlen méltó álláspontot volt: defetista volt, saját kormányának, saját uralkodó osztályának vereségét akarta:

„Szeretném — írja a háború kitörése után néhány hónappal Hatvany Lajosnak —, ha már megérkezne a mindent lebonyolító katasztrófa. Én ma ezt ezerszerte jobbnak látom egy úgynevezett győzelemnél s következményeinél."[282]

Mi kommunisták nem akarjuk Ady Endrét „kisajátítani", és nem akarunk utólag sem egyszerűen kommunista költőt csinálni belőle. De nem jelenti Ady „kisajátítását", ha *múltunkat látjuk benne* és lépcsőnek tekintjük magunkhoz. Kell-e bizonygatni, hogy Ady a magyar polgári demokratikus forradalom viharmadara, aki az első, a második és végül a harmadik renddel akart végezni, kell-e bizonygatni, hogy ez a költő szellemi előkészítői közé tartozik annak az új, népi demokratikus Magyarországnak, amely a polgári demokratikus forradalom feladatainak megoldásáról áttért a szocializmus építésére? Kell-e magyarázni, hogy Ady Endre csak azáltal lett — Petőfivel és a későbbi József Attilával együtt — legnemzetibb költőnkké, mert a magyar feudális maradványok gyökeres eltakarítását szenvedélyesen akarta és *mert* ezt akarta, kész volt nem megállni a feudális szemét kiseprésénél, kész volt tovább menni a harcban a „kiszipolyozó tőke", a „sanyargató gyár" ellen! Ady Endre sejtette, látta azoknak a feladatoknak teljességét, amelyek a 20. században a magyar nép előtt álltak, és azzal vált valóban a szó igaz értelmében nemzeti költővé, mert e feladatokat úgy fogta fel, mint a magyar történelem kiegyenlítetlen számláinak kiegyenlítését Dózsa Györgytől Táncsics Mihályig, Esze Tamástól Világosig, Majténytól 1867-ig.

Adyban csak annak van joga magára ismerni, aki megcáfolta Ady hitetlenségét, vállalta az újjászületö nemzet vezetését: a demokratikus népforradalmat szocialista átalakulássá fejlesztő munkásosztálynak és nekünk, kommunistáknak, akik e munkás-

osztály élén állunk. Nem sajátítjuk ki Adyt és nem azonosítjuk magunkat mindenben övele. Az, amit mi 1944—45 óta, hazánk felszabadulása óta cselekedtünk, különbözik is Ady programjától. Mi, a magyar munkásosztály, nemcsak és nem egyszerűen Dózsa György, Esze Tamás, Vak Bottyán, Táncsics Mihály programját valósítjuk meg, hanem a szocializmus programját. A különbség köztünk és Ady között az, hogy ő elsősorban a magyar történelmi, népi és nemzeti-kuruc és jobbágy ellenzék programját akarta megvalósítani és megvalósítását kész volt a magyar munkásosztály erős kezére bízni, míg mi elsősorban a munkásosztály, a szocializmus programját akarjuk megvalósítani és eközben megvalósítjuk a magyar történelmi, népi, függetlenségi és paraszti ellenzék programját is. Van különbség Ady és miköztünk, de az érintkezés több, mint a különbség.

2

Amikor cikkünk elején felvetettük a kérdést, vajon miért nem eleven hatóerő Ady költészete ma, vajon mi az oka annak, hogy irodalmi életünkben, fiatal és nem fiatal költőinkre gyakorolt hatásában Ady Endre szerepe Babitséval és Kosztolányiéval szemben háttérbe szorul, akkor nem azt kértük számon a jelentől, miért nincs Ady költészetének ma is éppolyan hegyeket megmozgató, vihart keverő, rajongást és gyűlöletet egyaránt kiváltó hatása, mint a saját korában? E sorok írója saját ifjúságában elevenen átélte az Ady-verseknek ezt a felforgató hatását, még emlékszem rá, mit jelentett látni és hallani Adyt, amint a Galilei-körben, vagy egy „Nyugat"-matinén elmondta verseit. Ady mellé állni, az Ady-versekért lelkesedni, Adyt szeretni és rajongani érte: ez az én ifjúságomban az akkori magyar fiatalság számára a közéleti harcokban való részvétel első lépéseit, a magyar haladás mozgalmának és táborának támogatását jelentette. Hogy ez az Ady-láz elmúlt, az természetes. Azóta több mint négy évtized telt el, megváltozott a világ és Magyarország, mások ma népünk céljai és feladatai, mást szeretünk és mást gyűlölünk ma, mint Ady

Endre egy fél évszázaddal ezelőtt. Akármennyire időtálló is és halhatatlan Ady Endre költészete, a megváltozott világban meg kellett változnia költészete akusztikájának is. Én magam mutattam rá valamikor, hogy Ady szimbolizmusa, amely az ő idejében költői eszköz volt arra, hogy nevén nevezze a magyar élet rémeit és kísérteteit, az 1918-as — és különösen az 1919-es — forradalom után folytathatatlanná vált, mert kicsúszott lába alól a társadalmi talaj. Az európai és a magyar történelem osztályharcaiban Ady költői mitológiájának jó és rossz kísértetei igazi mivoltukban szólaltak meg, a valóság maga rántotta le a leplet Ady „minden titkairól". Ezért vált lehetetlenné Ady lírai módszerének egyszerű folytatása, ezért volt szükségszerű, hogy 1919 után a magyar költészet fejlődése Ady szimbolizmusával szemben új utakra tért: megpróbált visszakanyarodni a 19. század magyar „népies" költői irányzatához, amelyen Ady és a „Nyugat" költészete túlment és amelyet felváltott.

De — valljuk be — Ady hatásának csökkenésénél nemcsak és nem elsősorban az Ady világa és a mai világ közötti objektív különbségekről van szó és nem is csak arról, hogy Ady lírai alkotó módszerei és kifejezési eszközei, szimbolizáló és mitológizáló nyelvi apparátusa bizonyos értelemben kétségkívül elavult, hanem másról is. Nem véletlen, hogy azok az írói csoportok, amelyek önnön és a magyar nép szégyenére oly cselekvő részt vállaltak a tavalyi ellenforradalom eszmei előkészítésében, nem véletlen, hogy ifjúságunknak az a része, amelyet sajnos nem sikertelenül fertőzött meg a revizionista és soviniszta demagógia, hátat fordítottak Ady Endrének, sőt egyenesen segítettek abban, hogy népi demokráciánk kulturális élete és ifjúságunk gondolatvilága elforduljon Adytól. És ebben sincs semmi csodálatos. *A munkásosztály nemzetköziségének jelképeit: a vörös zászlót és az ötágú csillagot pusztító ellenforradalmárok ugyan mit is kezdhettek volna Ady Endrével, akinek költészete bőven felhasználta a magyar élet, a magyar nyomorúság, a magyar tragédia szimbólumai mellett a felemelkedés, a népi győzelem, a népben rejlő lebírhatatlan erő jelzésére és érzékeltetésére a proletár-osztályharc szimbólumait.*

Ady életében és magatartásában is voltak gyengeségek, következetlenségek és megtorpanások, de *Ady nagy dolgokban nem alkudott*, és amit az 1919 utáni költőnemzedékből — az egy József Attilát és általában a kommunista költőket kivéve — senki sem mondhat el magáról: Ady Endre nem alkudott az uralkodó osztályok, a hatalmon levők politikai és irodalmi képviselőivel, és töretlenül hű maradt mindvégig a magyar munkásosztállyal, a szocializmussal kötött szövetségéhez. Ezért nem lehetett szocialista- és kommunistaellenes bunkóként, a marxista—leninista művelődés- és irodalompolitika elleni fegyverként használni Ady Endre költészetét. Ez az igazi oka Ady marxista értékelése suttyomban, alattomosan folyó revíziójának, költészete háttérbe szorításának.

Ady Endre költészete újságának és fordulatának lényegét annak idején még a legjóhiszeműbb, még az Ady megértésére törekvő konzervatív kritika is (pl. az érdemes és tudós Horváth János) formális, főleg a költői kifejezési eszközökre vonatkozó jellegzetességben próbálta látni. Horváth János Adyban a „stílromantikát" emelte csupán ki, csak stílusforradalmárt volt kész elismerni az Ady-féle „új idők, új dalaiban". Jellemző, hogy azok a „népi írók", akik 1953 óta jobb ügyhöz méltó buzgalommal törekedtek — szembefordulva saját múltjukkal és a magyar irodalom dicső hagyományaival — reakciós irodalmi egységfront létrehozására a proletárdiktatúra, a népi demokrácia kultúrpolitikája és létalapjai ellen, ha sokszor szégyenkezve és fenntartásokkal is, de csatlakoztak Ady költészetének, mint „stílromantikának" konzervatív értékeléséhez. E „stílromantikai" ferdítés mögött Ady költői világának, forradalmiságának, meg nem alkuvásának, a proletársághoz és a szocializmushoz való hűségének elvetése és megtagadása rejlik. Aki Adyban elsősorban „stílromantikust" lát, az természetszerűleg nem tud mit kezdeni Ady politikai költészetével, időszerű, a maga korának közéleti harcaiba beavatkozó, e harcokból kinövő költészetével. A „stílromantikus" finnyáskodás, amely Ady költészetének ezt a lényegbevágó és költői világának központját alkotó részét elveti, természetesen nem Ady Endrét, hanem Kosztolányi Dezsőt kell hogy követendő példaként állítsa

a mai magyar költők elé. Kosztolányi 1929-ben az általa megindított „Ady-revízióban" művészileg laposnak és unalmasnak mondta Ady politikai költészetét, Ady Endrét, a politikai költőt pedig „puffogó, fráziscséplő, jelszavas, dörgedelmes néptribúnnak" nevezte.[283] Vajon nem világos-e a kapcsolat a mai Kosztolányi- és Babits-kultusz, valamint a politikai költészet létjogosultságát általában és Adynál különösen tagadó Kosztolányi-féle álláspont között? Vajon nem nyilvánvaló-e továbbá a kapcsolat a suttyomban folyó Ady-revízió és a szocialista realizmus elleni vad támadások között, amelyek a marxista—leninista irodalomelméletnek azt a követelményét vették célba, hogy az irodalom (és benne a költészet) a nép életét szolgálja, a nép jelen harcaiból merítse ihletését, témáját és hőseit? Nevetséges volna Ady Endrét „szocialista realista" költővé megtenni. De a szocialista realizmus nem az égből pottyan le, hanem minden országban megvannak előfutárai és előkészítői, és ha nálunk volt ilyen polgári demokratikus előfutár és előkészítő József Attila és a proletárköltészet előtt, akkor az nem utolsósorban a forradalmár Ady Endre volt. Íme, Ady Endre egy 1912-es önvallomása politikai verseiről:[284]

„Furcsa az én dolgom ezekkel a politikás versekkel, melyeket sok dühvel, kedvvel írogatok néha s melyekért mindig lehordanak esztéta barátaim. Ők azt tartják, hogy az ilyen versekkel lefokozom magamat és meggyöngítem egész poézisomnak emberibb és súlyosabb dokumentumait. Nem tehetek róla, hogy érdekel, izgat, foglalkoztat a saját magyarságom és a magyarság együttes kínja, problémája, sorsa. Nem tudom a történőket előkelően, finoman a múltba vagy a jövőbe transzponálni és, mert talán a vers leginkább az erőm, verssel üvöltök bele a politika kakofoniájába. Az effajta résztvevést a ma politikai harcaiban legjobb erőnkkel, s mindig a felszabadulni vágyók mellett muszáj-adónak tartom . . . Hogy bűnös verseimmel izgatni szerettem volna, ez több, mint valószínű . . ."[284]

De Ady verseiben is hitet tett az időszerű politikai költészet mellett. 1913-ban írta „A XXX-ik századból" című versében:

„Mert jaj annak, aki kihull a Mából.

Szabad készítni arasznyi jövőket,
De élni nem mással,
Mint a nekünk régen parancsolódott
Kínságos és mégis szent, mai Mával.
Ez tán több, mint a XL-ik század."

A politikai költőnek, a munkásosztállyal és szocializmussal szövetséges Ady Endrének, a költői gyakorlatában az irodalmi pártossághoz közeledő, a meg nem alkuvó Ady Endrének, a marxizmus—leninizmus irodalomelméletének és irodalompolitikájának szól a ma is suttyomban folyó Ady-revízió.

Vannak, akik Adynak azzal a ki nem mondott és képmutató indokolással fordítanak hátat, hogy Ady — állítólag — nem eléggé „modern". Ezeknek Babits és Kosztolányi „modernebb" Ady Endrénél. E sorok írója helyesli, hogy Babits és Kosztolányi költői életművét teljesebben és igazságosabban bíráljuk el, hogy jobban számba vegyük költészetük utolsó korszakának jelentős értékeit. De ennek nem szabad arra vezetnie, hogy elmossuk a különbséget, sőt ellentétet köztük és Ady Endre költészete között.

Nem véletlen, hogy az irodalmi közfelfogás — hogy így mondjuk —, a népi irodalomszemlélet, az irodalmi tömegszemlélet számára a magyar költészet utolsó százesztendős fejlődése, lényege és csúcspontjai költői ellentétpárokban fejeződnek ki: a Petőfi—Arany, az Ady—Babits és a József Attila—Illyés Gyula ellentétpárban. Vajon ezeknek a költői ellentéttípusoknak kialakulása a magyar irodalmi közgondolkodásban csupán az olvasók tudományos képzetlenségének, irodalmi éretlenségének és tévedésének a következménye? Alig hisszük. Ezekben az ellentétpárokban, amelyeket nem a tudomány, hanem — ismétlem — az irodalmi közgondolkodás, a népi irodalomszemlélet alakított ki: valóságos különbségek, a költészeti fejlődés más-más típusai rejlenek. Természetesen az előbb említett három ellentétpárnál az ellentétek tartalma más és más a kor, az idő, a magyar társadalom és a történelem, a költészet előtt álló feladatok különbségeinek megfelelően.

Mindhárom ellentétpárnál lényegében a haladó irodalom táborán belüli típuskülönbségről van szó. Petőfinél és Aranynál a népiesség, a népi költészet feladatainak különféle felfogása az alapja — ezért volt helytelen a nemrég megtartott Arany-évfordulón elkenni minden különbséget, sőt ellentétet e két nagy költőnk között, és különösen az 1867 utáni Arany és Petőfi között. Az Ady—Babits ellentét alapvető tartalma a népforradalomra orientálódó költészet és a l'art pour l'art elvét valló költészet kibékíthetetlensége. A József—Illyés ellentét alapja a demokratikus forradalmat szocialista forradalomba átnövesztő, átfejlesztő és a magyar átalakulást polgári demokratikus keretek között megállítani akaró költészet ellentéte. Tudom, hogy e megfogalmazások még merevek és sematikusak, alaposabb és gazdagabb kifejtésre szorulnak, de — hitem szerint — lényegükben helyesek.

Az Ady-kritika kezdettől fogva a magyar költészet „klasszikus" szakaszát, Petőfi és Arany klasszicizmusát állította szembe Ady Endre költészetével. Persze a Petőfi—Arany-féle klasszicizmusról hovatovább kiderült, hogy a forradalmár Petőfi kimarad belőle, és a magyar költészet klasszikus periódusán a konzervatív irodalomtudósok már csak Arany Jánost értik és annak is tulajdonképpen csak az 1848—49-es forradalom utáni költészetét. Horváth János szerint Arany tulajdonképpen csak akkor vált igazán önmagává és klasszikussá, amikor a forradalom után igyekezett és tudott is megszabadulni Petőfi hatása alól. Ideje, hogy az új magyar irodalomtudomány, a marxista irodalomelmélet hadat üzenjen a magyar költészeti klasszicizmus ez ósdi felfogásának. És ezt a harcot a klasszikus magyar költészet helyes felfogásáért csak Ady költészetének helyes értékelése és megértése alapján lehet megvívni. Nem igaz az, hogy egy nemzet költészetében egyszer és mindenkorra, örökre és változhatatlanul adva van a klasszikus korszak, és mindig ugyanazok maradnak a klasszikus költők. Hogy mi a klasszicizmus, mik a jellegzetességei és ismérvei, az a történelemmel változik és kell is, hogy változzék. Ma a költői klasszicizmus ismertetőjegyei mások, mint amiket a múlt századi magyar népies költészet, Petőfi és Arany műveiből ki

lehet vonni.[285] A költészet klasszicizmusának új felfogása költészetnek és népnek azonosulására, a költészetnek a nép harcaiban és életében való cselekvő részvételére, a költészet szenvedélyes pártosságára kell hogy alapuljon. Ezért klasszikusa a magyar költészetnek Ady Endre, ezért kimagasló példaképe ő, Petőfi és József Attila, a fejlődő, és az elmúlt hónapok zűrzavarából lassan kibontakozó új magyar költészetnek.

A TŰZ CSIHOLÓJA[286]

Ady Endre negyven éve halott. Úgy tűnik, mintha költészetének jelentősége a magyar irodalom és a magyar nép életének megújulásában ma már tisztázott és nyilvánvaló, legfeljebb a vakok és süketek maroknyi csoportja nem akarja ma sem tudomásul venni Ady költészetének e forradalmi és forradalmasító jelentőségét. Ady Endre szava „a kürtösök szava" volt, mint ahogy ő maga írta saját költészetéről 1908-ban:

„Fáradt akarók hada ez,
Ez Xerxes gyáva népe:
Hajh, kürtösök, rohanjatok
Nagy kürtszóval elébe.

— — — — — — — — —

Mi lesz, ha elszéled a nyáj,
Ha már eleget tűrtünk?
Ha már mi is elfáradunk
S ha elnémul a kürtünk?"[287]

Ady aránylag rövid költői pályáján — ha néha fáradtan és reményvesztetten is — fújta a kürtöt, „elébe rohant nagy kürtszóval" a magyar föld népének, hogy ne széledjen el a nyáj, hogy a magyar nép „fáradt akarók hadából" saját országát és életét forradalmian megújító néppé váljon. E kürtszó-szerephez, lírájának forradalmi ébresztő hivatásához Ady Endre mindvégig hű maradt. Senki és semmi nem tudta letéríteni annak a magaválasz-

totta ars poeticá-nak[288] az útjáról, amelyet 1913-ban „Kétféle velszi bárdok" című versében ő maga így fogalmazott meg:

„Egy emberöltőn folyt a dáridó
S ékes meséje Toldi hűségének,
Soha egy riasztó, becsületes,
Egy szabadító vagy keserű ének.

— — — — — — — — — — — — — —

De künn a dal szabadító s szabad,
Dörgölőzőn nem vágyik úri kegyre,
Most már csakis úgy nem volna remény,
Ha mint tegnap, aljasul elpihenne."

Ady költészete valóban nem volt cigányzenéje a 67-es kiegyezés utáni Magyarországnak, hanem kísérőzenéje volt „a nemes urak haláltáncának", ő nem „Toldi hűségéről" mesélt, hanem akár szabadítón vagy keserűen énekelt, a magyar népet riasztotta, ébresztette, sürgette, nógatta, szidta és biztatta a szabadító tettre, a forradalomra, az úr-rend megdöntésére, az új szabad Magyarország, a népi Magyarország kivívására. „Kétféle velszi bárdok" című verse elé a következő ajánlást írta: „Azoknak a poéta-társaimnak, akiknek az élet s a magyar élet több a poézisnál." Amiből az a további tétel következik, hogy Ady számára a poézis is több volt, mint poézis, számára a költő nem „nótázó diák" kellett hogy legyen, nem olyan velszi bárd, aki „pihentető szép éneket mond". Ady nem tartozott „a béres igricek" közé, nem dalolt „úrdicsérő" románcot. S hogy Ady Endre mindvégig kitartott e mellett az ars poetica mellett, amelyet már költői indulása idején vallott, azt bizonyítja „Hunn, új legenda" című hatalmas verse. A költő nem művét, hanem népét szolgálja elsősorban: ez a vers lényege.

„Messziről jön s messzire megy ez élet
S csak: élet ez, summája ezrekének,
Örök, magyar határ-pör, meg nem szakadott.
— — — — — — — — — — — — — —

Zsinatokat doboltam, hogyha tetszett
S parancsoltam élükre seregeknek
Hangos Dózsát s szapora Jacques Bonhomme-ot.
— — — — — — — — — — — — — — —
A tolakodó Gráciát ellöktem,
Én nem bűvésznek, de mindennek jöttem,
A Minden kellett s megillet a Semmisem.

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga,
Hulltommal hullni: ez a szolga dolga,
Ha a Nagyúr sírja szolgákat követel."

Ady ellöki a „tolakodó Gráciát", hogy népének hangja, ezreknek summája lehessen.

Ha halálának 40. évfordulóján Ady költészetének mai jelentőségéről akarunk szólni, akkor elsősorban költői magatartásának éles és határozott, nyílt és tudatos l'art pour l'art-ellenességét kell hangsúlyoznunk. Ady költészetének politikai ihletése és akkori napi időszerűsége elsősorban példamutató és maradandó. Ady Endre politikai költészetét a költő életében elsősorban jobbról támadták, az úri Magyarország és az uralkodó osztályok ízlése és érdeke szerint író költők nevében utasították el Ady forradalmi, politikai költészetét. Ez a reakciós, feudális kritikája Ady költészetének azóta már régen az irodalomtörténet és a történelem szemétdombjára került: Rákosi Jenők, Beöthy Zsoltok és társaik „Ady-bírálatával" ma már foglalkozni sem igen érdemes. De nem került még a szemétdombra és még kell foglalkozni azzal a másikfajta „Ady-kritikával", amely Ady politikai költészetét Ady egykori táborából, saját régi fegyvertársai részéről, a „Nyugat" régi gárdájának egyes írói részéről érte. Elsősorban Kosztolányi Dezső 1929-es „Toll"-beli hírhedt Ady-cikkére gondolok, amely nem kisebb célt tűzött maga elé, mint Ady költői értékelésének gyökeres revízióját, Ady Endre kiiktatását a nagy magyar költő-zsenik sorából és új, szerény harmadrendű hely kiutalását Ady számára a csupán „érdekes, csonka nagy tehetségek" között. A napokban újra elolvastam Kosztolányinak ezt a — tisztesség ne

essék szólván — Ady-tanulmányát. Lehetetlen még ma is, harminc évvel e cikk megjelenése után is indulat, harag és felháborodás nélkül végigolvasni, legalábbis annak, akiben egy szikrája lobog az igazi szeretetnek a magyar költészet iránt, és akiben egy szemernyi nemzeti büszkeség van a magyar líra Adyval elért nagyságára és szépségére. Szinte érthetetlen hogy ez a Kosztolányi-tanulmány 1958-ban lényegbevágó kritikai elemzés és komoly cáfolat nélkül a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenhetett. Mai szemmel olvasva Kosztolányi harminc év előtti tanulmányát, nemcsak és nem elsősorban emberi kicsinysége és sekélyes rosszindulata tűnik szembe, hanem irodalmi, művészi, kritikai korlátoltsága. Kosztolányi az „irodalmi író"[289] (Ady szava), a poeta doctus, Adyt főleg amiatt igyekszik kizárni a nagy költészet parnasszusából, mert politikai költő volt, és közben nem veszi észre, hogy a politikai költészet teljes elutasításával és lepocskondiázásával Adyn kívül a magyar költészet egész sor nagy alakját is ledönti trónjukról, de ezenkívül a világirodalom sok kimagasló lírikusát fosztja meg költői és művészi rangjától Burnstől Shelleyig és Heinéig. Kosztolányi szerint Ady politikai verseiben „puffogóvá, fráziscséplővé, jelszavassá válik, afféle dörgedelmes néptribunná". Szemére veti, hogy politikai verseit „többnyire megrendelésre írta . . . ezek a versei nagyhangúak, döcögősek, fáradtak". Szerinte Ady művészi eszközei „szegényesek". Ady költői nyelve: „nyelvünk mélypontja, melynél mélyebbre már nem zuhanhat . . . Kevés költő hagyott maga után annyi selejtet, művészileg idétlent és modorost."

Persze nem érdemes ma már behatóan vitatkozni ezekkel a képtelenségekkel. Megemlíteni is csak azért említettük meg, hogy elrettentő példáját lássuk annak, milyen vaksághoz és az igazi költői nagyság és szépség meg nem látásához és eltagadásához vezet a politikai költészetet elvileg tagadó l'art pour l'art esztétika álláspontja. Ma sem időszerűtlen hangsúlyozni Ady és a Kosztolányi-féle ars poetica szöges ellentétét. Ady szerint a költő népének hangja, kürtöse legyen, dala az új és a jobb életért harcba induló milliók menetelésének indulója; Kosztolányi szerint:

„a költő a kifejezés művésze. Hivatása az, hogy a benne alaktalanul forrongó természeti erőket, melyeket értelemmel nem lehet megközelíteni, érzékletesen megformálja és ezzel a roppant munkával véget is ér hivatása."

Szemére veti Adynak, hogy:

„gondolatvilágának főtengelye . . . az a tudat, hogy a világ boldogtalan . . . és holnap már rút Tegnap lesz, nem hasonlít lényegében minden siralmas naphoz, mely a világ teremtése óta lepergett a boldogtalan, szenvedésre és halálra rendelt emberiség fölött, s abban is hisz, hogy évezredek sújtó tapasztalata egyszerre semmivé válik. Nem meri tudomásul venni a könyörtelen, pogány természetet, melyben sokkal több rejtély van és rémület, mint efféle kölcsönkért kabbalisztikus építményben. Ez eltakarja előle azt, ami igazán fontos, létünk változhatatlan siralmát, s kisebb dolgok felé irányítja figyelmét."

Nyilvánvaló tehát, hogy Kosztolányi épp azt veti el Ady lírájából, ami igazán naggyá teszi: politikai, népi, forradalmi túlfűtöttségét, a kor, a nép, az ország és a nemzet legégetőbb problémáihoz való kötöttségét. Ady maga büszkén hirdette költészetének a jelennel, a mával való összeforrottságát. 1913-ban írta:

„Mert jaj annak, aki kihull a Mából.
Szabad készítni arasznyi jövőket,
De élni nem mással,
Mint a nekünk régen parancsolódott
Kínságos és mégis szent, mai Mával.
Ez tán több, mint a XL-ik század."

Prózában pedig egy évvel előtte (1912-ben) Ady így vallott politikai költészetéről:

„Furcsa az én dolgom ezekkel a politikás versekkel, melyeket sok dühvel, kedvvel irogatok néha s melyekért mindig lehor-

danak esztéta barátaim. Ők azt tartják, hogy az ilyen versekkel lefokozom magamat és meggyöngítem egész poézisomnak emberibb és súlyosabb dokumentumait. Nem tehetek róla, hogy érdekel, izgat, foglalkoztat saját magyarságom és a magyarság együttes kínja, problémája, sorsa. Nem tudom a történőket előkelően, finoman a múltba vagy a jövőbe transzponálni és, mert talán a vers leginkább az erőm, verssel üvöltök bele a politika kakofóniájába. Az effajta résztvevést a ma politikai harcaiban legjobb erőnkkel, s mindig a felszabadulni vágyók mellett muszáj-adónak tartom . . . Hogy bűnös verseimmel izgatni szerettem volna, ez több, mint valószínű."[290]

Hogy Ady tehát kötelességének tartotta a résztvevést a ma politikai harcaiban „legjobb erőnkkel", vagyis költészetének legmélyebbről jövő, legőszintébb és legerősebb vonásaival, hogy költészetével „izgatni akar" „a felszabadulni vágyók mellett", ez lírájának nemcsak legmélyebb és legszebb, de legprogresszívebb, leginkább előremutató jellegzetessége is, ami őt a pártos, szocialista költészet közvetlen közelébe hozza, és bár polgári demokratikus forradalmi költő volt, a szocialista költészet előfutárává és sok tekintetben példaképévé teszi.

Ady Endre nyelve, formája, költői kifejező eszközei egyszeri és nem folytatható jelenségei voltak a magyar költészetnek, nem is saját korához kötött szimbolizmusa az, ami maradandó benne, és el nem múló érvénnyel szól a mához is, hanem költészetének nagy alapélményei, lírai gondolatvilágának fő típusai. Nem szimbolizmusa a halhatatlan Adyban, hanem forradalmisága, a világ megváltoztathatóságába és jobbá tételébe vetett rendületlen alapvető hite. Hogy Ady Endre melyik forradalomnak volt előkészítője és viharmadara, ma már úgyszólván idejétmúlt akadémikus kérdés. Voltak, akik ki akarták őt sajátítani az 1918-as polgári demokratikus őszirózsás forradalom számára, de közismert, hogy Ady az akkori Nemzeti Tanács őt üdvözlő küldöttségének szemébe mondta: ez nem az én forradalmam. Nem állítjuk, hogy Adynak ez a kijelentése szolidarizálást jelentett az

1917. Októberi Oroszországi Szocialista Forradalommal, vagy pedig holmi „jóslatszerű" utalást az 1919 márciusi magyar proletárforradalomra. Az azonban bizonyos, hogy Ady forradalmi demokratikus lírája, egész költői pályafutása alatt messze túlmutatott a polgári demokratikus forradalmon, és ezért költészetének legmélyebb értelmét fejezte ki azzal a nyilatkozatával, hogy a magyar őszirózsás forradalom nem az ő forradalma volt. Ismerve Ady egész költői gondolatvilágát és politikai-lírai alapélményeit, nyilvánvaló, hogy ez a kijelentés csak egyféleképpen értelmezhető: az őszirózsás forradalom Ady álmaihoz és törekvéseihez mérve kevés volt neki, ő többet akart a polgári demokratikus átalakulásnál. Ady költői fellépése legkezdete óta világosan látta és tudta, hogy Magyarországnak a „magyar ugar" termővé tételére, a középkori maradványok radikális eltakarítására, forradalomra van szüksége, és hogy ez a forradalom csak polgári demokratikus lehet. De nem kevésbé jól tudta, hogy ennek a polgári demokratikus forradalomnak vezető ereje csak a magyar munkásosztály lehet, és Magyarország forradalmi megújulását csak a szocializmus magyar hadserege hozhatja meg. Ady épp mint polgári demokratikus forradalmár, aki a polgári demokratikus forradalomban Dózsa György parasztforradalmának folytatását és betetőzését várta és kívánta, nem elégedhetett meg az őszirózsás magyar októberi forradalommal, várnia és kívánnia kellett továbbfejlődését a szocialista forradalom felé. Ady nem egyszerűen polgári demokratikus forradalmár volt, hanem ennél jóval több: népi forradalmár, aki mélyen átérezte a szocialista munkásosztály elhivatottságát a történelmi vezető szerepre és akire mélyen hatottak a szocializmus igazságai. Ady Endre a szocialista forradalomba átfejlődő népi forradalom költője volt. Már 1910-ben így írt:

„Ma Magyarországon, hála istennek, senki sem csöndes és elégedett, de harcot hirdet mindenki, akit a múlt el nem puhított és fogyasztott . . . Vak és megérdemli vesztét, aki azt hiszi, hogy ez az új robbanó Magyarország olyan kezes lesz,

mint a régi. Ha a híres történelmi osztály a történelemmel áll elénk, hát bátran kiáltjuk, hogy mi nem kívánjuk folytatni szolgaságunk és nyomorúságunk történelmét.

Eddig volt egy Magyarország, a keveseké, mely meglapuló erejével küzdött, nagyon sokszor képzelt ellenségek ellen. Ez a mai robbanó Magyarország már tudja, hogy az ellenség itt benn van, s hogy evvel az ellenséggel le kell számolni."[291]

A „Nyugat" körüli — akkor az egész magyar közéletet felbolygató — háborgásról írta Ady 1908-ban:

„Örülök, hogy én írhatom meg véletlenül, legelőször, de mindenesetre legnyíltabban, hogy ez az egész új, mai irodalmi kalamajka sose lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül. Gazdaságilag a legokosabb isten sem tudná, mikor szabadít föl bennünket a szocializmus, de a lelkeinket kezdi már szabadokká tenni, még a mi lelkeinket is, a mi szegény magyar lelkeinket . . . Egy bizonyos . . .: ez az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak — hiszen éppen ezért félnek úgy . . . tőle."[292]

1913-ban pedig Ady így válaszol Rákosi Jenő „Budapesti Hírlap"-jának:

„A »Népszavá«-ba nagy ünnepek alkalmával néha verseket küldök sok esztendő óta, nem mert szocialista volnék, de mert olykor, e reménytelen országban, csak a szocialisták táborában látom nemcsak természetes fegyvertársainkat, de a magunk ellenére bennünket felszabadítókat is, ha ugyan mi, polgárok és entellektüelek valaha is felszabadíthatók lehetünk."

Nem szükséges itt most idézni Ady proletárverseinek, a nagy tömegharcokat vívó magyar munkásosztálynak erejét és dicsőségét valló proletárverseinek hosszú sorát, annak bizonyítására, hogy Ady életre-halálra vállalta és vallotta a közösséget a magyar munkásosztály, a szocializmus ügyével. Azt a költőt, aki 1909-

ben küldte szívét „ez ó-frigyládát" a magyar munkásosztálynak, és aki 1908-ban írta „Az új hitvallás" című versében a magyar munkásosztályról:

„Már nem súgom, immár kiáltom:
Új táborok, jőjve jőjjetek.
Győzelmetek hallva: megáldom",

joggal számíthatjuk a magyar munkásmozgalom hősi múltjának nagy dalosai közé, aki költészetével a negyven év előtti magyar proletárforradalmat is beharangozta és előkészítette a maga módján.

Ady nem volt szocialista, hanem jakobinus, kisnemesi magyar forradalmár: Dózsa György unokája, Esze Tamás komája, de költészetének jelentékeny részében azonosul, összeforr a magyar munkásosztálynak a szocializmus győzelmét előkészítő harcaival. Ebben példakép ma is Ady Endre, ebben áll költészetének mély népiessége és ehhez képest jelentett nagy visszaesést és visszalépést az 1919-es ellenforradalom győzelme után fellépő új költői irányzat: az új népieseké, akik Ady Endre szocialista-proletár lírájának hátat fordítva azt hitték, hogy Petőfit folytatják, amikor megtagadják a proletárforradalmat és a magyar munkásosztályt. Erdélyi Józsefék és Illyés Gyuláék, Babits Mihály védőszárnyai alatt azt hitték, hogy csak Ady valóban idejétmúlt költői eszközeit, szimbolizmusát tagadják meg, amely épp azzal vált nagy, patetikus, az egész dolgozó nemzet lelkéből szóló költészetté, hogy magába olvasztotta a magyar munkásság osztályharcának eszmevilágát, és úgy tudta költőileg ábrázolni a szocializmus magyarországi hadseregének küzdelmeit, mint az évszázados magyar népi-történelmi ellenzék harcainak folytatását és betetőzését.

Az az Ady időszerű és halhatatlan, aki ezt írta:

„Sohse hullt le a vörös csillag
Nap, Hold, Vénusz lehullott régen
S ő dölyföl a keleti égen.

Vörös csillag, ragyogj és trónolj,
Mióta ember néz az égre,
Vörös csillag volt a reménye."[293]

Azt mondottuk, Ady költészetében a maradandó és ma is időszerű: mély és hajthatatlan forradalmisága. De ez a forradalmiság nemcsak a magyar állapotok megváltoztatásának szenvedélyes akaratát foglalta magába, hanem ennél sokkal általánosabb emberi és költői magatartás volt: beletartozott a magyar szolga-múlt szenvedélyes gyűlölete éppúgy, mint az a kívánság, hogy a magyar nép necsak behozza elmaradását az emberi haladás élén járó népekhez képest, hanem igyekezzék ott lenni ebben az élcsapatban. Mondhatjuk-e, hogy Ady forradalmiságának ezek az elemei ma már elavultak, hogy mai életünknek, irodalmunknak, népünknek már nem mondanak semmit? Korántsem. Vajon gyűlöljük-e már eléggé szolga-múltunkat? Vajon nem kell és lehet-e még ma is tanulnunk Adynak ebből a nagy, demokratikus, hazafias gyűlöletéből a régi, az úri Magyarország iránt? Ha nem felejtjük el, hogy alig több, mint két esztendeje próbált feltámadni ez a magyar szolga-múlt, és ha számba vesszük ifjúságunk és értelmiségünk elég jelentős részének szerepét az ellenforradalomban, akkor nyilvánvaló, hogy Ady gyűlölete a magyar szolga-múlt iránt még nem avult el, hogy érdemes és szükséges erre a gyűlöletre nevelnünk tanítanunk ifjúságunkat és népünket.

Ha pedig számba vesszük nemcsak népi demokratikus rendszerünknek az utolsó két évben bekövetkezett megszilárdulását, gazdasági, politikai és kulturális építőmunkánk sikereit, hanem azt is, hogy az ellenforradalom okozta rombolás és károk jelentősen vissza is vetettek bennünket — különösen, ha összehasonlítjuk helyzetünket és a magyar fejlődés szintjét azzal a gyorsuló iramú fejlődéssel, amelynek útján ma a szocialista tábor legtöbb országa halad —, akkor nincs okunk tagadni, hogy Ady forradalmiságának az a jellemvonása is időszerű ma, amely a magyar lemaradás és elkésés miatti szégyent foglalja magába:

„Siessünk nagyon a magyarral,
Megkéstünk kissé, el ne késsünk."

Ezt persze Ady a maga idejében másképpen és másra értette, azt az elkésést, amiről ő beszélt, a magyar nép azóta már behozta. Magyarország ma már nem úri-Ázsia, nem Hunnia, nem feudális Szittyaország. De ki tagadhatná, hogy lehet és van másféle elkésés is, mint amelyről Ady szólt. El lehet maradni, el lehet késni a szocialista építés munkájával is, és Ady forradalmi-hazafias szégyene a nemzeti elkésés fölött ma is alkalmas eszköz arra, hogy dolgozó népünket gyorsabb haladásra serkentsük, tettre ösztökéljük ezzel a mai elkéséssel szemben is.

Halhatatlan és a mához, a mának szól Ady költészetének forradalmi hazafisága. *Forradalmi* hazafiasságot mondtunk, és nem egyszerűen csak hazafiasságot. Mert e hazafiasság Ady lírájában egy tőről fakad a magyar szolga-múlt gyűlöletével és a magyar népnek gyorsabb haladásra ösztönzésével. Ady hazafisága teljes hadüzenet volt a nacionalizmusnak. 1905-ben írta „A nacionalizmus alkonya" című cikkét.

„Öregnek csúfolt, de egyre ifjodó Európánk lehesseget végre egy utálatos lidércet a melléről: a nacionalizmust.

Lidércnek mondjuk, de több, mint lidérc. Egyik boldogtalansága az emberiségnek. Valami csodálatos élősdi növénye az emberi kultúrának, mely gyökereit mélyre ereszti, hírhedt bagolyvárak földjén... Fojt és öl milliom karjával.

Mennyi históriai gazság történt már általa. Népek összeuszítása, világosságoltás, szabadságtiprás... Beszédes, hatalmas jelek most azt hirdetik, hogy itt a leszámolás ideje. Ahol csak nem frázis a haladás, ott már mindenütt erős marokkal készül a lelkében világosulni kezdő nép, hogy az emberiség herbáriumából kitépje ezt a mérges, élősdi növényt.

A nacionalizmus: dühödt hazafiság. De még az sem. A patrióta nevet ugyan sokszor kompromittálták már, de még mindig szentebb fogalom köpenye, hogysem a nacionalizmust födhesse. A nacionalizmus nem hazafiság. A hazafiság valami olyan sine qua non-ja az embernek és a társadalomnak, hogy még fogalommá sem kell sűríteni azt és szót sem keresni hozzá.

A közös kultúrában s közös társadalmi munkában álló becsületes munkásemberek mind azok. Hazafiak, ha úgy tetszik. Aki ellensége a haladásnak, a jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösen nem tesz is egyebet, mint a nemzeti himnuszt énekli . . . a nacionalizmus arra jó mindenekfelett, hogy a vele megmámorosított tömeg ne vegye észre, mi hiányzik neki s mihez van joga."

És a nacionalizmus ellen, „A hazaszeretet reformjá"-nak példájaként Ady az új francia nemzeti érzést idézi:

„Nem éltetve, dalolva cifrázva, köpködve s részegen szeretik itt már a hazát. És nem a múltját szeretik, hanem a jövőjét."

Az új, igazi hazafiság szellemében — Ady szerint — íme erre kell tanítani a fiatalságot:

„Mennyi galádság, tudatlanság, ínség és bűn. Mennyi még az elnyomottak száma, mikor pedig boldogságra termett minden ember. Dolgozni az elnyomottak fölszabadításán, minden ember boldogságán: ez a cél. Agyak es kezek kooperatív szent munkája: ez az eszköz. Igazságot, világosságot, boldogságot és szépséget adjunk a Föld minden emberlakójának. Meg kell csinálnunk az igazságos, új és fölségesen emberi társadalmat. Fiúk, legyetek büszkék, hogy franciák vagytok, Franciaország mindig a népek élén járt az emberiség boldogításáért."[294]

Íme az új hazafiság: az emberi, a populáris, a szocialista hazafiság. A 20. század emberéhez illő. Nem a régi: az üres, a hazug, a sallangos. Ez a hazafiság szólal meg lírájában is. 1907-ben írta „Köszvény-ország márciusa" című versét:

„Március-Isten keresésre
Indít ma minden friss szelet:
Volt egy ország valaha, régen
Negyvennyolcnak nagy idejében
S ez a szép ország elveszett.

Az élén jártunk a világnak,
Micsoda áldott, nagy tusák,
Feltört a hunn szívből a láva,
Mi voltunk a világ Japánja
Akkor s maga az — Ifjúság.

Nép volt az és nem rongyos horda,
Az márciusban nem aludt:
Sziken nőtt piros csoda-rózsa.
Bámult is a vén Európa.
Rómák lettek a hunn faluk.

Mennyit tudtunk és mennyit mertünk
Bús egek, hát mi lett velünk?
Barmok, akik mindent megszoknak,
Helótái puhult latroknak:
Ezek vagyunk, ezek leszünk."

És a negyvennyolcas forradalom márciusára való büszke emlékezést szervesen egészíti ki Ady lírájában a magyar proletariátus dicsőítése. „A Május: szabad" — írta 1914-ben.

„Örüljön ma minden bilincses többi,
Van még, aki magyar földön szabad,
Mert a Tavaszt nem tudták megkötözni
S a Május mégis ír, izgat, beszél.

— — — — — — — — — — — —

Szabad Május szabad és szánt tömegje,
Virágok alatt csókolózzatok,
Reátok vár ez ország Hiszekegyje,
Szabadítsatok s bölcsen higyjetek.

Bölcsen higyjetek, de kemény ököllel
S tömlöcök mellett úti kőtörők,
Úgy törjetek, hogy aki követ tördel,
Törhet gonosz fejet és korszakot."

Tagadhatatlan, hogy Ady hazatias verseit át- meg áthatja a kétségbeesés a népi forradalom késése, a magyar népforradalom erőinek tétlensége fölött. Ebből a kétségbeesésből fakad Ady gyakori víziója a magyar nép, a nemzet, az ország vesztéről. E kétségbeesés zenéje szólal meg Ady kuruc verseinek reménytelen, sötét hangulatában. Ady kuruc versei Endrődi Sándor[295] és Thaly Kálmán[296] kuruc verseivel ellentétben nem a nemzeti önáltatást szolgálták, hanem kétségbeesett sirámok voltak a magyar népi, nemzeti sors tragikus kilátástalansága miatt:

„Nincsen egy barátom
S vércsillogva látom
Utolsó kurucnak
Érdemelt csúf sorsát
Ott az árokpart alatt."[297]

A népforradalom elkésése fölötti fájdalomból és elkeseredésből születik meg Adyban a „fajtája vesztén" való kétségbeesés érzelme.

Minket korszakok tűz-dühe nem edzett,
S fölolvaszt a világ kohója
S elveszünk, mert elvesztettük magunkat."[298]

Sokan voltak a Horthy-fasizmus idején és vannak még ma is, akik Ady költészetének ezt a „bús-magyar" pesszimizmusát tartották időszerűnek és folytatandónak. De ezek elfelejtették, hogy Ady látomásai a nemzeti pusztulásról: a forradalmár víziói, aki gyűlöli az urakat, de a népet is ostorozza, mert tűr és nem cselekszik urai ellen. Ady bús-magyarsága idejét múlta és költőileg nem folytatható lírai érzelem. Ne feledjük, hogy már magának Adynak a költészetében megvan e bús-magyar akkordok lírai ellenpontja: forradalmi verseinek túláradó, nagyszerű optimizmusa.

Indul a vén, magyar tespedés,
Pattan a feszült, ostoba húr,
Nagy gőgök félve összebújnak
S a tisztes, nagy csönd meglapul.

Magyar ünnep lesz az aratás,
Aratni búzát, vért, fejet:
Nő a dühösök szent szektája,
Aratás lesz, ne féljetek."[299]

Nem az az Ady az időszerű és halhatatlan, aki „xerxesi gyáva népnek" hívta a magyart, aki azt írta, hogy „nekünk Mohács kell", hanem az az Ady, aki ezt írta:

„Ez a világ nem testálódott
Tegnaphoz húzó, rongy pulyáknak:
Legkülömb ember, aki bátor
S csak egy külömb van, aki: bátrabb."[300]

Ady e forradalmi optimizmusa egyenes következménye annak, hogy az 1905-ös orosz forradalom vihara friss, új levegőt hozott egész Európa számára, és hogy Ady költői gondolatvilága megújhodott az 1905-ös orosz forradalom hatása alatt kiterebélyesedő és egyre harcosabbá váló magyarországi tömegharcok tüzében.

Adynak e forradalmi optimizmusa egyenesen beletorkollik, előzménye és magyarázata hatalmas háborúellenes költészetének, emberi, költői és politikai helytállásának az 1914—18-as első imperialista világháború idején. „A halottak élén" című kötetben összegyűjtött háborúellenes Ady-versek Ady költészetének csúcspontját jelentik, költői fejlődésének legmagasabb fokát. E háborúellenes költészete a humánum és a forradalom melletti kiállása az imperialista háborúk nyomasztó, soviniszta, gyilkos légkörében szintén az Ady-líra ama részéhez tartozik, amely hangosan szól a ma emberéhez, amely halhatatlanul időszerű, tehát eleven és folytatható. E háborúellenes költészet

nem szocialista, nem a szocialista forradalom eszméit és követelményeit hirdeti az imperialista háborúval szemben, hanem humanista költészet, amely az imperialista háború embertelenségéről és gyalázatáról rántja le a leplet, amely az embert hirdeti az embertelenségben. És mégis, ez a költészet azzal, hogy a demokratikus forradalmár és humanista helytállását fejezi ki az imperialista háborúk gyalázatával szemben, azzal, hogy a forradalmár költő hűségének ad hangot régi eszméihez, és költői kifejezést ad annak, hogy Ady úszni tudott az imperialista háború árja ellen, akkor, amikor még legközelebbi fegyvertársait is Ignotustól és Jászi Oszkártól a szociáldemokrata párt vezetőiig elborította a soviniszta és imperialista ár, közvetlen és szerves folytatása Ady 1905—1908 utáni forradalmi optimista lírájának. Épp ez különbözteti meg Ady háborúellenes költészetét pl. Babits Mihályétól, aki pedig háborúellenes verseivel szintén saját költői fejlődésének csúcsára jutott, kitörve az elefántcsonttoronyból. Ady 1916-ban írt egyik leghatalmasabb háborúellenes verse: „Ember az embertelenségben" fejezi ki talán a legnagyszerűbben háborúellenes költészetének e szoros kapcsolatát és mély rokonságát forradalmi lírájával. Ady nem egyszerűen siránkozott és panaszkodott az imperialista háború szégyene és embertelensége miatt, hanem szembefordulva az embertelenséggel, ébresztgette, a háború előtti évek demokratikus forradalmi tömegharcainak szellemét és készülődött e harcok folytatására.

„És most mégis, indulj föl, erőm,
Indulj föl megint lenn a földről!
Hajnal van-e, vagy pokol éjfél?
Mindegy, indulj csak vakmerőn,
Mint régen-régen cselekedted."

S, hogy Ady szembenállása az imperialista háborúval több volt holmi vérszegény pacifista humanizmusnál, azt 1918-as, tehát már a háború utolsó évében írt verse, az „Elégedetlen ifjú panasza" bizonyítja.

„Már jöjj, Ököl:
Boruljon föl e nem-jó Élet
S jöjjön a Halál, e nagy orvos,
S a Halál után ébredések,
Borzalmak,
S jöjjön valami más,
Óh, forradalmak, miért késtek?

Vér, vér, vér,
Be meg fog szépülni az Ember,
Ha vérben jól megmosdik egyszer
S be megjavul.
Óh, jöjj, trombitás angyaloddal,
Föltámadás,
Óh, jöjj milliónyi hadakkal

S ifjítsd meg ezt az unalmas
Golyóbist,
Jöjjön a megváltó fegyver,
Ámen."

Ady „A halottak élén" kötetben a „Tegnapot" idézi és ébreszti, hívja segítségül a háborús jelen ellen, de ez a „Tegnap" a forradalmi tömegharcok, az új népi Magyarországért való küzdelem „Tegnapja". És ez a hűség *ehhez* a „Tegnaphoz" szervesen összefügg Ady háborúellenes helytállásának, a háborús embertelenség fölötti kétségbeesés sötétjéből mindig újra előragyogó optimizmusával. „A halottak élén"-ben az önmagát meggyalázó emberiséget káromló pesszimizmus tőszomszédságában bukkanunk rá lépten-nyomon Ady optimizmusára, amely most már nemcsak a magyarság, hanem az egész emberiség jövője felé fordul:

„Sötét a világ, kell tűz, ha lobnyi,
Kell a gyújtáshoz mindég újból fogni."[301]

„Kell még Tegnapról hív tanu
S kell talán az én hadi-sarcom,
Hogy drága mementóként
Fölemeljem arcom
Egy új emberű új világra.

Hős emberségem, várakozz,
Szép álmokat aludj, lefénylett
Jós és jó magyarságom,
Hívni fog az élet
S föltámadások örök Rendje."[302]

Ady nem a szocializmus eljövetelét hirdette, amikor az imperialista háború után egy új emberű új világot várt, de ha nem feledjük, hogy a „hív tanu a tegnapról" az az Ady Endre volt, aki a magyar munkásosztály szocializmusért vívott harcától várta népe és hazája számára a megváltást, akkor nem állunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy Ady „az élet s föltámadások örök Rendjén", ha ösztönösen is, a maga módján is a szocializmus új világát értette.

UTÓSZÓ ADY ENDRE VERSEINEK „OLCSÓ KÖNYVTÁR"-I KIADÁSÁHOZ[303]

Nem hiszem, hogy ennek az utószónak feladata lenne magyarázni vagy indokolni, hogy Ady Endre verseinek tekintélyes része olcsó áron és tömegkiadásban kerül ezúttal a legszélesebb olvasó rétegek, a nép kezére. Hogy Ady Endre költészete a nép kezére jut, az természetes, és magyarázni legfeljebb azt kellene, miért késtünk ily sokáig ezzel a lépéssel.

Ismerjük Móricz Zsigmond álmodozásait és harcait a kapitalista kiadókkal azért, hogy műveit olcsón és tömegkiadásban adják ki, és így jussanak a legszélesebb néptömegek kezére. Adynak ilyenféle küzdelmei versesköteteinek olcsó tömegkiadásáért nem voltak, de az bizonyos, hogy ő sem a kiválasztott művészetélvezők vagy irodalmárok szűk körének szánta költészetét, hanem a néptömegeknek. Ady költészetének külön tragédiája, hogy életében versei csak a polgári irodalmárinyencek szűk körében terjedtek el és csak halála után kezdett hatásuk szélesebb körben gyűrűzni. De 1919 után az Ady-verseknek ez a növekvő elterjedése az olvasók között még korántsem jelentette, hogy költészete valóban a népé lett, „köztulajdonná" vált. E soroknak nem feladata most azoknak az okoknak a felderítése, amelyek a felszabadulás után Ady költészetének tömeges elterjedését és a nép közkincsévé válását akadályozták, de ha ez az Olcsó Könyvtár Ady-kiadása hozzájárul ez okok legfontosabbjainak leküzdéséhez, akkor teljesítette feladatát, és segít törleszteni a magyar szocialista kultúrforradalom egy jelentős adósságát. Ez pedig nem kevés.

Az Olcsó Könyvtár keretében természetesen Ady költészetének csak egy részét lehetett kiadni. Elkerülhetetlen volt a szűrés és válogatás. Mindenki, aki csak félig-meddig ismeri az Ady-költészet egészét és behatolt az Ady-mű belső összefüggéseibe, tisztában van vele, hogy ez a válogatás keserves, nehéz, és bizonyos értelemben barbár művelet volt. Vajon ki tudná igazán elfogadhatóan megindokolni, hogy egy bizonyos Ady-vers miért kell, hogy bekerüljön a kiadandó válogatott versek gyűjteményébe, egy másik Ady-vers pedig nem? A valóban hozzáértő Ady-kritika már régen felfedezte, hogy rossz Ady-vers tulajdonképpen egyáltalán nincs, hogy minden Ady-vers a maga nemében éppoly műremek, mint a másik, és hogy *Ady költészete tulajdonképpen egyetlen, nagy, egységes zenekari mű, amelyben minden hang, ritmus és ütem a maga helyén van elhagyhatatlanul.* Hogyan lehet tehát egy ilyen belsőleg szervesen összefüggő műből „válogatni"? És, ha mégis szükséges volt ez a válogatás, akkor ezt csak a kiadás terjedelmének technikai szempontjai indokolták, semmi más.

A kiválogatás alapvető szempontja az volt, hogy az olvasó lehetőleg teljes képet kapjon Ady Endre költészetének egészéről, minden oldaláról. A válogatásnál a Szépirodalmi Könyvkiadó „Ady Endre összes versei" című 1954-es kiadványát vettem alapul, ami egyben azt is jelenti, hogy a versek — kezdve Ady Endre 1906-ban megjelent forradalmian új kötetével, az „Új versek"-kel — időrendi sorrendben jelennek meg. A válogatás felölelte az 1906-os „Új versek" után az 1907-ben megjelent „Vér és arany", az 1908-ban megjelent „Illés szekerén", az 1909-ben megjelent „Szeretném, ha szeretnének", az 1910-ben megjelent „A Minden Titkok versei", az 1912-es „A menekülő élet" című Ady-köteteket, továbbá az 1913-ban megjelent „A magunk szerelme", az 1914-es „Ki látott engem" és az 1918-as — a költő életében megjelent utolsó Ady-kötet — „A halottak élén" című Ady-köteteket. Az időrendi sorrendből csak azok az Ady-versek esnek ki, amelyek az 1923-ban megjelent posthumus Ady-kötetből, „Az utolsó hajók"-ból kerültek bele a válogatásba. Nem vettem

számba a válogatásnál Ady Endre első két ifjúkori verseskötetét, az 1899-es Debrecenben megjelent „Versek" című kötetet és az 1903-as „Még egyszer" című, Nagyváradon megjelent kötetet, mert itt Ady Endre még nem az, akivé később lett, és aki, mint a magyar költészet forradalmi megújítója írta bele nevét a magyar irodalom történetébe.

Mint már említettem, ez az Ady-válogatás az Ady-költészet egészéről igyekszik képet adni, szerelmi lírájáról, istenverseiről, a pénz és élet teljessége utáni vágyakozásáról éppúgy, mint az úri Magyarország elmaradottságáról és szégyenéről, valamint forradalmi proletárköltészetéről. Itt azonban egy bizonyos fenntartás és magyarázat szükséges. E válogatás Ady magyarság-verseit és forradalmi, valamint proletárlíráját sokkal teljesebben, kevesebb elhagyással igyekszik felölelni, mint költészetének más oldalait. A magyarázat egyszerű: Ady magyarság-versei, amelyek az „Új versek" kötetben a „Magyar Ugaron" című ciklussal kezdődnek és valamennyi későbbi kötetében folytatódnak, valamint forradalmi proletárversei, amelyek az „Illés szekerén" című kötetben az „Ucca éneke" című ciklussal kezdődnek és a költő haláláig abba sem maradnak, alkotják Ady költészetének lényegét és központját, a kulcsot, amely egész költészetének megértéséhez hozzásegít.

Nem Ady Endre volt az egyetlen magyar költő, aki költészetében fel tudta vetni nemzeti életünk döntő kérdéseit, aki meg tudta énekelni a magyar nép sorsát és tennivalóit. Hiszen többékevésbé ezt tették a magyar költők legjobbjai évszázadok óta. De Ady Endre a magyar költészet dicsőséges fejlődésében mégsem egyszerűen egy költő volt a sok közül. Petőfi mellett, Petőfivel együtt, és hozzátehetjük: József Attilával együtt Ady Endre valóságos titánja, forradalmár klasszikusa volt a magyar költészetnek. Az ő költészete a magyar történelem egy sorsdöntő évtizedében (1906—1918-ig) forradalmi fegyver volt, amelynek komoly s már-már döntő része volt népünk, ifjúságunk, értelmiségünk érzelmeinek és gondolkodásának alakításában, az akkor napirenden levő polgári demokratikus magyar népforradalom

előkészítésében. Az ő költészete a rothadt úri világgal való leszámolásnak, a magyar Ugar, az ázsiai Hunnia, Szittyaország összetörésének, elpusztításának költészete volt, a feudális maradványok gyökeres és következetes forradalmi felszámolásának a költészete. Adynál jobban nem gyűlölte és nem ostorozta senki az urak, grófok és püspökök régi Magyarországát. Senki nem fájlalta és szégyellte jobban hazája elmaradását, megrekedését a középkorban és senki nála jobban nem szerette népét, nemzetét, senki nem intette, nógatta, buzdította, lelkesítette, hajtotta és kergette előre forradalmi cselekvésre, mint ő. Ady lírája a legszélesebb skálájú költészet volt, szerelmi lírája nem kevésbé volt újszerű és gazdag, egész lényét betöltő és kifejező, mint politikai költészete. Tudjuk, hogy forradalmi érzelmei mellett az elfáradás, a lemondás, a magányosság kínjai is ki-kitörtek belőle, nemcsak a magyar márciusok és májusok beteljesedését várta és kívánta azonosulva a néptömegekkel, hanem magányosan és betegen istent is kereste. De sokszólamú énekének alapmotívuma egy volt: bírálta, nevelte, ösztönözte az elnyomott és már lázadni is alig tudó magyar népet új haza megteremtésére. Mint Petőfinél, Adynál is lírai érzelmeinek valamennyi formája és megnyilvánulása át meg át van szőve politikával, a magyar nép, a magyar nemzet addigi életének gyökeres átalakítására való szenvedélyes törekvéssel.

Mint Petőfi Sándor, Ady Endre is magas fokú politikai tudatossággal ítélte meg Magyarország helyzetét és népének tennivalóit. A maga korában a magyar társadalom és a napirendre került átalakulás mozgatóerői, feladatai, céljai dolgában tisztábban látott mindenki másnál, politikai és irodalmi fegyverbarátainál. Ady tudta, hogy Magyarországon polgári demokratikus átalakulás van napirenden, tudta, hogy ennek az átalakulásnak fő kérdése a földkérdés megoldása és a magyar függetlenség kivívása, a harc megvívása Béccsel és Geszttel[304] a Habsburgokkal és a Habsburg-uralom fő támaszát képező magyar nagybirtokosokkal, de tudta azt is, hogy ebben a polgári demokratikus forradalomban a magyar polgárság már a barikád másik olda-

lára kerül, és hogy a parasztság „Dózsa népévé", forradalmi erővé csak a magyar munkásosztály vezetésével válhat.

Így jutott el a jakobinus forradalmár, polgári demokratikus költő a forradalmi munkásosztály, a szocializmus közvetlen közelébe. Ady Endre fegyvertársa, hű szövetségese, énekese volt a magyar munkásosztálynak, de nem forrt össze vele, megőrizte eszmei különállását, parasztforradalmi, kuruc, polgári demokratikus programját. Jellemző, hogy Ady Endre, aki szinte ótestamentumi gyűlölettel gyűlölte és átkozta a magyar nagybirtokos urakat, utálta és megvetette az agyvelőtlen és kulturálatlan, az urakhoz dörgölődző magyar polgárságot, és még a magyar parasztságot is „vert, futó hadnak"[305] látta, aki már nem tud Dózsa népének példájára lázadni az urak ellen, — jellemző, hogy Ady Endre csak a magyar proletárság láttára, a magyar munkásosztály tömegharcainak friss légkörében tudta levetkőzni a magyarság jövőjére vonatkozó újból és újból kitörő pesszimizmusát, csak mint a magyar munkásosztály harcostársa és szövetségese tudta felszámolni önmagában a „bús magyar" reménytelenség érzelmeit, tudott megmaradni mindvégig optimistának, aki hisz a magyar jövőben, mert bízik a munkásság vezette magyar népforradalom győzelmében. Ady nem egyszerűen polgári demokratikus forradalmár volt, hanem ennél jóval több: népi forradalmár, aki mélyen átérezte a szocialista munkásosztály elhivatottságát a történelmi vezető szerepre, és akire mélyen hatottak a szocializmus igazságai. Ady Endre a szocialista forradalomba átfejlődő népi forradalom költője és előkészítője volt. Azt a költőt, aki 1909-ben küldte szívét, „ez ó-frigyládát"[306] a magyar munkásosztálynak, és aki 1908-ban írta „Az új hitvallás" című versében a magyar munkásosztályról:

„Már nem súgom, immár kiáltom:
Új táborok, jőjve-jőjjetek.
Győzelmetek hallva: megáldom",

joggal számítjuk a magyar munkásmozgalom hősi múltjának nagy dalosai közé, aki költészetével a negyven év előtti magyar prole-

tárforradalmat és az 1945 után bekövetkezett magyar népi demokratikus, majd szocialista átalakulást is beharangozta és — mint viharmadár — előkészítette — a maga módján.

Ady Endre nem volt szocialista, hanem kisnemesi jakobinus magyar forradalmár: Dózsa György unokája Esze Tamás komája, de költészetének jelentékeny részében azonosult, összeforrott a magyar munkásosztálynak a szocializmus győzelmét előkészítő harcaival. Ebben példakép ma is Ady Endre, ebben áll költészetének mély népiessége. Ady forradalmi lírájának lényege abban áll, hogy úgy tudta költőileg ábrázolni a szocializmus magyarországi hadseregének küzdelmeit, mint az évszázados magyar népi-történelmi ellenzék harcainak folytatását és betetőzését.

Ebben az értelemben volt Ady Endre forradalmi patrióta, a szó igazi értelmében nemzeti, hazafias költő. Ady lírájának hazafiassága egy tőről fakadt a magyar szolga-múlt gyűlöletével és a magyar népnek gyorsabb haladásra való ösztönzésével. Ezért volt Ady hazafisága teljes hadüzenet mindenféle nacionalizmusnak.

E forradalmi hazafiság tette képessé Ady Endrét arra, hogy az első imperialista világháborúban a háborús sovinizmus árja ellen ússzon, és rendíthetetlenül kitartson a magyar népi demokratikus forradalom programja mellett. A forradalmat váró Ady Endre épp ezért tudott embernek megmaradni a háborús embertelenségben és tudott a háborús embertelenséget siratva is friss és megújuló optimizmussal fordulni immár nemcsak a magyarság, hanem az egész emberiség jövője felé.

S ezzel vált Ady Endre, aki „az Értől indult el, s eljutott az Óceánig" nemcsak a magyar nép, hanem a világirodalomnak is egyik legnagyobb költőjévé a 20. században.

MÓRICZ ZSIGMOND

MÓRICZ ZSIGMONDRÓL[1]

Tisztelt közönség, kedves elvtársak!

Azért jöttünk ma össze, hogy Móricz Zsigmond halálának tizedik évfordulóján megemlékezzünk a magyar realista prózairodalom legnagyobb mesteréről, hogy kifejezzük a halhatatlan írónak, a magyar nemzeti irodalom egyik legnagyobb büszkeségének népünk háláját és tiszteletét.

Tíz év telt el Móricz Zsigmond halála óta: a háborús összeomlástól a magyar dolgozó nép teljes győzelméig, a szocializmus alapjainak sikeres lerakásáig hazánkban. E tíz év alatt a magyar nép Móricz Zsigmondot, a magyar demokratikus kultúra nagy klasszikusát, a demokratikus átalakulás egyik legjelentősebb irodalmi előkészítőjét megismerte és a szívébe zárta.

Az az író, akit a régi Magyarország üldözött és kitagadott, akit újra és újra próbált megkövezni, mert az úri osztályokról megmondta az igazat, Móricz Zsigmond új életre ébredt a munkásosztály, a dolgozó nép, az épülő szocializmus Magyarországában.

Ki volt Móricz Zsigmond?

Móricz Zsigmond Ady Endre harcostársa volt abban az irodalmi forradalomban, amely a 20. század első évtizedében bontakozott ki nálunk, mint a polgári demokratikus forradalom beharangozója és előkészítője. Akkoriban sok szó esett a magyar irodalom kettészakadásáról a konzervatív, úgynevezett „népi-nemzeti" és a modern polgári irodalom táborára. Ma már látjuk, hogy voltaképpen nem két, hanem három táborra szakadt akkor a

magyar irodalom. Az akkori modern polgári irodalomban is két irányzat volt; a polgári irodalom Ady és Móricz plebejus demokratikus irányzatával sosem alkotott igazi egységet. Ady és Móricz képviselte a reakciós, álhazafias irodalommal szemben és a kozmopolita nyugatos polgári irodalommal szemben a megújhodó, valóban népi-nemzeti, valóban hazafias irodalmat. Ady és Móricz sosem hódolt be a „Nyugat" terjesztette irodalmi öncélúságnak, ők tudták és hirdették, hogy az irodalomnak politikai hivatása van, ők az irodalmat társadalomátalakító, népnevelő erőnek tekintették. Elsősorban nem nyugatosok voltak, hanem magyarok, akik a magyar pokollal való harcra tették fel életüket, a magyar nép felszabadítását szolgálták irodalmi munkásságukkal.

De Ady Endre és Móricz Zsigmond életútja sokban és alapvetően különbözött is. Ady nem érte meg a proletárforradalmat, nem érte meg az ellenforradalom győzelmét, nem kellett átszenvednie a magyar történelem leggyalázatosabb korszakát, a Horthy-uralmat. Móricz Zsigmond átélte a proletárforradalom győzelmét és bukását is, írói alkotó ereje pedig éppen a Horthy-uralom sötét és fojtogató negyedszázada alatt bontakozott ki teljes nagyságában. Ady Endre tudatosabb forradalmár volt, politikai hitvallása érettebb és kiforrottabb volt Móriczénál, de Móricz közelebb állt a nép igazi életéhez, a mindennapi valósághoz. Móricz Zsigmondot mély összeforrása a parasztsággal és ebből származó realizmusa őrizte meg attól, hogy a magyar társadalom fejlődésének és harcainak döntő kérdéseiben megalkudjék. Móricz 1919-ben egész lelkével odaállt a proletárforradalom mellé, és bár a forradalom bukása után nem volt többé eleven kapcsolata a munkásosztállyal, sosem tagadta meg 19-es magatartását, nem szórt hamut a fejére, nem zárkózott elefántcsonttoronyba, mint annyi más magyar író, élén Babits Mihállyal. Voltak ugyan illúziói az uralkodó osztályok egyikmásik csoportjának vagy képviselőjének „népbarátságáról", de a Horthy-rendszerhez sosem dörgölődzött, sosem alázkodott meg, sosem kínálta fel magát, sőt egyre fokozódó erővel leplezte le e rendszer népellenes lényegét.

Móricz irodalmi munkásságának három tisztán megkülönböztethető szakasza volt. Az első: realizmusának általános demokratikus korszaka, amelyet a „Hét krajcár"[2] nyit meg, és a „Fáklya"[3] zár le. A második a forradalmak bukásától a harmincas évek elejéig tart, ez kritikai realizmusa kibontakozásának korszaka, a nagy leleplező regényeké, amelyeknek sorozata — a „Kivilágos kivirradtig"[4], a „Forró mezők"[5], az „Úri muri"[6] — a „Rokonok"[7] című regényével éri el a csúcspontot. Az író itt kimondja az úri társadalom fölött a halálos ítéletet. A harmadik, a népforradalomhoz vezető út keresésének korszaka: a „Betyár"-é,[8] az „Árvácska"-é[9], a „Rózsa Sándor"-regényeké[10]. Móricz itt kimondja a nép és az uralkodó osztályok érdekeinek teljes kibékíthetetlenségét.

Móricz írói pályáján tisztánlátása, leleplező ereje egyre fokozódik, de mindhárom alkotói korszakában megmaradt a parasztság irodalmi szószólójának. Nagy erényei, de bizonyos gyengéi is ebből fakadnak. Társadalombírálatának paraszti kiindulópontja forrása realizmusának, de forrása bizonyos illúzióinak is, annak, hogy a feudális rothadás mellett a kapitalista rothadást kevésbé vette észre, és bár nem kente el, hanem feltárta a parasztság belső bomlását és osztályrétegeződését, a szegényparasztság mellett nem tudta meglátni és felismerni a munkásosztály döntő szerepét. Mégis, Móricz Zsigmond paraszti-demokratikus realizmusának nemcsak magyar, hanem nemzetközi jelentősége is van. Móricz ahhoz a kevés nagy európai íróhoz tartozott, akik az európai polgári irodalom hanyatlása korában realisták tudtak maradni és a polgári demokratikus forradalom plebejus irányát képviselve, hatalmas erejű társadalomkritikát tudtak gyakorolni.

Móricz néhány művét lefordították ugyan németre, franciára, angolra, de jelentőségét a kapitalista nyugat nem tudta felismerni. A kapitalista nyugatnak Molnár Ferenc[11] kellett, nem Móricz Zsigmond. A polgári Európának a paraszti-plebejus magyar íróhoz nem volt semmi köze, mint ahogy nem volt köze a kelet-európai népek többi nagy realista írójához, Osztrovszkijhoz[12], Scsedrinhez[13], Eminescuhoz[14], Jirásekhez[15].

Móricz Zsigmond fő ereje a realista társadalomkritika. De irodalmi munkásságán végigvonul a vágy a pozitív, építő hősök, a harmonikus, boldog élet után. Társadalomkritikai regényeinek legtöbbjében tragikus és sötét a légkör: a „Fáklyá"-ban, az „Úri muri"-ban, az „Árvácská"-ban tűzvész pusztítja el a rothadt világot, a „Sárarany"-ban[16], a „Szegény emberek"-ben[17], a „Forró mezők"-ben, a „Rokonok"-ban gyilkosok vagy öngyilkosok golyója oltja ki a megromlott életeket, és mégis, mindhárom írói korszakában ott vannak azok a művek, amelyekkel Móricz az élet szépségét es boldogságát próbálja hirdetni; utalok a „Harmatos Rózsá"-ra[18] vagy a „Pillangó"-ra[19].

Móricz Zsigmond szerette az életet, szerette az embert, békességet, boldogságot szánt az emberiségnek. Legtöbbször ebből a vágyából származnak a gyönyörű szerelmi idilljei, nem pedig abból, hogy a valóság véres ellentéteiről megfeledkezett. Ez a vágy az idill, a harmónia, a szépség és a boldogság után sokszor akadályozta abban, hogy társadalomkritikája mindvégig következetes legyen. Másrészt ebben a vágyában éppúgy van előremutató vonás, mint népforradalmi útkeresésében. Móricz a legnagyobb magyar kritikai realista, de meg tudta őrizni, a magyar úri társadalom embertelen világában is, azt az egészséges romantikát, amelyet Jókaitól, Mikszáthtól, Gárdonyitól örökölt, és ami a rothadó úri társadalom bírálata közben is kifejezte humanista optimizmusát. Ebben különbözik a magyar kritikai realizmusnak azoktól az alakjaitól, akiknek társadalombírálata a pesszimizmusból, a szkepticizmusból fakadt, vagy abba torkollott. Móricz kritikai realizmusával is, humanista optimizmusával is a mi elődünk és útmutatónk, a szocialista realizmus előfutárja.

Ezen az ünnepélyen fogadjuk meg, hogy Móricz Zsigmond emlékét méltóan fogjuk ápolni. Ezzel kapcsolatban három fő kötelességünk van: 1. Ki kell minél előbb adnunk összegyűjtött műveit, hogy népünk és születő új irodalmunk még jobban megismerhesse, még többet tanulhasson tőle. 2. Meg kell írni Móricz Zsigmond életrajzát, amely művéhez és életéhez méltó, és amelyben értékelnünk kell irodalmi munkásságát, a magyar társa-

dalom és a magyar irodalom fejlődésében elfoglalt helyét és szerepét a maga teljességében. 3. Meg kell mutatnunk Móricz Zsigmondot egész nagyságában a szabad népeknek, hogy műve ne csak a magyar, hanem a nemzetközi demokratikus kultúrának is szerves részévé váljon.

Ami a Magyar Dolgozók Pártját és a Magyar Népköztársaság kormányát illeti, teljesíteni fogjuk kötelességünket Móricz Zsigmond emléke, élete, munkássága iránt.

Ezzel megnyitom az Irodalomtörténeti Társaság és az Írószövetség mai emlékünnepélyét. Meleg szeretettel üdvözlöm külföldi íróvendégeinket, a német, a bolgár, a román, a csehszlovák írók küldötteit.

MÓRICZ ZSIGMOND ÉRTÉKELÉSÉHEZ[20]

1

Általános véleményem a könyvről: határozottan pozitív. Alapos, nagy anyagismeretre épül, látszik, hogy komoly, elmélyedő munkát végzett. Alapfelfogása is lényegében helyes. Kiemelhetnék egyes különösen sikerült részleteket, de azt hiszem, erre nincs szükség. A könyv nagyon hasznos, sőt — Móricz Virág könyve[21] után is, azt kiegészítve — „hézagpótló". Nagyon helyes például, hogy polemizált a régi szektás „kommunista" állásfoglalásokkal Móriccal kapcsolatban, és ezt egyenesen párhuzamba állítja a József Attilával szemben elkövetett szektás bűnökkel. Móricz Zsigmond bizonyos értelemben csúcspont a magyar irodalom fejlődésében. Talán vele kapcsolatban már nem is érvényes az a tétel, hogy a reprezentatív magyar műfaj: a líra (József Attila ellenére, aki egyébként is később élt és csak feltételesen nevezhető Móricz Zsigmond kortársának). Nekünk kötelességünk volt, hogy Móriczról olyan méltatást adjunk, amelyből kitűnjék, hogy csak mi értjük és értékeljük őt, mint a legnagyobb magyar regényírót, prózaírót. Ezt a munkát könyve nagyban és egészben helyesen elvégzi.

2

Miért mondom, hogy csak „nagyban és egészben"? Mert a könyvnek vannak — elég lényeges — fogyatékosságai. Egyik fő általános kifogásom, hogy a terjedelméhez képest nem elég tömör, nem eléggé elméleti, nem eléggé általánosító. A módszere

— Móricz Zsigmond munkáinak kronológikus sorrendben elvégzett elemzése — magában véve nem helytelen, de ez a módszer nincs kombinálva az *egész* móriczi *oeuvre* problémáinak* elvi, elméleti elemzésével. Az utolsó fejezet próbálkozik ezzel az elvi összefoglalással, de ez a legkevésbé sikerült, sőt meglátszik rajta, hogy kissé elsietett és „utólag" készült. A könyvben túlteng a kronológia; Móricz életművének értékelése az *egyes* művek értékelésének egymásutánjából és összeadásából adódik. Túlságosan „lexikális teljességre" törekedett, és ebben a lexikális dzsungelben sokszor elvész a lényeg.

De ugyanakkor, amikor kifogásolom a könyv túlságosan kronológiai (tehát nem eléggé elméleti), túlságosan „történeti" jellegét, kifogásolom egyszersmind azt is, hogy nem *eléggé* és nem *igazán* történelmi. Tudniillik, nem eléggé élet- és korrajz. (Ebben rokon Király Mikszáth-könyvével[22], bár valamivel fölötte áll ebben a tekintetben.) Persze, könyve megmutatja Móricz műveinek összefüggését a kor problémáival, de nem eléggé melyen, átfogóan, hanem többé-kevésbé mechanikusan. Úgy látszik, irodalomkritikusaink és irodalomtörténészeink eléggé általános mínusza ez a jelenség: a történelmet még csak „segédtudománynak" sem igen tekintik, bár az irodalomtörténet számára a történelem nem egyszerűen „segédtudomány".

3

Fentiekből folyik: az utolsó fejezet és az egész könyv közt bizonyos ellentmondás van. Tudniillik az utolsó fejezet (A mi írónk) átveszi az én Móricz-korszakbeosztásomat (általános demokratikus, kritikai realista, népforradalmi útkeresés korszaka), de az egész könyvben, az előző fejezetekben ez a korszakbeosztás (ami nemcsak külsőleges periodizálás, hanem egyben elvi értékelése is a móriczi művészetnek és e művészet *fejlődésének)* csak alig-alig van meg, mint elvi alapgondolat, mint

* — életmű.

kiindulópontja a móriczi mű marxista értékelésének. Az utolsó fejezet bizonyos fontos megállapításai ezért nem összefoglalásként, az előbbi fejezetek általánosításaként, hanem meglepetésként hatnak. Mit jelent az, hogy Móricz „általános demokratikus" korszaka? Ez nincs sehol kifejtve. Nem lett volna helyesebb: nem idézni és nem átvenni az én korszakbeosztásomat? De ha igen, akkor nem mint „citátumot", hanem mint gondolatot, aminek alapján az *egészet* meg kellett volna még egyszer nézni. (Amit én korántsem kívánok; a könyv így ahogy van is jó, de minek hozzábiggyeszteni valamit, ami nem folyik eléggé az egészből?) Könyvében ez a három korszak túlságosan mint stílusprobléma jelentkezik, pedig ez a szempont csak másodlagos. De már előbb is, a Móricz 1918—1919 előtti és 1919—1930-as korszaka közti különbség mint a „drámai", „impresszionista" stílus és a „lehiggadt" ábrázoló stílus különbsége jelentkezik, nem pedig mint az „általános demokratikus" és a „kritikai realista" álláspont, magatartás, világnézet, mint a történelmi helyzet különbsége. Nagy Péter szerint az 1919—1930-as korszakban Móricz Zsigmond stílusát az uralkodó osztállyal lehetséges kompromisszum illúziója szabja meg. Ez — szerintem — abszolúte hamis! Ebből az következik, hogy a „kritikai realista" korszak művészileg is, világnézetileg is *visszaesés* Móricznál. Márpedig nyilvánvaló, hogy fordítva igaz: a forradalom utáni korszakban Móricz hatalmas lépéssel ment előre, és stílusának „lehiggadása" eszköze művészete sokkal mélyebb, élesebb, leleplezőbb jellegének. A „Sárarany"-nál vagy akár a „Fáklyá"-nál az „Úri muri" vagy a „Rokonok" sokkal jobb, mélyebb, igazibb! (Merem állítani: forradalmibb is!)

Továbbá: az, hogy *Móricz a parasztság írója*, nincs igazán kifejtve sehol (az utolsó fejezet erre nézve csak pótlékot ad), mint ahogy ezt Lenin Tolsztojra vonatkozóan kifejtette[23]. Mit jelent ez a tétel a három korszakban: a forradalom előtt és után, a Horthy-korszak konszolidációs sötétségében és az új forradalmi hullám (vagy a válság, a második világháború) közeledtekor és közepette? Pedig ez Móricz Zsigmond értékelésének *centrális*

problémája. Könyvében ez azonban csak egyes, többé-kevésbé odavetett megjegyzések formájában szerepel, nem mint centrális probléma, amelyet konkretizálni kell, nemcsak az egyes művek elemzésénél, hanem a nagy, átfogó móriczi alkotási korszakok jellemzésénél.

4

Hogy Móricz a parasztság írója, ez nem ötven százalékig mínuszt és ötven százalékig pluszt jelent. Nem állítom, hogy könyvében ez így van, kissé túlzok. De mégis: túl sok a kritika Mórickzal szemben! Egyes bagatell — újságcikk — hibáit minek kikaparni és idézni oly bő részletességgel? Ezek a tévelygések jellemzik Móriczot? Emlékezzék csak, hogyan kezelték a Szovjetunióban Gogol hibáit az évfordulón? Én nem a hibák elkenése mellett vagyok. Móricz tévelygéseit és világnézeti gyengéit feltétlenül bírálni kell. De könyvében a bírálat lexikális részletessége eltorzítja az arányokat Móricz pluszai és mínuszai között. Már beszéltem arról, hogy disszertációja szerint Móricz forradalom utáni korszakára (1930-ig) az uralkodó osztállyal lehetséges kompromisszum illúziója jellemző! Máshol arról beszél, hogy Móricz még „elveinek szögreakasztása" árán is kompromisszumra törekedett! (Tisza Kálmán „akasztotta szögre" a „bihari pontokat", amikor fúzionált 1875-ben a Deák-párttal, és azóta ez a kifejezés a politikai elvtelenség és árulás megbélyegzésére szolgál!)[24] Ezt állítani Móriczról abszolúte helytelen, és arra vezet, hogy nem értjük meg, mint a parasztság íróját, illetőleg ezt a mivoltát 50—50 százalékosan értelmezzük!

5

Ezzel függ össze, hogy könyve sub titulo* „paraszti álláspont bírálata" olyan követelményeket támaszt Móricz Zsigmonddal szemben, amik lehetetlenek, igazságtalanok és helytelenek. Hiá-

*— címén.

nyolja, hogy Móricz nem adott „körképet" a magyar társadalomról, nem ábrázolta azt „teljesen és hiánytalanul". „Körkép?" Miféle esztétikai, politikai, művészi kategória, miféle követelmény ez? (A Feszty-féle „körképre"[25] gondoltam önkéntelenül.) Ez azt jelenti, hogy realista társadalomábrázolás csak extenzív totalitás formájában képzelhető el. Éppen megfordítva! Attól, hogy Móricznál a munkás és a tőkés alig szerepel, az ő műveszete lehet mélyen igaz és realista! Móriczot nem lehet azzal bírálni, hogy „kihagyta" a munkást és a finánctőkést a társadalomrajzából. Hiszen Móricz Zsigmond nem proletáríró volt, nem volt szocialista. Ugyanakkor ez a „kihagyás" nem torzította el társadalomrajzát és bírálatát. Miért és hogyan? Ez éppen a kérdés! Hogyan volt lehetséges paraszti álláspontról is realista ábrázolást és bírálatot nyújtani a magyar társadalmi fejlődés bizonyos *centrális* (és nem periférikus) bajairól? Ha Móricz a magyar társadalom bizonyos centrális kérdéseit vetette fel, akkor nem baj, hogy „körképet" nem adott, nem döntő, hogy „kihagyta" a munkást, nem baj, hogy nem ábrázolta és nem vetette fel a magyar társadalom *valamennyi* (hanem csupán *egyik)* centrális kérdését. Magyarországon — Móricz rá a bizonyíték — 1907-től 1942-ig (és különösen 1919—1930 között) *lehetséges volt* polgári demokratikus, helyesebben: paraszti-demokratikus alapon nagyszabású kritikai realista regényt teremteni, nemcsak proletár alapon, szocialista realista alapon! Ez a döntő! Móricz parasztidemokratikus korlátait kimutatni és bírálni nem a „körkép"-követelmény alapján kell. (Hanem például azon az alapon, hogy Móricz — ez Tolsztojnál is megvan — a dzsentri pusztulásában egy elsüllyedő osztály *tragédiáját is* látta, és ez az álláspont nála szinte mindvégig keveredik a parasztforradalmi gyűlölettel a dzsentri, a nagybirtok iránt.) De ez a hajlam: a süllyedő dzsentriben tragédiát látni — nem holmi politikai tévelygés, következetlenség, hanem *paraszti* álláspontjából folyik, nem dzsentri-szimpátiákból, hanem a magyar parasztság 1919—1930-as helyzetéből és fejlettségéből. Itt jegyzem meg, hogy az az állítás, hogy Móricz Zsigmond a dzsentriben azt az osztályt támadta,

amely „a falusi élet vezetését ragadta magához", amely „a paraszti birtokosság politikai képviselőjeként" lépett fel, hamis. A dzsentriben Móricz Zsigmond nem valami periférikus erőt, hanem centrális erőt támadott, a nagybirtok és a finánctőke politikai apparátusát, cselédjét, a nagybirtok (és a finánctőke) politikai képviseletét, kiszolgálóját, pretoriánus gárdáját. Épp ezért és *csak ezért* érinti az ő dzsentri-bírálata a magyar társadalom egyik *centrális* problémáját. Ha igaz volna könyvének tétele, akkor Móricz dzsentri-bírálata valóban csak a magyar fejlődés másodrendű bajait érintené. (Mindezzel persze nem azt akarom mondani, hogy Mórícznak nem korlátja — teszem Adyval szemben —, hogy a munkásság szerepét nem értette!!)

6

E fő kifogásaimon kívül egyes többé-kevésbé lényeges részletmegjegyzéseim az alábbiak:

Az „Erdély"-probléma. Nagy Péter csak „A nap árnyékában"[26] lát hanyatlást az előbbi két kötettel szemben. Pedig ez a hanyatlás szerintem már a második kötettel („A nagy fejedelem"-mel[27]) *kezdődik*. Persze legkirívóbb az utolsóban.

Vajon helyes-e az a tétel, hogy Báthoryban[28] Móricz a reakciót, a fasizmust akarta ábrázolni? (Legfeljebb malgré lui* igaz. Móricz *szándéka* mindenesetre nem ez volt. (Tudtommal sohse tiltakozott a Báthory—Ady, Bethlen[29]—Móricz párhuzam ellen, pedig — ha jól emlékszem — ez még Móricz életében jelent meg.) Szerintem Báthory pandanja Móricz „pozitiv" dzsentrifiguráinak: Kerek Ferkónak[30], Szakhmárynak[31] stb. Abban igaza van, hogy Báthory alakja sehogy sem sikerült: a „nagyságot", amelyet Móricz szuggerálni akart, nem érzi és nem hiszi el senki.

Másrészt helyes-e azt állítani, hogy Bethlen Gábor alakjánál Móriczot a felső osztályokkal való összefogás illúziója vezérelte?

* — szándéka ellenére.

Talán elenyésző mértékben ebből is van valami. De nem ez a döntő. A „Tündérkert" Bethlenje — szerintem — messzemenően analóg Heinrich Mann: „Henri IV."-jával[32], tehát lényegében *antifasiszta* regény, persze az akkori viszonyoknak megfelelően el is tér és kevésbe jó is, mint H. Mann regénye. A felső és alsó osztályok „összefogása" a nemzeti abszolutizmus idejében nem azonos a későbbi „nemzeti összefogás" akár reformista illúziójával, akár fasiszta demagógiájával.

„*Árvácska*". Szerintem könyve túlkritizálja! Nem igaz, hogy az „Árvácska" „sivár és kiúttalan". Hát talán valami „pozitív hőst" vagy happy endet kellett volna Móricznak beleraknia? Szó sincs róla. Az „Árvácska" éppen ezzel az állítólagos „sivárságával és kiúttalanságával" tartalmazza a régi rend halálos ítéletét; minden más művészi megformálás ellenkezett volna az élet igazságával.

Azzal sem értek egyet, hogy Verő és Dudás[33] „jellemző tagjai, de nem típusai osztályuknak". Miért? A „jellemző tag" is típus. Ez játék a szavakkal és félreértése az „osztálytípus" fogalmának. Az „osztály" nem metafizikai, egynemű valami.

„*Rózsa Sándor*". A második kötet — szerintem — jóval gyengébb mint az első. Ennek világnézeti, szerkezeti stb. okait könyvében nem elemzi, sőt úgy tűnik, mintha a két kötet egyenlő értékű volna. A második kötetben szerintem épp annak a lehetetlensége derül ki, hogy Rózsa Sándorból valóban pozitív hős váljon a történelmi igazság talaján! Amikor Móricz a 48-as eseményekhez ragaszkodik (tehát eltér a népmesei kompozíciótól és felfogástól), akkor Rózsa Sándort csak a tényleges eseményeken erőszakot elkövetve és félremagyarázva, a szegény es gazdag ellentétét ahisztorikusan 48-ba visszavetítve és Rózsa Sándor „baloldaliságát" idealizálva, alakíthatja „pozitív hőssé". (Mellesleg: épp a Rózsa Sándor-regény kapcsán lehetett volna jól kimutatni Móricz forradalmi-anarchista-paraszti álláspontját és ennek korlátait.)

„*Harmatos Rózsa*". A regény értékelésében a könyvben ellentmondás van. Az utolsó fejezet elfogadja az én idill-szerelem-

humanista értékelésemet, de az előző szöveg mást mond. Mi hát az igazság?

Az utolsó fejezetben foglalkozni kellene Móricz egyes alakjainak belső rokonságával, bizonyos értelemben egységével; férfi- és nőalakokra egyaránt vonatkozik ez.

Végül: gyenge Móricz beállítása a magyar irodalom folytonosságába, fejlődésébe. Az utolsó fejezet Móricz irodalmi elődeit túlnyomóan és egyoldalúan a pozitív hős oldaláról nézi. Általában az elődökhöz való kapcsolódást túl sommásan intézi el. Jókait, Mikszáthot eközben erősen lebecsüli. Móricz nagyságának kiemeléséhez erre semmi szükség nincs.

Végkövetkeztetés: a könyv jó! Az én bíráló megjegyzéseim elfogadása egyáltalán nem kötelező. Még ha egyiket-másikat el is fogadná, nem javaslok gyökeres átdolgozást, legfeljebb a szövegben — így, ahogy van — bizonyos korrektúrákat.

JÓZSEF ATTILA

JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETÉRŐL[1]

József Attila új korszak költője. Költői pályája a húszas években kezdődik az 1919-es magyar proletárforradalom leverése, a magyar Tanácsköztársaság bukása után. A győzelmes magyar ellenforradalom negyedszázados sötétségében született meg ez a költészet, egy olyan korszakban, amikor a forradalmi munkásmozgalom a föld alá kényszerült, és a magyar forradalmi költő vagy külső vagy belső emigrációba menekült, és a forradalmi népmozgalom belső gyöngesége, majd a német fasizmus előrenyomulása következtében egyre inkább elszigeteltté és társtalanná vált.

József Attila költészetének mindenekelőtt az a nagy érdeme, hogy megőrizte a forradalmi magyar költészet fejlődésvonalának a folytonosságát, tudatosan kapcsolódva Ady Endre forradalmi lírájához és tovább fejlesztve azt.

Az 1918-as és 19-es forradalmak bukása után a húszas években fejlődésnek induló új magyar költészet hozzáhasonulása az ellenforradalom szellemi légköréhez nem utolsósorban abban jutott kifejezésre, hogy többé-kevésbé nyíltan megtagadták Ady Endre nagy, szenvedélyes, patetikus forradalmi líráját, avagy egyszerűen hátat fordítottak neki. A megtagadásnak, illetőleg hátatfordításnak költői-ideológiai formája az úgynevezett új népiesség irányzatának felülkerekedése volt a magyar lírában. Amennyiben az új népiesség a szimbolizmus túlhaladását és az Ady—Babits[2]-nemzedék stílusforradalmi és nyelvújítási túlfinomultságától való visszatérést jelentette a magyar vers népi

stílusának Petőfi-féle hagyományaihoz, annyiban ez a fejlődés lépés is volt előre, de amennyiben az új népiesség szakítást jelentett Ady költészetének forradalmi lényegével és nem utolsósorban azzal, ami Ady lírájában komolyan előremutató volt: a magyar munkásosztály szerepének és jelentőségének megértésével a nagy magyar történelmi feladatok megoldásában, annyiban a húszas években diadalmaskodó új népiesség irányzata visszalépés volt. Ez az irányzat nemcsak a szimbolizmus dekadens tendenciáival való szakítást jelentette, hanem egyben az első világháború befejezése utáni forradalmi hullám elapadásával együtt jelentkező és elsősorban a weimari Németországban diadalmaskodó „új tárgyilagosság" magyarországi megfelelőjét.

József Attila népiessége nem formai és tartalmi hátatfordítást jelent Ady forradalmi költészetének, hanem e költészet forradalmi tartalmának folytatását, sőt megerősítését. Az új népiességnek József Attilával egykorú képviselői — Erdélyi József[3], Illyés Gyula[4] stb. — a kisemmizett magyar parasztság felé fordultak, ennyiben volt lírájuk objektíven az 1918 és 1919-es forradalmak mulasztásainak és hibáinak kritikája. József Attila nem kisebb erővel és mélységgel fejezte ki ezt a fordulatot a parasztság felé, mint említett kortársai. De ő meg tudott maradni az urbánus, a *városi forradalmi* költészetnek és világnézetnek azon a magaslatán, amelyet a magyar fejlődés az 1919-es proletárforradalommal és Ady Endre lírájával elért. József Attila úgy tudott Petőfi Sándorhoz fordulni, hogy nem tagadta meg Ady Endrét, úgy tudott a magyar parasztság felé fordulni, hogy költészetének „népiességébe" beleértődött a városi munkásosztály forradalmi múltja, jelene és jövője. „Az utca és a föld fiának" nevezte magát, és ez az önjellemzés nemcsak életrajzi értelemben hiteles és találó, hanem lírájának lényegét illetően is. Ezért fűzte József Attilát erős és mély lelki rokonság François Villonhoz[5], akinek a húszas évek végén egyik első magyarországi fordítója volt. József Attilát Villon költészetében elsősorban nem az ragadta meg, ami a húszas évek végén és a harmincas évek elején a Villon-kultuszt Európaszerte, de különösen a weimari Németországban[6] magyarázza: a

stabilizálódó kapitalizmus elleni lázongás „csavargó-romantikája", hanem ebben a „csavargó-romantikában" és e romantikán túl a népiességnek jellegzetesen városi, tehát éppen nem paraszti megjelenési formája. Költészete ezen az alapon tudja egyesíteni éppúgy, mint Villon költészete, a groteszk és a tragikus elemeket, a realisztikusan egyszerű és a sokrétűen bonyolult, a valóságot átkozó és az önmagát ironizáló elemeket, nyelve a bizarr és az egyszerű, a leheletszerűen finom és árnyalt és a szinte gorombán szókimondó jellemzés elemeit.

József Attila „népiessége" az egyetlen, amely a „Nyugat" irodalmi forradalmának nagy nyelvi vívmányait megőrizte, sőt saját költői nyelvét ezekre építette. Ez persze nemcsak a költői nyelv, nemcsak a stílus kérdése volt, hanem a líra érzelmi skálájának szélességét is jelentette, az élet és a lélek, a valóság és az ember titkaiba való mélyebb behatolásra való képesség kérdését is. József Attila költészetének első korszakában ez a sajátos népiesség egyben leszámolást jelentett költői kamaszkorával és e kor stílusával, az expresszionista[7], szürrealista[8] szabadverssel[9]. E soroknak nem lehet céljuk, hogy teljes terjedelmében felvessék és tárgyalják az avantgardista költészet és a proletárköltészet kialakulásának viszonyát. Azt a kérdést, vajon az avantgardista költészet a futurizmusról és az expresszionizmustól a szürrealizmusig a maga formaromboló kísérleteivel játszott-e, és ha igen, mennyiben játszott bizonyos fokig pozitív szerepet a szocialista líra kialakulásában. Mindenesetre nehéz nem visszautasítani azt a következtetést, hogy a lázadás, amely a szocialista líra oly jelentős képviselőinél, mint Majakovszkij[10], Johannes R. Becher[11], József Attila, Aragon[12] és Éluard[13] fejlődésük kezdeti korszakában az avantgardista költészet[14] különféle mozgalmaiban való részvételben fejeződött ki, semmi egyéb nem lett volna, mint a burzsoá dekadencia fertőzése oly költőknél, akik még nem jutottak kellően szoros és szerves kapcsolatba a forradalmi munkásmozgalommal. Valószínűbbnek látszik, hogy itt bizonyos értelemben szükségszerű szakaszról van szó: át kellett esni az avantgardizmus negatív tapasztalatainak a népi és nemzeti formától,

valamint a kapitalizmussal való szembefordulás egyszerű emberi tartalmaitól eltávolító és elidegenítő formalista dekadencia tisztítótűzén ahhoz, hogy a fordulat a népihez, a nemzetihez és az emberihez a maga teljes gazdagságában és következetességében végbemehessen. József Attila 1926-os párizsi tartózkodása alatt szoros kapcsolatba jut az „Esprit Nouveau" folyóirat körével, amelynek szerkesztőségi értekezletein Magyarországot képviselte, és jellemző, de nem véletlen, hogy Párizsból hazatérve, végrehajtva költészetének népies fordulatát, nyílt polémiában tagadja meg és bírálja a magyar avantgardizmus fő képviselőjét, Kassák Lajost[15], de soha egyetlen bíráló, megbánó vagy visszautasító szót nem ejt ki arról a hatásról, amelyet rá a francia avantgardizmus képviselői: Claude Severac[16], Marcel Sauvage[17], Tristan Tzara[18] és a többiek gyakoroltak.

Nem lehet kétséges, hogy Lenin megállapítása arról, hogy a marxizmus nem semmisíti meg, hanem kritikailag elsajátítja és tovább fejleszti az emberiség egész fejlődésének kultúráját — mutatis mutandis[19] —, érvényes a szocialista költészet és az azt megelőző költészet viszonyára is. József Attila szocialista lírájának egyik alapvető jellegzetessége éppen az, hogy magába olvasztotta és állandóan jelenlevő mozzanatként tartalmazza nemcsak Petőfi Sándor demokratikus népies költői stílusát, amely a paraszti népdalt a szépség általános nemzeti szintjére emelte, Ady Endre lírai stílusforradalmának vívmányait, amelyek a magyar költői nyelvet végleg kiemelték a provinciális falusiasság korlátoltságából és alkalmassá tették a modern városi élet bonyolult érzelmeinek kifejezésére. Tartalmazza ez a líra a kapitalista embertelenséggel való szembeszállás és lázadás még nem proletárszocialista, hanem értelmiségi, kispolgári élményeit és tartalmait, és mindezekre az elemekre építi azt a pluszt, amit József Attila mindehhez önmagából, korából, a magyar munkásosztály és az üldözött kommunista párt harcaiból merítve hozzáadott, hogy megteremtse a magyar szocialista líra eddig legfejlettebb formáját. József Attila költői eredetének ezt a jellegzetességét, a forradalmi polgári lírából és bizonyos fokig az avantgardista kísérletekből való származását

azért szükséges hangsúlyozni, mert itt van a kulcsa annak, hogy megértsük későbbi tragikus összeütközését a proletárköltészet szektás irányzatával, azokkal, akik a munkásosztály költészetét, a szocialista lírát pusztán, mint a politikai agitáció egyik válfaját és eszközét akarták felfogni és magyarázni, kiátkozva azokat a szocialista költőket, akikre az irodalmi szektarianizmusnak ezt a kényszerzubbonyát nem lehetett ráhúzni.

József Attila 1925-ben Bécsben és 1926-ban Párizsban ismerkedett meg a marxizmus—leninizmussal, majd hazájába visszatérve, csatlakozott az illegális kommunista párthoz, tollát, zsenijét fenntartás nélkül a párt szolgálatába állította. József Attila elvégzett minden rábízott pártmunkát, gépelt illegális röpiratokat, oktatott illegális politikai gazdaságtani tanulókörökben, forradalmi verseit kézzel írott vagy primitíven sokszorosított másolatokban terjesztették a munkások között. Lemondott minden irodalmi „érvényesülésről" csak azért, hogy megalkuvás nélkül és teljes erővel a munkásosztály felszabadulásának ügyét szolgálhassa. Ez a tetőtől talpig párthű forradalmár-költő a harmincas évek elején áldozatává lett azoknak a szektás „ultrabaloldali" elemeknek, akik az emigrációban — elszakadva a magyar valóságtól és így a magyar forradalmi költészet igazi feladatainak megértésétől —, a szovjet irodalom „rappista"[20] csoportjának követelményeit szegezték szembe a magyar irodalomnak a valóságból táplálkozó, fokozatosan izmosodó és a dolgozó néppel együtt fejlődő haladó erőivel. Így került sor arra, hogy József Attilát ezek az elemek 1932-ben kimarták, kiüldözték a kommunista párt soraiból, mint nem eléggé szocialista, nem eléggé forradalmi, nem eléggé proletár költőt. Pedig ebben az időben József Attila már megírta azóta klasszikussá vált nagy proletárköltemé nyeit: a „Tömeg", a „Szocialisták", „A tőkések hasznáról", a „Mondd, mit érlel?" című verseit, amelyek szinte lírai enciklopédiái a 19-es forradalom veresége után újra erőt gyűjtő, harcba induló, szenvedő, de lázadó magyar munkásosztály helyzetének, eszméinek és lelkiállapotának.

A proletárköltészet elválása a polgáritól minden országban

sajátos körülmények között megy végbe, különböző problémákat vet fel aszerint, hogy milyen a forradalmi munkásmozgalom általános helyzete és ideológiai fejlettsége az illető országban, hogy mik az előzményei a proletárköltészet fellépésének, milyen a színvonala, milyen mélyek a gyökerei a polgári költészetnek a nemzet dolgozó tömegeinek lelkében és öntudatában. Holmi általános sémát felállítani ostoba és reménytelen vállalkozás. De eléggé általános jelenségnek látszik, hogy a proletárköltészet a polgáritól mindenekelőtt tematikai megújhodásában válik el: a munkásosztály és általában a dolgozó nép életének, nyomorúságának, embertelen sorsának, mint költői témának felfedezésében és ábrázolásában. Ehhez járul — formális mozzanatként — a költői stílus demokratizálása: a túlbonyolult individualista érzelmek kifejezésére kifejlesztett költői nyelv bizonyos leegyszerűsítése, a visszatérés a népnyelvhez (sokszor a városi élet legnyomorultabb rétegeinek argójához[21]). De a proletárköltészetet csak fellépésének első időszakában jellemezhetik a fenti mozzanatok. Ha megreked a munkásosztály, a dolgozók nyomorúságos helyzetének puszta ábrázolásában, a polgári dekadens líra túlfinomult érzelmeinek, valamint a költői kifejező eszközöknek a leegyszerűsítésében, akkor lemond arról, hogy proletár lírából általános nemzeti költészetté váljék, tehát elkerülhetetlenül szektássá válik. De szektássá válik akkor is, ha a proletárköltészet első fejlődési szakaszának fent vázolt jellegzetességei olyan külön irányzatként merevednek meg, amely kizárólagossági igénnyel lép fel, azzal az igénnyel, hogy a szocialista lírának egyszer s mindenkorra a népélet tényeinek ábrázolásában, a polgári líra bonyolultságainak kiküszöbölésében és a költői stílus demokratizálásában, helyesebben: egyszerűsítésében kell kimerülnie és semmi másban. Ha ez bekövetkezik, akkor a szocialista líra csak a proletárköltészet szektás irányzatával való harcban tud magasabb színvonalra eljutni, csak ebben a harcban tudja kivívni magának azt a jogát, hogy az emberi érzelmeknek legalább olyan széles skáláját fejezhesse ki, mint a polgári líra. És csak, amikor ezt a jogukat kivívták, leküzdve a szektás proletárköltészet

visszahúzó tendenciáit, lettek a proletárköltészet olyan alakjai, mint Majakovszkij, Becher, Wolker[22], Aragon és Éluard, Neruda[23] és József Attila valóban nemzeti költőkké, új költői típusokká, akik egyszerre képesek megérezni és megénekelni a munkásosztály és az emberiség örömeit és fájdalmait, céljait és törekvéseit, életét és harcait. József Attila költészetének szocialista jellegét nemcsak a munkásosztály helyzetéről és harcairól, állapotáról és jövőjéről szóló verseiben kell felismerni, hanem nem kevésbé szerelmi költészetében, új természetlátásában, költői nyelvének újításaiban, filozófiai és hazafias lírájában. És nem utolsósorban abban, hogy ilyen szélesen és mélyen tudta átérezni, megérteni és kifejezni népének, korának, kora emberének érzelmeit.

József Attila osztozik Petőfi Sándorral és Ady Endrével abban, hogy élete és így költői munkássága is nagyon rövid ideig tartott. Első költeményeit 17 éves korában közölte Magyarország legnagyobb irodalmi folyóirata, ugyanekkor, 1922-ben jelent meg első verskötete: „A szépség koldusa". „Csodagyereknek tartottak, pedig csak árva voltam" — írta 1937-ben, halála évében, egy önéletrajzi vázlatában. Rövid két évtizedes költői pályafutása három szakaszra osztható: Az *első* szakasz a költői útkeresés kora, amely József Attila Párizsból való hazatérésével ér véget. A *második* szakasz 1926—32-ig tart. Ezekben az években a költő egybeforr az illegális párttal, a munkásosztály harcaival. Három verskötete jelenik meg ezekben az években: „Nincsen apám, se anyám" (1929), „Döntsd a tőkét, ne siránkozz" (1931), „Külvárosi éj" (1932). A *harmadik* szakasz a kommunista párttal való szakítástól haláláig terjed. A növekvő elszigeteltségnek és magánynak évei ezek, de ugyanakkor a fasisztaellenes humanista költészet csúcspontjaira jut el a költő. Ezekben az években jelenik meg „Medvetánc" című gyűjteményes kötete (1934), majd egy évvel halála előtt (1936-ban) „Nagyon fáj" című kötete.

Vessünk most egy pillantást József Attila költészetének állandóan visszatérő motívumaira, azokra az új érzéstípusokra, amelyeket kora valóságában ő fedezett fel, és amelyeknek meg-

fogalmazásával újat adott a magyar költészetnek. Az eredeti lírai magatartás, amivel József Attila betoppant a magyar költészetbe, egy bizonyos hetyke, hangos és ugyanakkor bájos, kurjongató fiatalság, egy budapesti külvárosi utcagyereknek kihívó vaskossága és egyben megejtő, behízelgő, fiatalos természetessége. A „Tiszta szívvel" érzése és hangneme ez:

„Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.

Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Húsz esztendőm hatalom,
húsz esztendőm eladom."

Első kritikusai éppen ezt a kamaszos, hetyke, de ugyanakkor friss és bájos csavargó-magatartást hangsúlyozták és értékelték verseiben, azt, ami bizonyos értelemben Rousseau-tól[24] is, Villontól is származtatta. Az akkori magyar irodalomban, de már József Attila fellépése előtt született meg Kakuk Marci[25] típusa, a társadalmon kívül lézengő, munkanélküli csavargóé, aki mérhetetlen nyomorban él, de ugyanakkor rendületlenül vidám fiatal proletárlegény. Aki fittyet hány nemcsak a kapitalista világ nyomorúságainak, hanem saját nyomorának is, és fesztelenül fütyörészve, rendületlen jókedvvel, gúnyt űzve a világból, de önnönmagát sem véve túl komolyan jár-kel az ellenséges világban, börtönről börtönre, szerelmi kalandról szerelmi kalandra. A társadalomból való kivertség csavargó-érzése, amely azonban párosul azzal az érzéssel, hogy ez a deklasszált állapot nemcsak az egyes ember sorsa, hanem az egész világ állapotából folyik, tehát nem kell túl komolyan venni, hanem derűs nyugalommal, sőt iróniával kell fogadni, alkotta az alapját az akkori idők Villon-kultuszának, annak az irodalmi hangulatnak, amelyet pl. Brecht[26] tükrözött, Magyarországon pedig a Kakuk Marci-féle típusok. József Attila verseiben azonban a húszéves kamasz, aki húsz esztendejét

eladja az ördögnek, és ha kell, embert is öl, mint lírai hős elválaszthatatlanul összetartozik a világnak „otthontalan, csupa-csősz" világként való átélésével és jellemzésével. A világ és az önmaga sorsán ironizáló, a társadalmon kívül tengő-lengő suhanc életérzése nemcsak József Attila korai költői korszakában jelentkezik, hanem egész költészetének egyik alaphangja. A tőkés világ ironizáló, néha egyenesen cinikus kigúnyolása egyik tényező, amely meghatározza a harmincas évek nagy antifasiszta humanista verseinek költői stílusát:

„Költsél epedő verseket;
pácolj prágai módra sonkát;
gyűjts gyógynövényt, fejts kőszenet;
vezess főkönyvet s rejtsd a titkát;
viselj aranyzsinóros sapkát;
élj Párizsban vagy Szatymazon, —
mire a béredet kikapnád,
a tőkéseké a haszon."[27]

Ugyanebben az időben (1933-ban) írta „Vigasz" című balladáját:

„Ne hadd el magad, öregem,
bőröd ne bízd kereskedőre,
ki elád felhőt az egen
s a földön telket vesz belőle.

Inkább segít a kutya szőre
a teríthető betegen,
semhogy magát miértünk törje,
aki sorsunktól idegen.

Magának rág mind, aki rág,
a fogacskák azért fogannak.
S mert éhes rongy vagy, a fogát
elkoldulhatod-e a kannak?

Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fűtve lakik öt szobát,
falain havas tájak vannak,
meztelen nők meg almafák?"

Azt hiszem, nyilvánvaló, hogy József Attilának ez a villoni életérzése, ez a szókimondó fesztelenség, ez a sokszor cinizmusként ható leleplező véleménynyilvánítás, ez a játékos irónia: költészetének harmadik korszakában tulajdonképpen visszájára fordult fájdalom, a gúny és az ongúny leplében kifejeződő, formájában retorikátlan, tartalmában alapjában patétikus proletár humanizmus.

A világ irónikus ábrázolása, a tőkés leleplezese:

„ő langyos vízben ul s borong,
hogy óh, mi mennyire nyomorgunk!
— — — — — — — — — — —
Szívére veszi terhunk, gondunk.
Vállára venni nem bolond . . ."

csak eszkoz arra, hogy a költő gátat vessen az egyéni fájdalomlírának, az izolált és a világban magányosan kallódó ember sorsa feletti individualista kesergésnek. Ez az ellentét, ez a feszultség József Attila költészetének stílusa, kifejező eszkozei és a lírájában ábrázolt objektív világ kozott: forrásai iróniájának és kulcsa formája megértésének.

József Attila költői formája a népdal naiv és természetes realizmusának sajátos egysége és egybefonódasa az intellektuális magányosság-líra bonyolult, sőt sokszor túlbonyolult lélektani finomságaival. A könnyu, sőt konnyed és kecses forma nehéz, tragikus tartalmat hordoz. Idillien konnyed, leheletszerűen finom természetleírások, áhítatosan gyengéd átérzése a természet életének, és ugyanakkor mint az idilli természet ellenképe s maximumra fokozott kínja a burzsoá társadalomban élő ember magányosságának, az új világért kuzdő szocialista harcos uldozottságének, társtalanságának már-már beteges keserűsége és fájdalma. Nem világos-e, hogy mindez szervesen osszefugg, és hogy József Attila éppen mint kommunista költő tudta felfedezni a természet idilli szépségét és egyszerűségét? Ugyanez a költő, aki a társadalmat „csupa-csősz" világnak érzi, fedezhette fel a „tapsikoló

jázminokat", ugyanaz, aki a kort „késidőnek", „bankárok és tábornokok" idejének érzi, írhatta:

„Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én,
gyenge füvek alusznak a szívem alatt.

A folyó csöndes, nagy nyugalmat görget,
harmattá vált bennem a gond és teher;
— — — — — — — — — — — — —
A békességet szétosztja az este,
meleg kenyeréből egy karaj vagyok,
pihen most az ég is, a nyugodt Marosra
s homlokomra kiülnek a csillagok."

(Megfáradt ember. 1923.)

József Attila költői stílusa a népies realizmusnak, a szimbolista pátosznak és a szürrealista lélektani valóságkeresésnek sajátos egysége. Kortársai — így pl. a Horthy-korszaknak József Attila mellett másik jelentékeny magyar költője, Illyés Gyula is — József Attila népies egyszerűségében, természetlátásában egyenesen parnassszista[28] magatartást fedeztek fel, hogy megállapítsák e parnasszista stílus összeférhetetlenségét az idillien könnyed és szép, nyugodt és objektív természetleírásokba beleszőtt szocialista és forradalmi terminusokkal. Tagadhatatlan, hogy e különféle stíluselemek összeegyeztetése bizonyos groteszk, irónikus színt kölcsönöz még József Attila leglégiesebb és legkönnyedebb természetleírásainak is.

„Klárisok a nyakadon,
békafejek a tavon,
Báránygané,
bárányganéj a havon.

Rózsa a holdudvaron,
aranyöv derekadon.
Kenderkötél,
kenderkötél nyakamon."

(Klárisok. 1928.)

Vagyis: a természet, amelybe az uldozott és társtalan szocialista harcos menekul, gyonyorű szép idill ugyan, de ironizált, kigúnyolt idill, amelynek véres ellentmondását a haláltáncát járó tőkés társadalommal és a benne szenvedő emberiséggel a költő éppen az iróniával mondja ki. Az irónikus mozzanat teszi József Attila természetérzését sotétté és tragikussá. Kell-e bizonyítani, hogy ez a groteszk idill, ez a tragikus átélése a természeti szépség és a társadalmi haláltánc szornyú ellentétének csak József Attila proletárszocialista világérzésének talaján szulethetett meg és bontakozhatott ki, s határozhatta meg koltői világát?

József Attila koltői stílusa és formája három elemének — a népies realizmus, a szimbolista pátosz és a szurrealista valóságkeresés — osszeolvadásából érthető meg, hogy lírája nemcsak a népdal-forma újjáélesztésére vezetett, hanem a ballada, az elégia, az óda és a himnusz, a líra es az epika kozotti atmenet határteruletéről való műfajainak ujjáéledéséhez is

A szocialista proletárlíra *végső soron* a polgari individualista magányosság-líra tulhaladására és lekuzdésere kell, hogy vezessen, a líra és az epika kozotti átmenetet jelző mufajok uj felvirágozásához, az epikai koltészet újjászuletesehez. A szocialista lírikusoknál a szovjet koltőktől Becherig és Hikmetig[29] megvannak a tiszta lírikus koltőtípus átalakulásának a kezdő lepesei lírikus *és* epikus koltővé. De hangsulyozni akarom, hogy ez a fejlódés csak *végső soron* kell, hogy túlmenjen a polgári individualizmus izolált lírai hősének magányosság-koltészeten. József Attila korában és bizonyos fokig ma is még e magányosság-koltészet teljes és mechanikus „megszuntetése" nem a líra gazdagodásához, hanem szegényedéséhez vezetne, mint ahogy József Attila korában ez a magányosság-koltészet szukségszerű mozzanata volt a szocialista koltő ama feladatának és kotelességének, hogy lírájában tukrozze a világot, az embert és az ember érzéseit a maguk teljességében és egészében.

A szocialista líra értelmének szektás vulgarizátorai megfeledkeznek arról, hogy a koltő és a vers osztályharcossá válása, a lírikus csatlakozása a harcoló munkásosztályhoz megteremti

ugyan az elszigetelt individiuum *valóságos*, tehát *költői* tulhaladásának feltételeit is, de a feltételek megteremtódése nem jelenti a városi értelmiségi ember magányának azonnali megszűnesét, a néppel való azonnali osszeolvadását, visszaesések és válságok, belső harcok és szenvedések nélkul. Az individualista magányosság-líra történelmi és társadalmi talaja a városi élet, a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka egymástól való elválása, és — amíg mindez fennáll — a magányosság-érzelem a városi értelmiségi számára időnként szukségképpen felmerulő, tipikus lírai érzelem, amelynek kizárását a lírai költészetből, a szocialista lírából sem lehet kívánni és kovetelni. Arról nem is szólva, hogy a magányosságnak ez az érzése konkrét történelmi tartalmában koronként más és más. Más volt Ady Endréé az első világháború előtt és alatt, és más volt József Attiláé az 1919-es magyar proletárforradalom bukása után, a magyar fasizmus stabilizálódása, majd a német fasizmus európai előnyomulása és győzelmei korában. Az a költő, aki a fasizmus sikereinek idején nem volt képes visszatukrozni azt a mélységes tragédiát, amely a társadalom haladó erőit, a népet, a hazát, az emberiséget és az egyes embert érte, saját humanizmusát rovidítette meg, saját költészetének mélységét sekélyesítette el, saját hangszerének skáláját szűkítette. Az emberi elszigeteltség és magány kifejezése a harmincas évek antifasiszta költészetében a társadalmi valóság, a társadalmi lét tükrozésének eszkozévé lesz József Attilánál, és nagy antifasiszta magyar költőtársánál, Radnóti Miklósnál[30] is. Aki József Attilának pesszimizmust vagy kétségbeesést vet szemére, azért, mert a húszas évek végén és a harmincas évek elején ki tudta fejezni a magyar nemzet legjobbjainak elkeseredését, sőt egyenesen kétségbeesését a fasiszta barbárság győzelmével a magyarságra és az emberiségre szakadt tragédia folott, az csupán azt árulja el, hogy a szocialista realista költészethez éppen olyan kevéssé ért, mint általában a költészethez. Meg kell mondani, hogy sajnos a Nagy Szovjet Enciklopédia 19-ik kotetében a József Attiláról szóló jellemzés szerzői ezt a szektás meg nem értést árulják el József Attila költészete iránt.

Szóltunk már arról, hogy a groteszk és irónikus elemek József Attila fejlődésének harmadik korszakában, amikor költészetének középponti gondolata a fasiszta barbárságba süllyedő világ leleplezése, tulajdonképpen kifejező eszközök a visszájára fordult fájdalomnak a fasizmussal való proletár és emberi szembenállás legmagasabb lírai színvonalon való ábrázolására. Ezekben a versekben József Attila eléri, sőt túlhaladja Ady Endre imperialista háborúellenes nagy, humanista költészetét. És nem véletlen, hogy bizonyos értelemben Adyéval rokon költői eszközöket használ. „A halottak élén" című utolsó verskötetében Ady Endre még a magyar társadalom progresszív erői között is elszigetelve harcolt az imperialista háború ellen és hogy aláhúzza a háború gyalázatát, de az imperialista háborúba való beletörődés és a háborús iga szótlan eltűrésének nem kisebb gyalázatát is, az imperialista vérontás teljes ellentétét minden emberivel azzal leplezi le és hangsúlyozza, hogy a háború bűnéért magát az embert káromolja, mintegy az embert és az emberiséget teszi felelőssé. Ez a sajátos humanista emberkáromlás bukkan fel József Attila antifasiszta költészetében is, mint eszköz a fasizmus iránti gyűlölet felfokozására, a fasizmussal szemben való ellenállás hiányának vagy gyengeségének szégyenként és bűnként való leleplezésére.

De ennek a kifejező eszköznek az élességét Adyéhoz képest még fokozza, hogy az egész emberiség felelősségre vonásának momentuma gyilkos iróniával és öngúnnyal párosul. József Attila antifasiszta humanista költészetének különleges erejét és nagyságát épp abból meríti, hogy az antihumanista barbárság győzelmének nagy emberi tragédiáját leleplező költészete lényegében folytatása és továbbfejlesztése magány-költészetének, az emberi egyedüllét tragédiájának a burzsoá társadalom atomizált, darabokra hullt, az embert az emberrel szembe állító, egyedüllétbe kergető világával. „Azt mondják" című versében (1936) írta:

„Mikor születtem, a kezemben kés volt —
azt mondják, ez költemény.
Biz tollat fogtam, mert a kés kevés volt:
embernek születtem én."

1937 augusztusában, közvetlenül öngyilkossága előtt, amikor már szinte fuldokolva küzd a fojtogató magánnyal, és az önnön fájdalmát ironizáló hang már egyenesen kísérteties, írta:

„Karóval jöttél, nem virággal,
feleseltél a másvilággal,
aranyat ígértél nagy zsákkal
anyádnak és most itt csücsülsz,
— — — — — — — — — — —
Magadat mindig kitakartad,
sebedet mindig elvakartad,
híres vagy, hogyha ezt akartad.
S hány hét a világ? Te bolond.
— — — — — — — — — —
Be vagy a Hét Toronyba zárva,
örülj, ha jut tüzelőfára,
örülj, ha van egy puha párna,
hajtsd le szépen a fejedet."

(Karóval jöttél. 1937.)

De vajon ki tudná pontosan megvonni a határt a halállal szemben álló és önnön magányát siratva ironizáló és a fasiszta barbársággal szemben álló, az emberiséget s benne önmagát is káromló költő érzelmei között?

„Világosítsd föl gyermeked:
A haramiák emberek;
— — — — — — — — — — —
Vagy alkudoznak, vagy bölcselnek,
de mind-mind pénzre vált reményt;
ki szenet árul, ki szerelmet,
ki pedig ilyen költeményt.
— — — — — — — — — — —
S ha száját tátja a gyerek
és fölnéz rád, vagy pityereg,
ne dőlj be néki, el ne hidd,
hogy elkábítják elveid:

nézz a furfangos csecsemőre:
bömböl, hogy szánassa magát,
de míg mosolyog az emlőre,
növeszti körmét és fogát."

(Világosítsd föl. 1936.)

József Attila freudista[31] volt. „Freudista lélekelemzéssel" próbálta gyógyítani a forradalmi munkásmozgalomtól való elszakadása után egyre súlyosbodó idegbaját. Öngyilkossága után az akkori idegorvosok — nem utolsósorban saját tudatlanságuk leplezésére — „gyógyíthatatlan elmebajról", József Attila „lelki alkatának eredeti betegségéről" beszéltek, és ennek nyomán bizonyos polgári kritikusok költészetének utolsó periódusában is fölfedezni vélték a skizofrénia[32] nyomait.

A freudizmusban nagy szerepet játszó gyermekkori élmények neurotikus eluralkodására József Attila érzelemvilágán bizonyítékként a többi között felhozzák a költő meghalt anyja emlékét újra meg újra felidéző verseit. Pedig nyilvánvaló, hogy anyjáról szóló verseiben nem az „anya-komplexus" jelentkezett, hanem egy nagyszerű proletáranya hősies életének és tragikus halálának állít emléket, és anyján keresztül minden dolgozó, szenvedő és a tőkés világban öröm nélkül pusztuló proletáranyának. Ezeknek a verseknek a megértéséhez egy szemernyi freudizmusra sincs szükség.

Mint ahogy semmiféle „pszichózist"[33] nem kell fölfedeznünk, semmiféle freudista magyarázathoz nem kell folyamodnunk, hogy megértsük „Gyermekké tettél" című (1936) versét.

„Gyermekké tettél. Hiába növesztett
harminc csikorgó télen át a kín.
Nem tudok járni s nem ülhetek veszteg.
Hozzád vonszolnak, löknek tagjaim.
— — — — — — — — — — — — —
Etess, nézd — éhezem. Takarj be — fázom.
Ostoba vagyok — foglalkozz velem.
Hiányod átjár, mint huzat a házon.
Mondd, — távozzon tőlem a félelem.

Anyám kivert — a küszöbön feküdtem —
magamba bújtam volna, nem lehet —
alattam kő és üresség fölöttem.
Óh, hogy alhatnék! Nálad zörgetek."

Ez szabályos és normális szerelmi vers, amelynek semmi köze a freudizmushoz. De József Attila azért nagy költő, hogy szerelmi verseiben se csak önmagáról és szerelméről, hanem az életről és a korról, az objektív világról tegyen vallomást. Ebben a szerelmi versben a szerelmes férfi magányossága és sóvárgása arra, hogy a szeretett nő segítségével kitörjön magányosságának ketrecéből, oly magas költői és emberi színvonalon, a tudatosságnak oly magas fokán van kifejezve, hogy a költő magánérzelme és állapota mint az objektív valóság általános állapota jelenik meg. Itt is egymásba olvad, egymásba folyik a szerelmi motívum és az antifasizmus motívuma. Ugyanebből az időből származik egy másik szerelmes verse, amelyben a szerelmi és a politikai motívum közötti határ elmosódása még nyilvánvalóbb:

„Jaj, majdnem szétfeszít a szerelem.
Jaj, majdnem összenyom a félelem.
Egy ölelésben, asszonyok,
Ki halna meg velem?

— — — — — — — — — — —

A lesi-csősz idő elől
Ki szállna el velem?"

(Jaj, majdnem... 1936.)

Szerelmes vers ez? Igen, az. De a szerelmi motívum túlmutat önmagán, eszköz egész más érzelmek kifejezésére is: elszállni a „lesi-csősz idő" elől, szétvetni a mindenséget; a szerelem: segítség az önmagába zárt és csak önnön erejével a magány rácsai közül kitörni nem bíró embernek a menekülésre, a szabadságba. Vajon őrült-e, aki a „Nagyon fáj" című szerelmi verset írta?

„Kettős teher
s kettős kincs, hogy szeretni kell.
Ki szeret s párra nem találhat,

oly hontalan,
mint amilyen gyámoltalan
a szükségét végző vadállat.

— — — — — — — — — —

És lásd, akadt
nő, ki érti e szavakat,
de mégis ellökött magától.

— — — — — — — — — —

Hallja, míg él.
Azt tagadta meg, amit ér.
Elvonta puszta kénye végett

kívül-belől
menekülő élő elől
a legutolsó menedéket."

(Nagyon fáj. 1936.)

A szerelem tehát legutolsó menedéke már az öngyilkossággal vívódó, a halállal farkasszemet néző költőnek.

Ez a szerelmi átkozódássá fajuló szerelmi vallomás közvetlen rokona az 1936 végéről származó megrendítő antifasiszta verseknek, amelyekben a szeretett nőről már nem esik szó, de ugyanez az átkozódó irónia mutatja az öklét, mint a „Nagyon fáj" vagy az „Aki szeretni gyáva vagy" című szerelmi versekben, vagy a „Világosítsd föl" című versben. De ez a meghasonlott, kétségbeesett, tragikus irónia korántsem őrültség.

„Légy ostoba! Ne félj; a szép szabadság
csak ostobaság. Eszméink között
rabon ugrálunk, mint az üldözött
majom, ki tépi ketrecének rácsát.

Légy ostoba! A jóság és a béke
csak ostobaság . . .

— — — — — — — — — — —

Légy oly ostoba, mint majd a halál."

(Légy ostoba. 1936.)

A tragikus egyedüllét, az antifasiszta közösség utáni vágyódás és a szocialista gond az emberiség jövőjéért olvad össze a kétségbeesés hatalmas versében, a „Kiáltozás"-ban is:

„Ölelj meg, ne bámulj vakon
a kifent rohamkéstől —
nincs halhatatlan oltalom,

— — — — — — — — —

Mint fatutaj a folyamon,
mint méla tót a tutajon,
száll alá emberi fajom
némán a szenvedéstől —"

A társtalan és magányos forradalmár-költő íme, politikus költő akkor is, ha szerelmi verseket ír, és a halál küszöbén, a magányosság ketrecéből a semmibe ugrásra készen is antifasiszta harcos, aki hű marad életének és költészetének nagy emberi eszményeihez. Van itt ellentmondás? Természetesen van. De ez az ellentmondás nem a költő találmánya, hanem az életé, a valóságé. És a költő nagysága nem utolsósorban abban áll, hogy érezve és átélve ezt az ellentmondást, lírai harmóniára törekszik, az ellentmondás költői áthidalására. Ezúttal is az irónia, az élet, az emberek és az önmaga fölötti gúny eszközéhez folyamodik. A halál előtt, az önmaga vesztébe rohanó társadalommal szembefordulva József Attila lírájában újra felbukkan a hetyke, vidám, pajkos és kecses csavargó, aki derülni tud önnön pusztulásán is.

„Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis!
Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis."

(Két hexameter. 1936.)

Ugyanezt az érzésanyagot tartalmazza „Kész a leltár" című verse (1936):

„Magamban bíztam eleitől fogva —
ha semmije sincs, nem is kerül sokba
ez az embernek . . .

— — — — — — — — — — — —

Nem dicső harcban, nem szelid kötélen,
de ágyban végzem, néha ezt remélem.
Akárhogy lesz, immár kész a leltár,
Éltem — és ebbe más is belehalt már."

Itt mindenhol szinte kézzelfogható a magánköltészet és az antifasiszta líra mély rokonsága, nyilvánvaló, hogy a cinizmusba menő irónia nem más visszájára fordult humanizmusnál.

„Kit anya szült, az mind csalódik végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni.
Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni."

(Kései sirató. 1935.)

Ezektől az idézett költeményektől, amelyeket bizonyos kritikusok szerint már az „áttört pszichózis" diktált, csak néhány lépés az út a „Levegőt!" című nagy költeményhez, amelyben József Attila a teljes elszigeteltség, a már halálos magány szenvedései között vergődve tudatosan kapcsolódik az 1933 júliusában írt nagy antifasiszta szocialista költemény „A város peremén" motívumaihoz:

„Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott
hazafelé menet?
A gyepre éppen langy sötétség szállott,
mint bársony-permeteg
és lábom alatt álmatlan forogtak,
ütött gyermekként csendesen morogtak
a sovány levelek.

Fürkészve, körben guggoltak a bokrok
a város peremén.
Az őszi szél köztük vigyázva botlott.
A hűvös televény
a lámpák felé lesett gyanakvóan;
vadkácsa riadt hápogva a tóban,
amerre mentem én.
— — — — — — — — — — — — — —
Számon tarthatják, mit telefonoztam
— — — — — — — — — — — — — —
És az országban a törékeny falvak
— — — — — — — — — — — — — —
az eleven jog fájáról lehulltak,
— — — — — — — — — — — — — —
Én nem ilyennek képzeltem a rendet.
Pedig hát engemet
sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek,
mint apró gyermeket,
ki ugrott volna egy jó szóra nyomban.
Én tudtam — messze anyám, rokonom van,
ezek idegenek.
— — — — — — — — — — — — — —
Az én vezérem bensőmből vezérel!
Emberek, nem vadak —
elmék vagyunk! . . .
— — — — — — — — — — — — — —
Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
Jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!"

Csak ebben az összefüggésben érthetjük meg igazán természetleíró verseinek látszólag szenvtelen, nyugodt, szinte parnasszista, hideg objektivitását is. A természet embertelen szépsége József Attila forradalmi költészetében mint az ember társadalmi börtönének egy része szerepel. Nem véletlen, hogy a költő oly gyakran asszociálja a csillagokkal a rácsokat. 1934 augusztusában írja az „Eszmélet" című nagy lélektani balladáját:

„Fülelt a csend — egyet utott.
Folkereshetnéd ifjúságod;
nyirkos cementfalak kozott
képzelhetsz egy kis szabadságot —
gondoltam. S hát amint folállok,
a csillagok, a Goncolok
úgy fénylenek font, mint a rácsok
a hallgatag cella folott."

1937-ben az „Ős patkány terjeszt kórt . . ." kezdetúben írja:

„Óh, csillagok, ti! Rozsdas, durva
vastőrokul koróskorul,
hányszor lelkembe vagytok szúrva —
(itt csak meghalni sikerul)."

Néhány hettel halála elott irta:

„Miben hisztek, ti makacs égitestek,
hogy follobogva
lángokkal egymasnak nem estek,
csak kerulitek egymast ovakodva?"[34]

És ha a természet mint a halalra ítélt, a társadalomban sarokba szorított ember kozmikus bortone jelenik meg, részleteinek minden szépsége ellenere, akkor a szerelem mint a halálba hajszolt, vigasztalanul magányos, az élettel es a harccal megbirkózni nem tudó ember bortonének egy zuga. József Attila szerelmi koltészetében leomlanak a korlátok „magánerzelmek" és „kozélet" kozott. Első koltői korszakának egyik szerelmi versében, 1928-ban írta:

„Egy keserű nép sír belőlem,
hát ne szeress, de ne félj tőlem,
szovetség ez már, nem is szerelem,
a kezedet add és kiáltsd velem:

Orvosunk, szebb jövőnk szaladj hát!
E bús nép ház előtti padját
letörli, várnak komoly kurucok,
míg pókos lovad mégis bekocog!"

(Lucához.)

„Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.
— — — — — — — — — — — — —
Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.

Úgy kellesz nekem, Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.
Mint minta, mint az erény a szegénybe,
s ez össze-vissza kúsza szövevénybe,
társadalmunkba, elme kell, nagy fénybe',
mely igazodni magára mutat."

(Flóra, 3. Már két milliárd, 1937.)

Azt hiszem, József Attila az egyetlen költő a világirodalomban, aki egy egész társadalmi, politikai programba öltözteti bele a szerelmi vallomását. És ugyanakkor ugyanolyan gyengéd, újszerű finomsággal tudja részletezni a szerelmi érzés lebensőbb árnyalatait, mint természetleírásaiban.

„Ha kerülsz, ne kerülj el messze,
köténykéd lennék, ne tépj össze,
dalocskád lennék, ne hallgass el,
kenyérkéd leszek, ne taposs el."

(Sok gondom közt. 1928.)

Ugyanez a már-már himnikus gyengédség szólal meg:

„Mindegy, szeretsz-e, nem szeretsz-e,
szívemhez szívvel keveredsz-e,
látlak, hallak és énekellek,
Istennek tégedet felellek."

(Áldalak búval, vigalommal. 1927.)

„Ő a mezőn a harmatosság,
kétes létben a bizonyosság,
lábai kígyóim tapossák,
gondjaim mosolyai mossák.

Ízét adja a tiszta víznek,
száját adja a tiszta íznek,
hazaszólít, amikor űznek,
szemében csikó legelészget."

(Megméresséll 1937.)

A szerelem leolvasztja a költő szívéről a társadalmi elnyomottság jegét, segíti kitörni a modern elszigeteltség börtönrácsai közül, segíti a költőt az önmaga és a világ jobb megértésében és az élettel, az emberekkel való még teljesebb összeforrásban, de teljesen és véglegesen mégsem tudja leküzdeni a magányosságot és egyedüllétet. Amiben csak az az igazság jut kifejezésre, hogy a szerelem nem út az egyes embert szorongató kínok feloldása, a társadalmi valóság által neki feltett kérdések megoldása felé. Öngyilkosság előtt, amikor elkészíti életének leltárát, már a szerelem is a hiábavaló dolgok és hasztalan érzelmek lomtárába kerül:

„Asszony ha játszott velem hitegetve:
hittem igazán — hadd teljen a kedve!"[35]

Innen már csak egyetlen lépés a Victor Hugo[36]-vershez „Ultima verba",[37] amelynek fordításával közvetlenül öngyilkossága előtt foglalkozott:

„La conscience humaine est morte; . . ."*

* — Az emberi lelkiismeret halott . . .

Vajon az következik mindebből, hogy József Attila magány-költészete a lemondásnak és a kiábrándulásnak is a költészete? Durva tévedés volna erre a következtetésre jutni. Jellemző, hogy életének döntő nagy válsága, a közte és az illegális kommunista párt között 1932-ben bekövetkezett szakítás után írta meg azokat az igazán nagy, a haladó nemzeti költészet kőtábláinak örökkévalóságára vésett forradalmi verseit amelyek egyben a magyar líra legszebb, legmélyebb hazafias versei közé tartoznak. A „Külvárosi éj" (1932), a „Téli éjszaka" (1933), „A város peremén" (1933 közepe), „Eszmélet" (1934 augusztus), „A Dunánál" (1936 május), „Levegőt!" (1936), „Hazám" (1937), „Íme hát megleltem hazámat" (1937, halála előtt utolsó verse). E nagy versek egyetlen sora nem tanúskodik „kiábrándultságáról". Pedig ha valakinek, neki lett volna rá oka elég. Élete a legütszélibb nyomorral való szüntelen viaskodás volt, mint költő soha nem kapta meg azt az elismerést, amely zsenijét megillette volna, szerelmi élete is kudarcok sorozata, az a közösség pedig, amelyre rátette életét és mely költészetének legmélyebb ihletője volt, a munkásosztály forradalmi kommunista pártja, szintén nem támogatta megfelelően a kor legnagyobb magyar költőjét. Mindehhez járult a nemzetközi egbolt elsötétedése, a fasizmus előretörése okozta borzalmas lidércnyomás, amit a szocializmus felépítése, az ötéves tervek sikere a Szovjetunióban a drótsövénnyel elzárt Horthy-fasizmus Magyarországában borzalmas társadalmi és eszmei számkivetettségben élő költőnél csak részben ellensúlyozott.

Ismételjük: mindennek ellenére a kiábrándulásnak, a munkásosztály és a kommunista párt harci közösségével való szembefordulásnak egyetlen hangját nem lehet felfedezni József Attila utolsó korszakának költészetében. Sőt éppen ellenkezőleg, ezekben a nagy versekben ad maradandó kifejezést a szocialista világérzésnek, itt éri el a marxista filozófiai líra legmagasabb csúcsait, olvasztja össze immár elválaszthatatlanul a szocialista proletárlírát a magyar és a nemzetközi demokratikus és humanista líra egész fejlődésével. Ezek a versek összességükben egy nagy nemzeti programot fejeznek ki a költészet nyelvén: a magyar

munkásosztály nemzeti vezető szerepre való hivatottságának, a nemzeti egység megteremtésének, a dolgozó nép felszabadításának, a feudális maradványok és a tőke igája lerázásának, egy új népi Magyarország megteremtésének, a nemzeti felemelkedésnek átfogó proletár- és nemzeti programját. És ugyanakkor ezekben a költeményekben nincs semmi vulgáris politikai agitáció, hanem egyszerű, komor, szinte fenyegető objektivitással írja le, sorolja fel a költő a népet nyomorító bajok sokaságát és bízza rá a versre, az olvasóra a következtetések levonását. A költő, akit száműzött a társadalom, és aki nem lelt igazán társra sem szerelmeiben, sem pártjában, akinek látnia kellett az emberi haladást képviselő erők tragikus kudarcait Európa-szerte, fizikailag és lelkileg megrokkanva is fenn tudta tartani szívének és fejének egyensúlyát, és bár élete végén már minden oldalról bekerítve, mint az űzött vad nem tudott semerre kitörni az uldozói által vont korből, csak ongyilkossággal, hű tudott maradni világnézetének és költészetének szocialista és forradalmi programjához. Utolsó verseinek egyikében írta:

„Gyonge a testem: óvja félelem!
De én a párom mosolyogva várom,
mert énvelem a hűség van jelen
az üres űrben tántorgó világon!"

(Négykézláb másztam... 1937)

Hűség az élethez és ongyilkosság? A reménytelen magány, a magánélet és a haladásért való harc kudarcainak nyílt és őszinte nevén nevezése, és ugyanakkor a munkásosztály és vele a nemzet győzelmes felemelkedésének nagyszabású víziója? Nincs itt ellentmondás? Természetesen van. Tagadhatatlan, hogy József Attila utolsó verseinek költészete nemcsak a nagy humanista versek egész sorával ajándekozott meg bennunket, hanem a sotét kétségbeeséssel teli tragikus légkorű, a halál és a meghiúsult remények levegőjét lehelő versekével is. József Attila költészete szocialista költészet, de nem ennek ellenére, hanem *éppen ezért:* nem a vulgáris liberális demokratikus optimizmusnak, hanem a fejlődés

ellentéteit, visszaeséseit, pusztításait is számbavevő és kérlelhetetlenül kimondó, de az emberi haladás győzelmében a tragikus útkanyarok ellenére is hivő embernek a költészete. Ezt a költészetet nemcsak a nagy szocialista, humanista versek és érzelmek teszik naggyá, hanem az a bátor vallomás is, amelyet a költő önnön kínjairól, az új világért harcoló ember fejlődésének nehézségeiről és buktatóiról tesz. E vallomás nélkül, kora negatív oldalainak bátor ábrázolása nélkül költészete kevésbé lett volna emberi, mert nem tudta volna megpendíteni kora embere lelkének valamennyi húrját. Épp ezek az ellentétek, épp ez a diszharmónia József Attila költészetében teszik ezt a fiatalon elpusztult és szelleme kincseinek javával adós maradt költőt a 20. század legnagyobb magyar szellemeinek lelki rokonává. Mert ezek a diszharmóniák kölcsönzik nemcsak Ady Endre költészetének tüzét, színét és nagyszerűségét, hanem Bartók Béla[38] zenéjének is. Bartók szellemileg nem József Attila kortársa volt: ő egy előbbi nemzedékhez tartozik, ő Ady Endrével egykorú és rokon. De József Attilával is összefűzi az, hogy átélte ő is a fasiszta korszak minden kínját, a felbomló kapitalista kultúra okozta minden szenvedést és vergődést. És művében Bartók is éppúgy ábrázolja — mint József Attila — a felbomlást és kétségbeesést, a betegség és a magány, a barbárság és a züllés deformáló hatását, mint a bomlás erői fölötti győzelem, a nép egészséges erőivel való összeforrás és ilyen módon az emberi és társadalmi gyógyulás útját. A harag és a kétségbeesés, az irónia és az emberkáromlás motívumai Bartóknál is felhangzanak, mint Józsefnél Attilánál, nála is a természet idilljébe, a népi kultúra harmónikus világába való menekülés motívumaival összefonódva. A haláltánc víziója Bartók látomása is. Bartók Béla mindvégig bátor és meg nem alkuvó antifasiszta volt, aki gyűlölte a magyar urak parazita rétegét, és erre a gyűlöletre építette nép- és honszeretetét. Ő épp olyan „pokoljáró" volt (művének kitűnő magyar ismerője és magyarázója, Szabolcsi Bence[39] kifejezését használva), mint fiatalabb kortársa, József Attila. Bartók Béla is zenéje mottójául választhatta volna azt, amit József Attila választott mottóul 1934-ben megjelent, és nem

véletlenül egy Bartók-opusról[40] „Medvetánc"-nak elnevezett, összegyűjtött verseit tartalmazó kötetéhez:

„Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni,
ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fujni."

(Pásztortánc.)

Elmondhatjuk, hogy József Attila megjárta a poklot, hogy népének és korának a „dudása" lehessen.

1932-ben vetette fel József Attila az önkínzó, kétségbeesett kérdést saját költészete értelméről:

„S mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki költő s fél és így dalol;
felesége a padlót mossa
s ő másolás után lohol;
neve, ha van, csak árúvédjegy,
mint akármely mosóporé,
s élete, ha van élte még egy,
a proletár utókoré?!"

(Mondd, mit érlel . . . 1932.)

Nem, József Attila neve nem lett „áruvédjeggyé", költészete valóban a „proletár utókoré" lett, halála után költészete valóságos diadalutat járt be, a magyar ellenforradalom alatt kitagadott, a hivatalos és az ellenzéki irodalomtól egyaránt félvállról vett költészetből a szó legigazibb értelmében nemzeti költészetté vált, széles dolgozó néptömegek szellemi kenyerévé. És ez nem is lehetett másképp, hiszen József Attila költészete mutatta meg leginkább a magyar nép által megtett utat, ő festette meg a legsötétebb, tehát legreálisabb színekkel azt a mélységet, amelybe a magyar nép 1919 után belezuhant, és az ő költői víziói rajzolták meg a legbátorítóbban és a leghivőbben a szabadságnak azokat a csúcsait, amelyekre népünk a felszabadulás után eljutott. Igaz, József Attila költészetének diadalútja a dolgozó néptömegek (első-

sorban a gondolkodó munkásosztály) soraiban nem volt egyben diadalút a magyar irodalmi életben is. József Attila tartotta a rokonságot és őrizte az eszmei folytonosságot az előtte járt forradalmi költőnemzedékkel (elsősorban Ady Endrével), de ebben a magatartásában nem követte példáját a magyar irodalom és költészet 1953 és 1956 között. És amikor a magyar írók és költők jelentős része megtagadta József Attila eszmei örökségét és beállt az 1956 októberi burzsoá restaurációs kísérlet szellemi előkészítői közé, akkor József Attilával együtt a magyar irodalom, a magyar költészet egész haladó nemzeti örökségét tagadta meg. Kijutni ebből az eszmei zsákutcából, visszatérni a magyar irodalmi fejlődés igazi útjára csak a József Attilához való visszatéréssel lehet. Nem okvetlenül nyelvéhez és formáihoz, nem a fasiszta korszak meghatározta, időnként sötét és tragikus világlátáshoz való visszatérésről van itt szó, hanem arról, hogy költészetünk újra megteremtse a folytonosságot a maga és József Attila költészete között, és hogy merjen táplálkozni azokból az éltető nedvekből, amelyekből József Attila költészete is táplálkozott: a munkásosztály életéből és harcaiból, helytállásából és jövőt formáló akaratából, forradalmi szocialista világnézetéből.

Az ellenforradalom szálláscsinálói közé beálló magyar írók ki akarták tagadni a magyar irodalomból és költészetből a szocialista realizmust. Nos, József Attila költészetét kellene ehhez kitesékelni a magyar költészetből. A burzsoá reakció irodalmi szekértolói kétségbe akarták vonni a pártosság lenini elvét a költészetben. Ehhez is József Attilát kellett volna visszamenőleg elhallgattatni. Azt a József Attilát, aki már 1926-ban így vallott:

„Villogó szívű, győzni bíró
vagyok, kinek kell legyen kedve
igazat tenni, pártot állni . . ."

(Végül. 1926.)

1927-ben pedig „Proletárdal" című versében így vallott:

„Minden halál és semmi gyász,
akire csak a Párt vigyáz"

Ennek a dokumentumkötetnek nem az a célja, hogy József Attila költészetéről adjon képet vagy áttekintést, hanem az, hogy segítsen emberi közelségbe hozni és így jobban megismertetni a magyar olvasók ezreivel a nagy szocialista proletárköltőt, a magyar nemzeti költészet halhatatlan úttörőjét, a szocialista költészet nemzetközileg is kimagasló klasszikusát: József Attilát.

JÓZSEF ATTILA-PROBLÉMÁK[41]

1

JÓZSEF ATTILA KÖLTŐI ELINDULÁSA ÉS A NÉPIESSÉG

Ahhoz, hogy József Attila helyét kijelöljük a magyar költészet történetében, nem elég megállapítani azt, hogy az 1919-es proletárforradalom bukása után jelentkezett, hogy a forradalmi magyar munkásmozgalom költője, szócsöve volt a negyedszázados magyar ellenforradalom sötétségében. Ez igaz, de ennél több igaz. József Attila költészete az 1919 augusztusában vereséget szenvedett, föld alá kényszerített, a vereség következményeivel és a Horthy-fasizmus elnyomásával birkózó magyar munkásmozgalom talajából nőtt ki, de egyben annak a munkásmozgalomnak a talajából, amely a vereség után a húszas évek második felében szakadatlan erőfeszítésekkel újra rendezte sorait, újból gyülekeztette erőit, amely a szörnyű üldöztetések közepette sem hódolt be az ellenforradalmi rendszernek és az azt kiszolgáló opportunista szociáldemokratizmusnak, amely két és fél évtized megpróbáltatásai között készült az osztályharc második döntő menetére, arra, hogy újból a nemzet vezető osztályává küzdje fel magát.

József Attila lírájában ez az egész hosszadalmas, harcokkal és szenvedésekkel teli folyamat tükröződik, a forradalom bukása utáni tehetetlenség és aléltság költői kifejezésétől kezdve a nemzeti vezetés újra megnyíló perspektívájáig. És lírájának éppen ez a szélessége és átfogó mivolta magyarázza, hogy költői indulásával

kétféle tradícióba kapcsolódik. Az egyik a magyar líra akkor legforradalmibb hagyománya és öröksége: Ady Endre költészete, a másik a magyar költészetben a húszas években kibontakozó és felülkerekedő új népiesség irányzata volt. József Attila lírájának mély kapcsolatát Ady Endre és Juhász Gyula[42] költészetével elsősorban nem formai, hanem eszmei oldalról kell vizsgálnunk. Nem véletlen, hogy József Attila költői indulásánál — eltérően költő-kortársaitól — szinte alig van nyoma Babits hatásának. Juhász Gyulához és Ady Endréhez való tudatos kapcsolódásában József Attila, aki a forradalmak idején 14—15 éves gyerek volt, ha nem is eszmei tudatossággal, de költői ösztönösséggel ahhoz a forradalmi örökséghez való hűségét fejezte ki költői eszközökkel, amelyet a Babits Mihály vezette „Nyugat" már akkor is és később is mindenáron megtagadni igyekezett.

1923-ban még a régi „Nyugat" költői eszközeivel és stílusában ünnepli azt a Juhász Gyulát, aki kitartott a forradalom eszméi mellett:

„Magyarország, duhaj legények falva,
ó, itt nem is vár senki levelet,
nem tud olvasni senki itt igét,
csak néhány ember nem írástudatlan.
Itt több a csaplár, mint a néptanító,
ki fölolvassa a szerelmes szókat.
S az igehozót fitymálja a törpe,
pedig nagyobb, mint száz Napoleon!"[43]

1930 márciusában „Ady emlékezeté"-hez írott versében megismétli a forradalom iránti hűségnyilatkozatát.

„— Meghalt? Hát akkor mért ölik naponta
szóval, tettel és hallgatással is?
Mért békítik a símák alattomba'
lány-duzzogássá haragvásait?
Földön a magyar és földben a költő,
dühödt markába rögöket szorít,
melléről égre libbent föl a felhő,
de tovább vívja forradalmait."

És József Attila a félreértés és félremagyarázás minden lehetősége nélkül kimondja, hogy Ady Endre költészete azért eleven hatóerő az ellenforradalom korában is, mert forradalmi költészet:

„A televény titokzatos honában
izgat tovább, nem nyugszik, nem feled.
— — — — — — — — — — — —
Teste a földé. Földmívesé lelke,
ezért koppan a kapa néhanap.
Sírja három millió koldus telke,
hol házat épít, vet majd és arat.
Verse törvény és édes ritmusában
kő hull s a kastély ablaka zörög, —

És jellemző, hogy József Attila ezt a forradalmi költői genealógiát[44] meghosszabbítja Petőfiig. 1923-ban írta „Petőfi tüze" című versét, amely még kifejezési eszközeiben is kapcsolódik a Juhász Gyuláról és Ady Endréről írt versekhez.

„Petőfi Sándor, Téged ünnepel
a jajgató nép s a süket Elnyomás,
de nagy lelked tüzét, az Eszmét,
cifra, hideg lobogás takarja.

Ó, ünnepelvén, mélyre temetnek el!
Petőfi Sándor, ámde azért nyugodj:
Az Eszme ég az elnyomottak
büszke szívében örök dalodra."

Ebből többek között az is kiderül, hogy Petőfi Sándort és Ady Endrét nem önkényesen és mesterségesen fűzte össze a magyar marxista—leninista irodalomtudomány, hogy nem holmi véletlenszerű csoportosítás volt ez, hanem a huszadik század nagy magyar szocialista költőjének, József Attilának, magának tudatos csoportosítása.

A másik költői hagyomány, amelyhez József Attila lírája fejlődésének első szakaszában kapcsolódik, a húszas években fellépő — mint mondottuk — új népiesség irányzata volt, azé az irányzaté, amelynek kezdetben Erdélyi József, majd a hozzá

kapcsolódó Illyés Gyula és társai voltak fő képviselői. A magyar költészet fordulata a népiesség felé a proletárforradalom bukása után természetes és szükségszerű fejlődési szakasz volt. Ez a fordulat azoknak a forradalmi indulatoknak ellenére, melyek kezdetben fellelhetők voltak az új népiességben, megfelelt a Horthy-fasizmus restaurációs légkörének, és alapjában véve két forrásból táplálkozott: az egyik a munkásosztály teljes politikai, gazdasági és szellemi detronizációjának szelleme volt, amely 19 után elöntötte az egész magyar közéletet, beleértve a kultúrát és az irodalmat is, a másik forrás szembefordulás volt azokkal a többékevésbé következetes polgári demokratikus áramlatokkal és törekvésekkel, amelyek politikában, tudományban és irodalomban jóval egy évtizeddel az első világháború kitörése előtt jelentkeztek, és amelyekre inkább kevesebb, mint több joggal rá lehetett fogni, hogy a polgári demokratikus és a proletárforradalom szállascsinálói voltak. Az irodalomban nem utolsósorban vonatkozott ez Ady Endre költészetére és táborára, a „Nyugat" törekvéseire. Ha Ady Endre korszaka, mint Babits Mihály irta: — „sokban kényszerű és szükséges reakció volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen", akkor „az új népiesség" az ellenforradalom szellemi talajából nőtt reakció volt az Ady-korszakra, bizonyos kapcsolódási kísérlet ahhoz a konzervatív restaurációhoz, amely a Horthy-fasizmus talaján bontakozott ki. A fő jellemzője ennek az „új népiességnek" nem az volt, hogy újra megtalálta az utat az igazi, de megtagadott és eltemetett Petőfihez, hanem az, hogy megtagadta Ady Endre szimbolista[45] formákban végrehajtott, de alapjában mélyen népies és magyar, ősi és kuruc, de ugyanakkor már a munkásosztályra és a szocializmusra orientálódó forradalmi ellenzékiségét a hivatalos Magyarországgal szemben. Ady Endre költői és eszmei megtagadása volt az a platform, amelyen az új „Nyugat", Babitsék és Kosztolányiék[46] szerettek volna kezet fogni a konzervatív irodalommal, és ugyanakkor az a platform, amely az „új népieseket" és a forradalom utáni „Nyugat"-ot közelhozta egymáshoz. Az új népiesség fent már idézett Babits-féle jellemzése így folytatódott:

„de régen rémlett már formauntság ködén s izmusok útvesztőin keresztül, a magyar és népi formák feltámasztása s korszerűvé tétele, mint legfőbb lehetőség, legnehezebb és legszükségesebb feladat... Mily öröm tudni, hogy vannak fiatal, új költők, akik ezt a feladatot már el is végezték! És ez több, mint formai feladat. A nép versével, a nép lelkéből jön be valami az irodalomba: nagyobb egyszerűség, nagyobb tisztaság, a »százados szelid szegénység« szelleme... Amint ezeket a népi költőket olvasom, mély és primitív magyarság levegője csap meg; de ez a magyarság kifejezetten nem nemzeti, hanem népi, mint ahogy a Petőfi költészete is a maga korában nem nemzetinek, hanem népinek látszott. Elnyomott, szinte tudat alatti proletár hagyomány rétegek feltárása van itt folyamatban... Még mindig megvetett és künnrekedt tömegek lelki áramainak bekapcsolása a magyar irodalom nagy áramkörébe. Ez forradalom, mint ahogy új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom, s mind ahogy ennek az »új népiességnek« legigazabb képviselői valóságos forradalmárok, a Petőfi-féle típusból..."[47]

Babits Mihály itt csak abban tévedett, hogy az „új népiesség" semmiféle proletár-hagyomány rétegeket nem tárt föl, sőt ha van valami, amiben szinte maradéktalanul átvette az ellenforradalom ideológiáját, akkor ez a proletárságnak és a proletárforradalom hagyományainak való merev hátatfordítás volt, a proletárforradalommal való szembefordulás volt az az ár, amelyet az „új népiesség" költői az ellenforradalmi korszakban élvezett legalitásukért és sokszor hivatalosan is terjesztett népszerűségükért fizettek.

Az 1919 utáni években az „új népiességnek" képviselői már csak azért sem lehettek Babits Mihály állítása szerint „legigazabb forradalmárok", mert akkor, és még évekig a proletárforradalom bukása után az igazi forradalmiság döntő ismérve a munkásosztály időlegesen megbukott diktatúrájához való állásfoglalás volt, és az „új népiesek" ebben a kérdésben a legjobb esetben vagy mélyen hallgattak, vagy — kerülve az állásfoglalást — hozzáigazodtak az ellenforradalom hivatalos ideológiájához. Az megfelel a valóság-

nak, hogy Ady kora — mint Babits mondja — „kényszerű és szükséges reakció *is* volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen". De ez csak negatív jellemzése Ady korának és költészetének; ami ennél a negatívumnál és reakciónál sokkal tobb volt: pozitív harc a népiesség és magyarosság új értelméért, egy új népforradalomért, amelynek főcélja a foldkérdés megoldása, a demokrácia és a fuggetlenség kivívása és amelynek kezdeményező ereje, vezető nemzeti osztálya a magyar szocialista munkásosztály. Babits szerint „az új népiesek" magyarsága „kifejezetten nem nemzeti, hanem népi", és ennél a szembeállításnál Petőfi kozismert meghatározására hivatkozhatott, amely szerint — mint ismeretes — „ha a nép uralkodik a költészetben, akkor kozel áll hozzá, hogy a politikában is uralkodjék". De Babits itt csak azt tévesztette szem elől, hogy nemzetinek és népinek e szembeállítása csak akkor helyes és jogos, ha a népiesség képviselői a nép politikai uralmát, a győztes népforradalmat tűzik ki célul, es épp ezzel adnak új tartalmat a régi uralkodó osztályok által elhasznált, elposványosított és uressé változtatott nemzeti fogalomnak. Csakhogy a húszas evek „uj nepiessegének" kepviselőiből a népinek épp ez a nepforradalmi felfogása hiányzott elsősorban, ezért tagadták meg Ady Endre kolteszetét, vagy fordítottak hátat neki, ezért hallgattak a magyar történelem nagy vízválasztójáról, az 1919-es proletárforradalomról és tagadták meg azt. Így szűkult le az „uj népiesek" felfogásában a nép fogalma a munkásosztály kirekesztésevel pusztán a parasztságra és — ami ezzel lényegbevágóan osszefugg — így vált a Babits által udvozölt és kovetelt új magyarosságuk szinte kezdettől fogva elválva a valóban népitől nacionalizmussá.

Az „új népiesség" koltői irányzatában természetesen kezdettől fogva megvolt kétfajta ellenzéki elem: szembefordulás volt ez egyrészt a forradalommal, amely nem adott foldet a parasztságnak, szembefordulás volt ez másrészt az ellenforradalommal, amely a parasztságot a városi munkásság ellen fordította, ugyanakkor elnyomta és kisemmizte, és gazdaságilag, politikailag, ideológiailag restaurálta a nagybirtokosok uralmát.

Ez a kétféle és kettős ellenzékiség adta meg a húszas években, a proletárforradalom veresége után az új népiesség irányzatának mély történelmi indokoltságát és szükségszerűségét. De ennyiben József Attila költészete a húszas évek első felében nem kevésbé volt népies, hanem legalább annyira az, mint népies íróknak fémjelzett költőtársaié. Nagy tévedés, ha azt hisszük, hogy József Attila költői fordulata a népiesség felé a szegényember-versekkel kezdődött. Már 1922-től kezdve érezhető költészetének a parasztság, a magyaros forma, a népdal felé fordulása. „Aratás előtt", „Aratásban", „A jámbor tehén", „Kukoricaföld", „Perc", „Arany kalásztól" című, még 1922-ből származó versei mutatják, hogy József Attila „népiessége" nem későbbi keletű, hanem legalábbis egykorú vagy talán korábbi is, mint Erdélyié avagy Illyés Gyuláé. A különbség csak az, hogy amikor József Attila a magyar parasztság élete, munkája és sorsa felé fordul, azonnal együtt látja és fejezi ki e sorsot a munkásosztályéval. A fent idézett „parasztversekkel" egy időben írja, mint kezdő költő a „parasztverseket" kiegészítő és rájuk utaló „munkásverseket". „Fiatal életek indulója", „Éhség", „A gép elkapta", „Holttest az utcán". És ugyanekkor írja azokat a furcsa „hazafias" verseit, amelyeket csak a kezdő Ady 48-as ideológiájú „hazafias" verseivel lehet párhuzamba állítani. E hazafias verseknek egyesek megpróbáltak irredenta értelmezést adni, ami magában véve éppúgy nem lett volna lehetetlen, mint ahogy a kezdő Ady primitív negyvennyolcassága is a századforduló nemzeti közhangulatának, a koalíciós kormányzat által felszított nacionalista közhangulatnak akaratlan terméke volt. De vak, aki nem veszi észre, hogy a húszas évek elején József Attila költészetének primitív nacionalizmusa elválaszthatatlanul összefügg a dolgozó nép országának meggyászolásával és az új forradalom várásával. Íme:

„Tudjuk, apánkkal gyávák voltunk,
nem volt jogunk se, csak igazságunk.
Most nincs, ki megállat az élet-úton,
de, ha akad, nyakára hágunk.

Mi vagyunk az Élet fiai,
a kuzdelemre folkent daliák,
megmozdulunk, hejh, osszeroppan akkor
alattunk ez a régi világ!"

(Fiatal életek indulója.)

Vagy nézzuk a „Szépség koldusa" című első kotetében megjelent „Juhász Gyulához" írt versét.

„Bátyám, ki bortól mámoros éneket
zengsz húrodon. Te, nézd a magyar hazát,
csitítsd el Anna-kérő szíved
s ontsd az erőd a reménytelenbe.

— — — — — — — — — — — —

Üzend, hogy nincs isten, ember,
csak magyarok letiport hazaja.

És hogyha kell, ó, csak konyorogj nekik,
hogy dolgozó nép karja erős marad

— — — — — — — — — — — —

Csak így lehet célt érni magyarral el,
szidj, kérj, dorogj és hozd a reményt nekunk,
mert hogyha nem remél a költő,
más ki remélne az új hazában."

A „magyarok letiport hazáján" nem a trianoni Magyarországot kell érteni, hanem a letiport proletárdiktatúrát, azt az „új hazát", melyben „hogyha nem remél a költő, más ki remélne". Egyes életrajzírói és kritikusok (mint pl. Németh Andor[48]) azt állították, hogy a forradalomnak eseményei és élményei minden nyom nélkul viharzottak el József Attila feje folott. Lehetetlen hitelt adni ezeknek az állításoknak, még ha számba is vesszük, hogy József Attila 14 éves korában még alig lehetett képes eléggé tudatosan átélni és megérteni a magyarországi történelmi események jelentőségét. De, ha számba vesszuk, hogy 1922 nyarán írta:

„Apáink mindig robotoltak,
hogy lenne enni kevés kenyerünk,
bús kedvvel, daccal, de dologban voltak
az isten se törődött velünk",[49]

hogy 17 éves korában írta elvitathatatlan forradalmi indulattal:

„Mi vagyunk az Élet fiai,
a küzdelemre fölkent daliák,
megmozdulunk, hejh, összeroppan akkor
alattunk ez a régi világ!"[49]

akkor lehetetlen nem tudomásul venni, hogy József Attila az elbukott proletárforradalomra gondolva nevezte a munkásfiatalokat „az Élet fiainak", akiknek hivatása összeroppantani az 1919-ben restaurált „régi világot".

Ezért vonhatjuk le joggal mindebből azt a következtetést, hogy József Attila korai költészetének népiessége tartalmazta mindazt a haladó elemet, amelyet az „új népiességet" képviselő kortárs-költőinek költészete is tartalmazott, de ezen felül tartalmazta azt a pluszt, hogy József Attila korai népies költészete kitartott a polgári demokratikus *forradalom* eszméi és törekvései mellett, valamint azt a pluszt, amivel a történelmi fejlődés 1919-ben túlment minden polgári demokratikus törekvésen és eszményen. József Attila népiessége egy pillanatra sem fordított hátat a *városi* forradalmi osztályoknak, egy szemernyi engedményt sem tett a „bűnös Budapest"-ről szóló ellenforradalmi demagógiának. Urbánus[50] költő maradt akkor is, amikor népies volt és a parasztság sorsa, élete, a népdal felé fordult is. Népies költészetének eszmei alapja kezdettől fogva a munkásosztály és a parasztság sorsközössége és szövetsége.

„Valami forró, nyári éjszakán
gyárfüst ölelt át lomha földszagot
s a legnagyobb lélek szökkent belém:
az utca és a föld fia vagyok."

(A legutolsó harcos.)

„Az utca és a föld fia": ez nem csupán hiteles önéletrajzi adat, a proletárköltőről, aki a budapesti Ferencvárosból, munkásapától származott és, aki anyja révén a szabadszállási szegényparasztság sűrűjébe eresztette gyökereit, ez költészetének is önjellemzése. Ebből a szemléletből és öntudatból származott korai költészetének önérzete és magabízása, lelkesedése és fiatalos nekigyürkőzése az egész világgal való harcra. Különösen második verskötetének, az 1925-ben megjelent „Nem én kiáltok" címűnek költeményei tükrözik ezt az önérzetet, a munkásság és a parasztság együttes erejének, mindent elsöprő nagyságának öntudatából származó, valóban új népiességet. A „Nem én kiáltok" versnek tulajdonképpen egyazon érzelemből táplálkozó népies parafrázisa „A legutolsó harcos":

„akár borzalmas, akár nagyszerű,
nem én kiáltok, a föld dübörög."

Ugyanezt az egész világot kihívó és a régi világ legyőzésében korlátlanul bizakodó érzelmet fejezi ki „A legutolsó harcos". Éppen azért, mert a költő „az utca és a föld fiának" érzi és tudja magát, éppen azért, mert a munkásság és a parasztság együttes erejét érzi a legnagyobb erőnek, mely lebír minden ellenállást, ezért mondja:

„Börtön, kaszárnya, templom nem elég,
hogy a hegyekről ledobja szavam
és minden ige fölöttem lebeg
és minden más szándék szándéktalan.
— — — — — — — — — —
Minden jövendő tűz is bennem él,
hogy az utolsó harcos én legyek.
A símogatás az én lobogóm
s minden megindul, hogyha én megyek!"

Persze nem arról van szó, hogy József Attila 1923-ban írt szinte programszerű verse arról, hogy ő az utca és a föld fia, s hogy „minden megindul, hogyha én megyek!" és az a fiatalosan hangos és

programszerű kijelentése, hogy „Nem én kiáltok, a föld dübörög" a munkás-paraszt szövetség tudatosan átgondolt és átérzett marxista—leninista koncepciójából merítette volna ihletét és eredetét. De az biztos, hogy ezek a versek és lírai élménytípusok, amelyeknek költőjéről érezni, hogy még nem járta ki az expresszszionizmus iskoláját — enyhén szólva —, kapcsolatban állnak a proletárdiktatúra bukása utáni évek korszellemével, oppozíciót jelentettek az ellenforradalommal szemben, amely a forradalmat is, a munkás-paraszt szövetséget is örökre eltemetettnek vélte, és sokkal több, mint ösztönös oppozíciót jelentettek mindazzal szemben, ami a magyar költészet akkori „új népiességi" irányzatában az ellenforradalommal való kiegyezés, a forradalom és a munkás-paraszt szövetség megtagadása irányában hatott.

Hogy hol állt a húszas évek elején József Attila költői népiessége, hogy mit foglalt magába és mi ellen irányult, ezt nem utolsósorban a valószínűleg 1923 elején, de lehetséges, hogy 1922 végén írt „Proletárok!" című verse fejezi ki. Ha a költői népiesség fogalmát tisztára formális jegyekből, a magyar rím és időmérték, valamint a népdalszerűség alkalmazásából vezetnénk le, akkor ezt a verset korántsem lehetne József Attila korai népies versei közé sorolnunk. Ez még szabályos expresszionista szabad vers. melynek már a hangvétele is Kassákra utal:

„Ma nektek tornyozó akaratból ekhózok öblös meg
forró szívemmel.
Mert valaki belém kovácsolta végtelen
szeretet meg el nem csüggedés zengő acélját"

De itt a szabad versforma és a „szeretet meg el nem csüggedés zengő acéljának" kissé idegenszerű képzettársítása mutatja, hogy a költő a szabad versformát csak eszközül használta a himnikus és ódai tartalom megközelítésére és kifejezésére.

Ez a korai himnikus hitvallás a proletárságról — ismételjük — éppoly népies verse József Attilának, még ha szabad vers formájában fejezte is ki, mint korai „parasztversei". Költészetének ebből az ágából bontakoznak ki majd később a harmincas

évek nagy proletárversei, és ezek mutatják népiességének forradalmi urbánus jellegét, amely hiányzott valamennyi népies kortársának költészetéből. Ez az urbánus népiesség tette József Attilát indulásától kezdve François Villon lelki rokonává, és nem véletlen, hogy a húszas évek végén ő volt Villon egyik első magyarországi fordítója. De József Attilát Villon költészetében elsősorban nem az ragadta meg, ami a húszas évek végén és a harmincas évek elején Villon népszerűségét Európa-szerte magyarázta: a stabilizálódó kapitalizmus elleni lázongás „csavargóromantikája", ő Villonban nem a társadalom peremén élő, vagy a társadalmon kívüli elemek felmagasztalásának költőjét látta, hanem a népiességnek jellegzetesen városi, sőt nagyvárosi képviselőjét. Villon az ő számára költői példakép volt arra, hogy e városi népiesség alapján hogyan lehet költőileg egyesíteni a groteszk és a tragikus elemeket, a realisztikusan egyszerű és a sokrétűen bonyolult, a valóságot átkozó és az önmagát ironizáló elemeket, hogyan lehet költői nyelvében összeforrasztani a bizarrt és az egyszerűt, a leheletszerűen finomat és árnyaltat a szinte gorombán és külvárosiasan szókimondóval.

2

Az avantgardizmus József Attila költészetében

Az a törekvése, hogy ezeket a sokszor ellentmondó elemeket költői egységbe forrassza és az ily módon nyert stíluseszközökkel ábrázolja kora Magyarországának helyzetét és ellentmondásait, vezette József Attilát oda, hogy költői kiindulópontul a népies magyar forma mellett előbb az expresszionista, majd a szürrealista szabad verset is válassza. A fiatal József Attila nemcsak az „új népiesség" költői irányzatának híve és egyik úttörője volt Magyarországon, hanem egyben híve és folytatója az első világháború alatt Magyarországon is meghonosodó szabad versnek, expresszionizmusnak. József Attila egyszerre

volt indulása idején népies magyar költő és avantgardista költő. Költészete e két elemének egymásrahatásából és küzdelméből bontakozott ki később József Attila nagyszerű szocialista lírája, az a líra, amely őt a harmincas évek nagy verseivel a magyar költészet új klasszikusává avatta.

Ebben az összefüggésben kell felvetnünk azt a kérdést, amely épp József Attila költészetének értékelésével kapcsolatban az utóbbi hónapokban meglehetős szerepet játszott a magyar líra további fejlődési útjainak megítélése kérdésében, azt a kérdést, mi volt a szerepe és mi kell, hogy legyen a szerepe az avantgardista költészetnek a szocialista költészet kialakulásában. Vajon menynyiben játszott az avantgardista költészet legalább bizonyos fokig pozitív szerepet a szocialista líra kialakulásában, vajon mennyiben tekinthető a szocialista költészet fejlődésében többékevésbé szükségszerű szakasznak az avantgardizmus költői tapasztalatainak — akár negatív, akár pozitív értelemben való — elsajátítása, a szocialista lírikus teljes formai és tartalmi gazdagságában való kialakulásához. Előzetes válaszként e fontos kérdésekre állapítsunk meg mindenekelőtt két dolgot: Aragon és Eluard, Majakovszkij és Johannes R. Becher, valamint József Attila költői fejlődésének történelmi tényeit ismerve, szinte lehetetlen arra az álláspontra helyezkedni, hogy e nagy szocialista költőknek avantgardista korszaka nem lett volna semmi egyéb, mint a burzsoá dekadencia befolyása és fertőzése oly költőkre, akik költői érdeklődésük adott avantgardista szakaszában még nem jutottak eléggé szoros és szerves kapcsolatba a néppel, a forradalmi munkásmozgalommal. Mert bár, ha igaz is, hogy egy költő fejlődése és érlelődése nem egyszerre történik, hanem szakaszokban, és a társadalom, valamint egyéni életük kitermelte akadályok fokozatos leküzdésével, mégsem lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy nagy költők fejlődésében és költői kibontakozásában ne lehetnének ugrások, ne lehetnének oly meggyorsulások és kerülőutak, amelyek lehetővé teszik bizonyos akadályok egyszerre történő leküzdését és a teljes költői kibontakozásnak a leggazdagabb és a teljes népközelségnek a

„normálisnál" sokkal gyorsabb elérését. A másik előzetes és ideiglenes válasz az avantgardizmusnak, mint a szocialista költészet „szükségszerű" fejlődési szakaszának kérdésére a következő: a szükségszerűség itt is, mint mindig, történelmi kategória. Lehet, hogy valami bizonyos korokban, bizonyos emberek számára „szükségszerű", de ebből korántsem következik, hogy ugyanaz más korokban, más emberek számára is az. Az a körülmény, hogy József Attila számára az avantgardizmus leküzdése és túlhaladása szükségszerű szakasza volt szocialista lírája teljes kiérlelődésének, semmi esetre sem jelenti ennek az egyszeri történeti ténynek általánosítását, minden időkre érvényes törvénnyé emelését. Ami József Attila számára a húszas években talán szükségszerű lehetett, az nem okvetlenül követendő példa és szükségszerű Kovács Péter vagy Fekete Pál számára a huszadik század ötvenes éveiben.

Mi nem értünk egyet azzal a konzervatív értékeléssel, melyet legbehatóbban Horváth János[51] képviselt, és amely szerint az az új, amit Ady Endre adott a magyar költészetnek, elsősorban a költői stílus megújítása volt, vagy mint ő mondotta: Ady és a „Nyugat" „stílromantikája". Ady és a „Nyugat" irodalmi forradalma „stílusforradalom" *is* volt, de nemcsak és nem elsősorban az. Ez — mutatis mutandis — vonatkozik az avantgardista költészetre is. Az avantgardizmusnak a futurizmustól[52] és az expresszionizmustól a szürrealizmusig nem a stílusforradalmi formarombolás volt a lényege, hanem ezzel együtt kísérlet arra, hogy a költészetet elszakítsák a realizmustól és az értelemtől. Az avantgardizmus maga az első világháború alatt és után a kapitalista világ gazdasági és politikai, társadalmi és szellemi összeomlásának tünete és kísérőjelensége volt, kísérlet és törekvés arra, hogy a darabokra hullt és a polgári értelmiség számára értelmetlenné és ingataggá vált világban a költészet megtalálja e széthullás és értelmetlenség kifejezésének és ábrázolásának új eszközeit, pánikszerűen menekülve a kapitalista összeomlás félelmet keltő következményeitől. De a pánik rossz tanácsadó a költészetben is. Egy összeomló és addig örökérvényűnek tűnő

világ széthulló darabjait nem lehet a valóságtól való meneküléssel összeragasztani. Az avantgardista költészet lényege pedig éppen ez volt, a menekülés a valóságtól és a költészetnek, sőt általában a művészetnek e menekülés eszközévé való kinevezése. És, ha a későbbiekben nagy szocialista költőkké érlelődő írók is fejlődésük kezdeti fokán áldozataivá váltak az avantgardizmus formaromboló igézetének, akkor ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy az avantgardizmus elfordulását a valóságtól tévesen azonosították a széthulló kapitalizmussal való szembefordulással. Azt hitték, hogy a formarombolással, a valóságtól és az értelemtől való elszakadással közelebb jutnak a kapitalista világ széthullása után kialakuló új élet mozgató és teremtő erőihez, pedig nem közelebb, hanem távolabb jutottak tőlük. Az avantgardizmus fejlődésszakaszának „szükségszerűsége" a későbbi nagy szocialista költőknél, s így József Attilánál is csak abban állt, hogy a szocialista öntudat minden oldalú és leggazdagabb kibontakozásának és kifejlődésének „szükségszerű" feltétele a kispolgári lázongás különböző formáinak leleplezése és leküzdése. Az avantgardizmus pedig minden formarombolásával és a tőkés világ válságától való minden determináltságával egyetemben úgy viszonylott a szocialista lírához, mint a Marx előtti kispolgári szocializmus különféle fajtái a proletárszocializmushoz. Az avantgardizmus csak annyira volt „szükségszerű" szakasza a szocialista líra fejlődésének, mint amennyire Karl Grün[53] és Proudhon[54] „szocializmusa", illetőleg e „szocializmus" elleni harc „szükségszerű" feltétele volt a marxista szocializmus kialakulásának. Különösen igaz ez, ha számba vesszük, hogy a kispolgári szocializmus leküzdése, mint a marxizmus kifejlődésének feltétele a 19. század negyvenes éveiben ment végbe, mit szólnának azonban az olyan emberhez, aki e negyvenes évek tapasztalatai alapján a 90-es években kezdte volna állítani a kispolgári szocializmus kidolgozásának és utána leküzdésének „szükségszerűségét". Nyilván azt mondanánk rá, hogy vagy bolond, vagy valamiféle furcsa Rip Van Winkle[55], aki jó néhány évtizedet átaludt a világtörténelem fejlődéséből. Hogy József Attila, aki,

mint ismeretes, párizsi tartózkodása idején részt vett a nemzetközi avantgardista mozgalomban, hazájába visszatérve nem elsősorban az avantgardista formarombolással, „stílromantikával" szakít, hanem elsősorban az avantgardizmus valóság- és értelemellenességét bírálja, ezt mutatja a magyar avantgardizmus fő képviselőjén, Kassák Lajoson gyakorolt kíméletlen kritikája. Ez a kritika, amely 1931 szeptemberében jelent meg,[56] Kassák Lajos „35 verséről" állapítja meg:

„Nem érthetetlenek csak értelmetlenek, nincs értelmük önmagukon belül, nincs értelmük önmagukon kívül, nincs értelmük különösen és nincs értelmük általánosan, de legfőképpen — nincs értelmük társadalmasan. Dehát elmeműe a költemény? Kell-e, hogy a műalkotás értelmes legyen? ... Az ember életében az értelemé a formaalkotás szerepe. A szemlélet (az intuíció) nem alkot formát, hanem meglevő összefüggések formájára irányul. Az értelem még az igazságnak is csak formát ad, hogy belátható, hogy szemlélhető, megpillantható legyen és nem az értelem hozza létre az igazságot. Azt is tudjuk, hogy a művészet az ember eszméletének, a léleknek, tudatnak, vagy ha úgy tetszik, tudatalattinak a mélyéről — de mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemlő múltjából hozza föl képeit. Azonban ez történik az álomban is, nemkülönben az ébrenlét révedezéseiben. S a művészet abban különbözik mindenfajta álomtól, a képzelet mindenféle csapongásától, hogy a tudatnak, léleknek mélyéről felmerülő képeket értelmesen rendezi, hogy közvetlen jelentést lehel beléjük és e jelentéseket közvetlen értelmi viszonyban foglalja össze ... Mindezt összevéve: Kassák versei illusztrációk a leggondolattalanabb és legképtelenebb esztétikához.

2. Ezek után nyilvánvaló, hogy Kassák emez írásaival kapcsolatban társadalmi értékről nem is mukkanhatunk. Mégis, mint minden nyomtatott, szavalt, előadott stb. közlemény, úgy ezek is szerepet visznek, akarva, nem akarva, az osztályharcban. Van-e ily közleményeknek akár csak

sejtelemnyi hasznuk is a munkásság számára? Két eset lehetséges: vagy hatnak, vagy nem hatnak. Ha nem hatnak, hasznuk nincs. Ez a kívánatosabb eset. Mert hatásuk (csak az eddigieket véve figyelembe) lehet-e más, minthogy az ifjú elméket megzavarja, a szövődő proletáröntudatot szétkuszálja és a szocialista világosságban feltűnő világot sötétségbe meríti? . . .

3. Az előbbiekből önként adódik a kérdés, mifajta filozófiába menekül Kassák, ha már a valóságot úgy kiejti a keze közül, mint a szórakozott halász a sikos halat? »Minden a te szemeidtől függ« — Kassák felfogásának ez a gyújtópontja. Eszerint szubjektivista és relativista, ami már az elmélet legfinomabb szálaiban is elválasztja a szocializmustól, marxizmustól, amely tudvalevően objektivista és dialektikus és amely ellenségesen áll a Kassák-féle állásfoglalással szemben. Ám Kassák még tovább megy: »minden a te szemeidtől függ, és attól az acélcilindertől, ami a domboldalon ketyeg« . . . Itt a szubjektív idealizmus végső mozzanatával állunk szemben, azzal, amit a filozófia története szolipszizmusnak[57] nevez. Nincs más a világban csak solus ipse, csak ő maga, csak Kassák Lajos, a számozott versek szerzője, ifjúmunkások szolipszista nevelője. A szolipszizmusról azt mondja Lenin, hogy világnézet világ nélkül, Schopenhauer[58] szerint pedig következetes szolipszisták csak a bolondok házában találhatók." . . .

Meg kell jegyeznünk, hogy a kommunista párt az illegalitás éveiben lényegében ugyanazért harcolt Kassák és köre ellen, amiért József Attila is: harcolt a Kassák-féle avantgardizmus szubjektivizmusa és relativizmusa ellen, Kassák szolipszista esztétikája ellen, amely csak arra volt alkalmas, hogy az ifjúmunkásság kialakuló proletáröntudatát szétkuszálja és sötétségbe merítse. József Attila is, a kommunista párt kultúrpolitikája is az illegalitás éveiben az avantgardizmus ellen küzdve a valósághoz való fordulást követelte a költészettől, valójában egy realista esztétikáért szállt síkra.

3

József Attila és az illegális kommunista párt

De itt már József Attila és az illegális kommunista párt közötti kapcsolatok kérdéséhez érkeztünk. Az avantgardizmussal való szakítása és a magyar avantgardizmus fő képviselőjén, Kassák Lajoson gyakorolt kíméletlen elvi kritikája időben egybeesik anarchista múltjával való szakítással. 1931 júniusában (a Moszkvában megjelenő „Sarló és Kalapács" II. évfolyamának 6. számában) jelenik meg „A magyar proletárirodalom platformtervezete", amely a magyar irodalmi irányzatok elemzése kapcsán „a válságba jutott kispolgári intelligencia íróinak egy csoportjáról ír (Háy Gyula[59], Kodolányi[60], Illyés Gyula), akik a proletariátussal időnként kacérkodnak". Egy másik része (ti. a kispolgári intelligencia íróinak) — a platformtervezet szerint a szociálfasizmus (Kassák) és fasizmus (József Attila, Simon Andor[61]) táborában keresi a kivezető utat. József Attila 1931. szeptember 19-e után levelet ír a szlovákiai Fábry Zoltánnak[62], s e levélben közli véleményét a „platformtervezetről". Jellemző, hogy József Attila a platformtervezetnek saját magáról szóló értékelésére szinte alig tér ki. Hogy ő állítólag — mint ahogy a platformtervezet írja — „a fasizmus táborában keresi a kivezető utat", arról csak ennyit ír Fábrynak:

„azon felül nem tudom, de valószínűleg sohasem fogom megtudni, hogy amit rólam írnak, azt honnan veszik. Én abban az irányban egy pillanatig sem »tévelyegtem«. Én anarchista voltam azelőtt, tagja a párisi Union Anarchiste-Communiste[63]-nek."

Később így folytatja:

„Én azzal, amivel vádolnak, de még hasonló sem, soha nem voltam, annakidején tagja voltam a Vági-pártnak[64] és ideális anarchista kezdeti koromban is hasznos szolgálatokat

tettem a mozgalomnak, puszta rokonszenvből, amennyiben Landler[65] és néhány pesti védő között közvetítettem annakidején. Erre tanú lesz majd Rákosi Mátyás, akivel itt Pesten érintkezésben voltam, tanúm lesz Alpári[66], akivel Landlerrel és egy védővel Bécsben együtt voltam, és tanúm lesz az ügyvéd annakidején. De tanúm lehet Rákosi Mátyás nővére is innen Pestről, ő tudja, hogy fivére ügyében hányszor szaladgáltam nála, amikor még egyáltalán nem voltam kommunista, sőt netalán Weinberger Zoltán[67] anyja is emlékezik talán — arcról reám, ti. Rákosinak és Weinbergernek én hordtam be hosszú ideig a fogházba, a vizsgálati fogságba az ennivalót — sőt mi több, én vásároltam. Ismétlem, annak idején én anarchista és nem kommunista voltam, ezt előző verseimből is kiveheti."

Nos, a tanúk, akikre a költő kommunista mozgalmi múltjának egyes szakaszaira és adataira nézve hivatkozik, mellette tanúskodtak, és mellette tanúskodik a „Nagy városokról beszél a messzi vándor" című verse is, amely minden valószínűség szerint Rákosi Mátyással való találkozása alkalmából íródott. E találkozás minden jel szerint 1925-ben Makai Ödönnek, József Attila gyámjának lakásán zajlott le, ahol Rákosi pesti illegális tartózkodása idején gyakran megfordult. Az a védő, akivel József Attila Bécsben együtt volt Landler Jenővel, szintén azonos gyámjával, Makai Ödönnel, aki unokaöccse volt a szociáldemokrata baloldali mozgalmak kimagasló alakjának, Alpári Gyulának és e rokoni kapcsolat révén a húszas évek közepétől kezdve mint a Vörös Segély egyik védője, kapcsolatba került a bécsi kommunista emigrációval.

A Fábrynak írt levélből kiderül az is, hogy József Attila az illegális kommunista párt legális fedőpártjának, a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak (vagy mint ahogy akkor nevezték, a Vági-pártnak) még mint „ideális anarchista" volt tagja, és az 1931 szeptemberében kelt levél szerint ő maga „több, mint egy esztendőre" teszi „tevékeny tagságát az illegális KMP-

ben", ami más szóval azt jelenti, hogy 1926-os, Párizsból való visszaérkezése után, még néhány esztendeig nem volt tagja a kommunista pártnak, amelyhez azonban a Vági-párt révén már előzőleg közel állt. Pontosan persze nem lehet megállapítani, mikor vált József Attila szervezett kommunistává, az illegális párt tagjává, de azt hiszem, nem eshet messze az igazságtól az az állítás, hogy a pártba való formális belépése kb. egybeesik Szántó Judittal[68] való megismerkedésük időpontjával az 1930-as esztendőben. És nem véletlen, hogy költői fejlődésének egyik fontos vízválasztója is — a szakítás az avantgardizmussal — erre az időre esik, kb. az 1930—31-es évekre. De fel kell vetni a kérdést: vajon József Attila költészete az avantgardizmussal való szakítás után nem volt többé *modern költészet?* Vajon költészetének modernsége az avantgardizmussal állt vagy bukott? Vannak ma is, akik ezt hiszik és állítják. Gondolom, nincs igazuk. József Attila költészetének modernsége nem formai természetű, nem a valóságtól való elszakadás és az értelemtől mind kevésbé befolyásolt szabad képzettársítás formális eszközeinek kidolgozására és alkalmazására épült, az ő „modernsége" egyre inkább abban a tehetségében állt, hogy mind közelebb tudott kerülni a valósághoz, a néphez, hogy lírájában egyre inkább tudta alkalmazni a lírai realizmus eszközeit. Amikor József Attila szakít a szürrealista, expresszionista szabad verssel, akkor nem ósdibbá, hanem modernebbé válik. A nép- és valóságközelség foka, színvonala és ábrázolásának technikája (formája, stílusa) — ez a költői modernség igazi ismérve és semmi más.

És itt szembe kell szállnom József Attila költői nagyságának és kommunista művészetének egyik első magyarországi népszerűsítőjével, Horváth Mártonnal. Ő írta 1945-ös „József Attila költészete" című előadásában:

„Ugyanakkor, amikor a szabad vers bizonyos értelemben a politikai harc területén *visszaesést* tükröz, művészeti téren — a maga korában — bizonyos szempontból lépés előre... A költők a vers kötöttségével együtt kezdték elvetni a világ-

tól elforduló költészetet. Legalább a vers technikája terén utat törtek a vers számára a próza értelemre ható birodalmába."

A szabad vers azonban művészeti téren éppúgy visszaesést tükröz, mint a politikai harc területén. A vers kötöttségének elvetése nem nagyobb közelséget jelentett a valósághoz, hanem fordítva, nagyobb távolságot, fokozottabb elfordulást a világtól. És végül: haszontalan az a költői forma, az a verstechnika, amely csak arra való, hogy utat törjön a vers számára a próza értelemre ható birodalmába. Mert a versnek erre egyáltalán nincs szüksége. Sem a kötött, sem a szabad versnek nem az a feladata és célja, hogy az érzelmekre hasson a prózával szemben, amely az értelemre hat. József Attila költői nagyságának helyes arányokban való megértéséhez nem szükséges túlértékelni fejlődésének kezdeti szakaszát, amikor még költőileg a szabad vers, az avantgardizmus különféle eszközeivel élt. A szakítás az avantgardizmussal József Attila költői fejlődésében sem visszaesés volt, hanem nagy lépés előre. Ez a szakítás — mint politikai-gondolati párhuzama, az anarchizmustól a kommunizmusig való fejlődés is mutatja — szakítás volt azzal a kispolgári lázongással a kapitalizmus ellen, amely szocialistának álcázza magát. Tagadhatatlan, hogy az avantgardizmus valamennyi formája egyfajta antikapitalizmus, de éppoly tagadhatatlan, hogy ez az antikapitalizmus minden avantgardista irányzatban párosult valóság-, értelem- és emberellenességgel. És éppen ez a szükségszerű kapcsolódás teszi az avantgardizmus valamennyi irányzatát a burzsoá dekadencia, a burzsoá széthullás és süllyedés kifejezőjévé és tünetévé. Éppen ezért jelent az igazi szakítás az avantgardizmussal, tehát a burzsoá dekadenciával egyben fordulatot a népihez, a nemzetihez és az emberihez az életben és a költészetben. Ezt a fordulatot hajtotta végre József Attila néhány évre Párizsból való hazatérése után, egy időben azzal, hogy kievickélt fiatal korának „ideális-anarchizmusából" és összeforrt a munkásmozgalommal, a leghaladóbb nemzeti osztállyal, a munkásosztállyal és annak a Horthy-korszak alatt vérző

és szenvedő, sokszor tévedő és tévelygő, de mégis mindig talpraálló élcsapatával, a kommunista párttal.

A rendelkezésünkre álló adatok azt bizonyítják, hogy József Attila már 1919-ben Lenin „Állam és forradalom" című művének magyar fordításából kezdett megismerkedni a marxizmus—leninizmussal, majd 1925-ben, Bécsben és 1926-os párizsi tartózkodása idején alaposabban elmélyedt a forradalmi marxizmus tanulmányozásába, Párizsból hazatérve pedig, minden valószínűség szerint 1930 szeptembere körül, csatlakozott az illegális kommunista párthoz. Ez a csatlakozás teljes értékű volt, József Attila nem igényelt a maga számára a zseniális költőnek kijáró holmi különleges bánásmódot, részt vett a párt mindennapi munkájában, elvégezte mindazt, amivel a párt megbízta, a kommunista párt illegális földalatti és legális tömegmunkájában egyaránt. Már idéztük a költőnek 1931. szeptember 20-a körül Fábry Zoltánhoz írt levelét, amelyben a következőket írta:

„én több mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális KMP-nek, mint párttag kezdetben röpirat stencileket gépeltem, ma 7 szemináriumom van és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat".

A földalatti kommunista mozgalomban József Attilával abban az időben együtt dolgozó elvtársaknak azóta összegyűjtött tanúvallomásai szerint ez meg is felel a valóságnak: József Attila Újpesten, Pesterzsébeten, Kispesten, Rákospalotán vezetett illegális szemináriumokat, elsősorban a politikai gazdaságtan témaköréből, ugyanakkor részt vett a párt legális tömegagitációjában, amelyek akkoriban a budai hegyekben és a gödi Dunastrandra való tömegkirándulások keretében folytak. József Attila tagja volt a KMP legális előadó gárdájának, amely a Nemesfémesek Szakszervezetében a Hársfa utcában tartotta rendszeres értekezleteit. A „Döntsd a tőkét, ne siránkozz!" című verskötetét is a KMP illegális központi agit. prop. szervezete adta ki 1931-ben.

József Attila szoros kapcsolata a kommunista párttal kb. 3—3 és fél évig tartott: 1930 őszétől kb. 1934 nyaráig. 1931-ben és 1932-ben még teljes odaadással végez pártmunkát: 1931 második felében a rendőri üldözések miatt feloszlatott és elnyomott „100%"[69] című folyóirat utódaként és folytatásaként megalakult „Mozgásművészeti Kórus" művészeti vezetője volt (természetesen a párt megbízásából). Ugyanakkor tovább vezette illegális szemináriumait a főváros peremkerületeiben és tartott előadásokat a párt által szervezett vasárnapi tömegtúrákon.

Az eddig rendelkezésünkre álló anyag, szemtanúk és a mozgalom résztvevőinek eddigi tanúvallomásai alapján joggal állíthatjuk, hogy József Attilát sohasem zárták ki a pártból, hogy ilyenféle határozata semmilyen erre hivatott vezető pártszervezetnek nem volt, és hogy ilyen határozat sehol a párt sajtójában, vagy egyebütt: valamilyen hivatalos pártkiadványban nem jelent meg. Ebből azonban korántsem következik, mintha tagadni lehetne, hogy a 30-as évek elején a költő és a párt között megromlott a kapcsolat, hogy József Attilában nőtt az elkeseredés és a kétely a párt akkori vezetőségének politikájával szemben, és megfordítva, a párt akkori vezetősége fokozódó bizalmatlansággal és kritikával nézte a költő tevékenységét a mozgalomban. Mindez azonban kb. 1934-ig még nem vezetett kölcsönös jóvátehetetlen elidegenedésre vagy szakításra. Ezt tanúsítja nem utolsósorban az a tény, hogy 1930 végén és 1931 elején József Attila Margit körúti lakásán (helyesebben Eta nővérének lakásán) ülésezett a KMP illegális budapesti pártbizottsága, ami lehetetlen lett volna a költő iránti bizalom nélkül. 1932 júliusában pedig a Sallai[70] és Fürst[71] elvtársak elleni statáriális eljárás során József Attila vezette a párt megbízásából a legjobb magyar értelmiségiek tiltakozásának megszervezését a két elvtársat fenyegető halálbüntetés ellen, ő írta a halálbüntetés ellen kiadott röpiratot, és vállalta érte bátran és megalkuvás nélkül rendőrség és bíróság előtt a felelősséget. József Attila „Bánat" című versét, amelyet eddig úgy tartottunk számon, mint a költő első és közvetlen reagálását a pártból való kizárására:

„Hát kijöttem ide, az erdőbe.
Lágy libegés, — a levelek zizegnek,
mint a röpcédulák...
— — — — — — — — — — —
Csak egy pillanatra martak ki, csak.
Zúgj erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki, csak
az az elvaduló csahos rám támadt
s kijöttem, hogy erőm összeszedje,
mint a néni a gallyat, a bánat."

— nem lehet e kizárás bizonyítékaként és József Attila akkori érzelmi állapotának ábrázolásaként felfogni. A vers 1932-ben a „Külvárosi éj" című kötetben jelent meg, és akkor még legfeljebb a kommunista párttal való harmóniát megbénító elidegenedésről, eszmei vitákról lehetett szó a költő és a párt között. De még szó sem volt kizárásról vagy a mozgalommal való szakításról. „A magyar proletárirodalom platformtervezete" a moszkvai „Sarló és Kalapács" című folyóirat 1931 júniusi számában jelent meg a József Attila elleni igaztalan és szektás támadással. Ez a platformtervezet mérgezte meg először a viszonyt József Attila és a kommunista mozgalom között, és ennek alapján, valamint későbbi viták folyamán kb. 1934 nyarán jött utasítás részben azokhoz az illegális szervezetekhez, amelyekben József Attila dolgozott, részben a legális tömegtúrákat szervező tömegszervezetekhez, hogy szakítsák meg a költővel a kapcsolatot. József Attilát tehát soha semmiféle pártszerv a pártból nem zárta ki, ami történt, csak annyi volt, hogy kihagyták a mozgalomból. Ennek persze komoly előzményei voltak. Az egyik ilyen előzmény a már említett proletárirodalmi platformtervezet. A másik előzmény a különféle forrásokból táplálkozó, de a harmincas évek elején egyre növekvő ideológiai bizalmatlanság József Attila propagandista tevékenységével szemben. A párt akkori vezető köreiben egyre inkább elterjedt az a nézet, hogy József Attila elméletileg zavaros és bonyolult okoskodásaival csak megzavarja szemináriumain a munkásokat. Ez a nézet fejeződött ki Molnár

Erik[72] elvtársnak, a „Korunk" című kommunista folyóiratba, a marxista válságelméletről 1931 és 32 folyamán folytatott vitában József Attila ellen írt válaszcikkének címében: „Skolasztika[73] vagy dialektika." Ami magyarul azt jelenti, hogy Molnár elvtárs szerint a skolasztikát József Attila képviselte. Nos, meg kell mondanunk, hogy a Molnár Erikkel (illetőleg akkori illegális írói álnevén Jeszenszky Erikkel) folytatott vitában, amelyben József Attila a „Korunk" 1932 szeptemberi számában megjelent „Kapitalista tervgazdaság, vagy marxista elmélet?" című cikkel vett részt, korántsem bizonyos, hogy Molnár-Jeszenszkynek volt igaza, és hogy József Attila képviselte volna a hamis, skolasztikus álláspontot. Ez a megállapítás persze nem jelenti azt, hogy ma, közel három évtized elteltével ne kellene látnunk József Attila akkori marxizmusának gyengéit és fogyatékosságait. Bizonyos, József Attila marxizmusában akkor volt még sok zavaros és megemésztetlen dolog, ami — nézetem szerint — nem utolsósorban abban leli magyarázatát, hogy akkori írásainak tanúsága szerint a marxizmust elsősorban csak a fiatal Marx műveiből tanulmányozta, és még nem ismerte Marx egész munkásságát és a marxizmusnak Lenin által való továbbfejlesztését. Ezzel magyarázható, miért oly sok akkori elméleti írásaiban a filozófiai bonyolultság, a fiatal Marx még nem teljesen kibontakozott materializmusának és hegeliánus gondolati maradványainak erős hatása a fiatal József Attila gondolkodására. Ez persze legfeljebb magyarázza, de nem menti az akkori vezető pártkörökben elterjedt hangulatot, amely József Attila szerető és megbecsülő nevelése és továbbfejlesztése helyett, őt egyszerűen zavaros intellektuellé minősítette, aki nem hasznot hajt, hanem kárt okoz a mozgalomnak. Ez érvényes még akkor is, ha tekintetbe vesszük a kommunista párt vezetőségének teljesen érthető és jogos idegenkedését azoktól az értelmiségiektől, akik a freudizmus hatása alá kerültek, és a freudizmus és a marxizmus „összeegyeztetésén" fáradoztak. József Attila épp ezekben a kritikus években (1930—31-ben) lett mint páciens áldozatává a freudista terápiának, később a 30-as évek elején ez a kapcsolat nem gyengült,

hanem erősödött, mint ahogy erősödött a freudizmus befolyása a költő világnézetére is. Budapesten a 30-as évek elején a freudizmus térhódítása az értelmiség bizonyos köreiben egyik tünete volt a német fasizmus előnyomulásától való megrettenésnek, a munkásmozgalomnak és általában a társadalmi harcoknak való hátatfordításnak, a belőlük való kiábrándulásnak. A párt természetesen és helyesen szembefordult ezzel az eszmei járvánnyal, és az a körülmény, hogy József Attila is ennek az irányzatnak a befolyása alá került, csak élesztette a párt akkori vezető köreinek gyanakvását a „zavaros", „skolasztikus" költővel szemben. Ehhez járult még az a meggondolás, melynek bizonyos jogosultságát szintén lehetetlen tagadni, hogy egy illegális szervezet bizonyos természetes bizalmatlansággal viseltetett valaki iránt, aki pszichoanalitikus analízisre járt, mint József Attila is, hiszen nem volt semmi biztosíték arra, hogy a freudista elemzés korlátlan önfeltárása közben a kezelt beteg nem mond-e el olyan konspirációs titkokat, amelyek sem az orvosra, sem másra nem tartoztak. József Attilának a freudizmus befolyása alá kerülése valóságos szellemi tragédia volt, ami tovább mérgezte viszonyát a forradalmi munkásmozgalommal és kétségkívül egyik okává lett annak a zsákutcának, amelybe élete és gondolkodása a 30-as évek második felében jutott.

Ennek az előadásnak nem lehet feladata, hogy a freudizmus (a pszichoanalízis) tudományos értékének tárgyalásába bocsátkozzék. Az bizonyos, hogy a freudizmus hatása József Attila gondolkodására romboló volt. És nem arra vezetett, hogy „összeegyeztesse", avagy kiegészítse a marxizmust a freudizmussal, hanem arra, hogy a marxista materializmus szilárd talajáról a pszichológiai idealizmus lejtőjére kerüljön. József Attilánál is, mint sok más baloldali és a munkásmozgalomhoz közelálló értelmiséginél az teremtette meg a kedvező talajt a freudista idealista-reakciós eszmei fertőzés számára, hogy a német eseményekkel, Hitlerék hatalomra jutásával kapcsolatban felvetették a kérdést: „hol csúszott hiba a számításba", hogyan volt lehetséges az, hogy egy országban, amelyben az objektív feltételek

már régen megérettek a szocializmusba való átmenet számára és ahol oly erős volt a munkásmozgalom, a szubjektív feltételek elmaradtak, diadalmaskodhatott és széles tomegek támogatását élvezhette a fasizmus. A német események okozta megrendulés és megzavarodás vitte a koltőt a marxizmus és a freudizmus „osszeegyeztetésének" (helyesebben: a marxizmus pszichológiai idealista revíziója kísérletének) lejtőjére. 1938-ban megjelent „Hegel—Marx—Freud" című tanulmányában pl. a tobbi kozott ezt írja:

„Kategóriáit Marx az emberek faji és nemi létéből származtatja. E származtatást az jellemzi, hogy a nemi tevékenységet gazdaságinak, termelésnek fogja fel, a termelésben, gazdaságban, politikában azonban már csak faji megnyilatkozást lát és nem veszi észre benne a nemiséget. Jellemzi az is, hogy a nemiséget s vele az embert, hogy úgy mondjam, fiziológiai és nem biológiai szempontokból, a testi lét szervei és nem osztonei szempontjából nézi s a termelési eszkozok oldaláról szemléli a társadalmat... Marx szemére veti Feuerbachnak[74], hogy a nemiséget »idealizálta«. Feuerbach éppígy felróhatná Marxnak, hogy ő pedig »materializálta« a nemiséget."

Mindezt azért részleteztem, hogy rámutassak: legenda az az állítás, hogy József Attila és a párt kozti viszony végzetes megromlásának és végul a kapcsolatok megszakadásának egyetlen és fő oka a párt állítólagos akkori gyokeréig szektás politikája volt. Kétségkívul szektás volt az akkori pártvezetés kultúr- és irodalompolitikája, amely a moszkvai rappista proletárirodalmi platformtervezet talajáról fordult József Attila ellen, szektás szemléletből eredt József Attilának rovid úton fasisztává való degradálása, ami nyilván abból származott, hogy a koltő 1929-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre[75] lapjába, az akkor még jobboldali fajvédő „Előors"-be írt néhány cikket és a Bartha Miklós Társaságban[76], valamint a Wesselényi Miklós Reform-klubban[77] tevekenykedett. Ezek a szervezetek kétségkívul a diákifjúság tomegszervezetei voltak, és bár ideológiájuk erősen fertőzott volt a fasiszta faj-

védelem, a nagymagyar nacionalizmus és a romantikus parasztimádat ellenforradalmi eszméitől, mégis e szervezetekben indult meg először az erjedés és a kiábrándulás a népi jelszavakkal induló, de a népet cserbenhagyó, kisemmiző és elnyomó ellenforradalmi restauráció ellen. Előmozdítani és továbbhajtani ezt az erjedést, helyes útra terelni az uralkodó osztályok népellenes politikájából való kiábrándulást: ez nem volt haszontalan munka, hanem helyes és a munkásosztály érdekében álló munka volt, amelyet — mint József Attila esetében — fasisztává bélyegezni valóban nem volt más szűkkeblű szektásságnál.

Nem célunk a legendakoltészet még egy oly nagy nemzeti költőnkkel kapcsolatban sem, mint József Attila, aki bizony eleven ember volt, aki tévedett, és akinek megvoltak a maga ellentmondásai is, és ezekkel egyutt, és ezek ellenére is volt utat mutató, nagy nemzeti költő. József Attila gyengéi és emberi ellentmondásai, sőt bizonyos fokú politikai kételyei is szerepet játszottak az akkori pártvezetés szektás hibái mellett a párt és a költő tragikus összeutkozésében és meghasonlásában.

E tragikus szakítás korulményeinek megítélésénél szem előtt kell tartanunk még egy további lényeges korulményt. Azt ti., hogy abban az időben a német fasizmus előnyomulásának hatása alatt nemcsak balról folyt támadás a kommunista párt és — Hitler győzelme után — a munkásmozgalomban a szilárd helytállás szellemét képviselő elemek ellen, hanem jobbról: polgári, szociáldemokrata és likvidátor oldalról is. Ez vonatkozik József Attilára is. 1930 október végén lép ki először a Bartha Miklós Társaságból, hogy ezzel is demonstrálja szilárd fasisztaellenességét és a fasiszta ideológia minden fertőző hatásával való szembeszállását. Ugyanekkor folytak a valamikor kommunista, de azután egy rendőri lefogása alkalmából galád módon áruló, likvidátor és a polgári demokratákhoz átpártoló Fejtő Ferenc útszéli intrikái József Attila hűséges élettársa, a költő életének valamennyi megpróbáltatásában nagynak mutatkozó Szántó Judit ellen, aki a költővel való hatéves együttélésében szinte megtestesítette a forradalom és a szerelem egységét József Attila életében.

Jobbról a polgári radikálisok és a fasizmus németországi sikerei következtében vérszemet kapott likvidátorok azért támadták József Attilát, hogy a kommunista mozgalmat megfosszák egy kipróbált harcosától, egy olyan nagy értékétől, mint amilyen József Attila volt. A likvidátorok a burzsoázia és a jobboldali szociáldemokrácia érdekében próbálták kiaknázni József Attila bizonyos gyengéit, amelyek szintén szerepet játszottak a párt és a közte való szakításban. Itt elegendő, ha egy különösen aljas eljárást említünk meg. Egy Garai János[78] nevű állítólagos „mozgalmi" költőről van szó, aki 1934-ben Budapesten megjelent „Nyárutó" című kötetében a következőket merészeli írni József Attiláról:

„Ha a költő jobbra tér . . .

József Attilának küldöm, azok nevében, akik ittmaradtunk.

Mondd, mit érlel annak sorsa
akivel egyszer megesett,
egy verse homlokára írta:
»Tőke s fasizmus jegyesek«.
Hatalmat, húst a dolgozóknak
követel s vasban osztályharcot,
strófákra boncolja Engelst
és rímekbe foglalja Marxot.
Mondd, mit érlel ennek sorsa,
ha balról egy nap jobbra tér.
Mert rájött arra, hogy a készpénz
az osztályharcnál többet ér
s harcolni szép, de élni jó
(„józan előtt ez nem vitás")
és felbecsülhetetlenebb
mindennél a — legalitás?"

A forradalmi munkásmozgalom likvidátor árulóinak magatartása közel egy negyed évszázaddal ezelőtt József Attila és a párt közötti szakítás kapcsán, azok a kísérleteik, hogy e szakítást, a

költővel szemben követett igazságtalan és sérelmes magatartást bunkónak használják fel a kommunista párt ellen, erősen emlékeztet az 1956-os év és az azt megelőző évek likvidátorainak, a revizionistáknak a magatartására, akik kiásva a múltból és elferdítve a nagy proletárköltő és a párt negyed évszázad előtti konfliktusát, József Attila két és fél évtized előtti sérelmei alapján igyekeztek bizonyítani a párt elleni rágalmaikat, azt ti., hogy a párt most is, mint József Attila idejében az irodalom lenini pártirányításával „elnyomja" a költői zsenialitást, az irodalom szabadságát és a világgal és az önmagukkal való megoldhatatlan meghasonlásba kergeti az olyan kimagasló tehetségeket, mint amilyen József Attila is volt. De az, hogy az 1956-os ellenforradalmat megelőző esztendőkben és alatta a revizionisták és híveik összehasonlították önmagukat József Attilával, nem változtatta őket József Attilákká és József Attilát sem süllyesztette az ő ellenforradalmi színvonalukra. Jellemző, hogy azokban az években, amikor a költő és a párt közötti viszony megromlik és a később bekövetkező tragikus szakítás már előreveti árnyékát, József Attila kétfelé hadakozik. Egyrészt őszintén és kertelés nélkül kimondja azt, amiben a kommunista mozgalommal akkor nem értett egyet, ami akkor eltávolította őt a párttól, másrészt meglazítja, majd megszakítja kapcsolatait azokkal a népies-fajvédő körökkel, amelyeknek szervezeteiben dolgozni próbált, hogy tömegtalajra és visszhangra tegyen szert. Két olyan tanulmánya van József Attilának, amely nyilvánvalóan a kommunista párttal való meghasonlását és a tőle való elidegenedést fejezi ki: az egyik „Az új harcos" című baloldali ellenzéki munkáslapban jelent meg 1933 májusában „Az egységfront körül" címmel. Ez a cikk kétségkívül közeledést jelentett a német események értékelésével kapcsolatban a szociáldemokrata állásponthoz és komoly eltávolodást a kommunizmus álláspontjától. A másik cikk a Magyar Szociáldemokrata Párt folyóiratában, a „Szocializmus"-ban jelent meg 1934 novemberében „A szocializmus bölcselete" címmel. Ez a cikk is alaptendenciájában hibás, mert kritikája élét a bolsevizmus ellen irányítja és mindenféle

diktatúra (így a munkásosztály diktatúrája) ellen is érveket hoz fel. E szórványos és kivételes megnyilatkozások csak a költő rendkívüli helyzetével és az akkori világpolitikai, valamint a magyarországi helyzet zűrzavarosságával, a németországi fasiszta diktatúra okozta megzavarodottsággal magyarázhatók. József Attila a párttal való tragikus szakítás után sem vált soha kommunistaellenessé, és soha, egy pillanatra sem tett szemernyi engedményt sem a fasizmusnak. Ellenkezőleg: a párttal való kapcsolatok megszakadása után a népiesekkel kiéleződött harcát is már mint a fasizmus elleni fellépés kiélezését kell értékelnünk, a Bartha Miklós Társaságból való kilépésétől (1930 októberében) a népi írók és a Gömbös[79]-féle fasiszta kormány között tervezett összefogás elleni kíméletlen fellépéséig (1935—1937-ig).

Ebben az összefüggésben még röviden vissza kell térnünk a költőnek a Bartha Miklós Társaságban való szerepléséhez. A társaság, amely 1928-tól kezdve fejtett ki szélesebbkörű működést, 1929 vége óta a világgazdasági válság magyarországi hatása és a magyar konszolidáció megingása következtében erősen radikalizálódott: ezért látszott érdemesnek kommunisták számára is a társaságban folytatott munka. 1930 óta azonban kiéleződnek az ellentétek a társaságon belül, élesen összecsap a jobb- és a balszárny és ennek az összecsapásnak, valamint az államhatalom beavatkozásának következménye, hogy a kommunisták József Attilával együtt otthagyják ezt az immár jobb felé forduló szervezetet. József Attila még 1930 májusában írta a Bartha Miklós Társaság akkori elnökével, Fábián Dániellel[80] közösen a „Bartha Miklós Társaság Füzetei" sorozatában a „Ki a faluba!" című röpiratot, még amikor jobb- és baloldal harca a társaság vezetéséért és irányvonaláért nem dőlt el. A röpirat, amelynek szövegét az eddigi adatok alapján túlnyomóan József Attila írta, még erősen magán viseli a társaságnak az ellenforradalmi „népi" ideológiából való származását. A röpirat szerint „hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés: parasztkérdés". A röpirat a „magyar faj" védelmével azonosítja a parasztkérdést és kijelenti, hogy

„akár szocialisták vagytok, akár fasiszták, akár liberalisták, akár imperialisták —, első teendőtök nem az, hogy a népet tanítsátok, hanem, hogy a néptől tanuljatok ... Jönnek a hamisak német maszlaggal és török áfiummal[81], kelettel, nyugattal. De tudjátok meg, hogy ami tőlünk keletre van, az kelet, ami tőlünk nyugatra van, az nyugat; hogy tehát sem nyugat, sem kelet, hanem magyarság vagyunk!"

Hát ezek bizony — enyhén szólva — eléggé zavaros és a népies-fajvédő ideológia fertőzését bizonyító gondolatok. Valószínű, hogy József Attila közreműködése a Bartha Miklós Társaság efféle elmeműveiben szintén hozzájárult ahhoz a gyökeréig hamis értékeléshez, amelyet róla a moszkvai emigrációs irodalmi platformtervezet adott. De azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy József Attilának e zavaros és veszélyes röpirat megjelenése után négy hónapra történt kilépése a Bartha Miklós Társaságból nemcsak azt célozta, hogy ezzel is cáfolja a platformtervezet róla szóló állítását, hanem elsősorban azért történt, mert nem utolsósorban a német események után felismerte, hogy egy szemernyi elvi engedményt sem szabad tenni semmiféle fasiszta ideológiának, és minden kompromisszum nélkül fel kell vele venni a harcot. Ettől kezdve József Attila néha már-már túlzottnak tetsző óvatossággal vigyáz arra, hogy ne keveredjék semmilyen szervezeti vagy szellemi kapcsolatba a népies-fasiszta fertőzést bármilyen módon is közvetítő elemekkel. 1934-ben Illyés Gyula levélben felszólítja József Attilát, hogy írjon a népi írók „Válasz"[82] című folyóiratába. József Attila válasza: lényegében meglehetősen goromba visszautasítás. Azt feleli, hogy a lapba csak pénzért hajlandó írni.

„E lap szellemi irányítói — írja — eddigi magatartásukkal nem igen szolgáltattak okot, hogy vállalkozásukkal baráti — és nem üzleti — kapcsolatba kerüljek."

Illyés Gyula csak 1935. február 16-án válaszol József Attilának és közli vele a „Válasz" honorárium-tarifáját. „A lap összeállítói

— fejezi be levelét Illyés Gyula — szívesen fogadnák kéziratait s személyedet maguk között." József Attila azonban — tudtunkkal — sem „üzleti", sem „baráti" kapcsolatba nem került a későbbiekben a „Válasz" körével. Sőt tény, hogy e levélváltás után éleződik ki József Attila viszonya a népi írókkal és válik a fasizmus ellen folyó magyarországi eszmei harc egyik legfontosabb részévé. 1935 elején, amikor a Gömbös-kormány fasiszta szakszervezetek alakítására és új választásokra készült, próbálkozott meg a magyar fasizmusnak ez a jellegzetes előharcosa saját szűk tömegbázisának szélesítése és különösen a parasztság felé, a vidéki értelmiség felé való kiépítése érdekében befogni a maga szekerébe a népi írókat, mint az általa állítólag képviselt új „reformkorszak" propagandistáit. A népi írók számos eltévelyedése közt egyike volt a legsúlyosabbaknak, hogy — ha csak ideig-óráig is — kötélnek álltak és Gömbös Gyula számára e fasiszta manővernél partnerül szolgáltak. József Attila számára azonban világos volt, mit jelent ez a ballépés, és kezdettől fogva látta e végzetes politikai opportunizmusnak és melléfogásnak a romantikus paraszt-szemlélettel és a népies-faji nacionalizmussal való összefüggését. Ezért egy pillanatnyi habozás nélkül megnyitotta a küzdelmet a népi írók e veszélyes kezdeményezése ellen és nem utolsósorban Illyés Gyula ellen, aki — bár a Gömbössel való parolázásban nem volt a népi írók csoportjának vezetője — már 1933-tól kezdve a „Nyugat"-ba írt cikkeivel derekasan hozzájárult annak az ideológiának a kialakulásához, amely az akkori magyar irodalom önmeggyalázásához vezetett. József Attila a Zilahy Lajos[83] által meghirdetett „új szellemi front" elleni harc kezdetén azonnal velősen megállapítja:

„Mert Zilahyék nem demokratikusak, hanem népiesek. És erre a népiességre az jellemző, hogy az egyik alvezér nemrégiben törvényhozási úton akarta rákényszeríteni a parasztokat, hogy családonként legalább négy kis parasztot hozzanak a világra, különben az állam kobozza el földecskéjük egy-két- vagy háromnegyedét. Egy ilyen törvény természetesen nem

vonatkozna az új szellemi front lelkes tagjaira, akik nem nép, hanem csak népiesek. Hogy az ország hatalmas arányú gyermekhalandóságát szociálpolitikával csökkenteni lehetne s így megtartani a születésekben igenis mutatkozó népszaporulatot, az eszükbe sem jut a népieseknek."

Az a bizonyos „egyik alvezér", aki az egyke elleni orvosságul paraszti hitbizományt javasol: Illyés Gyula volt. De József Attila a harc következő menetében újra visszatér a népi írók kétségkívül legtehetségesebb képviselőjére, akit épp nagy tehetsége miatt tartott különösen veszedelmesnek: Illyés Gyulára. „Új szellemi front" című cikkében, amely a „Szocializmus" 1935 májusi számában jelent meg, idézi Illyés Gyula „Reform és irodalom" című cikkét: „Jelszavaink jó részét a kormány hivatalos programjában láttuk viszont" — idézi Illyést, aki így fogalmazza meg a célkitűzéseket:

„Tárjuk fel a nép sebeit és erejét, hozzuk napvilágra az értékeket, de a bajok gyökereit is."

„Erre az egyetlen reformra van szükségünk, a szabadságra, hogy őszintén szemükbe mondhassuk a bajokat azoknak, akik azokon segíteni akarnak."

És miután így leleplezi Illyést, hogy a Gömbös-kormányt tartja „azoknak, akik a bajokon segíteni akarnak", azonnal utána leleplezi és kigúnyolja reakciós paraszti örökösödési reformjavaslatát: „Ez szép dolog — folytatja József Attila. — Csak az a furcsa, hogy Illyés az egykéről írván — hálás témája ez a reakciónak — azt javasolja, alkossanak örökösödési törvényt, mely a paraszti családokat legalább négy utód szülésére és nevelésére fogja. Illyés természetesen fajtája jövőjéért aggódik. De miért így? Miért nem a hallatlan arányú csecsemő- és gyermekhalandóság miatt? Miért nem az életkort csökkentő és így a népesedés számvonalát megrontó munkanélküliség miatt? Miért nem a munkamódszerek, a munkaidő és a munkanélküli segély megtagadása miatt? Miért nem a társadalombiztosítás rendszerének kiépítését követeli? Miért

nem a falvak városiasítását kívánja? Vagy olyan naiv, hogy nem látja át, mi lenne az örökösödési törvénnyel világra erőszakolt botcsinálta gyermekekkel, amikor a kapitalizmus a meglevő munkaerőt is pusztulásra kárhoztatja?" Szinte felesleges hangsúlyozni, hogy József Attilát az Illyés elleni éles fellépésében nem holmi egyéni féltékenység vagy személyes rivalizálás vezette, hanem elvi következetesség és kérlelhetetlenség. Hogy József Attilát Illyés Gyulához való viszonyában tisztán elvi szempontok vezérelték, azt bizonyítja 1928, 29, vagy 30 tavaszán a „Nem én kiáltok" című kötetbe Illyésnek írt dedikációja:

„Minket, Gyuszi szeretni kell
— — — — — — — — — — —
Így egymás nélkül kódorogva
fojtott dühünk az égbe száll —
s a fojtott düh az isten lelke
s az isten földet nem kapál."

Kiviláglik e versből az Illyéssel való barátság utáni vágy s e barátság meg nem valósulása fölött érzett fájdalom, kiérezni belőle, „az egymás nélküli kódorgás" fölött érzett keserűséget, s azt a vágyat, hogy tulajdonképpen együtt kellene haladniuk, de József Attila Illyés Gyula iránti érzelmei és szeretetvágya ellenére elviekben nem alkudott. József Attila korántsem folytatott öncélú harcot a népies irányzat ellen és bár szorosan együttműködött (mert széltében hosszában nem volt kilátás más szövetségesekre) a „Szép Szó"[84] körül tömörült urbánus írói csoporttal, azonnal megragadta az alkalmat, hogy pozitíven nyilatkozzék a népiesek pozitív kezdeményezéseiről, amint ez például a népi írók kezdeményezésére és részvételével a kommunista párt befolyása alatt az 1937. március 15-én megalakult Márciusi Front[85] esetében történt. Igen fontos ebből a szempontból József Attilának a csehszlovákiai kommunista napilapban, a „Magyar Nap"-ban 1937. július 26-án megjelent nyilatkozata. Ebben — a többi közt — a következőket mondja:

„A mai úgynevezett »új népiesség« tulajdonképpen a népiesség Petőfi-féle értelmezésére támaszkodik s elsősorban ezért nevezi magát népiesnek, mert programjául azt vallja, hogy a népért írjon az író. Ma ez az új népies nem nevezhető »népiesnek«, még pedig éppen azért nem, mert Petőfi korabeli népies politikai szemléletet vallja alapjául... A nemesi társadalom helyére azóta a polgári társadalmi rend lépett. Ebben a rendszerben a nép fogalma teljesen romantikussá vált, azt mondhatjuk róla, hogy érzelmi hagyomány ... Már most, ha pontos fogalmakkal fel van fedve a mai társadalom logikája, semmiképpen sem nevezhető forradalminak, vagyis korszerűnek, egy olyan fogalomhoz (a néphez) való visszatérés a szellem terén, amelyben csupán a múltba menekülő regényes ízlés érez forradalmi zamatot, hiszen csak a múltba menekülő érezheti mainak azt, ami akkor volt korszerű."

De József Attila nem esik bele abba a hibába, hogy egyszerűen elavulttá és „romantikussá" nyilvánítsa a nép fogalmát, hanem mindjárt hozzáfűzi: „más lapra tartozik a »népi arcvonalak« politikája, mely a népi érzés hagyományait a mai tudományos észleletek alapján gyakorlati (szabadság-védelmi és gazdasági-szociális) tartalommal teliti". Ez más szóval azt jelenti, hogy a pártból kimaradt és három esztendő óta egymagára maradt költő szolidarizálta magát a német események után még erősen megbírált kommunista pártok antifasiszta politikájával, közösséget vállalt a népfront-politikával, azzal a politikával, amelynek később ő maga legnagyobb magyarországi költői propagandistája lett.

A teljesség kedvéért és annak megmutatására, mennyire nem értették meg a harmincas évek elején a párt egyes vezető elemei József Attila költészetét, ki kell még röviden térnünk Pákozdy Ferenc[86] elvtárs emlékezetes és joggal hírhedtté vált kritikájára, amelyet a „Társadalmi Szemle" 1933 februári számában József Attila „Külvárosi éj" című kötetéről írt. Ez a bírálat a proletárköltészet szektás meg nem értésének szinte iskolapéldája. De el kell ismernünk, hogy ezért a cikkért, amely alaposan hozzájárult

József Attila elkeserítéséhez és annak a véleményének a megerősödéséhez, hogy a párt a szó legbanálisabb értelmében vett agitációs költészetnél egyebet nem kíván, nem egyedül és nem elsősorban a különben párthű és becsületes, és költőnek sem tehetségtelen Pákozdy Ferenc volt felelős. Itt az ideje, hogy a József Attila-kérdéssel kapcsolatban igazságot tegyünk Pákozdy elvtársnak is. Idézek itt egy hozzám intézett leveléből, amelyben cikke megírásának és megjelenésének körülményeire vonatkozó kérdésemre válaszolt.

„A cikk megszületésének közvetlen előzménye az volt, hogy Madzsar József[87] és Sándor Pál[88], az akkori Társadalmi Szemle szerkesztői, magukhoz hívattak — mégpedig József Attila ügyében. Különféle panaszokat soroltak fel ellene. Elmondották, hogy József Attila fegyelmezetlen, komolytalan. Madzsar elvtárs például azt sérelmezte, hogy az általa vezetett szemináriumokon József Attila lejáratja őt, szembeszáll vele, cáfolja az anyag egyes tételeit, minduntalan vitát provokál. Szóba került az is, hogy József Attila ugyanakkor hamis nézeteket terjeszt — a marxizmust a freudizmussal próbálja összeházasítani, zavart kelt a fiatalok között. A végső következtetés az volt, (a pontos kifejezésekre húsz egynéhány év múltán nem emlékszem), hogy József Attilának nincs helye a mi mozgalmunkban, és mint költőt is el kell különítenünk magunktól.

A megnevezett két elvtárs hangsúlyozta, hogy ez a párt álláspontja és hogy ezt írásban is le kell szögezni. Engem szólítottak fel egy ilyen jellegű cikknek a megírására."

Nincs okunk kételkedni Pákozdy Ferenc becsületességében, jóhiszeműségében és szavainak őszinteségében. Aki ismeri a párt akkori helyzetét és ideológiáját, valamint harcának körülményeit, az tudja, hogy a Pákozdy által leírt helyzet nagyjában és egészében megfelel a valóságnak. Felesleges is lenne ma kitérnünk Pákozdy bírálatának egyes állításaira és vitatkozni velük. A cikket valószínűleg részletesen megbeszélték vele a „Társadalmi Szemle" szerkesztői, nyilván a proletárirodalom platformtervezete szelle-

mében, s így lett a bírálat alapgondolatává, hogy József Attila tulajdonképpen nem proletárköltő, hogy kötetének 17 verse közül „talán 5—6 akad olyan, amely szocialista szellemű", hogy „eredeti mondanivalóját elnyomják a részletező leírások", hogy tehát József Attila költészete nem tud megfelelni a proletárköltészet iránti ama fő követelménynek, hogy „a proletárirodalom az osztályharc egyik fegyvere, a proletárköltő az osztályharc egyik katonája". A mai fülnek szinte nevetségesen hangzik, amikor a kritikus felveti a kérdést:

„Mi az oka annak, hogy József Attila, aki elméletileg marxista, nem tudja marxista meggyőződését verseibe beleolvasztani? Hogy felemás marad?

Egyrészt az, hogy József Attila nem elsődleges lírikus természet" (ezt a „Tömeg", a „Szocialisták", „A tőkések hasznáról", a „Mondd, mit érlel", a „Külvárosi éj" című versek szerzőjének merték szemére vetni!). „Nála — folytatja a kritikus — az érzések nem törnek ki a maguk forró, friss erejében (kötetében alig van néhány valóban lírai sor). Nála ötletek, hasonlatok, képek, gondolatok jelennek meg, ezeket azután mesteri technikával és nyelvtudással eleveníti meg . . ."

„József Attila — folytatja a kritikus — másrészt nem él benn a munkásmozgalom eleven sodrában. Mintha messziről, parton megrekedve nézné a tömeg hullámveréseit, elfutnak mellőle a legfontosabb problémák, a legaktuálisabb napi kérdések. Így azután csak a felszínt látja, ötletekre, véletlenadta témákra szorul."

(És ezt a „Munkások kórusa", a „Proletárdal", a „Szocialisták", a „Bérmunkás-ballada" költőjének merték szemére vetni!) De nem érdemes — ismétlem — folytatni Pákozdy Ferenc bírálatának idézését és kiszedegetni belőle ma, 25 év után, az idő, az értelem és a szocialista líra fejlődése által nyilvánvalóan megcáfolt és élvezhetetlenné vált mazsolákat. Mindenesetre tény, hogy ez a bírálat szinte sűrítve tartalmazta a József Attila proletárköltészete ellen felhozható szektás „munkásköltészet" valamennyi

„érvét", és érthetővé teszi, hogy e szektás „munkásköltészet" képviselői miért akadályozták meg József Attila meghívását a Szovjetunió I. írókongresszusára, amely a kommunista költőt — mint ismeretes — oly fájdalmasan érintette és oly dorongütésként érte, hogy mellőzésben és csalódásban oly gazdag életének egyik legnagyobb csapását érezte benne.

Pákozdy bírálatának csak egy gondolatát akarjuk még kiemelni, azt, hogy szerinte József Attila verseiben „a részletező leírások" elnyomják az eredeti mondanivalót. Ebből az ítéletből az világlik ki, hogy az akkori „proletárköltők" jó része nem értette meg az újat József Attila költészetében, mert József Attila proletárverseiben éppen az úgynevezett leírások, az elnyomott osztályok helyzetének látszólag higgadt „leírása" és e leírásoknak szinte természeti képekre emlékeztető objektivitása felelt meg az akkori helyzetnek, a harmincas évek kezdő éveinek. E „leírások" szinte gyengéd egyszerűsége rejti el és árulja el egyben legkifejezőbben a költő kommunista indulatát, amely aztán a vers végén tettre szólító indulószerű felhívásba csap át. József Attila proletárverseinek éppen ez a dialektikus feldolgozása a „leírástól" az indulóig teszi őket lázítóbbakká, osztályharcosabbakká azoknál a szektás „munkásverseknél", amelyek elejétől végig egyhangúan nyafogtak a munkásnyomorról, vagy kezdettől a befejezésig monoton színtelenséggel hívtak fel osztályharcra és forradalomra. József Attila proletárverseinek ez a dialektikus fokozódása a higgadtnak és nyugodtnak látszó megállapításoktól a felkiáltójeles tettre szólító indulatig tette költeményeit százszor inkább „aktuálisabbá", a magyar munkásosztály és a szegényparasztság valóságos életéhez, gondolataihoz és érzelmeihez hozzásimulóbbá, mint a „legaktuálisabb napi kérdésekkel foglalkozó pusztán agitációs munkásverseket". József Attila szocialista verseinek ez a szinte időben végbemenő fejlődése, belső dinamikája és fokozódása, épp ez az ellentét a kiindulópont és a konklúzió között adta meg verseinek azt az erőt és belső feszültséget, amely — bár az akkori helyzet elmúlt — ma is közérthetővé és a munkásosztály mindennapi életét és élményeit kifejezővé teszi őket. Ez a sajátos forma: a

leíró kiindulópont és az indulatos, harci indulóra hasonlító befejezésig való felfokozás közötti ellentét József Attila munkásköltészetében kb. megfelel költészetileg a munkásmozgalom és a szocialista öntudat ama találkozásának, amelyet Marx és Engels nagy műveként éppen Lenin állapított meg, és amely kulcs József Attila lírája szocialista realista jellegének megértéséhez. Ez a fentebb jellemzett ellentét költői formába való átültetése a megszerkesztett harmóniának és a tudatos jövőbelátásnak, amelyről József Attila a szocialista költők feladataként álmodozott.

4

József Attila és az új klasszicizmus

József Attilát, akit végső soron az ellenforradalmi fasiszta rendszer ellentmondásai és üldözése kergetett halálba (bármilyenek voltak is halálának közvetlen, felületi okai), a felszabadulás óta munkásosztályunk és haladó értelmiségünk már a magyar költészet klasszikusaként érzi és értékeli. Ideje, hogy az új magyar irodalomtudomány, marxista—leninista irodalomtörténet és esztétika ennek a valóban népi, milliók körében elterjedt értékelésnek a színvonalára emelkedjék, és a maga felfogását a klasszicizmusról általában, és József Attila klasszicitásáról a magyar költészetben különösen, hozzáigazítsa a klasszicizmusnak ahhoz az új felfogásához, amely József Attila népi értékelésében is kifejezésre jut. Ezt a munkát nemcsak József Attilának, hanem Ady Endrének is klasszikus magyar költővé való átértékelésével együtt kell elvégezni. A reakciós vagy konzervatív kritika kezdettől fogva a magyar költészet „klasszikus" szakaszát, Petőfi és Arany klasszicizmusát állította szembe Ady Endre és a „Nyugat" költészetével. Persze eközben a Petőfi—Arany-féle klasszicizmusról is hovatovább kiderült, hogy a forradalmár Petőfinek nemigen jut hely benne, és a magyar költészet klasszikus periódusán a konzervatív irodalomtudósok lassanként már csak Arany Jánost

értették, és annak is tulajdonképpen csak az 1848—49-es forradalom utáni költészetét. Horváth János szerint, akitől annyit tanult és kapott és fog még tanulni és kapni a magyar irodalomtudomány, Arany János tulajdonképpen csak akkor vált igazán önmagává és valóban klasszikussá, amikor a forradalom után igyekezett és tudott is megszabadulni Petőfi hatása alól. A klasszicizmus konzervatív felfogása a magyar klasszicizmus fogalmát és ismérveit elválasztotta a reformkorszaktól és a szabadságharctól, és a forradalom utáni kiábrándulással, valamint a 67-es kiegyezéssel kapcsolta őket össze. Ideje, hogy ennek a felfogásnak hadat üzenjünk, és részletesen kidolgozzuk a magyar költői klasszicizmus új felfogását. Nem igaz az, hogy egy nemzet költészetében egyszer és mindenkorra, örökre és megváltoztathatatlanul adva van a klasszikus korszak és mindig ugyanazok maradnak a klasszikus költők. A költői klasszicizmus fogalmát historizálnunk kell, mert az, hogy a költői klasszicizmusnak mik a jellegzetességei és alapvető ismérvei, a történelemmel változik és kell is hogy változzék. Ma a költői klasszicizmus ismertető jegyei egészen mások, mint amiket a múlt századi magyar népies költészet, Petőfi és Arany művéből ki lehet vonni. A klasszicizmus új felfogásának költészet és nép azonosulására, a költészetnek a nép harcaiban és életében való alakító részvételére, a költészet szenvedélyes pártosságára kell alapulnia. További feladat kimutatni, hogy a költői klasszicizmus új felfogása hogyan függ össze a régivel, mennyiben és hogyan jelenti annak revízióját és egyben továbbfolytatását. Ezért feladatunk ma elsősorban Ady Endre és József Attila költészetéből kiolvasni és kielemezni a magyar költészet új klasszikus korszakának ismérveit (amit ez a szerény előadás természetesen még csak jelezni is alig tudott), megoldása pedig, József Attilának és nagy elődjének, Ady Endrének beható költői elemzése csak kollektív munka lehet, amelyet irodalomtörténészek és esztétikusok egész nemzedékének munkája fog elvégezni.

JEGYZETEK

[1] Először az „Új Hang" 1938 novemberi számában jelent meg.

[2] 1795. május 20-án a köztársasági mozgalom öt vezetőjét, név szerint Martinovics Ignácot s a négy „igazgatót", Hajnóczy Józsefet, Szentmarjay Ferencet, Laczkovics Jánost és Sigray Jakab grófot a budai Vár alatti Generális-kaszálón (a mai Vérmezőn) lefejezték.

[3] *Szent Szövetség* — I. Napóleon bukása (1815) után alakult forradalomellenes szövetkezés a „vallás nevében". Alapokmányát az orosz, az osztrák és a porosz uralkodó írta alá, s több uralkodó csatlakozott hozzá. A Metternich osztrák külügyminiszter irányította ellenforradalmi szövetséget végleg 1848 döntötte meg.

[4] *Martinovics Ignác* (1755—1795) — Pesti polgári család sarja, ferences, majd világi pap, szászvári apát, a lembergi egyetem tanára; az 1788-ban megjelent „Mémoires philosophiques" („Filozófiai emlékiratok") című materialista-ateista mű szerzője, a köztársasági mozgalom szervezője.

[5] *Hajnóczy József* (1750—1795) — Plebejus család értelmiségi ivadéka, ügyvéd, Széchenyi Ferenc gróf titkára, majd szerémi alispán. Mint a jobbágyfelszabadítás nagy híve, az 1790-i országgyűlés rendjeihez röpirattal fordul, melyben a birtokszerzést akadályozó korlátok ledöntését, a közteherviselés elfogadását, a lelkiismereti, szólás- és sajtószabadság törvénybe iktatását követeli. 1793-ban már a jakobinus alkotmányt fordítja franciából s terjeszti. Martinovics terveit ő sugalmazza.

[6] *Berzeviczy Gergely* (1763—1822) — Birtokos nemes, gazdasági író s a külkereskedelem problémáinak kutatója. Híres latin nyelvű művében, „A parasztok helyzetéről és természetéről Magyarországon" (1809), alapos elemzéssel tárta fel a parasztság szegényedésének, elnyomatásának okait.

[7] A magyar nyelv ügyében az országgyűlésen, 1833. március 4-én elmondott beszédből.

[8] Ugyanott.

[9] *Szemere Pál* (1785—1861) — Kölcsey bizalmas barátja, költő, s az „Élet és Literatura" szerkesztője. Nagyműveltségű esztétikus, aki magas korában is megértéssel üdvözölte Petőfit.

[10] *Mondolat* — Kazinczy és Berzsenyi stílusát parodizáló, maradi szellemű, a nyelv polgárosítása ellen küzdő gúnyirat (1813).

[11] *Orczy Lőrinc* (1718—1789) — Dúsgazdag tábornok, patriarkális szemléletű, de magyaros érzelmű költő. Híres költeménye: „A szegény parasztnéphez beszéd" (1765).

[12] *Dugonics András* (1740—1818) — Piarista tanár, az „Etelka" című nagysikerű — mert nemesi ellenállást propagáló — regény (1788) szerzője, népi mondások gyűjtője.

[13] *Gvadányi József* (1725—1801) — Lovas tábornok, az „Egy falusi nótáriusnak budai utazása" (1790) című elbeszélő költemény szerzője. A változatlan nemesi magyarság és a patriarkális életű pásztorvilág magasztalója.

[14] Az 1813. november 14-én Álmosdról Szemeréhez írt levélből.

[15] *Faludi Ferenc* (1704—1779) — Jezsuita költő, a magyaros formájú, népies tartalmú költészet jeles művelője, az ún. irodalmi népiesség első alakja.

[16] *Révai Miklós* (1749—1807) — Piarista pap, majd világi; szerkesztő, költő. Egyike legnagyobb nyelvtudósainknak. A nyelv jelenségeit elsőnek magyarázta történeti módszerrel.

[17] *Baróti Szabó Dávid* (1739—1819) — Az ún. klasszikus triász — az antikos versformát meghonosító papköltők — legtehetségesebb tagja. Hazafias költeményeivel s főleg ezek nyelvi merészségével hatott kortársaira.

[18] *Virág Benedek* (1754—1830) — Pálos, majd világi pap. Kazinczy klasszicista irányának legjelesebb költője, Berzsenyi és Vörösmarty költészetének egyik előkészítője. Erkölcsi eszményeivel, emberségével nagy hatással volt a pestbudai s az odalátogató, nála tisztelgő írókra.

[19] Vörösmarty „Zrínyi" című költeményének (1828) első két sora.

[20] Idézetek a Kazinczy Ferenc halálakor mondott emlékbeszédből (elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésén, 1832. szeptember 8-án).

[21] A „Követek visszaérkezésekor" címen ismert, 1827-i beszédből.

[22] A papi dézsma tárgyában az országgyűlésen elmondott beszédből (1834. augusztus 4.).

[23] Az „Országgyűlési Napló" 1833. május 29-i feljegyzéseiből.

[24] Az „Országgyűlési Napló" 1833. január 11-i feljegyzéseiből.

[25] Az „Országgyűlési Napló" 1833. január 11-i és 12-i feljegyzéseiből összeállított idézet.

[26] Az örökös megváltás ügyében elmondott országgyűlési beszéd egyik csattanós szakaszának végéről (1834. november 10.).

[27] Az „Országgyűlési Napló" 1832. december 20-i feljegyzéseiből.

[28] Kállay Ferenchez, első, még a debreceni együtt-tanulástól fogva bizalmas, szeretett barátjához 1816. április 8-án írt leveléből.

[29] Szemere Pálhoz, 1833. április 12-én írt leveléből. (Angyal Dávid kiadásában: Kölcsey F. Minden Munkái, 9. kötet, 1887. 411. old. „a francia lágymeleg poesis" áll, míg Révai mint „a német lágy-meleg poesis"-t idézi.)

PETŐFI SÁNDOR

[1] A tanulmány 1946. március 15. alkalmából készült.

[2] Az 1832—36-i országgyűlésen a haladás jelentős támasza volt az ún. országgyűlési ifjúság. Tagjai a követek kíséretében az országgyűlésre felutazó értelmiségi fiatalok voltak, akik a diéta idején gyakorlati államtudományi ismereteket sajátítottak el. Többen közülük a Kossuth-szerkesztette „Országgyűlési Tudósítások"-nál dolgoztak. Társaságukat radikális ellenzéki szellem hatotta át, vezetőjük Lovassy László volt, s 1834 nyarán Társalkodási Egyesület néven kört is alkottak. Az országgyűlés berekesztése után, 1836. május 2-án Lovassy Lászlót és társait letartóztatták. Lovassyt tíz esztendei várfogságra ítélték, de csak 1840-ig szenvedett a spielbergi börtönben. Ekkor szabadon bocsátották, mert fogságában megőrült. Egy évvel Lovassy letartóztatása után elfogták Kossuth Lajost is, és három évre elítélték.

[3] Az itt említett vádak főként Pór Jenő, Nádaskay Lajos, Szeberényi Lajos, Császár Ferenc, Zerffy Gusztáv cikkeiben jelentkeztek a pozsonyi „Hírnök", valamint az „Életképek" és a „Honderű" hasábjain.

[4] Idézet „A nép nevében" című költeményből (1847 március).

[5] Idézet Petőfinek Arany Jánoshoz intézett leveléből (1847. február 4.).

[6] A verset Petőfi 1847 decemberében írta.

[7] Idézet „A XIX. század költői" című költeményből (1847 január).

[8] Idézet „A Nemzetgyűléshez" című költeményből (1848. július 4.).

[9] Utalás a „Véres napokról álmodom . . ." című költeményre (1846. november 6.).

[10] Idézet a „Háború volt . . ." című költeményből (1847 március).

[11] Kölcsey „Az örökös megváltás ügyében" tartott beszédében említi Dózsa parasztfelkelését, nem azonosítva magát azzal, de némileg megértve

a parasztság elkeseredettségét. Eotvos József „Magyarország 1514-ben" című regényében állít emléket Dózsa Gyorgynek.

[12] Pulszky Ferenc bíralata 1847. május 2-an és május 9-én jelent meg a Szépirodalmi Szemlé"-ben

[13] Arany Janos „Kozmopolita koltészet" című verse (1877) és Reviczky Gyula „Arany Janosnak" (válaszul „Kozmopolita koltészet" című versére; 1878) című verse

[14] Idézet a „Magyar vagyok" című kolteményből (1847 február).

[15] Idézet „A magyar nemzet" című kolteményből (1846 december).

[16] Idézet a kis-kunokhoz intézett beszédből (1848 június elején).

[17] Idézet Petőfi „Nyilatkozat"-ából (1848. június 15).

[18] Idézet a „Vorosmartyhoz" cimu kolteményből (1848 augusztus 22.)

[19] Idézet „A nemzethez" című kolteményből (1848 augusztus).

[20] Idézet Petofinek 1848 augusztus 10-én irott cikkéből, amely a „Márczius Tizenotodike"-ben jelent meg.

[21] Idézet Petőfi „Nyilatkozat"-ából (1848. június 15.).

[22] Idezet „Lapok Petofi Sándor naplójából" (1848 április 19.).

[23] Idézet „A nemzetgyűléshez" című költeményből (1848. július 4).

[24] Megjelent a „Szabad Nép"-ben, 1948 január 1-én

[25] Lásd Gyulai Pal: „Petőfi Sándor és lírai költészetünk" (1854).

[26] Lásd Babits Mihály: „Petőfi és Arany" (1910) az „Irodalmi problémák" című kotetben (megjelent 1917).

[27] Lásd Horváth János „Petofi" című monográfiáját (megjelent 1922).

[28] Lásd Gyulai Pál: „Emlékbeszéd Arany János folott" (felolvastatott a Kisfaludy Társaságban 1883 október 28-án).

[29] Lásd „Lapok Petőfi Sandor naplójából" az április 1-i bejegyzést és „A szabadsághoz" című kolteményét (1848. március 27. előtt), valamint Petőfi kozéleti tevékenységét.

[30] Lásd Petőfi 1848 majus 27-én írott hírlapi cikkét (megjelent az „Életképek"-ben, junius 11-én).

[31] Lásd „Lapok Petőfi Sándor naplojából" az 1848 április 22-i bejegyzést

[32] Idézet a „Miért kísérsz . . ." cimu kolteményből (1848 május)

[33] A „koltészet, szerelem" utáni vágy motívumát lásd „Pacsirtaszot hallok megint" című kolteményében (1849 március 8).

[34] Idézet „Az év végén" cimu kolteményből (1848 december).

[35] Elhangzott 1948. március 15-én, Kiskőrosón,

[36] Utalás Petőfinek Arany Jánoshoz írott levelére (1847. augusztus 17.).

[37] Idézet a „Véres napokról álmodom . . .” című költeményből (1846. november 6)

[38] Idézet a „Kemény szél fúj . .” című költeményből (1848 február).

[39] Idézet „A nemzethez” cimu költeménybol (1848 augusztus)

[40] Idézet „A nemzetgyűléshez” című költeménybol (1848. július 4)

[41] Ady-vers címe.

MADÁCH IMRE

[1] Révai József utolsó nagy irodalomtörténeti tanulmánya. 1958-ban jelent meg annak a kötetnek utószavaként, amely a Magyar Helikon gondozásában, Zichy Mihany rajzaival adta kozzé Madach „Az ember tragédiája” című művét. A tanulmány elószor a „Társadalmi Szemle” 1958 szeptemberi számában latott napvilagot.

[2] *Zichy Mihály* (1827—1906) — A századvég egyik legbravúrosabb illusztrátora. Egy ideig az orosz cári udvar festoje is volt. Legjelentosebb muveit mint a múlt század klasszikus költeményeinek (pl Arany balladainak) illusztrátora alkotta Madách nagy művének illusztrálásával is maradandót hozott létre.

[3] Az 1952. évi akadémiai Madách-vita beszámolóját *Waldapfel Jozsef* tartotta. A vitában kulonosen figyelemre méltó volt Bolgár Elek és Horvath Karoly hozzaszólasa (Lasd Magyar Tudományos Akadémia I. Osztaly Kozleményei, II. kot. 1—4. sz., 1952.) A Madach-kérdés késobbi irodalma (részben a Tragédia 1955-os eloadasanak visszhangjaként): *Hermann István* Madách-tanulmanya (Irodalomtörténet, 1952.), *Lukács Gyorgy* Madach-cikke (Szabad Nép, 1955. marcius 27.) Ez utóbbival vitazik: *Sőtér István* Madách-tanulmanya (akadémiai székfoglaló, megjelent *Sőter Istvan* „Romantika és realizmus” cimu kotetében, 1956), *Waldapfel Jozsef* bevezetője az 1955-os kiadáshoz (ua : Gorkij és Madách, 1958, Irodalomtörténeti Füzetek, 14. sz.). A Madách-kérdés alapos osszefoglalását nyújtja *Horváth Károly* tanulmánya (Irodalomtörténeti Kozlemények, 1959.).

[4] *Puskin, Alekszandr Szergejevics* (1799—1837) — Az orosz költészet legnagyobb alakja, az „Anyegin” szerzője, az orosz irodalom haladó áramlatának első, világirodalmi értékű képviselője.

[5] *Gogol, Nyikolaj Vaszilјevics* (1809—1852) — A „Holt lelkek”, a „Revizor”, a „Bulyba Tarász” stb. írója. Az orosz kritikai realista regényíras atyja,

[6] *Lermontov, Mihail* (1814—1841) — Puskin mellett a múlt század legjelentosebb költője. Regényével, a „Korunk hősé"-vel is méltó társa a legnagyobb orosz prózaíróknak. Prózáját az orosz próza legtokéletesebb példájának tekintik.

[7] *Tolsztoj, Lev Nyikolajevics* (1828—1910) — A „Háború és béke", az „Anna Karenina", a „Feltamadás" és más regények írója. E műfajban a mult szazadnak világirodalmi szinten is legnagyobb alkotoja.

[8] *Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics* (1821—1881) — A „Bún és bünhódés", a „Karamazov testvérek", „A félkegyelmú" stb. írója. A modern ábrázolási művészet realista teljesitményei mellett bizonyos misztícizmus kifejezője is.

[9] A „Tragédiá"-t Arany János mutatta be a Kisfaludy Társaságban, 1861 októberében Arany méltatása, melyre Révai József a későbbiekben gyakran hivatkozik, ez alkalommal hangzott el.

[10] Erdélyi János birálata a „Tragédiá"-ról: „Magyarország", 1862. Lásd még „Pályák és pálmak" cimu kotetében, 1886.

[11] Arany és Madach, valamint Madach és Erdélyi levélváltását — melyekre Révai József tobb izben hivatkozik — lásd a Madách osszes müveit tartalmazó két kotetes kiadvanyban, amelyet Halász Gábor rendezett 1942-ben sajtó alá, tovabba a Magyar Klasszikusok sorozat 1958 évi Madách-kotetében (575, 580 és 585 old.) Sotér István válogatása szerint.

[12] *Byron, George Gordon* (1788—1824) — Az angol romantika legnagyobb hatásu koltoje, a meghasonlas, a világfájdalom lírikusa. Drámai költeményeivel („Manfréd", „Kain") a „Tragédia" műfajának egyik ihletője.

[13] Kolcsey, Petőfi, Vorosmarty, Arany pesszimizmusával kapcsolatban Révai József olyan költeményekre céloz, mint Kolcsey „Vanitatum vanitas"-a, illetve olyan pesszimista, meghasonlott életszakaszra, amino Petőfié volt 1845—46 fordulóján, szalkszentmártoni tartózkodasa idején. Ebbol fakadt egyebek kozt a „Felhók" ciklusa is Arany 1849 utáni csüggedtségének jellemzo kifejezoje az „Ősszel" című költemény, Vorosmarty pesszimizmusae pedig pl az „Eloszó", „Az ember élete" című költemények.

[14] *Heine, Heinrich* (1797—1856) — A német líra legnagyobb alakja a Goethe utani korszakban. A romantika haladó szárnyának s az 1848-at elokészito áramlatoknak egyik megszólaltatója.

[15] *Shelley, Percy Bysshe* (1792—1822) — Rovid és tragikus életű, nagy angol lírikus a 19. szazadban.

[16] *Lenau, Nikolaus* (1802—1850) — Magyarországi születésű német romantikus költő.

[17] Arany János szatirikus elbeszélő költeménye (1852).

[19] Vörösmarty allegórikus költeménye, melynek megírására a krími háború kapcsán támadt magyar politikai remények adtak ihletet (1855).

[19] *Goethe, Johann Wolfgang* (1749—1832) — A legnagyobb német költő. „Faust" című drámai költeménye jelentős ihletést adott Madách főművéhez is; habár ennek a hatásnak jelentőségét nem egy kutató el is túlozta. Goethe művének két főszereplője — akikre a tanulmány több ízben céloz — Faust és Mefisztó.

[20] *Tankréd* (1078(?)—1112) — A második kereszteshadjárat hőse, a „Tragédia" hetedik (konstantinápolyi) színének főalakja.

[21] *Gorkij, Makszim* (1868—1936) — A szovjet irodalom első és mindmáig legjelentősebb alkotója. A szocialista realizmus elméletének és gyakorlatának egyik kialakítója. „Az Anya", „Az Artamonovok", a „Klim Szamgin élete" stb. írója. Pályájának egyik szakaszán érdeklődött Madách műve iránt. Lásd erről Waldapfel József idézett művét.

[22] *falanszter* — a francia utópista szocialisták egyikének, François Fourier-nek (1772—1837) ábrándos elképzelése. Olyan épület, melyben az élet és a termelés merev „racionalizálása" valósul meg. A falanszter-szín, a „Tragédia" tizenkettedik színe, valójában a kapitalizmus utópiás „tökéletesítését" tárja elénk, mintegy az előző, londoni színben bemutatott tőkés viszonyok végletes túlhajtásaként.

[23] *Miltiadész* (i. e. 6—5. sz.) — Athéni hadvezér, a perzsák legyőzője (Marathon, 490). A „Tragédia" ötödik (athéni) színének főhőse.

[24] *Sergiolus* — Madách képzeletének teremtménye, a „Tragédia" hatodik (római) színének főalakja.

[25] *Kepler, Johannes* (1571—1630) — Német csillagász, a bolygómozgás törvényeinek felfedezője. A „Tragédia" nyolcadik és tizedik (prágai) színeinek főalakja.

[26] *Danton, Georges* (1759—1794) — A francia forradalom igazságügyi minisztere, aki a nagypolgári réteg szószólójaként bukott meg. A „Tragédia" kilencedik (párizsi) színének főalakja.

[27] *Deus ex machina* — „isten a gépből". A régi színpadi technikára utaló kifejezés, a mesterséges színpadi megoldás jelzésére.

[28] Utalás Molnár Miklós 1955 januárjában megjelent cikkére.

[29] *philister* (filiszter) — nyárspolgár.

[30] *ortodox* — igazhitű, itt: merev (maradi, vaskalapos stb.) értelemben.

[31] *pasquille* (paszkij) — gúnyirat.

[32] *Considérant, Victor* (1808—1893) — Francia utópista szocialista, Fourier

falanszterének híve, Madách egyik forrása. *Destinées sociales* — Társadalmi sorsok.

[33] *christianismus* — kereszténység.

[34] *ultramontanizmus* — a francia közéletben a vallási bigottság, a pápahűség jelzésére elterjedt kifejezés.

[35] *szervilizmus* — szolgalelkűség.

[36] *doctrinaire* (doktrinér) — elvont, elméleti beállítottságú.

[37] *antitézis* — ellen-tétel.

[38] Az olasz—osztrák háborúban, 1859-ben az osztrákok súlyos vereséget szenvedtek III. Napóleon seregeitol az észak-olaszországi Solferinónál. Ez a vereség fordulópontot jelentett az osztrák politikában és a szabadságharc utáni magyar kozgondolkozásban, mivel egyrészt Ausztriát figyelmeztette tulajdon gyongeségére, másrészt magával hozta egyes magyar politikusok haladó reménységeinek meghiúsulását.

ADY ENDRE

[1] Első ízben Moszkvában jelent meg, az „Új Hang" című folyóirat 1940-es évfolyamának 9—12. és az 1941-es évfolyam 1—2. számában, folytatasokban. Konyvalakban elószor 1945-ben látott napvilágot „Ady' cimen; hazankban ez a kiadás tette ismertté, mert jóllehet az „Új Hang" eljutott Magyarországra, nem terjesztették, s konyvtáraimkban zart anyagként kezelték

[2] „Nostra res agitur" (1903. február 1.). (Idézojelben mindenütt a hivatkozott prózai iras címe)

[3] Idézet az „Elégedetlen ifjú panasza" című versből.

[4] Valasz Tóth Bélának (1907. március 2.).

[5] „Mágnások és püspokok uradalma" (1908. március 26.).

[6] Az 1867-es kompromisszum — a „kiegyezés" néven ismert kozjogi megállapodás, amely a magyar uralkodó osztály képviseloi és a Habsburg-uralkodóház, illetve ennek országai kozott, 1867-ben jott létre. Ennek alapján az 1848—49-es forradalom és szabadságharc utáni katonai megszállás és onkényuralom megszűnt, s Magyarország egy olyan látszólagos onállósággal bíró tagja lett az Osztrák—Magyar Monarchiának, melyen belül külugyi, hadügyi és pénzügyi onállóságát feladta.

[7] 1866 és 1871 — a porosz nagybirtokos arisztokrácia és nemesség vezetése alatt álló egységes Német Birodalom megalakulasának két legfontosabb állomása Az 1866-os porosz—osztrák háború utan, amikor Ausztria kiszorult a Német Szovetségbol és elvesztette olasz tartományait, s ezzel a porosz nagyhatalmi torekvések bábjává vált, megalakult az Északnémet Szovetség. Az 1870—71-es porosz—francia háború után pedig, amely hosszú idore tehetetlenné tette Franciaországot, 1871-ben, a császárrá koronázott porosz király jogara alatt, megalakult az észak- és délnémeteket egyesítő egységes Német Birodalom.

[8] *Bismarck, Otto Eduard Leopold* herceg (1815—1898) — A porosz nagybirtokosok és nagytőkések hatalmi törekvéseinek képviselője az egységes Német Birodalomért vívott harcban, az első német birodalmi kancellár. Kíméletlen, a háború emberáldozatától s az uralkodó osztály érdekeinek képviseletében az önkényes erőszakosság semmiféle hatalmi eszközétől nem idegenkedő politikus A munkásosztály forradalmi törekvéseinek, a marxizmus ideológiájának ádáz ellensége

[9] *junker-bonapartizmus* — a porosz földbirtokos nemesség feudális kiváltságaihoz ragaszkodó, maradi tagjait nevezték junkereknek (a német jungherr — nemes urfi — szóból); a bonapartizmus a hatalomra jutott polgárságnak az az uralkodási politikája, mely a fegyveres erőre támaszkodva, az osztályok feletti pártatlanság látszatát keltve, úgy közvetít a szembenálló osztályerők között, hogy a kizsákmányoló osztályok érdekeit védi (először Bonaparte Napóleon császár alkalmazta, innen a neve), a junker-bonapartizmus a Bismarck által gyakorolt politikai rendszer, mely a francia nagypolgárság módszerét alkalmazta a porosz földbirtokosság érdekében

[10] *az osztrák—magyar dualizmus* — Ausztria és Magyarország 1867 utáni állandó jellegű kapcsolata (dualizmus, kettősség, két tag viszonyából álló rendszer, két állam állandó jellegű összetartozása közös uralkodóház alatt).

[11] *oligarchia* — a kizsákmányoló osztály egy szűk, felső csoportjának korlátlan gazdasági és politikai önkényuralma

[12] A társadalomtudomány (szociológia) művelésére alapította Pulszky Ágost idealista jogfilozófus 1901-ben, halála után a társaság elnöke Andrássy Gyula gróf lett Ő és köre reakciós, konzervatív politikai nézeteik terjesztésére akarták felhasználni a Társadalomtudományi Társaságot, s annak Gratz Gusztáv által szerkesztett folyóiratát, a „Huszadik Század"-ot A társaság 1906-os közgyűlésén a radikális polgári demokrácia képviselői kiszorították Andrássyt és körét A társaság elnöke Pikler Gyula, haladó szellemű polgári jogfilozófus lett A „Huszadik Század" szerkesztését Jászi Oszkár, majd Szabó Ervin vette át A Társadalomtudományi Társaság több vezető tagjából alakult meg 1913-ban az Országos Radikális Part, melynek Ady Endre is tagja volt. A Társadalomtudományi Társaság és folyóirata jelentős szerepet játszott az 1918-as polgári demokratikus forradalom előkészítésében

[13] *pozitivista* — híve annak a 19 században keletkezett idealista filozófiai iránynak, mely szerint a tudomány feladata nem a valóság megismerése, hanem a jelenségek leírása és rendszerezése, mivel a valóság megismerhetetlen.

[14] *Áchim András* (1871—1911) — Parasztpolitikus, a békéscsabai Alföldi Parasztpárt alapítója és szervezője, a „Paraszt ujság" kiadója és szerkesztője. 1905-ben szocialista programmal országgyűlési képviselővé választották. 1906-ban osztályellenes izgatás miatt perbefogták és megfosztották mandá-

tumától, 1911-ben — egy földbirtokos család ellen intézett sajtótámadása miatt — meggyilkolták.

[15] *Fejérváry Géza* báró (1833—1914) — Részt vett az 1866-os osztrák—olasz háborúban, 1884—1903 között honvédelmi miniszter volt és — mint I. Ferenc József bizalmi embere — az 1905-ös, úgynevezett darabont-kormány miniszterelnöke lett. A darabont-kormánynak, a király által kinevezett, átmeneti kormánynak az volt a feladata, hogy az ál-hazafias, függetlenségi jelszavakat hangoztató, valójában a magyar nagybirtokos arisztokrácia céljait képviselő, koalícióba tömörült pártok mozgalma miatt lehetetlenné vált parlamenti kormányzás helyett a rendeletek útján való kormányzást biztosítsa. Nevét onnan kapta, hogy Fejérváry Géza volt az országgyűlés fegyveres házőrségének — a darabontoknak — parancsnoka.

[16] *Kristóffy József* (1857—1928) — Mint Ferenc Ferdinánd trónörökös bizalmi embere a Fejérváry-féle darabont-kormány belügyminisztere lett. Azzal törte le a nagybirtokos arisztokrácia pártszövetségének ellenzéki mozgalmát, hogy egy szélesebb körű választójogi törvény bevezetését ígérte, s ezzel kapcsolatban politikai paktumot kötött a szociáldemokrata párttal. A szélesebb néprétegekre támaszkodó parlament megcsillogtatott lehetősége a darabont-kormány mellé állította a haladó polgári erőket, a munkásosztály félrevezetett tömegeit, a nemzetiségeket, s megrettentette a hatalmát védő földbirtokos arisztokráciát. Mindez azonban a polgári demokratikus erők előretörése helyett az uralkodóház és a nagybirtokos arisztokrácia viszonyának megerősödését eredményezte.

[17] *Somló Bódog* (1873—1920) — Jogfilozófus, a nagyváradi jogakadémia, majd a kolozsvári egyetem tanára, a Társadalomtudományi Társaság egyik vezetője, aki ellen a feudális maradiság és a klerikális reakció állását is veszélyeztető támadásokat intéz, jóllehet látóhatára nem terjed túl a polgári ideológiák szemhatárán. Pályája elején Spencer Herbert követője, később pedig Kant idealista filozófiájához tér vissza.

[18] *Jászi Oszkár* (1875—1957) — Polgári radikális szociológus, a Társadalomtudományi Társaság egyik alapítója, az Országos Radikális Párt elnöke, a Károlyi-kormánynak a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó, tárca nélküli minisztere. A proletárdiktatúra idején emigrál, s mint az ohioi Oberlin-egyetem tanára, az amerikai szovjetellenes propaganda egyik ideológiai alátámasztója. Pályája első felében jelentős szerepet játszott a történelmi materializmus polgári szempontú ismertetésével. „A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés" című munkája (1912) először vetette fel tudományos színvonalon a nemzetiségi kérdés demokratikus rendezésének lehetőségét.

[19] *Harmadik köztársaság* — Franciaország történetének az a szakasza,

mely a porosz—francia háborútól, 1871-től 1940-ig, Franciaország német megszállásáig, Lebrun köztársasági elnök lemondásáig tartott.

[20] Az 1789-ben kirobbant nagy francia polgári demokratikus forradalom hagyományai.

[21] *„Nostra res agitur"* — a mi dolgunkról van szó, miránk van szó (1903. február 1.).

[22] *Batsányi János* (1763—1845) — A magyar felvilágosodás korának jelentős költője, a nagy francia polgári forradalom eszméinek követője, aki 1789-ben forradalmi hangú versben fenyegette a forradalom példájával az elnyomókat. A magyar jakobinus mozgalomban való részvételéért hivatalvesztésre, majd börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után Bécsben, majd Párizsban élt, élete utolsó húsz esztendejét pedig Linzben töltötte mint internált. Első irodalmi folyóiratunknak, a „Magyar Museum"-nak egyik alapítója. A magyar forradalmi költészet úttörője, a gondolati lírának jelentős magyar mestere.

[23] „Nostra res agitur."

[24] „Pusztaszeren" (1907. szeptember 17.).

[25] A hagyomány szerint a Csongrád megyei Pusztaszer községben tartotta honfoglaló Árpád fejedelem törvényhozó gyűlését. Ady költészetében Pusztaszer a konzervatív, előjogaihoz ragaszkodó, önmagát „történelmi osztálynak" nevező földbirtokosság jelképe.

[26] *mitológia* — a világ keletkezéséről, az írott történelem előtti kor legendás hőseiről szóló ősi hiedelmek rendszere.

[27] „La Barre—Dózsa György" (1906. november 13.).

[28] „A történelmi pellagra" (1908. augusztus 8.).

[29] *pellagrás* — a rossz táplálkozás következtében bőrbajban szenvedő beteg.

[30] „A történelmi pellagra" (1908. augusztus 8.).

[31] „A milotai Istenválság" (1913. augusztus 30.).

[32] „Kiké legyen Budapest?" (1907. szeptember 26.).

[33] „Mágnások és püspökök uradalma" (1908. március 26.).

[34] „Hadd jöjjön a sajtórabság" (1913.) (a megjelenés napja nem állapítható meg).

[35] *Hatvany Lajos* (1880—) — Író, publicista, irodalomtörténész, a polgári radikalizmus mozgalmának tevékeny harcosa, az 1918-as polgári demokratikus forradalom egyik előkészítője. A „Nyugat" című folyóirat egyik szervezője és támogatója. Ady önzetlen barátja és az Ady ellen folyó

harcban Ady bátor harcostársa. József Attila egyik első felfedezője, jelentős Petőfi-kutató.

[36] *Vészi József* (1858—1939) — Nagy tehetségű, művelt publicista, a polgári radikalizmus napilapjának, a „Budapesti Napló"-nak alapító-szerkesztője. A darabont-kormány sajtóirodájának főnöke, Ady költészetének híve — szerződtette lapjához, sajtófőnök korában a sajtóirodába is magával vitte —, verseinek propagátora és németre fordítója. 1913-tól a „Pester Lloyd" című kormánytámogató lap főszerkesztője, Tisza István és a nyomába lépő reakciós kormányelnökök politikájának kiszolgálója.

[37] *Tisza István* gróf (1861—1918) — Geszti nagybirtokos, több ízben miniszter és miniszterelnök. Erőszakos, haladásellenes politikus, a nagytőkével szövetkezett nagybirtokosság érdekeinek képviselője. A munkásmozgalom, a demokratikus fejlődés ádáz ellensége. A dualizmus és a németbarát politika feltétlen híve. Ady benne látta a feudális reakció megtestesülését, verseiben mint a reakció gyűlöletes jelképe szerepel.

[38] A Nemzeti Munkapárt 1910 és 1917 között működő liberális és klerikális politikusokból alakult reakciós kormánypárt volt, Tisza István politikájának eszköze.

[39] *Molnár Ferenc* (1878—1952) — Író, publicista. Pályája elején a nagyvárosi élet társadalom-kritikus ábrázolója volt, szatírái s a nagyvárosi élet líráját felfedező rajzai, regényei, drámái ma is élnek. Később a színpadtechnika csillogó, de egyre sekélyesebb eszmeiségű, nagy nemzetközi sikereket arató mesterévé vált.

[40] *Kóbor Tamás* (1867—1942) — Író, újságíró. A századforduló naturalista stílusában újszerű, úttörő jelentőségű kísérleteket tett arra, hogy a nagyvárossá váló Budapest életét, problematikáját regényeiben s elbeszéléseiben kritikusan ábrázolja. Az „Az Ujság" című polgári liberális, kormánytámogató napilap belső munkatársa, szerkesztője volt.

[41] *Ignotus* (1869—1949) — Író, költő, újságíró, kritikus; az epigon-népiesség, a konzervatív hivatalos irodalom maradisága ellen, a polgári haladásért harcoló írók vezéralakjai közé tartozott. A „Nyugat" egyik alapító-szerkesztője. Ady költészetének propagálója és védelmezője. József Attila egyik elismerő kritikusa. Jóllehet sem Ady, sem József Attila forradalmiságát nem értette át, a maradi hivatalos kritika ellen bátor harcot folytatott Ady elismertetéséért. Mint politikai publicista azok közé a harmadikutas politikusok közé tartozott, akik a marxizmus tanítását — revizionista módosításokkal — az osztálybéke alapján próbálták érvényesíteni, s míg irodalmi kritikusként Adyért harcolt, a reakciós Andrássy Gyula grófnak volt a publicistája.

[42] *Beöthy Zsolt* (1848—1922) — Író, irodalomtörténész, esztétikus; a konzervatív, haladásellenes irodalmiság képviselőjévé züllött Kisfaludy

Társaság elnöke, aki mint akadémikus, egyetemi tanár, a magyar tanárképzés egyik vezetője indított harcot Ady és a haladó szellemű magyar irodalom ellen.

[43] *Rákosi Jenő* (1842—1929) — Író, hírlapíró, a „Budapesti Hírlap" című konzervatív napilap alapító-szerkesztője. A gyűlölködő sovinizmus, a magyarkodó nacionalizmus, a háborús uszítás, az irredenta izgatás jellegzetes alakja. Adyt és a haladó magyar irodalmi törekvéseket fellépésük pillanatától támadta — alantas, rágalmazó, néha már a rendőri feljelentés határán járó cikkekben.

[44] *perzekutor-esztétika* — Ignotus nevezte így azt a hivatalos irodalomfelfogást, mely a népellenes hatalom pozíciójából támadta a haladó irodalmi törekvéseket (perzekutor: üldöző; megyei csendbiztos, csendőr)

[45] *Andrássy Gyula* (1860—1929) — A kiegyezésen és a németbarát nagyhatalmi politika kiépítésén munkálkodó idősebb Andrássy Gyula fia, a nagybirtokos arisztokrácia és a klerikális reakció képviselője, a klerikális-konzervatív alkotmánypárt vezetője, 1906 és 1910 között mint belügyminiszter, a munkásmozgalom kíméletlen üldözője 1919 után a Habsburg-párti legitimista politika egyik vezéralakja.

[46] „A milotai Istenválság" (1913. augusztus 30.)

[47] „Európa Kairója" 1905. (a megjelenés napja nem állapítható meg).

[48] „A magyar városok" (1902. augusztus 1.).

[49] „Városos Magyarország" (1911. február 7)

[50] *Heine, Heinrich* (1797—1856) — Egyik legnagyobb német költő és író A népdaltól ihletett, dalszerű líra világirodalmi hatású, Petőfit is megihlető mestere. A konzervatív maradiság ostobaságának, a porosz junkerpolitikának, a kapitalizmus embertelenségének bátor, szatirikus hangú ostorozója. Pályája során eszmei és személyes kapcsolatba került Marxszal és Engelsszel, írt néhány bátor forradalmi költeményt, s csak azért nem vált a munkásmozgalom költőjévé, mivel attól félt, hogy a proletariátus szükségszerű forradalmának győzelme a polgári kultúrát is meg fogja semmisíteni

[51] „Kiké legyen Budapest?" (1907. szeptember 26)

[52] „Legyen világosság" (1907. március 14)

[53] Idézetek „Az új Kísértet" című versből

[54] Idézetek a „Mégsem, mégsem, mégsem" című versből.

[55] „Sas és kakas a voros lobogókon" (1904. március 15)

[56] *millerandizmus* — Millerand, Alexandre (1859—1943) jobboldali szocialista újságíróból burzsoá nacionalista politikussá züllött francia államférfiról elnevezett opportunista, revizionista irányzat. Az ál-marxista tanoknak az a fajtája, melynek fő jellegzetessége, hogy a sovinizmus, a polgári

nacionalizmus eszméit propagálva, gyengíti a proletár internacionalizmust abból a célból, hogy imperialista háború esetén a kormányzat ne ütközzék a munkásosztály ellenállásába.

[57] *bernsteinizmus* — Bernstein, Eduardnak (1850—1932), a II. Internacionálé opportunista jobbszárnya vezetőjének revizionista ideológiája, mely a marxizmus elméletéből ki akarja irtani az osztályharcról, a proletárdiktatúráról, a munka-értékelméletről szóló alapvető tanításokat. Azt hirdeti, hogy a szocializmus győzelmét nem forradalmi úton vívhatja ki a munkásosztály, hanem a kapitalizmus és a proletariátus erőinek békés kiegyenlítődése útján.

[58] *Mukden* — Dél-mandzsuriai város, ott szenvedett döntő vereséget az orosz—japán háború során 1905-ben a cári orosz hadsereg.

[59] *Bastille* (basztij) — Párizs börtönnek használt erődítménye volt. 1789. július 14-én a nép mint a zsarnokság jelképét lerombolta. A Bastille lerombolásától számítjuk a nagy francia polgári forradalom kezdetét.

[60] „A magyar Pimodán" (1908).

[61] „Nostra res agitur" (1903. február 1.).

[62] „Petőfi nem alkuszik" (1910).

[63] *Galilei-kör* — haladó, főként értelmiségi fiatalokból 1908-ban alakult, forradalmi szellemű egyesület, mely vitáival és „Szabadgondolat" című folyóiratával, az első világháború alatt kifejtett háborúellenes agitációjával sokat tett a fiatal magyar értelmiség forradalmi radikalizálódása érdekében. Az 1919-es ellenforradalom betiltotta.

[64] *Szende Pál* (1879—1935) — Ügyvéd, politikai és közgazdasági író, a Társadalomtudományi Társaság egyik vezetője, az 1918-as forradalom egyik előkészítője, Károlyi Mihály kormányának pénzügyminisztere. A proletárdiktatúra alatt emigrált, és Bécsben csatlakozott a szociáldemokraták egyik emigráns csoportjához.

[65] Levél Hatvany Lajoshoz (1914. május).

[66] *reformista program* — a reformizmusnak, annak az antimarxista áramlatnak programja, amely a kizsákmányolás ellen a tőkés rendszer keretei között végrehajtandó szociális reformokkal akar küzdeni. Tagadja a marxista párt által vezetett proletárforradalom szükségességét.

[67] *Világ* — radikális polgári demokrata napilap, melyet 1910-ben alapított Yartin (Nyitrai) József, majd Bálint Lajos, Gerő Ödön, Purjesz Lajos, Feleky Géza polgári publicisták szerkesztették. 1926-ban betiltották.

[68] *l'art pour l'art esztétika* — a művészet öncélúságát hirdető esztétikai felfogás, mely szerint a művészet a művészetért (l'art pour l'art) van, s a művészi alkotásnak nem szabad semmiféle célt szolgálni, nem lehet agitatórikus vagy nevelő ereje; eszmei mondanivalója közömbös. Hajdan ezt az

elvet haladó írók is vallották, ezen az alapon tagadva meg a kizsákmányoló hatalom kiszolgálását. Ma a burzsoá esztétika szegezi a dolgozó nép forradalmi fejlődését szolgáló szocialista realista pártossággal szembe. Az olyan nagy forradalmi szellemű írók, mint Ady vagy József Attila, még taktikai okból sem vallották a művészet oncélúságának elvét.

[69] *Mitteleurópa-terv* — Középeurópa-terv. Joseph Friedrich Naumann (1860—1919) német polgári demokrata politikus 1915-ben tette közzé azt a tervét, mely a Német Birodalom uralmi körébe vonná egész Kelet-Európát, mint közös vamterületet. Naumann tervét megvitatta a Társadalomtudományi Társaság is, s a polgári radikális politikusok többsége elfogadta a tervet, nem véve észre, hogy a terv a német imperializmus igájába akarja hajtani a kelet-európai népeket, megfosztva azokat gazdasági önállóságuktól s ezzel politikai függetlenségüktől.

[70] Idézetek a „Kezdenek nyakukba venni" című versből.

[71] Idézet a „Zendülés váram alján" című versből.

[72] A „Ki látott engem?" című kötet prológusa.

[73] *Gambetta, Léon Michel* (1838—1882) — Francia demokrata politikus, varázslatos hatású szónok, jelentős szerepe volt III. Napóleon trónfosztásának előkészítésében és a Harmadik Köztársaság kikiáltásában.

[74] „Villy Párizsa" (1904 december 20.).

[75] *Rostand, Edmond* (1868—1918) — Francia költő és drámaíró, ragyogó versművészettel, hatásvadászó színpadtechnikával írt drámái nagy közönségsikert értek el („Cyrano de Bergerac", „Sasfiók"), s kihívták az igényes kritikusok bírálatát. Ma több elismeréssel méltatják nem nagy jelentőségű műveinek egészséges humorát és hősi romantikáját.

[76] „Rostand és Sarah" (1905. január 5.).

[77] „Nem jó emberek" (1906. szeptember 6.).

[78] Ugyanott.

[79] „Nostra res agitur" (1903. február 1.).

[80] „Nem jó emberek" (1906. szeptember 6).

[81] *Parnasszus* — görög hegy, melyen az ősi hiedelem szerint Apolló isten és a múzsák laktak. Itt a francia Parnasse-t jelenti, a 19. századi francia irodalomnak az oncélú művészetet, a hideg, zárt formák tökélyét hirdető irányzatát, mely a társadalmi problémák merész felvetése helyett a művészi magányba való elvonulást választotta.

[82] Lásd a Madách-tanulmány 12. jegyzetét.

[83] „Portus Herculis Monoeci" (1909—1910.).

[84] „A magyar Pimodán" (1908.).

[85] Utalás a „Kuruc Ádám testvérem" című versre.

[86] *Zola, Emile* (1840—1902) — Francia naturalista regényíró, kinek műveiben a naturalizmus hibáin (az örökléstani szempontok érvényesülése társadalmi jelenségek magyarázatában stb.) gyakran felülkerekedik őszinte haladásvágya, mély együttérzése a kizsákmányoltakkal, gyűlölete az arisztokrata-nagytőkés-klerikális reakció iránt, s ezek regényeit olykor a realizmus, olykor a harcos romantika magasára emelik.

[87] „Strófák" (1902. október 1.).

[88] „Portus Herculis Monoeci" (1909—1910.).

[89] „A magyar Pimodán" (1908).

[90] *Flaubert, Gustav* (1821—1880) — Nagy francia realista regényíró, a kapitalista Franciaország belső bomlásának könyörtelen kritikájú ábrázolója. Itt alkotó módszerének sajátosságai miatt szerepel, mint a művészi ábrázolás tökéletességének keresője, aki arra törekedett, hogy ábrázolása az írói szubjektivizmustól mentesen, a legapróbb részleteiben is gondosan kidolgozva kerüljön olvasói elé.

[91] Idézet a „A veszélyek Istene" című versből.

[92] Idézet a „Magyar vétkek bíborban" című versből.

[93] Idézet a „Az egyedüliség vigasza" című versből.

[94] Idézet a „Az Ősz dicsérete" című versből.

[95] Idézet a „Megmaradok virágos mezőkön" című versből.

[96] *Zseni-kultusz* — az a burzsoá művészet-felfogás, mely a zsenit, a lángelmét a tömegek fölé emelkedő, a társadalomtól elzárkózó, minden társadalmi-erkölcsi kötöttségtől mentes lényként tiszteli.

[97] Célzás Babits Mihály „Petőfi és Arany" című tanulmányára, mely a forradalmár Petőfit „a nyárspolgári érzésvilág kifejezőjeként, az igazibb művész" Arany János mögé sorolja.

[98] „Petőfi nem alkuszik" (1910.).

[99] „Kétmeggyőződésű emberek" (1911).

[100] *Bergson, Henri* (1859—1941) — Francia filozófus, kinek értelemellenes, a megismerés helyett a lélek belső szemlélődését kínáló filozófiája, az állati ösztönökre, a vallásosságra és a társadalom osztálytagozódására alapozott társadalomszemlélete a mai materializmus-ellenes, burzsoá filozófiai irányzatok kútfeje.

[101] *metafizika* — az idealista filozófiának az a része, mely a természetfeletti, érzékeinkkel fel nem fogható, tapasztalás és kísérlet útján meg nem közelíthető jelenségekkel (pl. Istennel, mint a világ első mozgatójával) foglalkozik. A filozófiának az az anti-dialektikus módszere, mely a jelenségeket nem összefüggésükben, hanem elkülönült, elszigetelt, mozdulatlan

„örök" mivoltukban vizsgálja, nem az értelmi megismerés eszközeivel, hanem sejtelmes belső szemlélet útján.

[102] *irracionalitás* — ésszerűtlenség, megérthetetlenség, felfoghatatlanság.

[103] *Rilke, Rainer Maria* (1875—1926) — Jelentékeny német költő és író, a modern német líra új kifejezési formáinak egyik megteremtője, aki a német költői nyelv és stílus új lehetőségeit páratlan gazdagsággal felragyogtató műveiben a kapitalizmus világában magárahagyott polgár túlfinomult, beteges érzékenységét, riadalmát, isten utáni sóvárgását, szépség-kultuszát fejezte ki.

[104] *George, Stefan* (1868—1933) — Német lírikus, aki pályája első felében a francia parnasszista költők formakultuszát valósította meg a német lírában. Később profétikus költeményekben követelte a társadalom megújhodását, mely az ősi mítoszokból kisarjadó új erkölcsi rendből fog állni; ezen belül nagy vezető szellemeké lesz az irányítás. Jóllehet a hitlerizmus uralomra jutása után külföldre emigrált, a nemzetiszocialisták mint profétikus előfutárukat tisztelték.

[105] *Claudel, Paul* (1868—1955) — Francia költő, drámaíró, diplomata. A francia vallásos költészet modern mestere. Műveinek nyelve, kötetlen versformái, misztikus szimbólumai olyan francia költőkre is erős hatást tettek, akik távol álltak Claudel idealista, vallásos eszmevilágától.

[106] Idézet az „Elfáraszt a várás" című versből.

[107] *apológia* — védőbeszéd, védőirat, kritikátlan dicsőítés.

[108] *szimbolizmus* — a századforduló idején kialakult irodalmi irányzat, mely a valóságot nem írja le, nem világítja meg hasonlatokkal, hanem jelképekkel ábrázolja. A kapitalista társadalom belső ellentmondásaiba, hazug látszataiba és megismerhetetlennek látszó valóságába belezavarodott ember szemléletmódjának költői kifejezési módja, mely felhasználja a népköltészet és a misztikus vallásos irodalom hagyományos jelképeit.

[109] Idézet „Az anyám és én" című versből.

[110] Idézet a „Séta bölcső-helyem körül" című versből.

[111] *Baudelaire, Charles* (1821—1867) — Nagyhatású francia költő, a szimbolista költészet úttörő mestere. Részt vett az 1848-as francia forradalomban. Harcolt a párizsi barikádokon. A forradalom bukása után csalódottan, önmagával s a világgal meghasonolva alkotta meg gazdag zeneiségű, tökéletes formájú, szimbolikus költői világát, mely a kapitalista nagyváros emberének magányát, elvágyódását, érzékiségét, lelki dekadenciáját fejezi ki. Szimbólumai között olykor fel-felvillannak a forradalmi harcok képei és jelképei.

[112] *Verlaine, Paul* (1844—1896) — Francia szimbolista költő, aki azt hirdette, hogy a vers szépsége elsősorban formáinak zenei harmóniájában rejlik. Költészetében, melyben cinizmus, érzékiség, vallásos áhítat és mély

erkölcsi megrendülés keres váltakozva kifejezést, a kapitalizmus világában elnyomorodott emberi lélek mély szomorúsága leli meg lírai kifejezésének formáját.

[113] *Hugo, Victor* (1802—1885) — Francia költő, regényíró, drámaíró. A dekadens katolikus romantikától eljutott a liberális polgári forradalmiság szociális ihletésű, hősi romantikájáig. Nagy nyelvi gazdagsága, lírájának és prózájának patetikusan áradó sodra, romantikus érzelmi telítettsége a polgári romantika nagyhatású vezérévé tette. Vörösmartyra, Petőfire, Jókaira hatással volt.

[114] „Költők" (1906. december 18.).

[115] *absztrakció* — a leglényegesebb tulajdonságok kiemelése útján létrejött elvont fogalom; *absztrahálás* az az elemző és összegező gondolkodási folyamat, melynek eredménye az absztrakció.

[116] Idézet a „Midász király sarja" című versből.

[117] Idézet a „Szent Lehetetlenség zsoltárja" című versből.

[118] Idézet „A Nincsen himnusza" cínű versből.

[119] Idézet „A tavalyi cselédekhez" című versből.

[120] A vers nem Tisza Istvánról, hanem Andrássy Gyuláról szól, akinek Ignotus megmutatta Ady verseit s aki úgy nyilatkozott róluk, hogy érthetetlenek. Erre utal a „Mondják csak, hogy ők nem értnek" sor és „zsandárminiszterek" kifejezés. Andrássy Gyula gróf volt ugyanis a zsandárok (csendőrök) minisztere, azaz belügyminiszter.

[121] *Mészáros Lázár* (1796—1858) — Altábornagy, a szabadságharc idején Kossuth hadügyminisztere, Világos után Kossuthtal emigrált. Régi típusú, a forradalmi hadvezetés merész módszereitől idegenkedő katona, Petőfi róla írta „Nyakravaló" című gúnyos epigrammáját.

[122] *Lamberg, Franz Philipp* gróf (1791—1848) — Osztrák altábornagy, akit 1848 szeptemberében Magyarország katonai parancsnokává neveztek ki, a forradalmi tömeg megölte Pesten.

[123] *Latour, Baillet de, Theodor* (1780—1848) — Osztrák táborszernagy, a bécsi forradalom idején hadügyminiszter volt. A bécsi nép megölte, s holttestét lámpavasra akasztotta. Petőfi „Akasszátok fel a királyokat!" című versében említi őt és Lamberget.

[124] Idézet a „Rengj csak, Föld" című versből.

[125] Idézet a „Rohanunk a forradalomba" című versből.

[126] Idézet a „A Hóseás átka" című versből.

[127] Idézet a „Válasz bajnoki hívásokra" című versből.

[128] Idézet a „Hát ezért bolondultunk?" című versből.

[129] Idézetek az „Enyhe, újévi átok" című versből.

[130] Idézet az „Ond vezér unokája" című versből.

[131] Idézet „Az én sírásom" című versből.

[132] Idézet „A sirató siralma" című versből.

[133] Idézet „A fajtám sorsa" című versből.

[134] Idézet a „Nem nagy dolog" című versből.

[135] Idézet „A hőkölés népe" című versből.

[136] Idézet a „Nóták piros Ősszel" című versből.

[137] Idézet „A fajok cirkuszában" című versből.

[138] *lokálpatrióta, lokálpatriotizmus* — lokálpatrióta az, aki csak legszűkebb közösségének (szülőfalujának, megyéjének, üzemének stb.) ügyeivel törődik, nem bánva a nagyobb közösség (a haza, az emberiség) érdekeit; lokálpatriotizmuson az egy tájra, egy szűkebb közösségre irányuló szeretetet, vagy a haza határain túl nem látó hazaszeretetet értjük.

[139] Idézet a „Hajlongni emerre, amarra" című versből.

[140] Idézet az „Ének a porban" című versből.

[141] Idézet „Az utolsó kuruc" című versből.

[142] Idézet a „Páris, az én Bakonyom" című versből.

[143] *Parafrázis* — valaminek más szavakkal való elmondása, ugyanannak a témának hasonló szellemű feldolgozása, változata.

[144] Idézet „A szétszóródás előtt" című versből.

[145] Idézet a „Kín és dac" című versből.

[146] Mikor Pompeji római várost i. e. 79-ben a Vezúv elpusztította, a város lakóinak többsége elmenekült, de — az egyik megkövesedett halotthoz fűződő monda szerint — egy őrt álló katona a tüzes láva ömlésekor is hűségesen kitartott őrhelyén.

[147] Idézet „A fajtám takarója" című versből.

[148] Idézet az „Ének aratás előtt" című versből.

[149] Idézet „A kürtösök szava" című versből.

[150] Idézet a „Rohanunk a forradalomba" című versből.

[151] Idézet „A Tűz csiholója" című versből.

[152] Idézet „A Jövendő fehérei" című versből.

[153] Idézet a „Küldöm a frigy-ládát" című versből.

[154] Idézet a „Menekülés úri viharból" című versből.

[155] Idézet „A megnőtt Élet" című versből.

[156] Idézet „A halottak élén" című versből.

[157] Idézet az „Örvendezz, ifjú, ifjúságodban" című versből.

[158] Idézet „A Nincsen himnusza" című versből.

[159] Idézet „A szűz Pilátus" című versből.

[160] Idézet a „Mert másokért csatáztam" című versből.

[161] Idézet az „El a faluból" című versből.

[162] Idézet „A civódó magyar" című versből.

[163] Idézet a „Száz hűségű hűség" című versből.

[164] Idézet a „Mindent másképpen szeretnék" című versből.

[165] Ady 1908. november 15-én az „Új Idők"-ben, Herczeg Ferenc lapjában „A Duk—Duk-affér" címen olyan cikket tett közzé, melyben megtagadta híveit és követőit. A cikk — melynek megírására Adyt több valóságos s kevesebb vélt sérelem késztette — nagy vihart kavart fel a haladó irodalom táborában, mely csak akkor csendesedett el, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Ady cikke egy keserű perc taktikailag szerencsétlen terméke, de Ady a forradalmi haladás ügyétől nem tántorodott el, annak legbátrabb, legkövetkezetesebb, legnagyobb hatású vezére maradt.

[166] Idézet a „Lázár a palota előtt" című versből.

[167] *fétis* — bálvány, varázserejűnek tartott tárgy, a babonás tisztelet tárgya.

[168] *alkímia* — a középkor titkos tudománya, művelői a „bölcsek köve" segítségével aranyat akartak csinálni.

[169] Idézet az „Egy párisi hajnalon" című versből.

[170] Idézet az „Álmom: az Isten" című versből.

[171] *pánszexualitás* — olyan beteges lelkiállapot, melyben a nemi élet központi helyet foglal el, s a szerelmi vágy nem meghatározott személyre, hanem minden másneműre irányul.

[172] Idézet „A Szerelem eposzából" című versből.

[173] *Strindberg, August* (1849—1912) — A svéd irodalom egyik legnagyobb regény- és drámaírója, kinek szellemi fejlődésében a kor zűrzavara, tétova iránytalansága, kapkodó keresése fejeződik ki. A szocializmus, az elkeseredett pesszimizmus, a rajongó miszticizmus, a racionalizmus és az irracionalizmus keveredik zord erővel megírt, de a naturalizmuson felemelkedni nem tudó műveiben. Itt nőgyűlölete és ezzel párosult beteges pánszexualitása miatt szerepel: műveinek egyik központi témája a szerelem, de hősnői ellenszenves szörnyetegek.

[174] Idézet a „Őrizem a szemed" című versből.

[175] Idézet a „De ha mégis?" című versből.

[176] „Szent Adolphe Retté" (1906. november 29.).

[177] Idézet az „Álmom: az Isten" című versből.

[178] Idézet „A Sion-hegy alatt" című versből.

[179] Idézet a „Hiszek hitetlenül Istenben" című versből.

[180] Idézet az „Alazatossag langy esoje" című versbol.

[181] Idézet „A Jezuska tiszteletére" című versből.

[182] Idézet a „Menekülés az Úrhoz" című versből.

[183] Idézet a „Kicsoda büntet bennünket?" című versbol.

[184] Utalas a „Lattam rejtett torvényed" című versre.

[185] Idézet „A nagyranott Krisztusok" cimu versből.

[186] Idézet a „Valasz bajnoki hívásokra" című versbol.

[187] Idézet a „Faradtan biztatjuk egymást" című versből.

[188] Idézet a „Szerencsés esztendőt kívánok" című versbol.

[189] Idézet a „Mai próféta atka" című versből.

[190] Idézetek az „E nagy tivornyan" című versből.

[191] *Babits Mihály* (1883—1941) — Ady korának egyik legjelentősebb költője és regényírója, aki mint az irodalomelmélet, az irodalomtörténet és a kritika munkása is jelentőset alkotott, a „Nyugat"-nak munkatársa, majd szerkesztője volt. Korával elégedetlen, megújhodás után vágyó költő, aki azonban nem tud egyértelműen állást foglalni a szocializmus ügye mellett, vágyik a forradalmi megújhodás után, de féltı is tőle a kultúra kincseit. Ez a belso bizonytalanság felemás világnézetet és felemás magatartast eredményez. Adyhoz való viszonya is ingadozó, féltékeny rá, idegenkedik tőle, de olykor a legnagyobb hódolattal szól róla. Szembeszegül az imperialista haboruval, de nem jut túl a polgári pacifizmus álláspontján, lelkesen csatlakozik az 1918—19-es forradalmakhoz, de onmarcangoló vallomasban tagadja meg forradalmi szerepét. Szembefordul a Horthy-fasizmussal, de a polgári liberalizmus állaspontjáról. Felismeri a népi írók jelentoségét, de nem tudja felfogni József Attila költészetének forradalmi nagyságat Költészete is az igényes formai kísérletek és a kor égető problémáinak nagyerejú kifejezése kozott ingadozik, s egésze csak a kor belsó válsagat tukrozi és nem csodálatos perspektíváját.

[192] Idézet „A tábor-tuz mellett" című versből.

[193] Ady levele Hatvany Lajoshoz, 1913. május kozepe táján.

[194] *dezilluzio* — az illúzió (érzéki csalódás, látszat, onáltató bizakodás) ellentéte: kiabrándultság, csalódottság.

[195] A francia intervenciós csapatok megszállása alatt álló Szegeden alakult meg 1919-ben a Tanácskoztársaság megdontésére szóvetkezett reak-

ciós erők kozpontja, Horthy Miklós ellentengernagy vezetésével. Orgoványon és Siófokon Horthy tiszti különítményesei embertelen kínzások után tomegesen végezték ki a proletárforradalom hőseit, de olyan munkásokat, szegényparasztokat, értelmiségieket is, akik a forradalommal való rokonszenv gyanújába kerultek.

[196] *Berzeviczy Albert* (1853—1936) — Politikus, történetíró. A „Nyugat" harcai idején jelentos allasokat tolt be, 1903—1905 kozott kozoktatasügyi miniszter, 1905-től a Magyar Tudományos Akadémia elnoke, s így módja van arra, hogy Ady és a haladó irodalom ellen hatalmi pozícióból harcoljon.

[197] *Herczeg Ferenc* (1863—1954) — Népszeru regény- és drámaíró, politikai publicista, Tisza István ideológiai folyóiratának, a „Magyar Figyelő"-nek s az „úri" réteg szépirodalmi folyóiratának, az „Új Idők"-nek szerkesztője. Műveiben az uralkodó osztály sovén nacionalizmusa, forradalomtól idegenkedő, sekélyes társadalomszemlélete, kedélyes, onmagának eleve megbocsató onkritikája kap hangot egy nem tehetségtelen írónak az elegancia stílus-eszményét kereső, minden őszinte szenvedélytől tartózkodó, minden erőt nélkülöző írásmódján.

[198] *Szekfű Gyula* (1883—1955) — Történettudós, politikus, aki a magyar—német „sorskozosség" propagalójából, a Horthy-korszak ideológusából — a fasizmus terjeszkedésének veszélyét felismerve — a magyar értelmiség onkritikájának egyik első megszólaltatója lett a felszabadulás előtt. A felszabadulás után igyekezett a régi tipusú értelmiség helyét megkeresni újjáépülő világunkban. Itt „Három nemzedék. Egy hanyatló kor története" (1920) című munkája kapcsán kerul szóba, mely az ellenforradalom ideológiai alapvetése volt, s amelyben megkísérelte Adyt, a nemzeti koltőt elválasztani Adytól, a forradalmartól.

[199] *Makkai Sándor* (1890—) — Erdélyi református püspok, majd debreceni egyetemi tanár, író. A reformatus egyház belső megújhodását követelő, haladó szellemű papként kezdte pályáját. Néhány szépirodalmi alkotásával is kihívta a megcsontosodott egyhazi korok világnézeti és erkolcsi rosszallását, később fejlődése megtort s az Imrédy Béla-féle fasiszta politikai mozgalom hatókorébe kerult. Itt „Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete" című, 1927-ben megjelent műve kapcsán kerül szóba. Ebben Adyt mint nagy vallásos koltot méltatja.

[200] *Horváth János* (1878—) — A modern magyar irodalomtudomány nesztora. Pályája elején konyvet írt „Ady s a legújabb magyar lyra" címen (1910), majd „Forradalom után" cimen Adyról és a magyar líra új útjáról. Jóllehet Horváth János akkor az Eotvos Kollégium tanára volt, nem tartozott a „Nyugat" koréhez, nem állt fenntartás nélkul Ady táborába, hanem a konzervatív irodalomtudomány szemszogéből tette mérlegre Ady

költészetét. Bár tanulmánya Tisza István lapjában, a „Magyar Figyelő"-ben jelent meg, Tisza a saját lapjában, közismert álnevén (Rusticus), levél formában tiltakozott Horváth cikke ellen. Horváth János cikkének mentegető magyarázgatására kényszerült.

[201] *Szabó Dezső* (1879—1944) — Nagyhatású, szuggesztív stílusú regényíró, tanulmányíró. „Elsodort falu" című regénye (1919) a Horthy-féle ellenforradalomnak egyik alapvető ideológiai bázisává vált, s egész írói működése a „népi" írók mozgalma jobboldali szárnyának lett ihletőjévé. Közvetlenül Ady halála után, a „Nyugat" 1919-es Ady-emlékszámában „A két forradalmi költő" című tanulmányában megkezdte Ady átfestését forradalmárból a magyar fajiság tragikus költőjéve.

[202] *Kosztolányi Dezső* (1885—1936) —A „Nyugat" folyóirat nagytehetségű költője, novellistája, regényírója, aki a „Nyugat" politikai harcaitól távol tartotta magát. 1929-ben „Az írástudatlanok árulása (Különvélemény Ady Endréről)" című cikkében, személyi indulattól fűtött hangon támadta Ady költészetét, és azt a növekvő népszerűséget, amely Ady költészetét halála után övezte, a kritikátlanság, a műveletlenség rovására írta. Babits Mihály 1927-ben — Berzeviczy Albertnak egy, irodalmunk egységéről a Kisfaludy Társaságban tartott elnöki megnyitójára válaszolva — úgy védte meg Berzeviczy vádjai ellen Adyt és a „Nyugat"-ot, hogy Ady politikai nézeteit elkülönítette részben Ady költői egyéniségétől, részben a „Nyugat"-tól, melynek írói úgy ismerik el Ady költői nagyságát, hogy nem vállalnak közösséget Ady politikájával.

[203] *Sarlósok* — Bratislavában, a húszas-harmincas évek fordulóján működő, fiatal baloldali értelmiségiekből alakult kör, mely részben az 1919-es és az azt előkészítő szocialista és radikális polgári demokrata hagyományokra támaszkodott, részben a szovjet fejlődésből igyekezett tanulni. A sarlósok kezdeményezték az úgynevezett szociográfiai mozgalmat, amely nálunk a falukutató mozgalomban folytatódott.

[204] *Bartha Miklós Társaság* — A függetlenség eszméjét és az elnyomorodó parasztság ügyét nacionalista-antiszemita alapon képviselő politikai közíróról elnevezett, a húszas évek derekán alakult értelmiségi társaság, mely nem marxista alapon ugyan, de egy ideig ébren tartotta a földkérdést, s akciót indított a parasztság szociális helyzetének fölmérésére. Egy ideig József Attila is tagja volt.

[205] *Dávid Ferenc* (1526—1579) — Erdélyi reformátor író, előbb református, majd unitárius püspök, a szentháromság-tagadó plebejus mozgalom vezére, aki bonyolult teológiai okfejtéssel egy olyan új világ eljövetelét hirdette, melyben a nép elveszi a hatalmasok földjét s a fegyverekből ekét kovácsol. Eszméi a városi szegénység, a kisiparosság és a nincstelen jobbágyság forradalmi mozgalmaiból táplálkoztak.

[206] *Bornemissza Péter* (1535—1584) — A reformáció nagytehetségű költője és írója, Balassi Bálint nevelője, akinek működésében a humanizmus hagyományai és a feudális társadalmi rend elleni forradalmi lázadás tendenciái magas művészi szinten fejeződnek ki.

[207] Konszolidációs korszaknak nevezték a Horthy-fasizmusnak azt a szakaszát, amikor Bethlen István (1874—1946) volt a miniszterelnök (1921—1931). Kormányzata alatt a politikai megnyugvás és a gazdasági stabilitás látszatát keltve folytatták azt az ellenforradalmi politikát, mely hazánkat gazdasági válságba sodorta, politikáját az olasz—német fasizmus imperialista politikájának eszközévé tette

[208] *Bölöni György* (1882—1959) — Író, újságíró, műkritikus, Ady hűséges barátja, politikai fegyvertársa. 1919 után emigrált, Ausztriában és Franciaországban élt, részt vett az antifasiszta mozgalmakban A felszabadulás után hazatért, s jelentős politikai és irodalmi pozíciókat töltött be Az emigráció idején, szembeszállva Ady jobboldali átfestőivel, kisajátítóival, megírta „Az igazi Ady" (1934) című munkáját

[209] *Kincs Gyula* (1859—1915) — Középiskolai tanár, a zilahi gimnázium igazgatója, lapjában, a „Szilágy"-ban jelent meg először nyomtatásban Ady egyik első verse Ady középiskolai tanulmányai befejezte után is látogatta, versekkel ünnepelte.

[210] *Bányai Elemér* (1875—1915) — Író, polgári radikális újságíró, Ady legbensőbb barátai körének tagja.

[211] Idézet „A bélyeges sereg" című versből.

[212] Idézet „A tavalyi cselédekhez" című versből

[213] *sámán* — tunguz pap és varázsló, aki, a primitív vallási hiedelem szerint, onkívületi állapotban érintkezésbe kerül a szellemekkel s titkos tudásra tesz szert, varázserőt nyer.

[214] *vátesz* — jós, jövőbelátó, látnoki képességű költő

[215] *Zilahy Károly* (1838—1864) — teljes nevén Zilahi Kiss Károly, író, költő, kritikus, Petőfi egyik első életírója. A Petőfi halála után fellépő új költőnemzedék propagálója és méltató kritikusa, aki élesen szembekerült az irodalmunk fejlődését megakasztó, Gyulai Pál irányítása alatt álló népies-nemzeti iránnyal.

[216] *Justh Zsigmond* (1863—1894) — Regényíró Zola nyomán „A kivalás genézise" címen regény-ciklusba kezdett, melyben le akarta leplezni a társadalom belső visszásságait, az arisztokrácia vezetésre képtelenné válását, a kapitalizmus ártó hatalmát, a parasztság elnyomorodását. Ki akarta mutatni, hogy az arisztokrácia csak akkor tarthatja meg vezető szerepét, ha a parasztsággal összeházasodva, felfrissíti sorait

[217] *Tolnai Lajos* (1837—1902) — Családi nevén Hagymássy Lajos. Református lelkész, tanár, költő és író, az 1848/49-es forradalom bukása és a kiegyezés utáni magyar társadalom visszásságainak bátor hangú leleplezője, ostorozója, aki mind egyházi hatóságaival, mind a hivatalos hatalommal, mind pedig Gyulai Pál irodalompolitikájával élesen szembekerült. A kapitalizmust a romantikus antikapitalizmus alapjáról támadta s kora ostorozásában sokszor pusztán személyes indulat, nem társadalmi szempontú erkölcsi felháborodás vezette. Ezért és mert egyre súlyosabb anyagi gondjai megakadályozták abban, hogy elmélyült műgonddal dolgozzék művein, életműve egyenetlen, pamfletszerű. Ma is érdekkel olvasható munkáiban naturalista részletek s a kritikai realizmus nagy alkotóihoz méltó oldalak váltakoznak.

[218] *Reviczky Gyula* (1855—1889) — Költő, író, a szabadságharc bukása után felserdült, perspektívátlan, a fejlődő kapitalizmus társadalmi viszonyai között egyre magányosabban, elszigeteltebben élő költőnemzedék jellegzetes képviselője. Lírájában a századvég pesszimizmusa, individualizmusa, a városi ember érzelmi és erkölcsi élete kap hangot, megtermékenyülve a nyugati polgári irodalmak hatásával, Arthur Schopenhauer pesszimista filozófiájának eszméivel. Bár a munkásmozgalommal soha nem került kapcsolatba, az orosz kritikai realisták művein és sorsán keresztül megsejtett valamit egy aktívabb, nagyobb társadalmi hatású irodalom lehetőségeiből. Lírájának újszerű problematikája, szimbolizmusa, modern dalszerűsége nagy hatást tett Adyra és a „Nyugat" költőnemzedékének legjobbjaira.

[219] *Komjáthy Jenő* (1858—1895) — Költő, polgári iskolai tanár. Életében csak Reviczky Gyula s néhány költő tud működéséről. Valójában a „Nyugat" költőnemzedéke fedezi fel elmélyült filozófiai ihletésű költészetét, melyben Arthur Schopenhauer pesszimista filozófiájának, Friedrich Nietzsche zsenikultuszának hatása mellett bátor társadalomkritika, a kor korlátait ostromló szenvedély, a jobb jövőbe vetett hit nagyerejű hangjai is megszólalnak. Költői nyelve, versformái, szimbolizmusa Adyra is hatottak.

[220] *Gyulai Pál* (1826—1909) — Költő, író, kritikus, irodalomtörténész, a magyar irodalomtörténet-írás és irodalmi kritika egyik legnagyobb alakja s egyben legtámadhatóbb mestere. Kritikai munkássága kifejezi a belső meghasonlottságát annak a nemzedéknek, amely ifjan, lelkesen csatlakozott a 48-as forradalomhoz, s a forradalom bukása után csalódottan, kiábrándultan kereste egy nem forradalmi út lehetőségét. Petőfi egyik első tudományos méltatója, az epigon népiesség ostorozója, de kritikai munkássága Arany János és Kemény Zsigmond nem forradalmi művészetét tekinti eszményének. Megragadják a nagy orosz kritikai realisták, de a kisnemesi-kispolgári szemléletet kifejező Pálffy Albert regényeit támogatja, s Jókai, Vajda János, Tolnai Lajos, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Mikszáth

Kálmán stb. művészete mellett értetlenül megy el. Élete végén, egyre jobban kiábrándulva a kiegyezés utáni világból, érzékenyebben figyelte az új irodalmi jelenségeket. Herczeg Ferencért nem lelkesedett, felfedezte a fiatal Ignotust, és ellentétbe került az Adyt üldöző Beöthy Zsolttal, Szabolcska Mihállyal. Ahol elfogultságai nem korlátozzák, érzékeny fülű irodalomértő, mesteri elemző és jellemző. Világos, kecses, hajlékony stílusa a tudományos próza stílus-demokratizmusának eleven példája.

[221] *A „Hét"* — szépirodalmi hetilap, 1890-ben Kiss József költő alapította. A feltörekvő polgári értelmiség orgánuma, melyben a modern városi ember problémáit, érzésvilágát új hangon kifejezni szándékozó írók tömörültek, elfordulva a népies-nemzeti irány vidéki szemszögű társadalomszemléletétől, provincializmusától, hazug idilljeitől, epigon népiességének primitív formáitól. Munkatársai közül többen (Ambrus Zoltán, Ignotus, Krúdy Gyula, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Osvát Ernő stb.) a „Nyugat" munkatársai lettek. A „Hét" — erős polgári kötöttségei miatt — kezdeti szerepét nem tudta betölteni, még a polgári radikalizmus mérsékelt forradalmiságáig sem jutott el.

[222] *Bródy Sándor* (1863—1924) — Író, színműíró, újságíró. A századforduló egyik legjelentősebb írója. Zola és Turgenyev, Csehov és Gorkij voltak mesterei, de Jókai romantikája is megihlette, s bár romantikus naturalizmusától teljesen sohasem tudott megszabadulni, legjobb műveiben a magyar kritikai realizmus első, úttörő mesterei közé emelkedett. Az idilli parasztszemléletet, a kispolgári város-szemléletet gyökerükben megtámadó művei a magyar társadalom reálisabb ábrázolására nyitottak perspektívát. A társadalmi visszásságokat, a feudális elmaradottságot ostorozó szépirodalmi és publicisztikai alkotásainak erejében már ott van az 1905-ös orosz forradalom, a magyar munkásmozgalom növekvő erejének hatása. Szemléletmódja, erősen individuális stílusa, legjobb munkáinak forradalmi hangja Ady és Móricz Zsigmond ihlető elődjévé avatták. Ady egyik első felfedezője, támogatója és barátja volt.

[223] *tolerancia* — türelem mások nézetei iránt, elnéző semlegesség mások véleményével szemben.

[224] *Rousseau, Jean Jacques* (1712—1778) — Nagy francia író és gondolkodó, a francia forradalom egyik legjelentősebb eszmei előkészítője, aki természet-kultuszával, a társadalmon kívül, a természet magányában élő ember eszményítésével a félfeudális, félig polgárosodott társadalom egészének forradalmi tagadását fejezte ki. Az emberek közötti egyenlőtlenség okainak kutatásával, egy eszményi társadalom alkotmánytervezetének elkészítésével a társadalmi formák kialakulásának és visszásságainak legmélyebb problémáit vetette fel. Egész életműve a fennálló társadalmi rend isteni eredetébe és örökkévalóságába vetett hit elleni forradalmi támadás.

[225] Rádióelőadás, elhangzott a Szovjetunióban működött Kossuth-rádió adásában, 1944. január 27-én. Nyomtatásban most jelenik meg először.

[226] *Pantheon* — a görögöknél és a rómaiaknál az istenek összességének szentelt templom. Később a nemzeti nagyságoknak (államférfiaknak, tudósoknak, íróknak, művészeknek) közös temetkezési helye, illetve emlékcsarnoka; jelképesen: egy nép kultúrájának halhatatlanjait egybefogó eszmei közösség.

[227] Idézet az „Egyszer volt csak" című versből.

[228] A második imperialista világháború fasiszta propagandája azzal leplezte a német imperializmus keleti hódítási terveit, hogy azt hirdette: a Szovjetunió veszélyezteti az európai civilizációt. A „Keleti veszedelem" felmelegített változata az első világháború előtti „sárga veszedelem" jelszavának, amely akkor az imperialista nyugati hatalmak ázsiai gyarmatosító, beavatkozási politikájának volt propaganda-szólama.

[229] Idézet „A márciusi Naphoz" című versből.

[230] *Justh Gyula* (1850—1917) — Politikus, a Függetlenségi Párt elnöke, 1905—1909-ig az országgyűlés képviselőházának elnöke. Őszinte demokratikus meggyőződése miatt szembekerült mind pártjával, mind a kormányzattal. 1909-ben önálló ellenzéki pártot alapított s 1912-ben támogatta a szociáldemokraták harcát az egyenlő, általános, titkos választójogért.

[231] Idézet az „Ének aratás előtt" című versből.

[232] Idézet „A Tűz csiholója" című versből.

[233] Utalás a második imperialista világháborúban való szerepünkre Hitler oldalán, a felszabadító Szovjetunióval szemben.

[234] Idézetek „A hőkölés népe" című versből.

[235] Idézet a „Nem nagy dolog" című versből.

[236] Idézet „A szétszóródás előtt" című versből.

[237] *Kállay Miklós* (1885—) — Politikus, a földbirtokosok érdekeinek lelkiismereti aggályt nem ismerő védelmezője, aki régebben mint Gömbös Gyula kormányának tagja, a német—olasz barátság propagálásával akarta osztálya uralmát biztosítani. Révai rádióelőadása idején kétkulacsos politikát űző miniszterelnök volt, aki kiszolgálta a fasizmust, de paktálni igyekezett a nyugati imperialistákkal, hogy a fasiszta háború elvesztése esetén az ő befolyásuk érvényesülését s így a Horthy-rendszer fennmaradását biztosítsa hazánkban.

[238] Idézet „A Hadak útja" című versből.

[239] Ünnepi beszéd az 1946-os Ady-ünnepségen (Szabad Nép, 1946. 25.

sz.) Először önálló füzetben, „Ady" címen, 1946-ban jelent meg. Végleges szövege: „Irodalmi tanulmányok" (Budapest, 1950).

[240] Utalás Hegedűs Lóránt (1872—1943) volt pénzügyminiszternek, a Horthy-rezsim zavarosfejű, kalandor pénzügyi politikusának „Ady és Tisza" (Budapest, 1940.) című munkájára.

[241] Az Ady—Tisza viszony jelentőségét személyes ellentétekre, Tisza udvariatlanságának hatására csökkentő magyarázatok forrása Ady occsének, Ady Lajosnak „Ady Endre" (Budapest, 1923) című életrajzi monográfiája.

[242] 1849 április 14-én a debreceni országgyűlés megfosztotta a Habsburg-uralkodóházat a magyar tróntól, s Kossuth Lajost kormányzó-elnökké választotta. Ezzel népünk a teljes nemzeti függetlenség, a feudális eredetű királyság intézményének felszámolása útjára lépett

[243] Idézetek az „Enyhe, újévi átok" című versből.

[244] A vita a Bethlen István vezetése alatt álló Magyar Szemle Társaság „Mi a magyar?" címen Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent tanulmánygyűjteményének (1939) Németh László „Kisebbségben" című nagyobb tanulmánya körül indult meg.

[245] Lásd a Kolcsey-tanulmány 5. számú jegyzetét.

[246] *urbánus* — városi, városias.

[247] Majtény a Rákóczi-szabadságharc bukásának jelképe. 1711. május 1-én a majtényi síkon tették le a rendek és a maradék kuruc seregek a hűségesküt a bécsi császárnak, és ott oszlott fel a kuruc haderő; Világos az 1848—49-es forradalom bukásának jelképe, 1849. augusztus 13-án a világosi síkságon tette le a fegyvert Gorgey Artúr a cári hadsereg előtt.

[248] Idézet Petőfi Sándor „Magyar vagyok" című verséből.

[249] Idézet Petőfi Sándor „A magyar nemzet" című verséből.

[250] Idézet a „Fajtám sorsa" című versből.

[251] Idézet a „Nem nagy dolog" című versből.

[252] Idézet „A hőkölés népe" című versből.

[253] Idézet a „Nóták piros Ősszel" című versből.

[254] Idézet Petőfi: „Van-e egy marok fold..." című verséből.

[255] *Kossuth L* Úrbéri viszonyok. Lásd Viszota Gyula: Széchenyi István iróí és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. II. kot. Magyar Tört. Társulat 1930. 995. old.

[256] A nacionalizmus alkonya" (1905. április 8.).

[257] „A hazaszeretet reformja" (1906. július 6.).

[258] Lenin: „A nagyoroszok nemzeti büszkeségéről." 1914. Lásd *Lenin* Művei. 21. kot. Szikra 1951. 94—95. old.

[259] 1944. március 19-én szállta meg a német fasiszta hadsereg a „szovet-

séges" Magyarországot, 1944. október 15-én vette át a hatalmat a nyilas „nemzetvezető", Szálasi Ferenc.

[260] Idézet az „Elhanyagolt, véres szívünk" című versből.

[261] Ünnepi előadás a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Ady-ünnepségén. Megjelent „Ady Endre halálának 30. évfordulójára" címen a „Fórum" 1949. évfolyamában. Végleges szövege: „Irodalmi tanulmányok" (Budapest, 1950).

[262] Utalás Ady „Az Értől az Óceánig" című versére.

[263] Nem idézet, hanem egy verssor összevonása („Ez a hőkölő harcok népe...": „A hőkölés népe") egy verscímmel („Nekünk Mohács kell").

[264] Idézet József Attila „Ady emlékezete" című verséből. Megjelenési ideje 1930 (Népszava, 1930. március 25.) s nem 1931. (Kötetben jelent meg 1931-ben.) Révai tévedése rávilágít kitűnő intuíciójára: József Attila versét az Ady-revízióval kapcsolatban idézi, anélkül, hogy tudná a valóságot, hogy a vers az 1929-es, Kosztolányi Ady-ellenes cikke nyomán megindult Ady-vitára felel.

[265] Idézet József Attila „Ady emlékezete" című verséből.

[266] Utalás a kozmopolita költészet vitájára. Arany János 1851-ben „A költő hazája", majd 1877-ben „Kozmopolita költészet" címen arról írt, hogy „költő *az* legyen, mi népe" s elítélte azt a költészetet, amely a nép konkrét céljaitól elszakadva, elvont eszmékkel eleve az egész emberiséghez akar szólni. Arra hivatkozott, hogy a legnagyobb költők életműve népük, hazájuk tükre. Arannyal vitába szállt Reviczky Gyula „Arany Jánosnak. Válaszul »Kozmopolita költészet« című versére" című versében, majd Arany halála után „Kozmopolitikus irány a költészetben" címen cikket írt (1885) e kérdésről, s ebben lényegében közeledett Arany felfogásához, kimondva cikke végén, hogy „a legnagyobb költők a legnemzetiebbek, de egyúttal, a legemberiebbek, legáltalánosabbak".

[267] „A bujtó, új, kan Báthori Erzsébet"-nek nevezi Ady Tisza Istvánt „Rengj csak, Föld" című versében.

[268] Idézet a „Hunn, új legenda" című versből.

[269] József Attila „Egy költőre" című verse, melyben Babits Mihályt ostorozza azért, hogy a társadalmi harcok helyett egyéni gondjaival, az irodalom belső ügyeivel foglalkozik.

[270] „Irodalmi háborgás és szocializmus" 1908—09. Megírásának pontosabb ideje nem állapítható meg; a cikk a „Szocializmus"-ban jelent meg (III. évf. 3. szám).

[271] Ady Endre születésének hetvenötödik évfordulóján, 1952-ben, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Ady-ünnepségén tartott bevezető beszéd. Nyomtatásban most jelenik meg először.

[272] *Prométheusz* — A gorog—romai osi hiedelmek szerint az isteni hatalomért viaskodó titánok (óriások) kozul az, akı ellopta az égbol a tüzet, és megtanította az embereket a tüz felhasznalasára Zeusz, a fosten, büntetésből a Kaukázus szıklájára láncolta, s ott egy saskeselyü marcangolta eleven máját.

[273] „Nostra res agıtur" (1903. február 1).

[274] „Strófák »Buda halálá«-ról" (1911. január 15)

[275] „Petófi nem alkuszık" (1910)

[276] „Oroszország nagy napjai" (1905 október 13)

[277] „Foldındulás" (1905. december 29)

[278] Utalas „Az Idő rostájában" cımü versre

[279] Megjelent a „Népszabadság"-ban, 1957 januárjaban. Az ellenforradalom utánı irodalmi helyzet eszmei tisztázódása terén rendkívüli szerepet játszott, különosen a forradalmi és a polgári irodalmi hagyomány elhatárolása terén.

[280] „Irodalmi háborgás és szocializmus (1908—09)

[281] „Harc és gyűlolet" (1913 december 30)

[282] Levél Hatvany Lajoshoz (1914. február 1)

[283] Kosztolányi Dezsó: „Az írástudatlanok árulása Különvélemény Ady Endréről" (A Toll, 1929. július 14)

[284] „Egy bűnos vers »Rohanunk a forradalomba«" (1913. augusztus 23).

[285] Révai Józsefet a klasszicizmus korszerű meghatarozásának kérdése foként azóta foglalkoztatta, amióta József Attilával foglalkozott behatóan (lásd utolsó József Attila-tanulmányát). Egy 1955-ben folytatott beszélgetésünk alkalmával azt mondta: „A klasszicizmuson mindig egy irányzat betetőzódését értik, s ezzel a korszaknyitó kezdeményezést degradálják Így maradt ki a 19. századi klasszicizmusból végeredményben Petofi s így készülnek kitessékelni a 20 századiból Adyt. József Attilával bajban vannak, nincs mellé Arany . . ."

[286] Megjelent a „Társadalmi Szemle" 1959-es évfolyamában

[287] Idézet „A kürtosok szava" cımü versből

[288] *ars poetica* — koltészettan; így nevezzük egy-egy koltói irányzatnak vagy egy-egy nagy koltő irodalmi elveinek, esztétikai nézeteinek osszefoglalását.

[289] Ady „Négy fal kozott (Kosztolányi Dezső verses konyve)" cımu cikkében (1907. június 1) nevezte Kosztolányit „irodalmi írónak", hozzátéve: „Bevallom, hogy az én számból nem éppen dícséret ez ma . . ." Kosztolányi Ady ellení indulatának *egyik* oka kétségtelenül ez a kritika volt.

[290] „Egy bűnös vers »Rohanunk a forradalomba«" (1913. augusztus 23.).

[291] „A robbanó ország" (1910. december 25.).

[292] „Irodalmi háborgás és szocializmus" (1908—09).

[293] Idézet „A csillagok csillaga" című versből.

[294] „A hazaszeretet reformja" (1906. július 6.).

[295] *Endrődi Sándor* (1850—1920) — Költő, a századforduló lírájának nem különösen jelentős alakja, aki Heine és Petőfi nyomán a modern lírai dal megteremtésével kísérletezett. Thaly Kálmán hatására a kuruc költészet hangjának felélesztésével is próbálkozott; 1896-ban „Kuruc dalok" címen ki is adott egy kötetet. Kuruc versei azonban nem az igazi kuruc világot élesztik fel, hanem a hivatalos, nacionalista kuruc-felfogáshoz igazodnak.

[296] *Thaly Kálmán* (1839—1909) — Történetíró, politikus, a liberális nacionalizmus jellegzetes alakja. Jelentős érdemei vannak a kuruc kor történeti forrásanyagának feltárása terén. Ennek során nacionalista rajongását úgy érvényesítette, hogy a kuruc költészet emlékei közé becsempészett néhány maga írta, nem is jelentéktelen költői tehetségre valló, ál-kuruc verset, melyek azonban idegenek a kuruc költészet nyers realizmusától s a kuruc szegénylegény-dalok úrgyűlölő, szociális bajokat is feltáró hangjától.

[297] Idézet „Az utolsó kuruc" című versből.

[298] Idézet „A szétszóródás előtt" című versből.

[299] Idézet az „Ének aratás előtt" című versből.

[300] Idézet „A Tűz csiholója" című versből.

[301] Idézet „A tábor-tűz mellett" című versből.

[302] Utalás a „Mag hó alatt" című versre.

[303] Az Olcsó Könyvtár 250. köteteként „A Tűz csiholója" címen megjelent Ady-válogatás utószava. A kötet egésze Révai József utolsó Ady-műve, mert nemcsak az utószót írta, hanem a verseket is ő válogatta 1959 júliusában, fogyó életereje utolsó morzsáit is Ady Endre életművének szentelve, mégegyszer hitet téve a forradalmár Ady mellett. A kötet megjelenését már nem érte meg.

[304] Itt volt a Tisza-család birtoka. Geszt a földbirtokos uralom jelképe.

[305] Utalás a „Kín és dac" című versre.

[306] Idézet a „Küldöm a frigy-ládát" című versből.

MÓRICZ ZSIGMOND

[1] Elhangzott 1952. szeptember 5-én, a Móricz Zsigmond halálának tizedik évfordulóján tartott emlékünnepség elnoki megnyitójaként. Az ünnepséget az Irószovetség és az Irodalomtortenetı Tarsasag rendezésében a Néphadsereg Szınházaban tartották. A lapok részletesen beszámoltak lefolyásáról, s Révai elnoki megnyitójat teljes terjedelmében kozolték. Lásd „Szabad Nép", 1952. szeptember 6. (213. sz. 3. old); „Népszava", 1952. szeptember 6. (209. sz. 3 old); „Magyar Nemzet", 1952. szeptember 6. (209. sz. 3. old). Kozolte a beszédet az „Irodalomtortenet" ıs (1952. 3—4. sz. 265—268. old.). Konyv alakban megjelent a „Kulturális forradalmunk kérdései" című Révai-kotet záró tanulmanyaként (Szıkra 1952 211—215. old).

[2] A „Nyugat" 1908. évfolyamában (II 257—260. old) megjelent novella, amellyel Moricz egy csapasra ısmertté lett.

[3] A „Nyugat" 1917. évfolyamában, majd konyv alakban 1921-ben megjelent regény.

[4] Megjelent 1924-ben.

[5] Megjelent 1928-ban.

[6] Megjelent 1927-ben.

[7] Megjelent 1930-ban.

[8] Megjelent 1936-ban.

[9] Megjelent 1941-ben.

[10] Megjelentek 1940—1942-ben.

[11] Lásd az Ady-tanulmányok 39. jegyzetét.

[12] *Osztrovszkij, Alekszandr Nyikolajevics* (1823—1886) — Orosz realista drámaíró.

[13] *Szaltikov-Scsedrin, Mihail Jevgrafovics* (1826—1889) — Az orosz irodalom egyik legnagyobb, legkeserűbb szatírikusa.

[14] *Eminescu, Mihail* (1850—1884) — A 19. század legnagyobb román koltoje.

[15] *Jirásek, Alois* (1851—1938) — A cseh irodalom legnagyobb kritikai realista prózaírója, elsósorban történeti regények szerzője.

[16] Megjelent 1910-ben

[17] 1916-ban megjelent háborúellenes elbeszélés.

[18] Megjelent 1912-ben.

[19] Megjelent 1924-ben.

[20] Megjelent a „Társadalmi Szemle" 1953. decemberi szamaban (1251—1256. old.). Eredetileg Nagy Péterhez küldott levél. Nagy Péter disszertáció-

ját 1953 őszén vitatta meg a Tudományos Minősítő Bizottság. Révai betegsége miatt nem tudott a vitán részt venni; megjegyzéseit levélben közölte Nagy Péterrel. A levelet a vitán felolvasták. (A beszámolót a vitáról lásd Irodalomtörténeti Tanulmányok, 1954. 2. sz. 188—198. old.). Nagy Péter a vita alapján átdolgozta könyvét, s az így jelent meg 1954 decemberében a Művelt Népnél.

[21] Az írónőnek „Apám regénye" (1953) című, apjáról írt életrajzi műve.

[22] Király István irodalomtörténész „Mikszáth Kálmán" című monográfiája (1952). amelyért a szerző Kossuth-díjban részesült.

[23] Leninnek Tolsztojra vonatkozó cikkeit lásd *Lenin:* Az irodalomról (Szikra 1951. 62—90. old.).

[24] Az 1867-es kiegyezés után Tisza Kálmán, a balközép vezetője, az ún. „bihari pontokban" a kiegyezés revízióját követelte. 1875-ben a vezetése alatt álló párt egyesült a Deák-féle szabadelvű párttal (ez volt a „fúzió") s ő maga „szegre akasztotta a bihari pontokat", feladta követeléseit, és elvállalta a miniszterelnökséget.

[25] Feszty Árpád festőnek az 1896. évi millennium alkalmából kiállított, a honfoglalást nacionalista-romantikus szellemben ábrázoló nagyszabású körképe.

[26] Móricz Zsigmond „Erdély" című regénytrilógiájának III. része (1933).

[27] A regénytrilógia II. része (1927).

[28] *Báthory Gábor* (1589—1613) — Erdélyi fejedelem; az „Erdély" című regénytrilógia egyik főszereplője.

[29] *Bethlen Gábor* (1580—1629) — Erdélyi fejedelem; ugyancsak Móricz trilógiájának egyik főalakja.

[30] *Kerek Ferkó* — a hasonló című Móricz-regény (1914) főhőse.

[31] *Szakhmáry Zoltán* — az „Úri muri" című Móricz-regény főhőse.

[32] Heinrich Mann-nak, a nagy német realista regényírónak IV. Henrik francia királyról írt két kötetes hatalmas történeti regénye („Die Jugend des Königs Henri IV.", „Die Vollendung des Königs Henri IV.").

[33] *Verő és Dudás* — Az „Árvácska" két szereplője, a malomgépész és a kisparaszt.

JÓZSEF ATTILA

[1] Megjelent a „József Attila 1905—1937" (Petőfi Irodalmi Múzeum kiadványai III. Szerkesztették: Szántó Judit és Kovács Endréné, Magyar Helikon, 1958.) című kiadvány bevezetéseként (5—40. old.). Eredetileg egy francia nyelvű József Attila-válogatás elé készült előszóként; kevéssé eltérő szöveggel napvilágot látott a „Kortárs" 1958. 6. számában (803—821. old.).

[2] Lásd az Ady-tanulmányok 191. jegyzetét.

[3] *Erdélyi József* (1896—) — Az első világháború után kialakuló új népiesség egyik elindítója. A „Nyugat" nagyvárosi lírájával szemben visszatér Petőfi és a népdal hagyományaihoz. A húszas években költészetében a fasizmus ideológiája hatalmasodik el. 1954-ben tér vissza az irodalmi életbe.

[4] *Illyés Gyula* (1902—) — Költő, író, drámaíró. Népi-realista verseivel, prózai műveivel („Puszták népe", „Petőfi") s drámáival 20. századi irodalmunk jelentős alakjává vált. Ifjúságában részt vett a munkásmozgalomban, majd a „Nyugat" köréhez, s ugyanakkor — nézeteiben mindmáig — a „népi" mozgalomhoz tartozott.

[5] *François Villon* (1431—kb. 1463) — Francia költő. A francia irodalom legegyénibb és legeredetibb alakja. Páratlanul változatos életéről őszintén vall verseiben.

[6] *Weimari Németország* — az 1919 januárjában megalakult polgári demokratikus német köztársaság neve. 1933-ban a hitleristák döntötték meg.

[7] *expresszionista* — az expresszionizmus híve. A 20. század elején keletkezett formabontó irányzat, amely nem a külső valóságot, hanem a művész elvont, egyéni tudattartalmát óhajtja kifejezni mindenféle formai szabály mellőzésével.

[8] *szürrealista* — főleg Franciaországban elterjedt formabontó irodalmi és művészeti irányzat, amely az álmok, látomások és a külvilág benyomásainak összeolvasztására törekszik.

[9] *szabadvers* — általában a minden szabályos formát mellőző, pusztán az indulat és értelem erejével tagolt versek elnevezése.

[10] *Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics* (1893—1930) — Szovjet költő. Forradalmi erejű, temperamentumos, élesen bíráló, sajátos formájú versei a szocialista realista költészet kimagasló alkotásai.

[11] *Becher, Johannes Robert* (1891—1958) — Német kommunista író és költő. 1917 óta vett részt a munkásmozgalomban. 1954-től haláláig a Német Demokratikus Köztársaság művelődésügyi minisztere volt.

[12] *Aragon, Louis* (1897—) — Kiváló francia kommunista író, költő és publicista. A dadaizmustól, szürrealizmustól eljutott a szocialista realizmus igenléséig. A második világháború alatt a francia ellenállási mozgalom egyik vezető egyénisége.

[13] *Éluard, Paul* (1895—1952) — Az újabb francia költészet kimagasló alakja. A szürrealizmusból indul, az ellenállás alatt harcos, forradalmasító verseket ír, a Francia Kommunista Párt tagja lesz.

[14] *avantgardista költészet* — közös neve az első világháború alatt és után fellépő formabontó irányzatoknak (futurizmus, expresszionizmus, kubizmus stb.), amelyek a hagyományos formák ellen lázadtak. Általában kispolgári

anarchisztikus lázadás jellemezte. Hívei egy részének útja a munkásmozgalomhoz, más részéé anarchizmusba vagy haladásellenességhez vezetett.

[15] *Kassák Lajos* (1887—) — Költő, író. Munkásból lett íróvá, az 1919 előtti években nagyerejű versekben énekli meg az új osztályt. A Tanácsköztársaság alatt és után útja fokozatosan eltávolodik a munkásmozgalomtól. Magányos, anarchista forradalmár, a legszélsőségesebb formabontó irányok híve. Értékesek a munkásság életét ábrázoló prózai művei.

[16] *Severac, Claude* — Francia költő, a húszas években a szürrealista csoport tagja.

[17] *Sauvage, Marcel* — Francia költő, regényíró, a húszas években a szürrealista csoport tagja.

[18] *Tzara, Tristan* (1896—) — Francia költő. A húszas évek elején a legszélsőségesebb formabontó iránynak, a dadaizmusnak egyik vezetője. Fejlődése során később higgadtabb, szabályosabb formákban írt.

[19] *mutatis mutandis* — a szükséges változtatásokkal.

[20] *„rappista"* — a RAPP-hoz tartozó. A RAPP a Proletár Írók Oroszországi Egyesülete. Jelentős szerepe volt a baloldali, forradalmi írók tömörítésében, később azonban a baloldali szektaszellem, a türelmetlenség uralkodott el soraiban; 1932-ben proletkultos, baloldali elhajlása miatt a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága megszüntette és beolvasztotta az akkor szervezett Írószövetségbe.

[21] *argó* — tolvajnyelv.

[22] *Wolker, Jiři* (1900—1924) — A 20. századi cseh költészet legnagyobb egyénisége. 1918 után verseivel utat mutatott a forradalmi igazság felé, eljutott a munkásság ügye melletti kiállásig.

[23] *Neruda, Pablo* (1904—) — Chile nagy forradalmár költője. A harmincas években felismerte a nyomor okait és közeledett a munkásmozgalomhoz. Munkássága elismeréséül Nemzetközi Béke-nagydíjat kapott.

[24] Lásd az Ady-tanulmányok 224. jegyzetét.

[25] *Kakuk Marci* — Tersánszky Józsi Jenő (1888—) író regényalakja, a társadalmon kívüli, örökké vidám csavargó típusa.

[26] *Brecht, Bertolt* (1898—1956) — Német író, költő és kritikus. A 20. század egyik legjobb drámaírója. A harmincas években közeledik a munkásmozgalomhoz. A fasizmus elől emigrációba megy. Antifasiszta, békeharcos művészete ekkor éri el csúcspontját.

[27] Idézet „A tőkések hasznáról" című versből.

[28] *parnasszista* — a 19. század közepén Franciaországban fellépő, szenvtelen ábrázolásra és szigorú formai fegyelemre törekvő költői irányzat.

[29] *Hikmet, Nazim* (1902—) — A török irodalom kiváló forradalmár költője. Szélesen áradó szabadverseiben a forradalom céljaiért küzd.

[30] *Radnóti Miklós* (1909—1944) — Költő. Már a harmincas években — kétségbeesetten figyelve a fasizmus térhódítását — felismeri az állásfoglalás szükségességét. Költészetében következetesen képviseli az antifasiszta harcot. 1944-ben a fasiszta terror áldozata lett.

[31] *freudista* — Sigmund Freud osztrák ideggyógyász lélektani elméletének híve; eszerint az emberi magatartás fő mozgatója a tudattalan, élettani ösztön.

[32] *skizofrénia* — a pszichikai összefüggések meglazulásával járó lelki betegség.

[33] *pszichózis* — beteges izgatottság, rettegés, lelki zavar, elmebaj.

[34] Idézet a hasonló című versből.

[35] Idézet a „Kész a leltár" című versből.

[36] Lásd az Ady-tanulmányok 113. jegyzetét.

[37] *ultima verba* — utolsó szavak.

[38] *Bartók Béla* (1881—1945) — Korunk egyik legnagyobb zeneszerzője, zongoraművész és zenetudós. Operái fordulatot jelentenek az operaköltészetben. Elindítója az új zenei stílusnak, mely a népi dallamkincsre támaszkodva új harmóniát teremt. Egész munkásságára a humanizmus és a haladás gondolatának szolgálata jellemző.

[39] *Szabolcsi Bence* (1899—) — Zenetörténész. A régi magyar és a keleti zene problémáinak kutatója, az új magyar zene egyik értő kritikusa és népszerűsítője.

[40] *opus* — műalkotás; zenemű elején feltüntetett szám, amely az illető zeneszerző megfelelő számú művét jelöli.

[41] Előadás, elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlésének keretében, a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete rendezésében tartott József Attila-ülésszakon, 1958. október 23-án. Megjelent „A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei" XIV. kötetében (Akadémiai Kiadó, Budapest 1959. 5—34. old.).

[42] *Juhász Gyula* (1883—1937) — Költő. Elmélkedő, nemesveretű versei a 20. századi magyar líra jelentős alakjává teszik. Következetesen kiállt a szegények, eltiportak ügye mellett. Bátran vállalta 1919-es szerepléséta munkásmozgalommal való kapcsolatait.

[43] Idézet a „Juhász Gyuláról való nóta" című versből.

[44] *genealógia* — leszármazástan. A történelem segédtudománya, mely a nemzetségek történetét tanulmányozza.

[45] *szimbolista* — a szimbolizmus híve. Lásd az Ady-tanulmányok 108. jegyzetét.

[46] *Kosztolányi Dezső* — Lásd az Ady-tanulmányok 202. jegyzetét.

[47] Idézet Babitsnak az „Új anthológia" (Fiatal költők 100 legszebb verse, Nyugat, 1932) című kiadvány elé írt előszavából.

[48] *Németh Andor* (1893—1955) — Haladó polgári író, kritikus; József Attila egyik barátja s egyúttal elvi ellenfele.

[49] Idézetek a „Fiatal életek indulója" című versből.

[50] *urbánus* — városias.

[51] *Horváth János* — Lásd az Ady-tanulmányok 200. jegyzetét.

[52] *futurizmus* — a 20. század elején Olaszországban keletkezett formabontó művészeti irányzat. Fő jellemzője, hogy a mozgás ábrázolására törekszik, az ösztönök, a lendület elsőbbségét hirdeti. Az irányzat híveinek nagy része a fasizmushoz jutott el.

[53] *Grün, Karl* (1817—1887) — Német publicista, az ún. „igazi szocializmus" képviselője, kispolgári demokrata.

[54] *Proudhon, Pierre Joseph* (1809—1865) — Francia kispolgári utópista szocialista. Az anarchista elmélet megalapítója. A kispolgári tulajdon alapján áll.

[55] *Rip van Winkle* — Washington Irving amerikai író regényhőse. Hosszú távollét után tér haza városába, s teljesen megváltozott viszonyokat talál.

[56] József Attilának a „Kassák 35 verse" című kötetről szóló bírálata a „Korunk" 1931 szeptemberi számában jelent meg.

[57] *szolipszizmus* — végletekig vitt szubjektív idealizmus, amely szerint csak „én" létezem, az „én" tudatom létezik, a világ csak látszat, saját képzeteim összegének alkotása.

[58] *Schopenhauer, Arthur* (1788—1860) — Német filozófus. A pesszimizmus világnézetének megalapozója és hirdetője; eszerint a vak akarat uralkodik a világ fölött, és a világot csak részben tudjuk megismerni. A lényeget csupán a művész érezheti meg.

[59] *Háy Gyula* (1900—) — Drámaíró, előbb a polgári baloldali, majd egy ideig az emigrációban élt kommunista írócsoport tagja. Az 1956-os ellenforradalomban népáruló szerepe volt.

[60] *Kodolányi János* (1899—) — Író. Előbb a kommunista párthoz állt közel, majd a „népi" írók csoportjának tagja. A harmincas évektől jobboldali álláspontot foglalt el. Értékesek a dunántúli szegényparasztság életét feltáró művei.

[61] *Simon Andor* (1901—) — Költő. A húszas évek végén szerepelt erősen tört-formájú, lendületes, anarchisztikus lázadást sugalló verseivel.

[62] *Fábry Zoltán* (1897—) — Csehszlovákiában működő neves kritikus, esszéista; szerkesztője volt a harmincas években megjelent „Az út" című baloldali folyóiratnak Bátor antifasiszta harcos.

[63] *Union Anarchiste-Communiste* — Anarchista-Kommunista Egyesülés.

[64] *Vági-párt* — Magyarországi Szocialista Munkáspart, a kommunisták vezetésével 1925—1927-ben működő legális forradalmi munkáspárt

[65] *Landler Jenő* (1875—1928) — Jogász, 1919 előtt szociáldemokrata politikus A Tanácsköztársaság alatt belügyi népbiztos, majd a Vörös Hadsereg parancsnoka A proletárdiktatúra bukása után a Kommunisták Magyarországi Partjának egyik kiemelkedő vezetője

[66] *Alpári Gyula* (1882—1944) — Újságíró, a magyar és nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő harcosa Az első világháború előtt a Magyarországi Szociáldemokrata Párton belül a baloldal egyik vezetője. 1919 februárjától a Kommunisták Magyarországi Partjának tagja. A húszas években külföldön, többnyire illegálisan dolgozott. Felelős szerkesztője volt a Kommunista Internacionálé sajtótájékoztatójának: az Inprekorrnak

[67] *Weinberger Zoltán* (1903—) — Vas Zoltán, az illegális KMP tagja.

[68] *Szántó Judit* (1903—) — Józsefi Attila élettársa Nagy szerepe volt a költő életviszonyainak rendezettebbé tételében, a munkásmozgalommal való kapcsolatának erősítésében.

[69] „100%" — A Kommunisták Magyarországi Pártjának legálisan megjelenő kulturális, politikai és irodalmi folyóirata (1927—1930).

[70] *Sallai Imre* (1897—1932) — A magyar munkásmozgalom kiemelkedő harcosa A KMP egyik alapító tagja, a Tanácsköztársaság alatt a belügyi népbiztossag munkatársa. A Tanácsköztársaság megdöntése után emigrációban dolgozik 1928-ban illegális munkára hazatér, 1931-től az illegális KMP magyarországi titkárságának vezetője. 1932. július 28-án mártírhalált halt.

[71] *Furst Sándor* (1903—1932) — A munkásmozgalom harcosa, 1926 óta az illegális KMP tagja, 1931 óta a Kommunisták Magyarországi Partja vezetőségének tagja, 1932. július 28-an mártírhalált halt.

[72] *Molnár Erik* (1894—) — Történetíró, közgazdász, az illegális KMP tagja, jelenleg a Történettudományi Intézet igazgatója, akadémikus.

[73] *skolasztika* — eredetileg az arisztotelészi és egyházi filozófia rendszerbe foglalása. Később a középkor merev és formalista vallási filozófiája Fő vonása a szőrszálhasogató, vitatkozó szellem Ma az élettől, a gyakorlattól elszakadt terméketlen tudást, okoskodást nevezzük így.

[74] *Feuerbach, Ludwig* (1804—1872) — Német materialista filozófus.

[75] *Bajcsy-Zsilinszky Endre* (1886—1944) — Polgari politikus es publicista. Fiatal korában jobboldali szervezetekben működött (MOVE, Gombos—Eckhardt csoport), később, a fasizmus előretorése idején, fellép a baloldal üldozése, a háborús politika ellen. A második világháború idején az ellenállási mozgalom polgári szárnyának vezetoje Szálasiék kivégezték.

[76] Lasd az Ady-tanulmányok 204. jegyzetét.

[77] *Wesselényi Miklós Reform-klub* — mérsékelt reformjavaslatokat hangoztató nacionalista, szocialistaellenes ifjúsági egyesulet 1929—1930-ban

[78] *Garai János* (?—1944) — Tisztviselo, koltó, a harmincas években egy ideig az illegális kommunista párt tagja; tulzó, szektás nézeteket tukrozó versek szerzője. Később likvidátor álláspontot foglalt el.

[79] *Gombos Gyula* (1886—1936) — Palyafutását az 1920-as években, jobboldali ellenforradalmi szervezetekben kezdte. Előbb az Egységes Párt tagja, majd külon fajvédő csoportot alapít. Miniszterelnoksége idejére (1932—1936) a fasizmus eloretorése volt jellemzo.

[80] *Fábián Dániel* (1901—) — Orvos, a harmincas évek elején a Bartha Miklós Társaság elnoke.

[81] Utalás Zrinyi Miklós (1620—1664) koltó 1660-ban irott „Torok áfium ellen való orvosság" című politikai munkájára, melyben a nemzet állapotáról s a torok és a Habsburgok elleni harc módozatairól elmélkedik.

[82] „*Válasz*" — A „népi" irók mozgalmának vezeto folyóirata (1934—1938).

[83] *Zilahy Lajos* (1891—) — Regény- és drámairó, konzervatív-jobboldali szemléletű. 1934-ben Gombos Gyula megbízásából megszervezi a „népi" írókat egy időre tomoríto Új Szellemi Frontot 1947 után disszidál

[84] „*Szép Szó*" — 1936—1939 kozott megjelent folyóirat, a polgari liberalis és radikális írók orgánuma József Attila — bár elveivel nem mindenben értett egyet —, fő munkatársa volt.

[85] *Márciusi Front* — A „népi" írók mozgalma balszárnyának a kommunisták támogatásával 1937—1938-ban létrehozott tomorülése, demokratikus agrárprogramot, a fasizmus elleni egységfrontot hirdetett meg.

[86] *Pákozdy Ferenc* (1903—) — Koltő, a munkásmozgalom régi harcosa, a 100% korének tagja.

[87] *Madzsar József* (1876—1940) — Orvos A Károlyi-kormány népjóléti államtitkára, a húszas években a Szocialdemokrata Part baloldalanak, majd az illegális KMP-nek egyik vezetoje, a „Tarsadalmi Szemle szerkesztoje

[88] *Sándor Pál* (1901—) — Filozófiai és szociológiai író, az illegális KMP tagja, 1931—1932-ben a „Társadalmi Szemle" szerkesztoje Jelenleg egyetemi tanar.

TARTALOM

Kölcsey Ferenc 5

Helye a magyar irodalomban 8
A politikus és gondolkodó 28

Petőfi Sándor 53

A forradalom költője 55
Petőfi Sándor 74
Emlékbeszéd Petőfi Sándorról 84

Madách Imre 93

Madách Imre: Az ember tragédiája 95

Ady Endre 125

Ady Endre 127

I. Ady két lelke 127
A demokratikus forradalmár 127
A polgári demokrácia bírálója 146
II. Ady szimbolizmusa 171
Szimbolizmusának társadalmi alapja 171
Politikai költészete 180
Lírájának ellentmondásai 197

A magyar valóság tükre 211

III. A harc Adyért 220

Ady Endre halálának huszonötödik évfordulójára 234

Ady Endre halálának huszonhetedik évfordulójára 239

Ady Endre halálának harmincadik évfordulójára 257

Ady Endre 270
Ady nem alkuszik 276
Gondolatok Ady Endréről születésének 80. évfordulója alkalmából 276
A tűz csiholója 290
Utószó Ady Endre verseinek „Olcsó Könyvtár"-i kiadásához 308
Móricz Zsigmond 315
Móricz Zsigmondról 317
Móricz Zsigmond értékeléséhez 322
József Attila 331
József Attila költészetéről 333
József Attila-problémák 363
József Attila költői elindulása és a népiesség 363
Az avantgardizmus József Attila költészetében 374
József Attila és az illegális kommunista párt 380
József Attila és az új klasszicizmus 402
Jegyzetek 405

Szerkesztette: Kiss György. A kötésterv Radics Vilmos munkája. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Lengyel József. A szedést 1960. II. 4-én kezdték meg. Megjelent 1960. V. 20-án 8000 (+ 4300 Pármunkások Könyvtára) példányban. Tartalmaz 28 $^{1}/_{4}$ (A/5) ívet.

60/22366. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.